

I

Быў лістапад, было святога Міхала — блізiлася пара зімы, а ў гэты год стаяла цяпло. Павярнуўшыся з полудня, павільгатнеў вецер, памякчэла пад нагамі зямля, і крот стаў тачыць каля пустых, ужо зацягнутых, як раскаю, дробнаю макрыцаю градаў рудаватыя сырыя замежкі. У зацішку за хатамі, каля чорных голых яблыняў, на якіх яшчэ трымаўся дзе збуцвелы, але чырванаваты з аднаго боку яблык, віліся слупом, нейкія большыя ў гэту пару, камары.

Уночы завязваўся туман, асыпаючыся наранкі імжою: на мокрым зеленаватым галлі дрэў дрыжалі і наліваліся, як сляза на вейках, кроплі вады. Сярод дня пазірала белаватае сонца — туман разыходзіўся, падымаючыся жаўтаватымі, як дым ад сырога алешніку, хмарамі. Адкрываўся свет — белаватае, выпаласканае дажджамі ржышча за вёскаю, зялёная рунь на грудку, рудая і пухкая, як выхаджанае цеста, ралля, сівыя абымшэлыя каменні пры чэрствай пясчанай дарозе, што выдавалі здалёк авечкамі.

Праз рэдкае галлё пруткіх дрэў у вёсцы былі відаць каўпакі стрэх з зялёнымі пляйстрамі сырога моху, нечы не дакрыты яшчэ жоўтым, як воск, кулём хлевушок. На прывязаным уздоўж страхі тоўстым рублі стаяў мужчына, ляпаў шырокаю стрыхалкаю, падбіваючы густую шчотку саломы.

Учуўшы цяпло ў гразкіх, без гною, хлявах, рыкалі каровы, і нехта выпускаў сваю на зрудзелы прыгумень, каб выветрылася, а потым гнаў

вуліцаю да вады, забягаючы наперад, лёгка ляпаў рукою па шыі, заварочваў да рэчкі. З вёскі было відно, як праз голы і карычняваты, нібы дзяркак, алешнік блішчыць настылым холадам вада.

Узяўшы за дзве полкі спадніцу і пераступіўшы калючы дрот, наўпрасты праз садок, дзе між радкоў карчыстых яблынь ляжалі на козлах накрытыя кажухамі яловай кары шарыя калоды вуляў, да рэчкі спускалася кабета з лазовым кошыкам у ручэ, з якога выпіраўся сіняваты авечы трыбух.

У чорным лісці пад вішнямі грабліся і ціўкалі, шукаючы яшчэ квактуху, цыбатыя, бяхсвостыя байстручкі-кураняты, што вывеліся пад самую восень, недзе за хатаю, у дзіравым і сівым, нібы абсыпаным попелам, лопусе.

Вуліцаю ехала падвода — па пяску пруткімі вяршкямі шоргаў накіданы на воз малады алешнік. Перакідваючы лейцы і астаючыся ззаду воза, чалавек у суконным паўшубку з рудым цялячым каўняром кіраваў каня на брукаваны надворак — на гладкіх каменнях з грукатам падскоквалі колы.

За рэчкаю смяяліся бабы, варочаючыся з маладога, жаўтлявага пад зіму, хвойніку і несучы ў радзюжках кастрыцу — падкінуць на подсціл карове ці высыпаць на прызбу. Іхні тонкі голас і смех быў доўга чуваць, нават яшчэ з надворкаў, калі яны ўвайшлі ў вёску і па адной адлучаліся ад купы, заварочваючы кожная пад сваю хату.

Людзі ўпраўляліся да зімы. Мянялася квадра месяца — чакаліся халады. Трымаючы пад пахаю ўкручанае ў салявы мяшок шкло, па вёсцы хадзіў шкляр. За ім бегла і гаўкала, трасучы доўгімі вушмі, жоўтая з крываватымі лапамі сучачка. Шкляр ішоў, задраўшы голаў і высока паднімаючы ногі, як ходзяць сляпяя, і не азіраўся. Сучачка мінула колькі хат, пагаўкала, стоячы сярод вуліцы, і, вінавата ўгнуўшы голаў, пабегла назад.

Вёска сцішэла, толькі недзе далекавата, у другім

канцы яе, быў чуваць цяжкі, тупаваты грукат цапа. І раптам зноў зайшлася ад брэху і клубком выкацілася на вуліцу аблавухая жоўтая сучачка.

У другой ад канца хаце ўжо ведалі, што ў вёску ідзе нехта чужы — пільная сучачка ніколі не брахала на тутэйшага чалавека.

— І каго ж гэта там нясе? — не вытрывала мажняя, сытая, як ялавіца, маладзіца і, стаўшы каленам на лаву, глянула ў запацелае акно.

З белаватае ад перацёртага жвіру шашы, што хавалася ў карычняватай навісі старых, карэлых бярэзін, на пячаную чэрствую дарогу, у вёску, звярнулі двое мужчын. Адзін у кароткім белым кажусе з нявыдубленых аўчын, у чорнай, як граковае гняздо, авечай шапцы, другі — у суконным рудым паўшубку. Той, што быў у паўшубку, выдаваў высокім і, як можна было пазнаць па лёгкай хадзе, маладым.

Мужчыны дайшлі да шарага, перакошанага ад старасці крыжа з белым новым ручніком, завязаным каля абразка, і завярнулі да першай, што глядзела на вуліцу адным кутным акном, хаты.

— Да Чадоў пайшлі, — зняла з лавы калена і пакруціла на клубках спадніцу сытая маладзіца.

— Мо швагір з Восава? — аказалася старая, седзячы на палку, што быў замест ложка, і трымаючы растапыранымі пальцамі цяжкі клубок пражы — у кошыку на зямлі круціўся высушаны ў печы і раз'еханы пачынак. Старая намотвала арэхайвым юрком на клубок пражу. Каструбаватая нітка суха трашчала ў юрку.

— Чужыя саўсім людзі, — маладзіца адышлася ад акна і развязала пад барадою белую ў сінія валошкі хустку. — Духата, каб мы не пачадзелі, — і яна пацягнула за адзін ражок хустку, паказаўшы пышныя, пэўна наранкі вымытыя, цёмна-русыя валасы, скручаныя на патыліцы ў тоўстую куклу.

У хаце стаяла парная гарачыня — на сталі і на

лавах астывалі накрытыя чыстымі ручнікамі гарачыя боханы хлеба. Ад іх пахла гаркаватаю падпаленаю скарынкаю і кляновым лісцем. У хаце, густа запацеўшы, плакалі вокны — яны былі без дубэльтаў. Буйны серабрысты, як луска, пот збягаўся ў кроплі і сцякаўся па шкле на жаўтаватую нефарбаваную шуфляду — на ёй ужо вымаклі чорныя палосы. Праз шырокія вадзяныя рагі на шыбах было відаць, як па частаколе скача не злінялая яшчэ, з нейкім мокрым, як выскубеным, чубком пярэстая сарока.

— Навіну ж нейкую прынясла, — сказала старая, ссоўваючы з высокага палка худыя жоўтыя ногі, каб раскруціць сухі асыпаны пачынак.

— Во, да нас ідуць тыя людзі, — пазяхнула маладзіца і зірнула ў люстэрка, убачыла свой ружаваты ад гарачыні твар і асталася давольнаю.

За вокнамі доўгім хвостом мільганула сарока, і на другі бок хаты, зайшоўшыся ад брэху, клубком пакацілася заядлая сучачка. Маладзіца высунула галаву з-за сцяны і ўбачыла за акном тых самых мужчын.

— І што ж гэта за людзі? — сказала яна і адступілася ад акна.

Дзверы знадворку рыпнулі — у сенях затупалі, загаварылі.

Кабеты, сцішыўшыся, пільна глядзелі на дзверы. У клямцы падскочыў і дзынкнуў язычок. З цемнаты сяней паказаўся белы кароткі кажух, і ў хату ўсунулася калматая авечая шапка. Услед за старым, прыгінаючыся, каб не зачапіцца галавою за вушак, зайшоў чарнявы, год дваццаці, хлопец з даўгаватымі, пачырванелымі ад холаду рукамі — суконны паўшубак быў яму караткаваты.

— Дзень добры вам, — сказаў старэйшы, расшпільваючы тоўстымі вузлаватымі пальцамі кажух і адкладваючы настаўлены каўнер. Маладзейшы стаяў за ім, мусіць, саромеючыся, што

відаць з рукавоў яго доўгія рукі.

— Дзень добры, — азвалася старая і палажыла на прыпол свой цяжкі клубок.

— Ці патрэбны вам малацьбітэ? — глянуўшы спярша на маладзіцу, потым на старую, спытаў мужчына ў белым кажусе.

— Чаму ж, патрэбныя, — сказала маладзіца, падсоўваючы на лаве хлеб. — Садзецца...

— О, і нагрэцца можна, — памацаў рукою лаву і прысеў на цеплаватае вільготнае месца старэйшы мужчына. — Садзіся, Імполь, за пастой грошы не плоцяць, — ён падсунуўся, даючы сесці хлопцу.

— У нас ужо і мышы добра памалацілі, — ссунулася з ложка старая і, трымаючы на сапшчэмленых руках вагкі клубок, панесла яго да печы — там ля коміна сохла яшчэ зеленаватая пражка.

— Нічога, і нам хваціць, — сказала маладзіца, падхапіўшы пад пахі два боханы хлеба, памкнулася да дзвярэй, каб, мусіць, палажыць іх у стопцы.

Мужчыны аглядалі чужую хату: яшчэ не пабеленую, з замазанымі глінаю пазамі, дзе выглядаў мох, з новаю, таксама яшчэ не беленаю печчу з сухімі плямамі ніжай пячорак. Хата была без падлогі — на гліняным току было знаць круглыя ўмяціны ад калодкі, якою трамбавалі гліну. Ці ад таго, што хата была новая і пуставатая — яна выглядала прасторнаю. Каля глухое сцяны стаяў драўляны, паточаны шашалем ложак, засланы жоўтаю ў чорныя елаккі радзюжкаю. У яго ўпіраўся шырокі дашчаны палок. Між акон на сцяне, спяшаючыся, цікаў вялікі ў драўлянай аправе гадзіннік — на медным ланцужку вісела алавая гіра з іржавай (мусіць, для цяжару) шрубкай. З-за абраза на покуці выглядалі жоўтыя чачоткі піжмы і бурачковы таўкачык васількі.

— А хто ж вам нараіў да нас зайсці? — спытала маладзіца, вярнуўшыся ў хату і забіраючы пад пахі яшчэ два боханы хлеба.

— Духам чуем, што ў хаце гаспадара нямашука, — у старога скрывілася губа і стаў відаць чорны, дуплявы зуб. — Хто ж так прыбівае? — паказаў ён на покуць, дзе быў крыва прыбіты трыкутнік палічкі. — Відаць, што бабская работа.

— Гэта ж праўда, — засмяялася маладзіца, прыжмурыўшы адно вока. — Я прыбівала, — прызналася ўжо яна, трымаючы пад пахаю два боханы і папіхваючы локцем непрычыненыя дзверы.

— Мо людзі галодныя? — сказала старая, калі маладзіца вярнулася ў хату.

— Во і праўда, мы сягоння капусты наварылі як на велькую сям'ю, — яна зірнула толькі на маладога — ён засаромеўся і замыляў губамі, не ведаючы, што сказаць.

— У такім разе можам памагчы, праўда, Імполь?

— Во, цэлы гаршчок, — маладзіца падышла да прыпека, адняла засланку і, прыгнуўшыся, паглядзела ў печ. Мужчыны моўчкі глядзелі на яе беля вышай лытак ногі, бо іх улетку хавала ад сонца нізкая доўгая спадніца.

З прыпека запахла кіслаю капустаю. Малады каўтнуў сліну і зняў шапку — чорныя валасы яго адлівалі сінявою.

— Падсажвайцеся да стала, — маладзіца паставіла на стол гліняную міску і паклала дзве счарнелыя драўляныя лыжкі.

Мужчыны падняліся з лавы, распрануліся і, склаўшы тут, дзе сядзелі, адна на адну адзежу, зверну ху яшчэ прытаптаўшы яе шапкамі, падышлі да стала.

Трымаючы анучамі гарачы гаршчок, маладзіца наліла ў гліняную міску капусты: спярша рэдкага шчолаку, проста з гаршка, а потым гушчы, чэрпаючы ўжо лыжкаю.

Стары паднёс расхістаны, з клінкамі ў ножках, заслон, папробаваўшы, ці будзе стаяць, сеў.

Малады таптаўся зводдаль, усё хаваючы за

спіну рукі — у яго паркалёвай рубашцы павылазілі локці.

— Чаго ж стаіце, садзецесь! — маладзіца вярнулася да прыпека і прынесла тонкі, што ўжо з’еўся, нож.

— Як даюць, то бяры, а як б’юць, то ўцякай, га? — абярнуўся і сказаў за плячо старэйшы мужчына.

— А хто ж яго тут будзе біць? Дый ці дасі такому рады? — зірнула на хлопца і засмяялася, крывячы мяккую з залацістым пушком губу, сытая маладзіца.

— Можна, толькі дзе ўзяцца, — махнуў натапыраным чубком валасоў стары лысаваты малацьбіт.

Малады, чырванеючы і не паднімаючы вачэй, ціха прымасціўся на заслоне.

Мужчыны, сцішыўшыся і моцна сёрбаючы, пачалі есці. Маладзіца бачыла, як у Імполя варушыліся сківіцы. Яна глядзела на яго гладкі карак, на закручаныя ў лагчынцы валасы, на яго шырокія плечы, на якіх не сыходзілася тонкая паркалёвая рубашка, і падумала, што вот добра, што ён наняўся малаціць, і нават убачыла, здалося ёй, як ён сціснуў бы яе гэтымі дужымі рукамі і яна не вырвалася б.

На надворку затупалі ногі, і за вокнамі мільганула шарая суконная хустка.

— Во, мусіць, наша кудзельніца ідзе? — сказала старая, атрасаючы з прыполу кастрыцу, што нацэрушылася з пражы.

Адчыніўшы дзверы і выставіўшы наперад прасніцу з барадою недапрадзенае кудзелі, у хату ўвайшла кабета ў шарачковым, завужаным у таліі сачыку. З-пад суконнай хусткі выбіваўся пучок русых валасоў з белаватаю сіваю пасмаю. На шчаку, недзе з-за вуха, лезла лілова-пякучая чырвань — радзімы знак. Жанчына, прыжмурваючы адно вока і перакошваючы разяўлены рот, пільна ўзіралася на чужых.

Яны, перастаўшы жаваць, азірнуліся.

— Во, малаціць будуць, — маладзіца сагнула ў локцях абедзве рукі і памахала імі, паказваючы, як малоцяць.

— Ё-ы-ы, — паставіўшы на ложка прасніцу, заківала галавою кабета, і яе сіні, скамянелы ад холоду твар памякчэў.

Мужчыны, сумеўшыся гэтага крыку, яшчэ раз азірнуліся. Кабета была нямая.

— Гэта мая залувіца, — прызналася маладая гаспадыня. — Сястра майго нябожчыка.

Нямая выглядала на адны гады з маладзіцаю, але, раскруціўшы і зняўшы з галавы хустку, выда-лася старэйшаю.

— Нашто раздзяешся? — Маладзіца паказала на вядро, што стаяла на калодзе ў памялешніку. — Па-ра карову паіць.

Нямая паківала галавою, апанулася і, глянуўшы спадылба на чужых мужчын, выйшла з хаты.

Стары аблізаў лыжку, склаўшы тры пальцы, перахрысціўся на абраз і падзякаваў за полудзень.

— Няма за што, — азваліся абедзве разам кабеты.

— То як умовімся з платаю? — спытаў ён, не абарочваючыся, а толькі настаўляючы вуха туды, куды гаварыў, да маладзіцы, — што скажа яна.

— А колькі ж бяруць цяперака за малацьбу?

— Два злоты і кіля солі.

Маладзіца насупілася, пакусала край ніжняй губы і падняла голаў:

— Дарагавата, але хай, бо мышы даўно авёс ста-чылі.

Малады адсунуў міску, выцер рукою губы і, седзячы за сталом, слухаў. Гаварыў толькі стары:

— А колькі ж коп нажалі?

— Чатырнаццаць.

— Ого!

— Нічога, дзядзька, зіма з велькім горам усё з’есць.

— Як, Імполь, да каляд змалоцім? — стары, задраўшы рэдзенькі чубок, глянуў на маладога, пацёр шорсткую, у вострым, як нацярушаным, шкле сівых валаскоў няголеную шчаку. — Управімся ж па капе за дзень. Шэсць пасадаў... У пасадзе дзесяць снапоў... А дзесяць снапоў што? За гадзіну не саб’ём?

— І больш, пэўня, — адкідваючы з брыва навіслую кудзерку валасоў, малады падняўся з-за стала.

— Тады мо сходзім у гумно? — стары азірнуўся на маладзіцу і адсунуў заслон, каб таксама ўстаць.

Гумно стаяла ўпоперак пляца, вялікае, з дзвюма палувенкамі паабапал дзвярэй. Хлеў і падпаветка, перасыпанья са старога дзерава, былі ў адным пашарку з новаю хатаю. Між гумном і пашаркам хаты раслі старыя, тоўстыя ў камлях яблыні. Каля высокага, выплеценага з яловых частаколін плота падняліся недзе з непавысяканых карэнняў вострыя і голыя пасынкі маладых слівак — вецер назмятаў туды беллага курачага пер’я. Было чуваць, як з адчыненых дзвярэй хлява крычала, ці можа так гаварыла да скаціны, нямая. За хлявом, дзе стаяла сплеченая з саломы і не прыкрытая стрэшкай прыбіральня, у збузаваным гурочніку куры дзяўблі гурок-насеннік.

Пад дзвярыма каля гумна ў нацярушанай мякіне грабліся трапяткія вераб’і. Прыпадаючы да зямлі і варушачы кончыкам хваста, да іх краўся сыты шары кот. Згледзеўшы яго, вераб’і купаю падняліся на палувенку і адтуль ужо, рассыпаючыся, падалі на зялёна-ліловы, прыхоплены першымі замаразкамі бэз.

— Сядзіш тут, а мышы жыта стачылі, — ма-

ладзіца тупнула нагою на ката і, выняўшы з прабоа прывязаную на вяровачцы затычку, адчыніла абедзве палавіны дзвярэй.

Мужчыны зайшлі ў гумно.

— Мы як змалацілі на насенне, то болей і не чапалі, — сказала маладзіца, прывальваючы каменем дзверы. — Старое ўсё яшчэ ямо.

— Ого! — пакруціў галавою стары, аглядаючы гумно. Яно аж пад кладку было заложана збожжам: адна старана жытам — тоўстымі, вязанымі па многа жменяў снапамі, каб, мусіць, лічылася, што менш коп нажалі, другая старана — аўсом і ячменем. Там недзе лускаў перасохлымі струкамі гарох, пахла салатжавая канюшына і яшчэ леташняя, сточаная мышамі салома.

Кот скочыў на пярэла і палез у старану, мусіць, счуўшы недзе іхні піск.

У куце на таку стаяла яшчэ новая з зялёным колам сячкарня — пад ёю ляжала горба нарэзанай разам з канюшынаю сечкі.

Малады крутнуў за кола — тупы, даўно не востраны нож пачаў жаваць спрасованую, што лезла з-пад брыля сячкарні, шчотку саломы.

— Ого, гостры, як у шаўца! — засмяяўся стары, кінуўшы вокам на сячкарню.

— Дзіва што, а хто ж мне яго навострыць? — зірнула з-пад хусткі маладзіца, сціскаючы яе абедзвюма рукамі пад падбародкам.

— Давайце папробую, — малады выцягнуў са шчыліны ў сцяне пляскаты без ручкі напільнік.

— Старайся, Імполь, старайся, — паглядзіў шчаку, нібы закрываючы рот, каб не было відаць, што ён смяецца, стары малацьбіт. — Можа, і для сябе робіш.

Маладзіца спярша насцярожылася, потым крыва ўсміхнулася, і на твары ў яе плямамі выступіла чырвань.

— А чаму ж гэта для сябе, а калі і для другога

зробіць? — нібы не дагадаўшыся, што да чаго, перапытала яна і, узяўшы з кутка венік, стала падмятаць сухі ток — з гумна на двор пацягнуўся вялы пыл.

Імполь, не абзываючыся, налёг пахаю на кола, зашоргаў напільнікам па нажы. У сечку, бліскаючы, зацерушыўся жалезны пылок.

— Пакажэце ж вашы цапы, — стары, пераступіўшы смецце, падышоў да шула: там, на вялікім цвіку, віселі цапы і граблі. — І ліхтар нам на заўтра патрэбны. Ці ёсцака ж ён у вас? — спытаў ён і зняў з цвіка цяжкаваты з гладкім бічом цэп.

— Чаму ж не, толькі пазычылі некаму... І каму ж гэта? — разагнулася маладзіца і абкруціла кругом шыі рог раз'еханай хусткі. — Цяперашнім светам вока не спускай, а то гаспадарку і распазычыш.

— Яно можа і так, — сказаў стары малацьбіт, перавязваючы ў цэпе расслабленае вушка. — Не тая, кажуць, гаспадыня, што збярэ гаспадарку, а тая, што ўдзержыць.

— А дзе ж тут яе ўдзержыш? Пры гаспадарцы трэба спрыт і сіла, а тут сабраліся тры бабы, пабабску ўсё і робім.

— Яно ж і відно, — зняў з цвіка другі, з расколатым бічом, цэп і абярнуўся да Імполь стары малацьбіт. — Бічы нам трэба было б памяняць, а то якая гэта будзе работа.

— А дзе ж ты іх возьмеш? Хіба гэтыя якім дротам перавязаць, — Імполь папробаваў ногцем нож і крутнуў за ручку кола — на абслізганыя дошкі, на жытнія снапы ў старане востра пырснула жоўтая сечка.

— Бічы ёсць, — вымеўшы з гумна смецце, маладзіца кінула ў куток сухі бярозавы венік. — Мой нябожчык як палажыў іх сушыць, то і цяперака ляжаць за комінам на печы.

— Трэба будзе зрабіць, — сказаў стары, першым выходзячы з гумна і трымаючы абедзвюма рукамі

пад пахаю цапы.

Маладзіца стаяла каля дзвярэй, чакала, калі выйдзе Імполь.

— Дзякуй, Імполька, — сказала яна, гледзячы яму ў твар.

— Няма за што, — паціснуў ён плячом, убачыўшы ў яе на верхняй губе малюсенькую карычневатую бародаўку.

— Як жа ж няма за што? — адварнулася яна ад яго вострага позірку і пачала зачыняць дзверы. — Мужчын усё прасіла, ажно брыдка ўжо.

— Алеся, ты тут? — крычала з-пад хаты маладым голасам прысадзістая дзеўка ў малінавай вязанай хустцы.

— Го, тут! — адгукнулася гаспадыня, висоўваючыся з-за Імпольевых плячэй.

— Газы пазыч.

— А ці ёсць там у саміх?

— Калі захочаш сабаку выцяць, то кій знойдзеш, — засмяялася дзеўка, ўцікоўваючыся ў Імполь.

Заходзячы следам за старым малацьбітом у сені, Імполь чуў, як зашапталіся, астаўшыся трохі ззаду, дзеўка з гаспадыняю, і дагадаўся, што гэта пра яго.

II

Ужо трэці год, як Алеся асталася ўдавою. Алесін чалавек, Радзівон Мондры, секучы дровы, абсек сабе калена: нагу спярша падцягнула, потым, калі ён выцяўся балячым месцам аб вось у калёсах, яна развярэдзілася і болей ужо не гаілася. З гэтае нагі, памучыўшыся яшчэ зіму, ужо не ўстаючы з ложка, Радзівон і памёр.

Неяк і не шкадавала яго Алеся. Ішла замуж не

любіўшы — спадзявалася, што звыкнецца, а звыкнуцца не магла. Здаецца, валасы на сабе рвала б: столькі хлопцаў у сватах было, а яна ўсё перабіра-ла — то малы, то брыдкі, то «рускае веры» (Алеся была каталічкаю), покуль не заседзелася ў дзеўках і не сталі сватацца ўдаўцы. А за аднаго з іх, кульгавага Лабара з мястэчка, што дачок меў ледзьве не Алесіных равесніц, бацька нават стаў выпраўляць замуж. Тады якраз засватаўся Радзівон Мондры. Які там хлопец — аршын з шапкаю, але выйсця не было. Прыгледзелася на вяселлі да маладога і жахнулася, убачыўшы, што нават на кончыку носа ў яго растуць валасы. Пабыла з ім год, а прывыкнуць не магла. Не хацела, каб нават дзеці былі з ім. Прынесла раз на рэчку паласкаць бялізну, ужо была тоўстаю, дзіцем хадзіла, і, нібы звар'яцеўшы, пачала душыць свой живот: на сёмым месяцы яно і радзілася нежывое. А праз год Радзівон і памёр.

Пасля яго смерці Алеся паспраўнела, стала выглядаць лепш, як была дзеўкаю: на вечарынках і вяселлях каля яе пачалі круціцца хлопцы і п'яныя маладзейшыя мужчыны.

Бабы спярша за вочы, а потым і ў вочы абмаўлялі яе, а дзеці, падвучаныя старэйшымі, лазілі на страху, затыкалі комін, а некаторае ночы, выцягнуўшы з-за хлевушка, паставілі ў весніках прыбіральню.

Алеся прынясла з дому ад бацькі жоўтую сучачку, але яна ўжо не памагла — Алесю зачаравалі.

Было гэта летась, на восень бралася: высока ў небе віліся і востра цвірчэлі, сабраўшыся разам, ластаўкі; абсыпаўшыся жоўтымі бубкамі, цвіў палын каля плота. Алеся сядзела ў зацішку на сонцы, шыла сабе сарочку. Адварнулася ў хату напіцца вады, прыйшла назад, а на сарочцы жаба ляжыць — сухая, пляскатая, нібы раздушаная колам, і вялікая ржавая іголка каля яе. Алеся страсла з шытва гэтую сухую жабу і пабегла ў хату, а на галаве аж валасы

зашавяліліся. Алеся як чула бяду. Назаўтра яна пачала недамагаць: балела галава і ў вушах стаяў гуд, нібы званы званілі. Пад вечар яна сядзела на ложку, сонца ўжо закацілася, толькі на небе астаўся чырвоны пасак. Хацела падысці да акна, але ног не чуваць і свет заслانیўся: перад вачмі бягуць то чырвоныя, то чорныя палосы. А ўночы з горла кроў пайшла. Запалілі лямпу — кроў чорная, як запечаная свіная юха. Свякроў, збегаўшы, паклікала Алесінага бацьку з братам. Запрэгли каня, і брат Змітрык павёз Алесю да доктара. Покуль даехалі да мястэчка — Алесі трохі адлягло. Яна ўжо, саромеючыся доктара, распранацца не хацела, покуль брат крыку не нарабіў. Паслухаў яе доктар ды ў вочы ўжо сказаў: «Маладзічка, я вам не памагу, у вас нэрвы... Шукайце бабку».

За тыдзень Алеся збляжэла і ссохла, як тая жаба. Нават ад памяці пачала адыходзіць. Асталася раз адна ў хаце — і падалося ёй, што скрыпнулі дзверы. Азірнула — адно ж каля парога нябожчыца маці стаіць: у шэрым, яшчэ пасажным, бурносе і ў хустцы-канаплянцы. Алеся аж утрупянела. Скоранька перахрысцілася — і маці прапала, там толькі нейкая яснасць асталася.

Бацька апытаў недзе далёка, аж пад Наваградкам, знахарку, завёз да яе Алесю. Тая загаварыла на хлеб, сказаўшы есці яго, як усходзіць і заходзіць сонца. Тры дні. Алеся з'ела астатні раз той хлеб, і з вачэй ссунулася каламутнасць, пасвятлеў свет, нібы туман разышоўся. Але ў галаве астаўся гуд і звінела ў вушах, як званы званілі.

Акрыяла Алеся не скоро, толькі праз год. Чужая кабета, з якою разгаварылася, ідучы з кірмашу з мястэчка, куды насіла прадаваць, збіўшы, фунт масла, сказала ёй:

— Вы ўжо, дзеткі, не гневайцеся на мяне, але я скажу праўду. Дзіця вам трэба мецека. І хвароба пройдзе, і паздаравееце вы. Без мужчыны ссох-

неш...

Пасля гэтага Алеся ціхенька, нікому не кажучы, пачала прыглядацца да чужых мужчын. І адзін з іх, Бронік Літавар, падкі да дзевак, як счуў — прывалокся п'яны сярод ночы, стукаў у акно. Алеся чула, але ні ганяць яго, ні адчыняць яму не пайшла. Свякроў, перапалохаўшыся гэтага стуку, пачала гукіць да Алесі. Але як жа ж ты адчыніш пры старой? Ды ці добра гэта — мець без мужыка дзіця? Яно ж будзе лічыцца чужым у гэтай хаце.

Нямая, ведама глухая, грала носам на ўсю хату, нічога не чуючы. Алеся, не аказваючыся, таксама знарок захрапла. Літавар мацюкнуўся на старую і адышоўся ад акна — за ім усё ўлягала, заходзячыся ад брэху, заядлая сучачка.

Але Літавар не адступіўся, пачаў чапіцца і цвярозы. Ужо гэтай восенню, калі яна пайшла за рэчку ў алешнік, каб награвці лісця, ён, як знарок ведаючы, дзе яна павернецца, падцікаваў яе там. Нібы смехам, нібы ў жарт, пхнуў яе на зямлю разам з гэтай вялікаю ад сухога лісця радзюжкаю на плячах. Яна аж самлела, падумаўшы, што можа і адолее. Скоранька выкруцілася з тае радзюжкі і што было моцы штурхнула яму граблішчам у грудзі.

— Ну, пачакай, яці тваю!.. — крыкнуў ён, спатыкаючыся на купешку і ловячы на ляту сваю шапку.

Яна, выракшыся таго лісця і старое радзюжкі, пусцілася што ўжо было сілы дадому. Свякроў потым усё шукала тую радзюжку і, не перасціхаючы, кляла.

Цяпер у хаце быў Імполь. Алеся, не саромеючыся, пачала прыглядацца да яго.

III

Разбудзілі ўсіх куры — якраз у першы і самы моцны сон.

Пад печчу жаласна цвіркнуў, а потым, просячыся, заверашчаў, нібы яго паклалі на калодку, малады певень. І, лопаючы крыллямі і б'ючыся ў глухой цемнаце, з перапуду закудахкалі ўсе куры. Надочы з курніка ў хату іх пусціла старая Мондрыха, каб начавалі ў цяпле, — мо пасля каляд пачнуць нясціся.

Першаю, падхапіўшыся ад сну, яна і счула іхні крык.

— Алеся, ты спіш? Алеся! — гукнула старая, ссоўваючыся з печы і папоцемку шукаючы нагою лаву, каб не зваліцца.

— Чую, ну чаго вы! — азвалася з ложка маладзіца хрыплаватым і чужым ад сну голасам і, пляскаючы босымі нагамі, мільганула да печы шукаць на мурку запалак.

Адкрыўшы вочы, Імполь убачыў яе белую, невыразную ўпоцемку сарочку. Малацьбіты спалі сярод хаты на разасланым кулі саломы.

Пырснуўшы серкаю, загарэўся запалак, асвяціў зморшчаны ад раптоўнага агню маладзіцын твар, распушчаныя валасы, голыя да пляча і паўнаватыя рукі. Кароткая сарочка высока адкрывала таямнічую белізну гладкіх сцёгнаў.

Маладзіца, трымаючы перад сабою запалак і прыкрываючы локцямі грудзі, пайшла сюды, дзе ляжалі мужчыны, — якраз над імі на цвіку, што быў убіты ў бэльку, вісела лямпа.

Імполь недзе блізенька каля сябе чуў гэтыя голыя цёплыя ногі. Маладзіца лавіла рукою лямпу — аб дрот дзынкала талерка.

Пад печчу яшчэ ўсё крычаў малады певень і з перапуду кудахкалі куры.

— Шашок, не іначай, як шашок убіўся, — падняўшыся з пасцелі і падцягваючы шырокія ў панясныцы порткі, сказаў стары малацьбіт.

Нібы з перапалоху, на лысаватай галаве ў яго дыбком стаялі рэдкія сівыя валасы.

Маладзіца запаліла ўжо лямпу і, трымаючы яе за дрот, панясла да печы — па сцяне пабег вялікі пераломаны цень. У хаце запахла газаю.

— І адкуль жа ж ён тут узёўся? — нагнуўшыся, старая цікавала пад печ.

Нямая, звесіўшыся з палка, таксама глядзела туды, і ў яе на твары мільгаў не то страх, не то дзіва.

— Дайце ж я гляну, — стары ўзяў у маладзіцы лямпу, стаў на калені перад драбінкамі, адкінуў іх і бокам, на локці, палез пад печ. Засвяціў там лямпаю.

Хату абняла густая, задушлівая цемната. Пад печку зноў закудахкалі куры і хрыпла закаркаў, як вараня, калі яго ловаць, малады певень.

— Ён, шашок! — счакаўшы, азваўся стары, сунуўшыся назад з-пад печы і ўстаючы на калені. — Нару зрабіў. Сядзіць там і не аддае кураня. Я сабе цягну, а ён сабе. Во, ледзьве адабраў...

Стары выпусціў чырвонага з караткаватым хвостом пеўня. Накульгваючы на адну нагу і звесіўшы крыло, певень забігаў па хаце, не ведаючы з перапуду, дзе дзецца, зашыўся між вялікіх чыгуноў.

Загукаўшы здушаным, цяжкім, як у сне, голасам, нямая схапілася з палка, падскочыла да пеўня, падняла яго на рукі, абсыпаючы раскалмачанымі валасамі, прытуліла да шчакі.

— Анучу якую дайце, нару заткну, — сказаў стары, усё стоячы на каленях. — І сам вытрусся. Во як вывадзгаўся, каб на цябе нарат! — Ён пакруціў рукаво, гледзячы на запэцканы локаць.

— А дзе ж яе знайсці? — старая круцілася каля печы, недабачваючы ўпоцёмку, абмацвала лаўку.

Малацьбіт падняў лямпу — жоўтая яснасць

абліла хату.

— За комінам гляньце, — надзеўшы на голаў спадніцу і высоўваючы з яе рукі, крыкнула маладзіца. Сарочка на ёй паднялася яшчэ вышай.

Імполь, косячы вокам, як злодзей, глядзеў на маладзіцу, чуў брыдкавасць, што яго цягне, як магнэсам, зірнуць на гэтыя незнарок заголенья гладкія ногі, па якіх трапятлівымі сполахамі бегаў нізкі агонь лямпы — стары ізноў лез пад печ, затыкаць шашковую нару.

Яе як укалоў гэты востры зірк — яна борзда абцягнула ніжай спадніцу, падкручваючы яе на клубках, няўзнак азіралася туды, на разасланую сярод хаты салому.

Гэты шашок і выбіў усіх са сну — спаць ужо не клаліся. Нямая пагукала да пеўня, носячы яго на руцэ і паказваючы ўсім на аблітае цемнаватаю кроўю, мусіць, перакусанае, крыло, упхнула яго за драбінкі пад печ. Паставіўшы на лаву прасніцу, узялася за прадзіва — пстрыкала яшчэ голым, лёгкім верацяном, што не хацела круціцца.

Старая выкідала з печы цёплыя, што пахлі ўжо гаркаватаю карою, аলেখавыя ружаватыя дровы, азіралася на дзверы, за якімі драпалася і вішчала ўпушчаная некім ноччу ў сенцы трапяткая сучачка. Гаварыла да яе:

— Во якая ты, сядзіш там, а шашка не дапільнавала.

— А дзе яна дапільнуе, калі ён, няхай яго нарат, недзе са стопкі нару пратачыў, — сказаў стары, нагнуўшыся над цэбрам і фыркаючы ад вады, што сцякала ў яго з броваў і носа.

Пачырванелы ўжо ад пруткага палатнянага ручніка, прыгладзіў абедзвюма рукамі свой натапыраны сівы чубок і гукнуў на Імполья, што яшчэ ляжаў на разасланым сярод хаты кулі саломы, цікуючы блішчастымі ад сну вачмі, дзе паварочвалася Алеся, як цікае, стаіўшыся, за пташкаю кот.

— Уставай, Імполь, добрыя гаспадары, не тыль-ма што, даўно намалаціліся.

Імполь скоранька падхапіўся і, свецячы праз раз'еханья ў сподніках дзіркі ружаватымі каленьмі, стаў нацягваць порткі, блытаўся са спеху ў калошах.

— Другая толькі гадзіна, ці не рана яшчэ? — заступілася за Імполя маладзіца, але сцягнуўшы з раз'еханае саломы радзюжкі, пачала скручваць яе ў адзін вялікі куль. Ад перацёртае, мусіць, леташняе, саломы паднімаўся гаркаваты пыл.

— Дайце ж я сам, — папярхнуўся ад едкае і горкае саламянае пацярухі Імполь.

— Хіба ж я не здужаю? — разагнулася маладзіца, і ў яе вачах бліснуў ясны язычок агню ад лямпы.

Імполь, чуючы на сабе гэты пільны блішчасты зірк, адступіўся, прысеў на лаву, угнуўшыся, пачаў накручваць на нагу каравую парцяную анучу.

Стары малацьбіт, ужо адзеты ў нявыдублены ломкі кажух, нейкі раптам як паменшаны ў сваёй вялікай авечай шапцы, запаліў у закурэлым ліхтары невысокі агарак свечкі. Трымаючы за драцяны вочап ліхтар, папхнуў каленам дзверы — у хату, угінаючы галаву і віляючы шчуплым хвостом, ускочыла сучачка. Баязліва пашылася пад лаву.

— Во, і ты тут ужо, — маладзіца за перавясла падняла раз'еханы, шапаткі куль і ўслед за малацьбітом, цярушачы на ток саломіны, панясла з хаты.

— Цапы хоць не забудзься, чуеш? — засмяўся адтуль, з сяней, стары малацьбіт.

Імполь наспех ужо, нацягнуўшы абедзвюма рукамі на голаў шапку, схапіў з памялешніка яшчэ ўчора вечарам напраўленыя, з новымі бічамі і вушкамі, цапы і, чапляючыся імі за вушак, выйшаў у сені. У густой, што церушылася, як мак, цемнаце наткнуўся на маладзіцу. Тая войкнула і ўпусціла з рук шапаткі куль саломы.

— Што, пабучаваліся там? — засмяўся знадворку стары, закрываючы ад ветру ліхтар.

— Ага, — аказалася з чарнаты сяней маладзіца.

— Сваякамі будзеце.

— Чаму?

— Знак такі, — ужо здалёк, з надворка, аказаўся малацьбіт — туды за ім паплыла, трапечучыся і маргаючы, рэдзенькая яснасць ад ліхтара.

Маладзіца, высунуўшыся з сяней, бачыла, як мужчыны, закрываючы сабою ліхтар, памаленьку сунуліся да гумна, перад імі высокаю сцяною ўставала чарната ночы. Рассоўваючы яе, на густым частаколе плота бегала святло ад ліхтара, высвечвала сюды, пад хату, вузкую раскіслую сцежку.

Пад страхою шастаў, ірваў салому вецер.

Маладзіца, здрыгануўшыся ад сырога, што аж браў за сэрца, холаду, вярнулася ў хату. Наспех надзела сачык, накінула на сябе вялікую суконную хустку і зноў выскачыла ў сені, навобмацак знайшла дзверы ў стопку — доўга шукала той стары кажух, пад якім вісела схаваная ад пільнага і скупога вока свекрыві торбачка з акрайцам хлеба і доўгенькім бруском сала.

Учора звечара, прыйшоўшы ў стопку да кубельца ўзяць сала, каб прыскварыць булён, яна няўзнак яшчэ адрэзала ад жоўценькага, выхаванага ад леташніх каляд і высушанага пад страхою на гарышчы апольца доўгенькі брусок. І, каб не агледзела свякроў, схавала ў торбачку пад кажух. Нават сабе не хацела прызнацца, што рабіла ўсё дзеля маладога малацьбіта. Баялася, каб нехта ведаў, што спадабала яго нават з таго моманту, калі ён увайшоў у хату. Высокі, плячысты, і вочы цёмныя, ліловыя, як у барана. І сам падобны да барана — сваёю чарнатою, трохі гарбаценькім носам і густым, што, мусіць, не прытопчаш, кучаравым чубком. І ўжо не ведала, як угадзіць яму, і саромелася, што ўсе ведаюць ці здагадваюцца пра гэта.

Алеся асцярожненька, каб не нарабіць груку, зачыніла стопку, але, ідучы на глыбокую, як вада, зеленаватую яснасць адчыненых дзвярэй, спатыкнулася на пусты саган.

— Што там? — адсланіўшы цемнату, з хаты ў сені вызірнула старая Мондрыха.

— Грэбень во згубіла. — Алеся прыняла з-пад ног і прыставіла да сцяны пусты саган.

— Знойдзеш там упоцёмку, — старая ўжо насцеж адчыніла дзверы.

— Во, знайшла, — змахлявала Алеся, адступаючыся ўпоцёмка і ўсё хаваючы за спіну торбачку з салам.

Старая Мондрыха, як чуючы што падазронае, паўзіралася на Алесю і зноў зарыпела дзвярмі, забіраючы з сяней жоўценькую яснасць ад далёкае лямпы. Глыбокай вадою Алесю абняў халодны поцёмка ночы. Яна, як сляпая, памаленьку спусцілася з ганка. Мокрай зямлёю, сапрэлым лісцем пахла глухая ноч. За душу браў холад, што скоро зіма. Захлынаючыся ад ветру, Алеся пайшла да гумна. У прычыненых дзвярах свіціліся шчыліны. Стаіўшы дух, прыпынілася каля іх, услухалася, што робяць у гумне мужчыны. Там быў чуваць голас старога малацьбіта:

— Авёс скідай, — крычаў Імпюлю стары малацьбіт. — З аўса пачнём, а то ж яго любяць мышы. Дый на кісель трэба ж змалаціць...

Алеся зашкрабла за папярочную ліштву, цягнучы да сябе з сярэдзіны прычыненыя дзверы.

— Хто там? — па току зашоргалі ногі, і з прабога скінуўся, забрашчаўшы, жалезны крук. І далей вецер сам ужо турзануў і панёс да сцяны дзверы — у гумне завіўся віхор, выкруціў з кутка з-пад сячкакарні і растрас па чыстым, падмеценым таку жоўтую сечку. У павешаным на шуле ліхтары радаснай матылькай затрапятаўся жоўты агоньчык.

— Скарэй зачыняйце, а то й страху сарве, — да

Алесі падбег і памог зачыніць дзверы стары малацьбіт.

— Дзе вы бачылі, гэдакі вятрыска, — ускочыўшы ў гумно і азіраючыся на Імполь, засаромелася Алеся.

Ён стаяў на торпе збожжа, трымаў, узяўшыся за перавясла, кароткі аўсяны сноп. Чакаў, покуль стары падмяце зацярушаны сечкаю ток.

Алеся з-пад ражка тоўстае, накінутае на голаў суконнае хусткі цікавала туды, на торп, бачыла, як у яго, Імполь, на верхнюю губу смешна вылез кончык языка, калі ён, ганяючы вецер, адзін за адным пачаў кідаць на падмецены ток шапаткія аўсяныя снапы. З аднаго сашмаргнулася і асталося ў Імпольвай руцэ перавясла — на току разбэрсалася пучкамі слізкая аўсяная салома.

— От удалы, — пакруціў калматаю авечаю шапкаю стары малацьбіт, нагінаючыся і зграбаючы ў сноп аўсяную салому.

— Велькая бяда, што каторы разаб'ецца, — яна адступілася да дзвярэй і выняла з-пад суконнае хусткі торбачку з салам, утаптала каля пярыла на жытнія снапы. — Во, падсілкуйцеся трохі...

Стары малацьбіт, падбіваючы вышай на лоб цяжкую касматую шапку, прыжмурыў вока, з дзівам паглядзеў на маладзіцу — на губах у яго задрыжаў хітры і шчаслівы смех.

— Зачыняйце ж гумно, — згледзеўшы гэты смех, крыкнула Алеся і зняла з прабоа доўгі крук.

Густы вецер заглушыў прыткі тупат яе ног.

Прычыніўшы расхрыстанае гумно, стары малацьбіт развязаў торбу, зазірнуў туды і падняў свой дзюбаносы твар:

— Ого, цябе даглядае, каб дужэйшы быў. Дзіва што, гэдакая маладзіца... Без сілы не абыдзешся.

— Ты ўжо, дзядзька, гавары, ды не ўсё дагары. — Імполь скочыў на ток, папраўляючы з'еханую набок кепку, спытаў: — А што яна прынясла?

— Што? Сала во цэлы брус, — ён зноў махнуў вастраватым доўгім носам. — Дак мо праўда падсілкуемя?

— Не, саб'ём ужо гэты пасад, — Імполь папляваў на далоні, зняў з шула стары, абслізганы цэп.

— Ну, што ж, пакуль цэп, датуль хлеб, — стары малацьбіт, нібы нехаця і паволі, толькі патрапляючы Імполью ў такт, раскручваў цяжкі грабовы біч.

Бэrsaючы і падкідаючы салому, высока ўгору адзін за адным паднімаліся вагкія бічы і, перакручваючыся там, з гакам прыставалі да трапятлівых снапоў. Па дошках пярыла секлі мігатлівыя зярняты, уздрыгвалі і шапацелі, як жывыя, кароткія аўсяныя снапы.

Стары малацьбіт скінуў з галавы аб'еханую на вочы авечую шапку і, пабліскваючы мокрай лысінай, зноў з крэхтам замахаў цэпам, трапляючы Імполью ў такт. Ад натугі ў яго ўпіраўся ў левую шчаку язык — на ёй расла і цвярдзела вялікая гула.

З гумна ляцеў расцяжны гупат, аддаваўся за чужымі будынкамі. Здаецца, малацілі ў іншым гумне.

Тугою радзюжкаю за вугламі бухаў вецер, ірваў цяжкі водгалас цапоў. Чапляючыся за чорныя каўпакі стрэх, з сіверу паўзлі нізкія жаўтлявыя, як зляжалая сівая воўна, снегавыя хмары. Пры зямлі бэрсалася глыбокая цемната. У Верасаве нідзе не было агню, толькі ў Мондрых дрыжалі жоўтыя вокны — у хаце, з падкручаным кнотам, гарэла лямпа. Падсунуўшыся бліжай да яе, на цяжкай прасніцы сядзела нямая, насліньваючы каля ніткі кудзелю, скубла зубамі кастрыцу і пстрыкала яшчэ голым і лёгкім верацяном. Потым, паставіўшы яго на прыпол, накручвала напрудзеную нітку.

Вярнуўшыся з гумна, Алеся засцілала свой лажак, накрываючы яго новаю, нядаўна вытканаю ў рознакаляровыя бабы, ад якіх аж стракацела ў вачах, радзюжкаю і думала пра Імполья, думала, што і дзеці пойдучь ад яго гэтка харошыя, як ён сам, —

чорныя, кучаравыя, з сінімі вачмі, як былі дзеці ў дварчанскае краўчыхі, да якое яна, Алеся, яшчэ дзеўкаю насіла шыць сукенку.

IV

Сяло збіралася ў Корсакаў. Збіраліся ўжо не адзін год: спярша, як удома была Алеся, а потым, калі яна выйшла замуж, падняўся Міця, ці Змітрык, як казалі на яго ў вёсцы, — і хата ў Корсакаў па-ранейшаму не зачынялася ні ў святні, ні ў будні дзень.

Раніцаю, укінуўшы на дзень скаціне і не чакаючы, покуль зварыцца снаданне, яшчэ нашча, прыходзіў хто-небудзь з мужчын. Прыходзіў паслухаць, што робіцца на свеце, — Міця выпісваў газеты, найбольш усё беларускія, з Вільні.

Іншы селявік прыходзіў так сабе, абы пагаварыць, бо дома ўсё змалочана, астаўся хіба толькі лубін, што ляжыць пад застрэшкам ці ў палувенцы, лускаючы перасохлымі струкамі, але з ім пачакаецца да вясны, а цяпер няма чаго рабіць, як пасядзець на сяле. І ён прыходзіў да Корсакаў. Не расшпільваючы кажуха, не скідаючы шапкі, садзіўся на парозе і гаварыў то да Міці, што мянціў аб вузкую папругу брытву, падварнуўшы ў рубашцы каўнер і расшпіліўшы грудзіну, — збіраўся галіцца, то да маладое гаспадыні, што стаяла каля печы, падважвала вілачнікам чыгуны, і ў яе на твары, на грудзях, на голых да локцяў і пруткіх руках трапяталася чырвань ад агню. Гэта была тая самая прысадзістая дзеўка, што некаторага дня прыбягла да Алесі пазычыць газы. Прыходзілася яна Алесі і Міцю стрыечнаю сястрою, і звалі яе Хрысця. Узятая яна тут у Верасаве яшчэ з жніва: падмеўся яе гадаваць ці то ўзяў за наймічку стары Улас Корсак:

у яго сястры, што была замужам за дваццаць вёрст адсюль, памёр мужык, а ў хаце тры дачкі, адна пад адну, — сястра і аддала меншую з іх, Хрысцю. Корсак дакляраваў, што адпіша гектар.

Аўдавеў Улас Корсак даўно, але браць у хату новую гаспадыню не хацеў: ужо дзеўкаю была Алеся — яна абмывала і абшывала мужчын. І ўсё было добра, покуль удома сядзела Алеся, а выйшла замуж — адразу перавярнулася гаспадарка — нідзе парадку няма: ні ў полі, ні ў хаце. І Корсак узяў гадаванку.

А Хрысця спрытная кругом была — і да гуляў, і да работы, і характвам удалася: валасы густыя, рудаватыя, твар чысты, белы, нос дробны і рот свежы, як у дзіцяці. Іншаму маладому мужчыну быў інтарэс як бы няўзнак паглядзець ды пагаварыць з маладою дзеўкаю. І ён сядзеў да тае пары, покуль не прыбегала жонка і, стукнуўшы ў акно, крычала глуха з надворка:

— Снедаць ідзі, каб ты карчом сеў!

Селявік нехаця, упіраючыся рукамі ў калені, уставаў з парога, гаварыў, што вот жонка гудзе, як калаўротак, што пасядзець не дасць, і браўся за клямку.

Управіўшыся дома, перад полуднем збіраліся дзяўчаты: прыносілі абвязаныя хусткамі прасніцы з тоўстаю кудзеляю — іхнія калаўроткі стаялі ў Корсакавай хаце яшчэ з учарашняе раніцы. Але прадзіва не было — дзень перад калядамі малы, як у зайца хвост, а на шарай гадзіне прыходзілі хлопцы, падсаджваліся да кудзельніц, неўпрыкметку скідалі з калаўроткаў шнуры, адбіралі лёгкія і голыя яшчэ верацёны, а як з куткоў вылазіў і блытаўся пад нагамі рэдзенькім растрэсеным пачасем мяккі поцемак, бралі каторую за рукі і цягнулі за пліту на ложкак. У хаце стаяў сыты рогат давольных хлопцаў і востры, тонкі крык дзявок. Чэз, наліваўся слепатою сіні вечар, у хаце гусла, хоць

ты бяры яе навобмацак, цемната. Ужо было не пазнаць у твар чалавека, хіба толькі па росце, калі ён устане, ці па носе, калі ён паверне яго напроці акна. Ружаватым агнём пыхкалі і тлелі папяросы. Дзяўчаты сядзелі без работы, паставіўшы ў кут прасніцы і пазатыкаўшы за кудзелю верацёны, і з імі ўжо дзеразаваліся хлопцы.

У хаце яшчэ ўсё не запальвалі лямпу. Ціш мяшалася з цемнатаю. І толькі чуваць было, як некаторыя з дзявок паціхеньку прасіліся ў хлопца:

— Ах, божа, пусці! Ці чуеш, пусці...

А потым, ліпка прыстаўшы, ляснула рука, мусіць, па чужой.

— Каб ты не даждаў! — раптам закліяла і падхапілася з ложка дзеўка.

Але вось нехта шлупаўся ў сеньях, вобмацкам шукаючы клямку, адчыняў дзверы і ставіў з прыходу вядро — поўнае, бо чуваць было, як глухавата дзынкнуў аб яго вочап.

— А чаму ж лямпу не запаліце? — спытаўся ў цемнаце і грукнуў, зачыняючы дзверы, стары Корсак. Ён ужо, мусіць, накарміў скаціну.

Аднекуль з кутка выйшла Хрысця. Напроці акна было відаць, што ў яе раскалмаціліся нізка падрэзаныя валасы. Падступіўшыся, зняла лямпу і панесла пад акно — выціраць закуранае шкло і падліваць газу.

Зарыпелі ложка — дзеўкі церабіліся ў хлопцаў з рук.

Жмурачыся ад лямпы і кругом сябе абгладжваючы сукенкі, беглі да сваіх прасніц: брыдка ж прыйсці дахаты з пустою шпуляю ці голым верацяном.

Ізноў пачыналі рыпець панажы ў калаўротках, фыркалі, ганяючы вецер, шпулі, мігцелі колы, зноў круціліся, спадаючы да зямлі, верацёны, і беляы ад сліны і абшморганія ніткай пальцы ўсё сукблі і сукблі, торгаючы, шары дым кудзелі.

Самым прыцемкам, разапрэлыя, з рагамі поту на шчоках, каля вушэй, у хату яшчэ ўвальваліся дзеці — адразу цэлаю плоймаю. Цяжка саплі і адыхваліся, збіўшыся каля парога і хаваючыся адно за аднаго, каб не пазналі.

Але хто-небудзь з хлопцаў, болей зухаваты, спадцішка расшпільваў папругу, вышморгваючы яе з порткаў.

— А вас хто клікаў? — пытаўся ён і складваў у дзве столкі папругу.

Учуўшы, як дзынкае спронжка, дзеці хлынулі назад, у сені, і, зачэпіўшыся за парог, пападалі адно на аднаго — і тут ужо па іхніх спінах, як па мяшках з мякінаю, вухкала папруга.

Падхапіўшыся і не зачыніўшы дзвярэй, дзеці ўцякалі на двор і адтуль, ужо зманваючыся, рагаталі. Толькі той, па кім сцэбанула, быдта гарачым жалезам апякла шыю, папруга, адышоўшыся ўбок, мацаў балячае месца і ціха, каб ніхто не чуў, плакаў.

А давольны кавалер стаяў на парозе, падпяразваў, падтрасаючы, порткі і яшчэ страшыў, мусіць, каб чулі дзяўчаты:

— Я це пакажу!

Дзяўчаты, сцішыўшыся, маўчалі, пэўна думаючы, што і сам ён не надта далёка адышоўся ад такіх, бо ці даўно на вечарынках сыпаў на падлогу бубкі з палыну: калі іх разатруць, расшаруюць, гуляючы, — у хаце аж не дыхнуць ад гаркаты, як ад атруты.

А тая з дзявок, што надоечы, мусіць, сварылася з ім, раптам крыкнула, не ўтрываўшы:

— Хату зачыняй!

Па нагах з сяней цягнула холадам.

— Пачакай, хай порткі падцягне, а то зваліліся, пэўна, — азваўся нехта з хлопцаў з-за белае высокае пліты.

— І праўда духата, учадзець можна, — агрызнуўся зухаваты, але дзверы зачыніў.

— Гы-гы-гы, — зарагатаў нехта і раптам змоўк — відаць, закрыў рот рукою.

За плітою сядзеў Бронік Літавар, па мянушцы Чад, — сталы ўжо хлопец, адзін у бацькі сын на траціну¹ зямлі, што сватаўся да багатых і харошых дзяўчат, але нешта ўсе яму сплочвалі за гарэлку — замуж ніводная не ішла: меў ён ганьбу, бо ў яго, як ва ўсіх Чадоў, смярдзела з рота.

¹ Траціна — трэцяя частка валокі.

Цяпер ён падходжваў да Хрысці, наровячы кожны раз пасядзецц з ёю на ложку за плітою.

Адтуль ён і высунуўся — чорны, мажны, з гарбаватым каля пераносіцы і трохі прыплясканым да губы носам, падобны да старога каршуна. Картоваая кепка, пашытая ў кліны і з гузікам на макаўцы, сядзела ў яго на правым вуху.

— А ты глядзі, а то папраўдзе забаліць, і знахар не паможа, — сказаў ён, адводзячы вочы і кусаючы ніжнюю губу. Твар і шыя ў яго пачалі налівацца туюгою злой чырванню.

— Не страш бабу адным, калі яна двох не баіцца! — цыркнуў сабе пад ногі слінай невысокі, усяго па плячо Літавару, з ружаватымі гладкімі шчокамі, як у дзяўчаці, бо, пэўна, яшчэ не галіўся, малодшы тут за ўсіх хлопцаў Жэнік Рэпка. Літавара ён не вельмі баяўся — тут сядзеў яшчэ яго брат, гэтка ж дробны, як ён сам, толькі белы, як злінялы прусак, вуграваты Сяргей. Гэта былі Рэпкі, ці Каты, як брахалі на іх у вёсцы. Каты жылі ў Прылуках — так называліся тыя хутары на пяць хат, што былі за рэчкаю, — але штодня прыходзілі ў Верасава на сяло. Старшы, Сяргей Рэпка, што цяпер маўчаў, ад злосці адно ўгінаючы голаў і скоса зіркаючы на Літавара, таксама пробаваў хадзіць да Хрысці. І на спаса, калі ў Прылуках была вечарынка, ён, п'яны, схаліўшы бязмен, пераймаў Літавара на кладцы — той падводзіў дадому Хрысцю. Ноч была позняя — зжоўк поўны, як наліты яснасцю, месяц, усё сцяжэ-

ла ад расы, прэсны холад падымаўся з балота, нібы браўся мароз.

Сцішна булькала на вірах рэчка: вада ў ёй была поўная, з берагамі, і, здаецца, густая, нібы растоплены тлушч. Кот змёрз, схваўшыся на другі бок кладкі за кустом і трымаючы нагатове бязмен — алавяную булавою ўверх. Але Літавара ён тады не пабіў, толькі перапалохаў Хрысцю; яна ішла першаю і, скочыўшы з высокае кладкі, што ляжала між камлёў старое вярбы, на бераг, наткнулася на яго. Кот сп’яна ці то разгубіўся, ці то не ўскораў размахнуцца бязменам, як яго за абедзве рукі схапіў Літавар і, крутнуўшы кругом сябе, вырваў бязмен і пхнуў на куст — там акурат канчаўся бераг. Кот, ломячы пераспелую высокую крапіву і разложыстую лодзьму і абвальваючы дзярною з пяском, паехаў у рэчку і з цемнаты, з-пад берага ўжо, заенчыў:

— Ну, Чад, я табе не дарую!

Літавар яшчэ пастаяў, паглядзеў, як боўтаецца каля берага Кот, хватаецца недзе за карэнні, каб вылезці, і пабег даганяць Хрысцю.

Бязмен застаўся ў Літавара, па яго ніхто не прыходзіў. З таго разу Каты не паказваліся ў Верасаве, можа, знарок, а можа — не. Сёння яны былі ўдвух і прыйшлі не так сабе, бо старшы з іх, Сяргей, схваўшыся за прасніцу, каб не было відаць Літавару, маргаў Жэніку белым выцвілым брывом: «Не бойся, калі што».

— І праўда, нешта галава разбалелася, — падняў шапку Жэнік Рэпка, падгладжваючы пад яе рассыпанія на два рады валасы.

— Можа, у с... лягчэй!.. — не стрываў ужо стары Корсак, высунуўшы з-за пліты лысую да вушэй — толькі на патыліцы чорны вянок — галаву. Ён сядзеў на лаве, каля нізкае, з выцэртым ужо мелям, печы, трымаючы валёнак — падшываў сырамятным, недзе са старых чаравікаў, лапікам стаптаную ўжо да дзіркі пятю.

Каты пераглянуліся: старэйшы з іх, што сядзеў каля акна ў шарачковым з закручанымі кляпамі пінжаку, матнуў галавою:

— Хадзем.

— А ніхто і не просіць, каб ты тут сядзеў. Ідзі, свет адчынены, — Корсак ссунуўся з лавы, трымаючы высмалены, з жоўтай плямай на галяннішчы, валёнак — на дратве цяляпалася і бліскала тоўстая іголка.

Каты пасунуліся з хаты, прыгрукнуўшы за сабою дзвярмі, аж у лямпе падскачыў жоўты язычок агню.

— Баба з воза — каню лягчэй, — сказаў Корсак, калі ў сенях аб кручок дзынкнула клямка.

Сяло маўчала — усе ведалі, што стары Корсак проці, каб нехта з Катоў сватаўся да Хрысці. Каты ў Верасаве павагі не мелі. На іх, як на людзей, не звяжалі яшчэ здаўна. Каты былі бедныя, казалі, што яшчэ за паншчынаю ў іхняга прадзеда, бо ленаваўся рабіць, пан адабраў палавіну надзелу. Цяпер у Катоў асталася шастуха — шостая частка валокі, па цяперашніх мерах — тры гектары з нечым, ды і тая не зямля, адна камяніца. А на голага сабакі брэшуць. І калі ў Верасаве была якая пакража — падазрэнне падала заўсёды на Катоў. А за руку, як кажуць, злавілі таго самага іхняга прадзеда — ён у Мондрых, некалі першых на ўсё Верасава багатыроў, краў са свірна, з глыбокіх засекаў, збожжа, пракруціўшы свярдзёлкам у сцяне дзіркі.

Паздзекавацца ды пасмяяцца з Катоў у Верасаве любіў кожны. Яны ж, людзі і пунтовыя і заядлыя, помсцілі па-свойму. Іхні бацька, Рэпка Адам, астаўшыся пры паляках солтысам, пачаў удаваць людзей: палякі тады пабралі ў вёсцы коней і збілі да паўсмерці Корсака — ён схваў жарабіцу, перагарадзіўшы хлеў яшчэ адной глухою сцяною. За гэта Катам ужо дараваць не маглі.

— У, Катэ, у, кашэчнікі! — стары Корсак завару-

шыўся каля печы, мусіць, спомніўшы сваю даўнейшую злосць.

— Ці не досіць?! — аказаўся ўжо Міця, не любіўшы, што бацька не перастае сварыцца. — Пагаварыў, і досіць!..

— Яны некалі ўсю вёску баламуцілі і цяпер во, — Корсак нагнуўся да іголки, што вытыркнулася з валёнка, выцягнуў яе зубамі і хацеў нешта сказаць яшчэ, але ў сеньях штосьці загрузацела, як падаў пусты кубелец ці дзежка, і зазвінела парожняе вядро.

— Хто ж гэта заблудзіўся? — засмяялася Хрысця і, вылезшы з-за калаўротка, адчыніла дзверы.

У сеньях стаяў Імполь, крыва і сарамліва ўсміхаючыся, што не знайшоў дзвярэй.

— А мне бог ведае што падалося, — сказала Хрысця, убачыўшы і пазнаўшы Алесінага малацьбіта. — Заходзь жа ў хату, — і адняла ад клямкі руку.

Усё сяло глядзела туды, на парог. Дзяўчаты ўжо зналі, што да Радзівонавай Алесі наняліся малаціць чужыя мужчыны — адзін з іх малады і надта ж харошы хлопец. Расказала Хрысця, а некаторыя дападняы ўскоралі падцікавіць самі і цяпер таўклі, штурхалі адна адну локцем пад бок: «Глядзі, хто прыйшоў».

Імполь убачыў, што з-за кожнае прасніцы блішчаць, выглядаючы, вочы, і закруціўся сярод хаты, шукаючы, дзе гэта дзецца, і сагнуўся, як гнецца вялікі чалавек, нібыта саромеючыся свайго росту.

— Садзецся, — хлопцы рассунуліся на лаве, ляпнуўшы рукою на пустое месца.

Імполь абвёў вачыма хату і дастаў пачак папярос, выстаўляючы яго хлопцам: да яго нават здалёк пацягнуліся рукі — тытунь быў дарагі, а свайго садзіць не давалі — і хлопцы былі ласыя пажывіцца чужым ды дармовым.

У хаце запахла саладжавым сінім дымам, пах яго быў нязвыклы пасля ўдушлівае махоркі. Гэтакім пахучым, лёгкім дымам у верасаўскіх хатах пахла толькі ў свята, калі хлопцы, нават і тыя, хто не курыў, дзеля фасону куплялі ў мястэчку папяросы.

— Ну і запыхкалі, — папярхнуўшыся дымам, Міця падышоў да печы і адкрыў у коміне верхнік.

— Вой, які далікатны. А мне дак хораша пахне, — азвалася дзеўка, у якой, мусіць, самлела рука — патрымай яе перад носам, скубучы кудзелю.

— І праўда, што ж гэта за папяросы? — нацягнуўшы падшыты валёнак і ўсё тупаючы нагою і гледзячы на яе, пракульгаў, бо другая была босая, да Імполь стары Улас. — Дай жа я сапсую адну.

— Курэце, дзядзька, курэце, — Імполь абмацаў кішэні, зноў шукаючы пачак папярос.

— Гэй, курцы, ці чулі, што было пад Пінскам? — выйшаўшы на сярэдзіну хаты, спытаўся Міця.

— Не, а што?

— Не выдумляй, — дзяўчаты нават перасталі прасці, прыпыняючы за кола свае калаўроткі.

— А во паслухайце, — Міця падступіўся, дастаў з-пад бэлькі скручаную ў трубку газету, разгарнуў яе, прыжмурыўшыся, пачаў чытаць: — «Нязвыклы выпадак здарыўся пад Пінскам. Мяшканцы хутара Глуша Каленік Талерка і Аўдоця Мядзведзь вязлі хрысціць дзіця. Удома кумоў так нападлі, што толькі каля цэрквы яны агледзеліся, што згубілі дзіця. За вярсты тры ад хутара яго знайшоў Дзямян Калета з Сваловіч. Яно ляжала жывое ды здаровае збоку дарогі. На трэці дзень у Глушы нанова спраўлялі хрэсьбіны».

— Ах, ліха! Во, і не забілася, — сказала некаторая з дзяўчат, зноў націскаючы нагою на понаж і сліячы кудзелю.

— А што там пра Чэхаславацыю пішацца? — Літавар адарваўся ад лавы, але не ўстаў, а толькі

выцягнуў руку, просячы газету.

— Што? Восем гарадоў адышло да Венгрыі. Уся Падкарпацкая Русь.

Міця адышоў да стала. Хлопцы абярнуліся, слухалі, што расказвае ён. Адно дзяўчат, мусіць, не абыходзіла гэтая палітыка, яны сцішана пралі, задумаўшыся пра нешта сваё: толькі каторая, бывае, няўзнак зыркала на Імполь, у яе, сарваўшыся з рукі, падала і кацілася пад лаву верацяно.

А кучаравая Сабіна, што аж з другога канца вёскі, паднялася з прасніцы і пачала абкручваць кругом шыі рог тоўстае хусткі.

— Ой, і нам пара, — падхапіліся астатнія дзеўкі, забіраючы з сабою прасніцы з вялікімі бародамі недапрадзенай кудзелі.

Цішком адзін за адным кінуліся ў сені хлопцы, каб злавіць якую ды падвесці дадому. У сенях падняўся віск, быў чуваць сыты рогат Броніся Літава-ра.

Імполь выходзіў апошнім. З ім ужо, каб прысунуць дзверы, накінуўшы на галаву вялікую суконную хустку, выбегла Хрысця.

Хлопцы з дзеўкамі смяяліся на вуліцы. Але раптоўна гэты рогат сціх. Немы чужы крык працяў вясёлую ціш:

— А людзечкі, ая-ёй!

Імполь дагадаўся, што некага б'юць. Тупацелі ногі, трашчаў плот — ламалі недзе частаколіны.

— А божачка, што там? — Хрысця злавіла Імполь-леву руку.

— Б'юцца, — сказаў ён, чуючы, што яна дрыжыць не то ад холаду, не то ад страху.

На надворку валтузіліся: нешта мякка і глуха вухкала, як у падушку, і нехта крактаў, нібыта сек дровы.

— Ізноў, мусіць, гэтыя Катэ, — сказала яна, стаўшы на высокі парог і цікуючы на надворак, — кругом яе галавы, ад белага месяца, стаяла сінява-

тая яснасьць.

— Ой, не суньцесья ж хаця, — яна ўчапілася Імполью за рукаво, калі ён пераступіў парог. З-пад веснікаў, угнуўшыся і без шапкі, уцякаў сюды Бронік Літавар, твар у яго быў заліты крывёю — яна выдавала чорную, як грязь. І нехта ніжэйшы, трымаючы ў руках калок, насціг яго каля хаты і з усяе моцы гахнуў па плячах — калок трэснуў, і адзін канец, скачучы, як скача адсечанае ад калодкі палена, паляцеў аж пад парог.

— Ах, божачка, заб'е ж, — зноў немым голасам заенчыла дзеўка. Гэта была Сабіна — стрыечная Літавава сястра.

Астатніх дзяўчат і хлопцаў як ветрам змяло з Корсакавага надворка, кожны наравіў быць далей ад бяды. У весніках толькі стаяў Жэнік Рэпка, каб, на выпадак чаго, памагчы брату.

— Ну, Чадзіна... — Сяргей мацюкнуўся і, не выпускаючы з рук канец адламанага калка, спусціўся з пакатага надворка да веснікаў.

— І што гэта ім зноў тудак трэба? — крыкнуў туды, на вуліцу, Корсак Улас, выйшаўшы разам з Міцём на двор.

— Хадзі і ты сюды, хадзі, — аказаліся з-за плота Каты.

— А ты паагрызайся болей! — Міця саступіў з пляскатага каменя, што ляжаў каля парога. Рукі ў яго былі закладзеныя за спіну — ён хаваў ззаду нешта караткаватае, ці не жалезны прэнт.

Каты змоўклі. Высунуліся з цянька і пайшлі вуліцай, схваўшыся за рогам чужое хаты. Адзін дробна, з пералівам, высвістваў польку.

— Ідзі ў хату, Бронісь, — сказаў Корсак, хаваючыся ў цёмных сенях. — Ідзі, абмыйся хоць.

— І праўда, Бронік, — Сабіна з Хрысцяй пагнанлі Літавава ў хату.

Імполь выйшаў на вуліцу, каля веснікаў наступіўшы на нешта чорнае і мяккае, ці не на Літа-

вараву шапку.

Вечар быў ясны — высока на полудні стаяў белы месяц з сіняватым у сярэдзіне і бурым па краях кругам. На нечым шчыце ў аконцы блішчаў асколак шкла. Пахла вострым марозам і чэрствым гаркаватым лісцем. На звялай і шэрай, як ссыпанай соллю, траве пераліваўся, цьмяна мігцеў іней. Каля чарнаты плота белым паскам ззяў малады ўчарашні снег, што не растаў за дзень. Дужэў прыма-разак — камянела зямля. Усё выдавала пустым, голым, і звон стаяў, як у парожняй дубовай бочцы. Так бывае позна ўвосень у сухі мароз. Толькі недзе ў хляве бляяла, акаціўшыся, авечка — там нехта свяціў ліхтаром: у адчыненых дзвярах мільгаў скупы жоўты агонь. У канцы вуліцы чуўся злы, здушаны голас:

— І яе, гадзіну, трэба правучыць...

Гаварылі, мусіць, пра Хрысцю. Падыходзячы бліжай і заварочваючы да Мондрых у двор, Імполь прыслухаўся, але нічога болей не распзнаў. З-за хлевушка высунулася і загаўкала, кідаючыся да ног, аблавухая сучачка — яна яшчэ не асвойталася з чужымі ў хаце людзьмі. У вокнах раптам палахліва затрапятаўся і патух агонь — гаспадыня, гатуючыся, пэўна, спаць, баялася, ці не падглядае хто.

Імполь пастукаў у цёмнае, што адлівала месячным бляскам, прадпечнае акно. За глухою шыбаю паказалася Алеся. Распушчаныя валасы падалі на плечы, глыбокі выраз сарочкі адкрываў цеплату грудзей.

V

Бацьку свайго Імполь не помніў. Расказвала маці, што бацька быў рослы, кучаравы — ён,

Імполь, і крошкі па ім падабраў. Толькі бацька ганьбу невялікую меў: на правай руцэ не хватала двух пальцаў — аджавала трыбаю сячкарні. Праз гэтае калецтва яго і ў войска не ўзялі, таму жаніліся яны з мацераю ў той год, як пачалася вайна. Людзі якраз у бежанства ўцякалі, спярша здалёк, недзе зпад Сувалак, — мазуры ўсё. А на другі год, калі фронт падышоў бліжэй, ускораўшы пажаць толькі жыта, выправілася ў дарогу іхняя вёска.

Але за вёрст дваццаць ад дому, ужо ў лесе, бежанцаў насціг фронт: ззаду стралялі з гарматаў, нібы хто грукаў вялікімі дзвярмі, аж дрыжала і прыгіналася ўсё. Звар’яцелья ад страху людзі сталі падганяць коней, фурманкі збіліся, заторыўшы дарогу. Ламаліся наладаванья збожжам ды розным пажыткам вазы, ірвучы гужы, наравіліся спуджаныя коні. Падняўся гвалт, крык. Рыкалі напрывязаныя да драбінак каровы, выскачыўшы з вазоў, ляцелі на злом галавы авечкі, плакалі, адбіўшыся ад мацяроў, дзеці.

Засцігнутыя гэтай нечаканай стралянінай, не ведаючы, куды дзецца, людзі пачалі варочацца дадому — найболей з малымі дзецьмі і старыя.

А маладзейшых страх гнаў далей, у гэтую невядомую прорву свету: гаварылі ўсе, што немцы гвалцяць дзяўчат, адразаюць ім грудзі.

Выбраўшыся з лесу і апярэджваючы адзін аднаго, бежанцы ехалі полем, дратуючы няспелы, яшчэ сівы авёс, лапушыстыя картоплі і белую, звінючую ад пчол грэчку. Над дарогаю вісеў, асядаючы ў збожжы, едкі, сухі пыл.

Быў канец жніўня — стаяла пякучая, астатняя перад восенню гарачыня. Не ўставала, падбіўшыся хадою, быдла. Дух забіваў саладжавы смурод. Яго нясло ад спруцянелай, раздутай, як горы, скаціны. Яе ніхто не закопваў. Укінуўся мор, паміралі людзі — пры дарогах аставаліся свежыя капцы магілак з тонкімі, высечанымі наспех сырымі крыжыкамі.

Змучаныя, знэнджаныя дарогаю людзі сцякаліся ў Мінск — тут іх ужо садзілі на поезд. У вагоне і разрашылася Імпалева маці — нарадзіўся Платон, старэйшы Імпалеў брат.

Бежанцаў прывязлі за Самару, у нейкі чужы, якога яны дагэтуль не чулі, горад Бугуруслан. Усё там было нязвыклае — людзі, іхняя гутарка і нават адзежа: кабеты насілі сплеченыя ў поясе з доўгіх, у розны колер, аборак спадніцы.

Імпалеў бацька рабіў на чыгунцы, «лячыў», перавязваючы дротам, старыя, патрэсканыя шпалы. Новых не хватала — ішла вайна, потым пачалася рэвалюцыя. Імпалеў бацька ўсё гэтаксама «лячыў» шпалы — чыгунка патрэбна была ўсім.

Тут, якраз у гэту калатэчу, і знайшоўся Імполь. Праз год-два ўсё ўляглося, але настаў голад. Дажджу не было з самае вясны. Першы раз захмурылася на Лью, але дождж толькі папырскаў зямлю, запахла горкім пылам, як пахне жалеза, і з хмары пасыпаліся чэрві — сівыя, з чорнымі галоўкамі, валасні. Яны кішэлі, скручваючыся ў клубок і прытка паднімаючы свае чорныя галоўкі.

Трэскалася зямля — уваткнеш у шчыліну кіёк, і ён ідзе — як на той свет. На дрэвах, скручваючыся ў трубку, сохла зялёнае лісце. Як у напаленай печы, яно не паспявала зжоўкнуць.

Бежанцы хлынулі назад, дадому — у той год якраз скончылася вайна і каля Мінска ўстала новая граніца.

Імполью быдта ў сне помніцца вагон, шырокія дашчаныя нары — іхняя сям'я варочалася дадому. Яму тады браўся трэці год. Далей ужо ведаў з таго, што расказвала маці, калі ён падрос.

Ехалі доўга — поезд гадзінамі стаяў сярод поля з чорнымі, выгаранымі адхонамі каля чыгункі, там, дзе на сухую, як порах, траву ўпала з паравоза іскра. У жаўтаватым высокім дыме, нібы ў хмарах, хавалася слепаватае сонца — гарэлі лясы. Расцяг-

нуўшыся бясконцым шнуром, ляцела чырвоная кабылка — саранча.

З вагонаў на доўгіх, мусіць, знарок зробленых дзеля гэтага, насілках выносілі нябожчыкаў — беганцы пухлі і паміралі ад голаду.

Перад самаю граніцаю, ужо ў Мінску, вынеслі з поезда Імпалевага бацьку — ён захварэў на гішпанку, у яго была гарачка.

Ужо адсюль, з Польшчы, маці падавала на розыск. З-за граніцы ў Дубатоўкі прыходзіла папера, што весцяў пра бацьку няма. Але ёй не верылася. Завязаўшы ў белую, выцвілую хустку паўкапы яец, яна хадзіла за блізкі свет у нейкую вёску да варажбіткі, і колькі тая ні варажыла — каля чырвонага караля заўсёды стаяла чорная карта — смерць.

Бацька так і не знайшоўся.

Маці, выплакаўшы сваё гора, асталася з імі двума.

Але адною бяда не ходзіць: старэйшы бацькаў брат не аддаваў зямлю — ён з бацькам быў не аднае мацеры. Толькі пасталеўшы, Імполь разабраўся, што да чаго. Імпалеў дзед быў прымак — прыйшоў ён у Дубатоўкі на чужое. Кінуўшы пры грудзях дзіця, без пары памерла першая дзедава жонка — жаніўся ён другі раз, браў таксама ўдаву. Ад яе і быў Імпалеў бацька. Права на спадчыну ён не меў.

Маці, выбіўшыся са здароўя, усё ж адсудзіла два гектары нішчымнага пяску.

Але хіба з іх пражывеш? І маці хадзіла прызарабляць — летам жала ў асадніка-ўдаўца, што мо знарок наймаў збедаваную па мужчыну маладзіцу, восенню бегала ў сушню, што была пры тартаку ў мястэчку, лупіць машынкаю яблыкі і выкручваць з іх костачкі. З сушні варочалася, прыносячы карове поўную радзюжку гэтых лупін, карычневых костачак і гнілых, мяккіх, як порхаўкі, яблыкаў з драбнюткімі бародаўкамі сівое плесні.

Аднае ночы, перад усімі святымі, ужо маразы
браліся, яе нехта пераняў каля рэчкі на балотцы,
выскачыўшы з сіняватай ад месяца смугі, з-за го-
лых вербаў. Абамлеўшы ад страху, яна кінулася на
другі бок, на гразкае, што бліскала інеем, балота,
уляцела ў крынічныя лёхі — выкупаўшыся па пахі,
ледзьве выбралася адтуль.

Вярнулася дахаты, калоцячыся ад холаду і стра-
ху. Расказвала і плакала.

Да мацеры прыкінулася нейкая абложная хва-
роба. І яна ўжо не ачуняла. Губы ў яе пасінелі, яна
звяла і была лёгкаю, як дзіця, калі Імполь памагаў
ёй легчы вышэй на падушку. На трэцім тыдні, неак
у нядзелю, калі ёй трохі адпусціла, яна папрасіла
прывесці пад голаў сена; покуль Імполь вярнуўся з
гумна — маці ўжо нерухома ляжала, гледзячы
недзе ў столь; на жаўтлявай шчацэ стыла, вы-
каціўшыся, сляза. Імполь, схаладзеўшы ад страху,
пачаў тузаць маці, а потым нема заенчыў, але яна
ўжо не чула...

Яны асталіся ўдвух — Імполь ішоў трынацца-
ты, Платону — васемнаццаты год. Платон ужо
хадзіў на работу — грузіў на чыгуначнай станцыі
папяроўку — караткаватыя, на паўтара метра, яло-
выя круглякі. Ён уружыўся піць і разбэсціўся
саўсім. Прыходзіў дадому п'яны і соваўся да Імпо-
ля біцца. Імполь перабыў зіму дома, а вясною пе-
рад Юр'ем да іх прыехаў багатыр Радзюк, што
купіў у Вясельым Двары, ужо растрэсеным панскім
маёнтку, дваццаць гектараў зямлі, згоджваць Імпо-
ля ў пастухі.

«Што тут будзеш вошай карміць, — сказаў Пла-
тон, які збіраўся жаніцца і хацеў выправіць з хаты
меншага брата. — Ідзі, людзі хоць абмыюць ды
адзенуць».

Імполь, не хочучы, згадзіўся. Пасвіў пяцёра чу-
жых кароў, а прыгнаўшы на полудзень — бегаў
ірваць свінням свірэпу. Дыхнуць Радзюк не даваў.

На другі год Платон ажаніўся, узяў старэйшую за сябе, худую, з тонкімі жылаватымі рукамі і вострым, як цвічок, носам дзеўку — пагнаўся на пасаг. Знайшлося дзіця, там у Дубатоўках была другая сям'я — Імполь цяпер дадому не цягнула.

Радзюк, апытаўшы новага пастуха, пакінуў Імполь за парабка.

Радзюкоў сын, хворы на сухоты Ладак, рабіць нічога не мог. Трымаў усю гаспадарку Імполь, памагала яму хіба толькі Радзюкова нявестка — круглая, як бонда, бялявая, заўсёды расхрыстаная і з босымі, ад снегу да снегу, пляскатымі нагамі Ваця. Дужая, спраўная да работы, яна ніколі не хварэла.

З кожным годам сталеючы, Імполь неяк і панаравіў яе. Да маладых дзяўчат яго не цягнула: саромеўся каму-небудзь сказаць, што падабаліся маладзіцы, налітыя сокам, шырокія ў крыжах, тыя, што ўжо радзілі дзяцей і ведалі смак мужчыны. Ён, як ад салодкага чаду, п'янеў, няўзнак цікуючы, калі Ваця раздзявалася, астаючыся ў караткаватай, без рукавоў, палатнянай сарочцы, калі яна нязграбна сядзела і было відаць яе белае, тоўстае, як бручка, калена.

А раз нават снілася яму тое, пра што ён думаў, глядзячы на яе.

Сніцца яна пачала пасля таго, як вадзілі мыць авечак. Узяўшыся за тоўсты закручаны рог, Ваця выцягнула з хлява чорнага з шырокаю, як лава, спіною барана, што раскарачыўся і, упіраючыся нагамі, ніяк не хацеў ісці на двор. Потым адною рукою схопіла за абедзве столкі спадніцу, падцягнула высока ўгору, перакінула нагу цераз барана і паехала на ім, свецячы белаю мякацю сытых сцёгнаў. Баран, угінаючыся і круцячы галавою, ляцеў што ёсць моцы. Імполь, каб не астацца, стаў падганяць трапятлівую авечку. Уперадзе ўсё бяле-ла гэтая мякаць сытых сцёгнаў і стаяў рогат:

— Ха-ха!.. Во нясе, во дужы!

Яна паднімала, выцягваючы, ногі, каб не датыкацца імі да зямлі. Баран угінаўся, але бег, хістаючыся пад цяжарам яе гладкага маладога цела.

— Ха-ха... — яна азіралася, трасучы галавою, каб адкінуць з вачэй кароткія, падстрыжаныя ніжэй вуха валасы, з якіх, мусіць, вывалілася шпілька.

З грудка спускалася пад рэчку на балотца, дзе на маладой, засыпанай вербнымі таўкачыкамі траве ў некалькі радоў сохла там-сям скручанае ветрам палатно. Бабы, што сядзелі тут са сваёю работаю, найболей з шывтом, чакаючы, покуль палатно не высахне, каб сцягнуць у гармонік і зноў утаптаць у рэчку, убачыўшы Вацю, пачыналі гукаць:

— Ваця, вышай паднімі спадніцу, вышай, а то, дальбуг, нічога не відаць!

— А каб вам засляпіла, як вы ўбачыце, — адбрэхвавалася яна і кіравала барана да рэчкі.

Імполь, апярэдзіўшы яе, ужо стаяў каля берага. Стромаю сцежкаю Ваця спускалася да зялёнага, аблепленага бадзягай карча. Злазіла з барана і, трымаючы яго за рогі, скакала ў ваду, крышнуўшы ад холаду і жаху.

Кругом яе белых, кароткіх у вадзе ног, падняўшыся сухім пухіром, плавала спадніца. Баран, бліскаючы чорна-ліловым вокам на ваду, круціў галавою і, адступаючыся назад, жалосна бляяў. Яна што было моцы тузанула яго за рогі, і ён, высока падскочыўшы, плюхнуўся ў рэчку, апырскваючы Ваці твар і грудзі. Яна, зноў усеўшыся яму на спіну і ўтапіўшы аж па самае горла, пачынала яго мыць — скубла і аджымала жменяю паскручваную ў струкі воўну. Нарэшце, скупануўшы ў глыбшым, выганяла на бераг, папіхаючы яго за худы ад мокрае, зліплае воўны азадак. Баран, выскачыўшы з рэчкі і цвёрда паставіўшы растапыраныя ногі, абтрасаўся, густа пырскаў кругом сябе вадою.

Імполь, трымаючы за воўну, падводзіў на край

берага спуджаную, што дрыжала, ірвучыся з рук, авечку.

Ваця, гэтаксама пагушкаўшы ў вадзе, памыла яе і выгнала на бераг. Ссунуўшы локцем з вачэй рассыпаня валасы, падала Імполью руку:

— Памажы, Імполька, дальбут, змучылася.

Ён браў Вацю за мокрую, трошкі слізкую руку, чуючы нялёгкую вагу, памагаў вылезці з рэчкі. Мокрая паркалёвая спадніца гладка абцягвала яе ногі. Яна, адварнуўшыся спіною, збірала ў вузел перад спадніцы, выкручвала на калене. Ён, нават не гледзячы ў яе бок, бачыў тыя гладкія белыя сцёгны. І нешта дурное з’юшчвала яго азірнуцца, але брыдкасць і сорам не давалі.

А яна, як ведала, што яго разбірае гэтая дурнаватая салодкая сіла, знарок дзеразавалася з ім, зманвалася, украдкам заглядваючы яму ў вочы, калі яны часам аставаліся адны ў гумне ці даставалі з ямы картоплі — у Радзюка іх аж да новых, — і ён падаваў ёй кошык, зіркаючы на гэтыя белыя кароткія ногі.

Свайго мужыка, худога, з паўпадалымі шчокамі Ладака, што хадзіў, як сугнет, і заўсёды не голены, з рыжаю, чырванаватаю шчацінаю, яна, пэўна, не любіла. Ішла пагалоска, што некалі дзеўкаю Ваця круцілася з хлопцамі, скінула дзіця і ўжо не спадзявалася на лепшага кавалера, а Ладак быў багаты... Звыкшыся, мусіць, і жыла. Знайшліся дзеці — усё дзяўчаткі — гэткія даўгавідыя, прыгожыя, як бацька, і гэткія нездароўчыя.

Як чуючы што, на нявестку скоса паглядалі старыя Радзюкі — вельмі ўжо свякроў: яе ад злосці аж гнула ў крук. Звесіўшы доўгія, паскручваныя ў пальцах рукі, яна хадзіла ў сваёй жоўтай, мусіць, падпаленай на гарачым чаране, камізэльцы і, парадкуючы ўсё, крычала: «Вот не дагледзь, і не так зробіць». Унаравіць ёй было цяжка: ступіў не так — бяда, недаступіў — яшчэ горш.

Старыя Радзюкі не любілі нявестку ад зайздасці, што яна здароўчая, дужая, непераборлівая да яды, што на яе і зносу не будзе, і яшчэ больш шкадавалі свайго хворага на сухоты сына, чуючы яго блізкі канец. Душыліся ад злосці, ведаючы, што і ім бог адпусціў няшмат дзён і ўсё тое, што збіралася па саломінцы, усё багацце, зямля, якую купіў стары Радзюк, прарабіўшы пяць гадоў у капальнях у Францыі і пакінуўшы там здароўе, увесь іхні труд астанецца, лічы, гэтай сытай, што толькі, мусіць, дбае пра сябе, маладзіцы і яна будзе толькі займаць мужчын.

— Гультай, несусветны гультай — таму і мяса на сцёгнах столькі нарасло, — пад'юшчвала сына свякроў.

А сын — худы, з паўпадалымі шчокамі Ладак — маўчаў. Ён ужо не толькі біцца, але звязаць воза, уціснуць рубля не мог — яго мучыла задышка. Усю цяжэйшую работу рабіў Імполь. Астатні год ён стаў выглядаць на мужчыну — зрасліся яго чорныя бровы, верхняя губа, раздвоены падбародак і шчокі каля вусэй засіnelі ад густой шчаціны, не сходзіліся ўжо на карку неданошаныя Радзюком рубашкі, патаўсцелі, зрабіліся шырокія, як карчы, яго рукі. І Ваця ўчула свежую моц маладога грыбка, што, падняўшы кастрыцу, вылез на самай дарозе, — і ёй захацелася сарваць яго, як ірвучь гэты малады, цвёрды грыбок, а ў душы недзе трапечацца аж да бяспамяцтва радасць.

У той год рана жалі авёс, яшчэ стаяла звялая, сухая гарачыня. Імполь прынёс на поле збанок свежае вады і пад пахаю пук скручаных з жытняе саломы і змочаных у вадзе перавяслаў. Ваця была ў гэтай самай караткаватай, без рукавоў, з шырокім выразам на грудзях, палатнянай сарочцы — млела ад гарачыні. Яна разагнулася, палажыла на жменю серп, узяла збан і, разліваючы сабе на загарэлую шыю ваду, пачала піць — вада лілася ў шырокі раз-

рэз сарочкі, недзе вострым холадам бегла ў ямку між грудзей. Імполь глядзеў на рудаватыя валаскі пад белымі пахамі... І нейкай жаночай цеплатаю, распараным малаком дыхнула на яго ад гэтых грудзей, мяккіх белых рук. Нейкая салодкая гарачыня абліла яго. Ваця села на выцвілую радзюжку, што была разаслана тут, у разоры, каля аўсяных кароткіх снапоў, і ўзяла яго за руку, цягнучы да сябе. Галава яе хілілася на адзежу, якую яна кінула, распранаючыся, калі прыйшла зажынаць загон.

— Сядзь, аддыхні, Імполь... — вочы ў яе зажмурыліся не то ад сораму, не то ад сонца.

І ён, трымаючы мяккую самлелую руку, пачуў, што яго калоціць, як ад холаду, ад нейкага звар'яцелага страху...

Ён счач, апомніўся першым. Перад вачыма ў яго раптам паяснеў свет, як паяснее, ачысціцца ён, калі пройдзе навальніца.

— Ой, божа, якое ты яшчэ дзіця, — сказала яна з нейкай пякучаю крыўдай. Голас у яе як асіп — ёй, мусіць, сушыла ў роце. Яна адварнулася, закрываючы локцямі твар.

Недзе блізка, з'язджаючы з дарогі на поле, ляскаталі калёсы.

— Едуць!.. — сказаў ён, адчуваючы брыдкасць перад ёю, перад самім сабою, што зрабілася з ім. Падняўшыся, убачыў, што да жытніх пашаркаў ехаў стары Радзюк — была відаць яго палатняная, рудая, забруджаная сарочка і чорная, з кароткім лакіраваным брыльком, яшчэ царская шапка. Радзюк пад'ехаў да мэндляў і, злазячы з воза, гукнуў:

— Імполь, ідзі сюды! Імполь...

— Кліча ж во, ідзі, — Ваця спешна абцягнула каткаватую сарочку і села, паставіўшы на калені паліваны збан.

Імполь пайшоў, слухаючы, як шастае, трашчыць жоўтае аўсянішча; за ім ужо было жыт-

няе, зеленаватае ад маладое сырадэлі ржышча.

Падыходзячы да воза, азірнуўся: з другога боку поля, карычняватаю ад пераспелага бильніку мяжою, сюды ішоў Ладак. У Імполь ад брыдкасці, ад страху нешта адарвалася ў грудзях — падумаў, што гэты з мяжы, з грудка, пэўна бачыў усё. Ваця жала авёс — сагнуўшыся, махала локцем, потым нясла, прытрымліваючы сяром, і клала «жменю.

— Чаго стаіш, скідай рубаль! — стары асцярожна сцягнуў з дзсяткі лёгкую растапыраную «шапку» і панёс да воза.

Ладак, злы, раз'юшаны, падышоў да каня, тузануў за цуглі, адрываючы ад сівенькае маладое сырадэлі, што ўжо рэдзенькімі калівамі паднімалася з іржышча.

— Здыхата на цябе — не наеўся!

Стары скоса зірнуў на сына, але нічога не сказаў, палез на воз укладваць снапы.

Ладак памахаў кулаком, але не выцяў каня, мусіць, пашкадаваў.

Носячы шапаткія, з сухімі каласамі, снапы, Імполь стрэўся вачыма з Ладакам — і адвёў свае: яму здалася, што гэтыя паўпаданыя і пустыя, як у старых, вочы, мусіць, бачаць усё.

І Ладак, вядома, бачыў, як жонка занадта лагодна ходзіць каля Імполь, як падае яму есці, як сцэле пасцель, чуў, як яна рагоча, астаўшыся з ім сам-насам у прычыненых сенях, як чэпіцца да яго і строіць нейкія жартачкі. Але ён маўчаў, покуль аднойчы не напіўся, покуль не асмялеў, здурнелы ад гарэлкі.

Было гэта на Ларывона, на свята коней, што прыпадае ўвосень. Ён вярнуўся з кірмашу з вянкам абаранкаў на шыі, распрог каня, але вёў яго ўжо не ў хлеў, а ў хату — тут якраз сядзелі Ваця з Імполем.

— Ах, божачка, ды што ж гэта ён робіць?! — яна пляснула рукамі, убачыўшы ў адчыненых сенях белую конскую галаву. — Здурэў чалавек.

Ён пераступіў парог, трымаючы адною рукою каня, другою здымаючы з шыі абаранкі.

— Ужо заліў сабе вочы, — яна паднялася з лавы і, злая, пайшла да парога. — Куды ж гэта каня вядзеш? Засляпіла, ці што? — яна турзанула яго за руку, каб адарваць ад конскае грывы.

Ён кінуў аж адтуль, ад парога, мецячы на стол, вянок абаранкаў, але недакінуў — храснуўшыся аб падлогу і б'ючыся на кавалачкі, абаранкі паляцелі пад стол. І цяпер толькі, мусіць, убачыў Імполя. Доўга думаў, што да чаго, і нарэшце змікіціў, што яна тут з ім.

— Пусці, кажу, каня, — Ваця, ужо чырванеючы ад натугі, вырывала ў яго з рук павады.

— Не руш, — сказаў ён цвёрда, і раптам яго худы, з паўпаданымі шчокамі твар перакасіўся. — Адыдзіся, гавару! — Ён растапыранаю рукою пхнуў яе ў грудзі.

— Ды што ж гэта з ім? — азірнулася яна на Імполя, абапёршыся аб вушак, каб не ўпасці.

— Яна пытае што?! Што?.. А ты думаеш, я не бачу, што з ім скруцілася? Не бачу, га?! — ён скрыгануў зубамі, раптам зняўшы руку з канёвае грывы; конь адварнуў галаву, грукаючы і круцячыся там, у незачыненых сенях, каб выйсці на двор.

— Я з ім буду жыць, з ім, — махнуў Ладак галавою на адчыненыя і з хаты, і з надворка сені — каня ўжо там не было. — Скаціна не прадасць...

— Ды і праўда, то ўжо лепш са скацінай, — яна выпрасталася, адступаючы да акна, да паліцы, дзе віселі драўляныя счарнелыя лыжкі, — чым во з такім слінкатым страшыдлам.

— А чаго ішла? Чаго? На дабро пагналася? Думаеш, я не знаю, што чакаеш мае смерці. Але не дачакаешся. Я цябе першаю... Першаю на той свет заганю, — ён схапіў яе за белую батыставую блузку з круглаю фаралінаю і банцікам і турзануў да сябе.

— Пусці, зльдух, пусці, кажу, — яна хацела ада-

пхнуць яго ў грудзі, але не здужала. Ён яшчэ прутка стаяў на нагах. Рука яго за спіною абмацвала чорны прыпек з чырвонаю сточанаю цэглаю, на якой вастрэлі нож. Там ён і ляжаў — тонкі, шчарбаты, з драўлянымі тронкамі. Ладак яго згледзеў раней.

— Імполька, ратуй, Імполька! — збялеўшы, закрычала Ваця, ловячы Ладакаву руку з гэтым шчарбатым зрэзаным нажом.

Імполь працяў гэты прыдушаны, самлелы ад страху крык і запёкся нейкаю злосцю ў грудзях. Ён абедзвюма рукамі пхнуў ад сябе стол і, прыгнуўшыся, сігануў туды, да печы. Ладак, пусціўшы жонку, неяк перагнуўся трохі назад, адставіў адну руку, а другую высока падняў над галавою — вострым халадком блішчаў у ёй тонкі вышчарблены нож.

Зірнуўшы ў міг вока на гэты нож, Імполь учуў, як каля сэрца перавярнуўся страх. Не падступаючы бліжай, з усяе моцы цяў нагою Ладаку ніжэй жывата — Ладак застагнаў, нібы мучачыся ў цяжкім сне, скурчыўся ад болю і задам паехаў у памялешнік — на яго пасыпаліся вілы і качэргі.

Імполь пашукаў вачыма, каб што схапіць у руку, убачыўшы на лаве каля печы пусты чыгун, узяў яго за шурпаты бераг.

— А Імполька, а божа мой, перахрысціся — заб'еш, — Ваця падскочыла да яго і абвіла накрыв рукамі, прыціснуўшыся мякаццю сваіх грудзей, дыхнуўшы той самаю знаёмаю, як каля аўсяных снапоў, цеплатаю.

Імполь бачыў, як з памялешніка выграбся спацелы, распараны, з прыліплым да лысіны мокрымі валасамі Ладак — на сіняватых губах ніткаю накарэла, запяклася сліна.

Імполь, не выпускаючы з самлелае рукі чыгун, крутнуў плячыма Вацю, але не скінуў — недзе ў яго за спіною кляшчом сашчаміліся яе рукі.

— Пусці, — крыкнуў ён, бачачы, як да іх, саг-

нуўшыся, трымаючы ў руцэ той самы шчарбаты нож, падступаецца Ладак. — Пусці. — Імполь павярнуў плячом, каб як выслабадзіць руку. Але размахнуцца ён ужо добра не мог і неяк наводмаш пусціў гэты цяжкі чорны чыгун. Глуха зазвінеўшы, чыгун гахнуўся аб сцяну каля печы і разляцеўся ў памялешніку на вострыя зломкі.

Ладак, прыскаліўшы вока і перакасіўшы рот, ступіў яшчэ крок. Імполь толькі паспеў адхіліць Вацю — і тонкі шчарбаты нож упіўся, аж нешта там заскрыпела, Імполь у левае плячо, выгнуўся дугою, тоненька зазвінеўшы, як звініць сагнутая піла, луснуў напалам.

Ваця расшчаміла ў Імполь за спіною рукі, падняла іх, заенчыла:

— Людзі, ратуйце, а божа мой, — і, спатыкнуўшыся на парозе, наляцела ў сены. Закрычала, ужо зноў, на вуліцы.

Ладак захроп, як храпе япрук, калі яму ўваб'юць швайку, і замахаў гэтым зломкам нажа. Імполь злавіў яго руку і, узяўшы яшчэ Ладака за горла і чуючы пад пальцамі цвёрды кадык, на якім слізгала калючая ад шчаціны скура, пхнуў ад сябе. Ладак цяўся галавою аб кант лавы, ніцма паляцеў на падлогу. Плюхнуўшы вадою, на лаве зазвінела вядро.

— Ты гэта за што, га? — з сяней высунуўся стары Радзюк, загроб рукамі ў памялешніку, каб выбраць які млён.

Пераскокваючы цераз Ладака і збіваючы з ног старога Радзюка, Імполь выскачыў у сены, адтуль ужо на двор. Над галавою зафуркала кароткае тоўстае палена, трэснула ў перастоены яловы плот. Апомніўшыся, кідаў, пэўна, стары Радзюк, але Імполь не азіраўся. Пхнуў, аж закалываўся гнілы слупок, веснікі і выйшаў на вуліцу.

— Імполь, Імполь, пачакай, — задыханая, з чужога надворка бегла Ваця. Імполь абярнуўся — там стаялі купкаю бабы, мусіць, збегліся па-

глядзець на чужое дзіва. І яму зрабілася брыдка і за цяперашнюю бітву з Ладакам, і за тое здарэнне на полі каля аўсяных снапоў, што ён, як злодзея, крадзе чужое і ўсе бачаць.

Ваця даганяла яго, дыхала недзе збоку:

— Ой, у цябе кроў! Няхай крые бог, як ён цябе пабіў. Во кроў.

Імполь пацягнуў рукою па падбародку і ўчуў, як ліпнуць пальцы. Пякла рассаджаная зломкам нажа рана. Шчымеда, абліваючыся гарачынёю, плячо, дзеравянела ўся рука.

— Дык куды ж ты, Імполь? — спытала яна, не паспяваючы за ім.

Ён маўчаў — не хацелася гаварыць, было брыдка перад ёю, перад самім сабою, перад цэлым светам. Ён прыбавіў крок і ўчуў, як сціхае шоргат яе босых па пяску ног.

Імполь вярнуўся ў Дубатоўкі, а ўслед за ім, вырасшы з казла на быка, прыпаўзла чутка: гаварыла вёска, што, сышоўшыся з Вацяю, ён хацеў забіць Радзюковага сына Ладака. Імполь не паказваўся на чужыя вочы, сядзеў удома, покуль не загілася, зацягнуўшыся маладою ружоваю скураю, рана на плячы і не зваліўся, пакінуўшы на барадзе косую нарасць, карычняваты струп.

Акрыяўшы, Імполь хадзіў у мястэчка шукаць падзённую работу: наймаўся да яўрэяў рэзаць і калоць дровы. Вацю з таго дня не бачыў, але яна ўсё стаяла ў вачах, з памяці не сходзілі і тая разора, і аўсяныя снапы.

Да Радзюкоў спаганяць плату не пайшоў, падмовіў Платона: не хацелася страчацца з Ладакам — не счыхла яшчэ злосць, хоць неяк і шкада было яго, хворага, і брыдка, што вінаваты перад ім. І Імполь ніяк не мог разабрацца, чаму ў жыцці ўсё гэтак зблыталася, сплялося, зашмаргнулася, як у збэрсаным матку нітак.

Вацю ён стрэціў на другі год увесну, калі рабіў

на шашы — брукаром. Неяк і дзень яму запомніўся той — сухі, ветраны. У канаве, прабіўшыся праз сухі леташні бруд, трапяталася вострая маладая трава. Вецер падварушваў сатлелае леташняе лісце і сцішна шумеў у сухім палыне і счарнелым пры сцежцы бальніку. У сіняткім, здаецца, настылым ад холаду небе дрыжаў жаваранак.

Імполь якраз палуднаваў разам з усімі, седзячы на ўтоптанай сцежцы, што бегла на другі бок канавы каля шашы. Фурман, малады хлопец, пад'ехаўшы да таго месца, дзе стаяў белы калочак з нацягнутаю вяровачкай, дзе канчаўся акуратна падагнаны, уграмбаваны брук, зняў з воза закарэлюю сухім гноем драпіцу і пачаў скідаць на жоўты пясок каменні — яны востра цокалі адзін аб адзін. Імполь бачыў, як нейкая маладзіца ў чорным плюшавым паліто, суконнай хустцы з кутасамі старалася абысці фурманку, асцярожна пераступала цераз вяровачку, нацягнутую на калочкі. І зірнула на брукароў — ці не крычаць яны. Імполь убачыў бялявы твар і задыхнуўся ад раптоўнае гарачыні — пазнаў Вацю.

Ніжэйшаю, чужою здалася яна цяпер.

— Ваця! — паднімаючыся з зямлі, паклікаў ён. Яна збілася з хады, прыпынілася на міг, як прыпыніцца чалавек, калі раптам стрэліць пярун.

— Ваця! — гукнуў ён яшчэ раз, не верачы ўжо, што гэта яна.

Кабета спынілася, неяк спіною адчуваючы, што клічуць яе, і цяжка, у гэтай суконнай хустцы, абярнулася.

— Ах, божа, Імполь! — сказала яна, расслабляючы пад падбародкам хустку.

Чырвань заліла ёй шчокі, і сполах, перамешаны з радасцю, затрапяталася на твары.

— Куды ты выправілася?

— У мястэчка, у аптэку іду, — губы ў яе перасохлі, на іх, як на звялым яблыку, сцягнулася скура.

— Ладак злёг — другі ўжо месяц не ўстае з пасцелі.
— Гэтыя сухія, звялыя губы яе задрыжалі. Яна знайшла ў закарвашы хустачку з малінавым беражком і выцерла вочы.

— А ты як? — спытаўся ён.

— А што я — старэю, — усміхнулася яна пачырванелымі не то ад ветру, не то ад плачу вачмі, яшчэ больш пабрыдчэла.

Яму падумалася, што летась, каля аўсяных снапоў, яна была другою — харашэйшаю.

— Сам мо ажانیўся ці гэтакім дзіцем астаўся? — апусціўшы галаву і краем вока цікуючы на яго, спытала яна.

— Не, дзе там... Вось шашу брукую... Швэндаюся па свеце.

— Чаго ж так?

Яна падцяла сухія, звялыя губы і павярнула да яго спіною, мусіць, чуючы, што ён глядзіць услед. І яму зрабілася шкода яе, і брала дзіва, што ён наравіў яе некалі.

Пасля гэтага ў яго памяці стаялі яны дзве — дужая, маладая целама там, на аўсянішчы, і другая — пабрыдчэлая, чужая, якую ён стрэў тут, на шашы.

Гэтакаю дваякаю яна помнілася і цяпер, калі ён са старым Ладзімерам, з якім сышоўся, брукуючы шашу, наняўся да Алесі малаціць.

VI

Нанач выяснілася неба. Халоднымі, ледзянымі іскрамі мігцелі, пырскалі першыя зоркі. Замаразак сцягваў перакрываваемымі іголкамі тонкага лядку плыткія лужыны, падсушваў і каваў зямлю.

Лёгкаю была сцежка. На грывах рудаватай травы, на стрэхах з карычняватым мохам, на счарнелым, пазганяным да плота лісці шэрх сівы мароз.

Качанелі пруткія дрэвы з натапыраным вострым галлём. Стаяў сіні, працяты холадам вечар.

Корсакі першымі запалілі лямпу, і тонкі, на-шэрхлы на вокнах лёд знадворку, напроці агню, пераліваўся залацістай слюдою.

Выцягваючы шыю і зазіраючы ў хату паверх гэ-тай жоўтай блішчатай намаразі, Бронік Літавар прайшоў цвёрдым, як ток, надворкам і адчыніў дзверы ў цёмную прорву сяней.

— Ой, хтотака? — азвалася з цемнаты Хрысця.

— Не бойся, гэта я, — сказаў Літавар і, распас-цёршы рукі, пачаў шукаць яе ў сляпой цемнаце. Жоўтаю палосаю толькі свяцілася ў непрычынен-ных дзвярах тонкая шчыліна.

— Цьфу, каб на цябе, — перапалохаў, — загава-рыла яна недзе саўсім блізка, і рукі яго злавілі яе, цёплую, у лёгкай паркалёвай блузцы.

— Ой, не чапайся, — яна пачала разрываць яго сашчэмленыя рукі.

— Мякенькая, дальбог, як булка, — зарагатаў ён, знайшоўшы і сціснуўшы яе за мяккія купінкі грудзей.

— Чад, каб ты выкаціўся! Пусці! — закрычала яна, пхнуўшы плячмі Літавара на дзверы. Тыя грукнулі жалезнаю клямкаю аб прабой.

— Што гэта там робіцца? — спытаў з хаты, з-за дзвярэй, стары Корсак і адчыніў іх.

— Во, прычапіўся... — Хрысця схавалася далей у цемнату.

Корсак, жмурачыся, паўзіраўся на Літавара, ад-няў ад клямкі руку, каб пусціць яго ў хату, і сказаў да Хрысці:

— А ты чаго зачыняешся?

— Гэта ж дзверы самі, — сказала яна, несучы пе-рад сабою ў хату вялікі чыгун.

Літавар, у карычневай доўгай бурцы з башлы-ком на зялёнай сацінавай падшэўцы, у валёнках з новымі блішчастымі галёшамі, пайшоў на ся-

рэдзіну хаты, заглянуў за пліту.

— Ты, мусіць, шукаеш Міцю? — дагадаўся стары Корсак.

— Ага... Дзе ж та ён?

— Недзе, пэўна, да Алесі пайшоў. А ты гэта куды выправіўся?

— На начлег збіраюся, дзядзька. Можна, Міця паехаў бы разам?

— Зноў на лезнявіцкае жыта? — Корсак задам адступіўся да лавы, узяўся за край абедзвюма рукамі і сеў. — Ой, глядзіце, хлопцы.

У Лезнявічах, што былі вярсты за тры на ўсход сонца ад Верасава, яшчэ не скасавалі шнур, вялікі палетак жыта межаваў з верасаўскімі дзялкамі, і на яго верасаўскія дзеці пускалі ўкрадкам свае авечкі, а мужчыны вадзілі на начлег коней.

Летась лезнявіцкі паплаўнічы, якога агулам наймала вёска пільнаваць поле, абязвечыў верасаўскага пастушка: секануў цераз галаву бізуном і выбіў вока. Пасля гэтага верасаўцы асцерагаліся паплаўнічага. Але ўвосень, калі на лезнявіцкім полі паднімалася рунь, яны зноў пачыналі пускаць на яе кароў і авечак.

— Вы думаеце, паплаўнічы наскочыць? Ці ён галавы свае не шкадуе? — спытаў Літавар, няўзнак зіркаючы на Хрысцю — яна мыла ў чыгуне картоплі, яе закасаныя аж да локцяў рукі зачырванеліся ад халоднае вады.

— Што мне думаць — рабеце, як самыя знаеце, але каб потым патыліцу не чухалі, — угнуўшы галаву, сказаў Корсак.

Літавар падышоў да дзвярэй, паставіў на парог чорны, з блішчатым галёшам валёнак і папрасіў Хрысцю:

— Падбяжы, Хрысцечка, клікні Міцю.

— Ага, схадзі, — падняў галаву Корсак.

Хрысця выцерла рукі аб шары, зношаны фартах і, расшморгваючы яго ззаду, на паясніцы, пай-

шла акрывацца.

Путаючыся ў доўгай бурцы, Літавар выйшаў з хаты. Пастаяў на надворку, слухаючы, ці не адчыняе дзверы Хрысця, але не дачакаўся. Папхнуў веснікі і ўжо з вуліцы ўбачыў, як каля сцяны заварушылася нешта чорнае, і дагадаўся, што гэта яна.

— Хрысця, пачакай, пойдзем разам! — крыкнуў ён, памкнуўшыся зноў на надворак.

— І адна не заблуджуся, — азвалася яна, завярнуўшы ў другі канец надворка і гінучы ў невідучай, як каламутная вада, цемнаце.

У Літавара заварушылася злосць, што Хрысця, мусіць, не помнячы сябе, бяжыць да Алесі, каб пакруціцца перад маладым малацьбітом, якога ён убачыў першы раз на вячорках у Корсакаў і аж знійкавеў тады — хлопец быў высокі, харошы з твару: бралі завідкі, што перад такім не ўстаіць ні адна дзеўка.

Душачыся ад злосці і зайздрасці да гэтага новага хлопца, што ўзяўся невядома адкуль у Верасаве, Бронік Літавар пасунуўся глухою вуліцай. Слепата адбірала вочы. Жоўтаю пустатою свяціліся, гарэлі ў хатах вокны. У некага на надворку тупа бухалі ў зямлю — секлі дровы. Бразгалі дзверы, і нехта гаварыў у цемнаце.

На другой вуліцы, ужо недзе ў Мондрых, тонкім маладым смехам засмяялася Хрысця.

Літавар, дайшоўшы да свае хаты, пастаяў каля вугла, слухаючы гэты тонкі смех, потым адчыніў цёплы парны хлеў, абмацаў на кастылі вобруць і вывеў каня. Узяўся рукою за грыву і лёг на яго жыватом, перакідваючы ўжо на хаду нагу. Выехаў на дарогу, спыніўся каля нахіленага ад старасці крыжа, каб прыждаць астатніх начлежнікаў.

За блізкім, вымытым паводкаю раўком у адну чарнату злівалася вёска. Дрыжалі нізкія агні ў хатах. Літавар узіраўся ў белую дарогу, што раставала ў цемнаце каля першых хатаў. Раптам там нехта

моцна свіснуў, мусіць, заклаўшы ў рот пальцы. Заядлым брэхам зайшлася Алесіна сучачка.

— Гэ-эй-й! — крыкнуў туды Літавар, турзаючы за повад свайго неспакойнага, устрывожанага каня.

У чарнаце, каля першых будынкаў, заварушылася белая пляма — нехта ехаў на белым кані.

Было чуваць, як гупалі цяжкімі падковамі па ўкамянелай зямлі капыты. Ехала чалавек пяць.

— Збіраецца, як на заўтра, — сказаў Літавар, прыглядаючыся на начлежнікаў: на белым кані ехаў нехта чужы — на галаве сядзела вялікая, як вароніна гнездо, шапка.

«Хто ж гэта?» — падумаў Літавар, паварочваючы і падганяючы валёнкамі пад жывот свайго каня.

— Не цікуй вельмі, бо не пазнаеш, — даганяючы Літавара, сказаў Міця Корсак.

— Чаму? Няхай паглядзіць, — пракураным немаладым голасам азваўся чалавек у авечай шапцы. — Кажуць, купляць — не купіш, а памацаць можна.

— Гэта дзядзька Ладзімер, што малоціць у Алесі, — едучы поруч з Літаварам, сказаў Міця.

— А я сабе думаю, у каго ж гэта, як не ў Алесі, ёсца белы конь.

Пераехалі сухую, белаватую ў нізкім змроку шапу, за ёю ў белых слупках высланы дошкамі перезд на вузкай калейцы. Тонкім, як шклянны, гудам празвінелі над галавою тэлефонныя правады. Перамешаная з цішшу глухая ноч абняла начлежнікаў. Вастраваты сіверны вецер чуўся ў полі, граў у вушах. Пахла ветранінаю, гноем і едкім потам ад коней. Па небе сунуліся нізкія, набрынялыя снегам хмары, сціраючы, як мокрай анучай, перад сабою зоркі. На грудях, напроці жаўтлявага каламутнага неба, чорным гарбом уставаў, падымаўся хвойнік — яшчэ верасаўскі, — за ім ужо хавалася ў імгле ночы лезнявіцкае поле.

Начлежнікі ехалі ціха. Толькі фыркали — знак,

што будзе добрая дарога, — ды ўразнабой тупалі коні, часам дзе цюкнуўшы падковай аб камень. Збоку дарогі воўчым вокам блішчала на хутары акно, прысадзістымі копамі чарнелі гумно і хата.

Збоку белаватай, падсушанай марозам дарогі стаялі, як папы ў доўгіх расах, два ялаўцовыя кусты.

— Хлопцы, дальбуг, нехта стаіць! — не то смеючыся, не то з перапалоху паказаў рукою малады хлопец у скамечанай кепцы, што ехаў наперадзе.

— Не бойся, гэта ялавец, — азваўся нехта з начлежнікаў.

— Здаецца, кустоў тут ніколі і не было, — паспайкайнеўшы ўжо, загаварыў хлопец.

— Уночы ўсё іначай бачыш, — сказаў Алесін малацьбіт.

Дарога разышлася віламі: адзін канец іх упіраўся ў хвойнік, другі роўненька пашыўся полем.

Начлежнікі звярнулі ў лес. Перагонамі па густых прысадзістых хвойках хадзіў вецер, лес шумеў, як шуміць, падаючы з заставак, вада. Гэты мяккі шум лашчыў душу, але недзе за плечы краўся страх. Церлася, як хто скрыгатаў зубамі, лапа аб лапу. Лускала, нібы ў пераспелым гаросе струкі, сухое галлё. У гушчары хвоек каламутнасцю асядаў, хаваўся, як што жывое, поцемак. Пахла зялёнаю маладою смаліною, ельнікам, як на хаўтурах.

Коні насцярожыліся і застрыглі вушмі — яны ўжо, мусіць, чулі ваўкоў. Тут, недалёка за лезнявіцкім жытам, у глыбокіх, пазарастаных старым ялаўцом равах, каля пясчаных выдмаў, дзе былі конскія магілкі, вяліся ваўкі.

Начлежнікі спыніліся на папярочнай дарозе, што ішла між верасаўскім лесам і лезнявіцкім полем, і пачалі саскокваць з коней.

— Ну, стой! Чаго баішся? Тарапкі ўжо ў вачах стаяць? — злаваў нехта, прысядаючы каля пя-

рэдніх канёвых ног, і, закруціўшы пута, ляпаў каню па лапатцы, гнаў яго на рунь. Конь, махаючы галавою і паднімаючы абедзве нагі разам, скакаў па руні. Чуваць было, як правальвалася яшчэ не ўмёрзлая скарынка зямлі.

Трывожная, перамешаная з ветрам ціш ляжала над цёмным ад руні полем. На маладым разгалістым дубку з краю дарогі шапацела сухое, скручанае ў трубку лісце — па ім, здавалася, як сек дробны дождж. Працінаў холад. У жаўтаватых, разарваных хмарках за хвойнікам задрыжала вялікая чырванаватая зорка. Сышоўшыся ў купку, начлежнікі маўчалі, узіраліся на коней, што, не датыкаючыся да руні і спуджана задзіраючы галовы, задамі ціснуліся адзін да аднаго.

— Нездзе ж круцяцца тут, — сказаў Алесін малацьбіт у авечай шапцы і, паўзіраўшыся ў шарую, нізкую цемнату ночы, турзануў Міцю за рукаво: — А вунь, вуньдзека яны!

— Дзе? Дзе? — задыхнуліся начлежнікі, прыгнуўшыся і цікуючы туды, куды паказваў Алесін малацьбіт.

Збоку ад коней, перад грудком, варушыліся дзве калматыя плямы. Яны то зліваліся з чарнатою руні, то паказваліся на белаватай каламутнасці неба. І толькі калі выбеглі на самы грудок, было добра відаць, што гэта ваўкі. Іх было два — роўныя, адзін пад аднаго. Яны беглі ўпоравень, трасучы вострымі спінамі і порстка перабіраючы цыбатымі нагамі.

Коні, збіваючыся адзін на аднаго, захрапілі.

— Велькія, ядры тваю палку, — густа дыхнуў Бронік Літавар.

— Коньскія, пэўна, — азваўся нехта, разгінаючыся. Абышоўшы коней, ваўкі спыніліся на міг, востра бліснулі жоўтымі пякучымі вачмі і завярнулі з руні на дарогу, што церлася каля хвойніку. І гэтак трушком, падтрасаючы худыя азадкі, адзін

блізка каля аднаго, як спрэжаныя, пасунуліся дарогаю, зліваючыся з хвойнікам.

— Садзецся, хлопцы, чаго стаяцьмем, — вясёла сказаў Алесін малацьбіт, разагнуўшыся і падышоўшы да прысадзістых хвоек. — Чаго ўжо цікаваць? У іх свая дарога.

Начлежнікі прымошчваліся каля старога Ладзімера, звонячы цуглямі і ломячы плячыма нізкія, што пазвісалі і шоргаліся па зямлі, хваёвыя лапы. Стаяў толькі адзін Міця Корсак.

Белаватая ноч ціснулася да зямлі. Па хвойніку перагонамі хадзіў вецер: шум быў мяккі, ад яго хіліла на сон. З сіверу паўзлі, сунуліся жаўтлявыя хмары — паказвала, што пойдзе снег. Шапацела лісце на дубку, і выдавала, што па ім сячэ дробны дождж.

— Хочаце, хлопцы, я раскажу вам пра адважнага чалавека, — затрашчаў лапкамі, сунучыся далей пад хвойку, Алесін малацьбіт.

— Садзіся, — турзануў Міцю Літавар. — Ды паслухай, во... Лезнявічы сёння спяць. Ніхто не прыйдзе.

— Ат, пастаю, — падняў Міця пруткі ў новым кажусе каўнер.

Літавар лёг на локаць і пачаў слухаць, што расказвае гэты чужы чалавек у вялікай, як вароніна гняздо, авечай шапцы.

— Можа, хто быў у тым боку? Гэта як ехаць з Дварчан у Наваградак. Акраз праз Шайбакова. Там быў некалі татарскі двор, а потым манаполька, карчма была. Карчму трымаў Кузюк. Вядзьмар, казалі. Балаголы, што вазілі яўрэям соль, з Дварчан у Наваградак, заязджалі да яго пагрэцца. Раз заехаў да яго дварчанскі каваль Мазура. Плячысты, вялікі мужчына быў — у даўнейшую хату, пэўна, і не ўлез бы. Гэта ж цяпер столь пачалі рабіць вышай, а даўней і вокны меншыя пускалі, каб цяплей у хаце было.

— Ды і цяпер як у каго, — падсунуўся на локці Бронік Літавар.

— Дзіва што, — упапад яму сказаў Алесін малацьбіт, каб не перапыняць гутаркі. — Выпіў той Мазура гарэлкі, і яна такі, мусіць, яму добра па лобе дала. Адшчыкнуў ад хлеба мякішу, сціснуў у жмені, паклаў абедзве рукі на стол і кіча Кузюка: «Хадзі сюды! Раз ты вядзьмар, то ўгадай, у якой руцэ хлеб». Кузюк і так і сяк адгаворваецца. «Адгавдай, бо біць буду, — кажа Мазура. — Толькі помні: не ўгадаеш — кварту гарэлкі паставіш». Дзе ж дзенецца, кулак ў Мазуры былі, не раўнуючы, як карчы. Паказаў Кузюк, ды не на тую руку — не ўгадаў. Расшчаміў Мазура кулак, а мякішу там няма.

— Такі, мусіць, і вядзьмар быў, раз не ўгадаў, — перабіў нехта Алесінага малацьбіта.

— Ого, не быў!.. — заварушыў авечаю шапкаю малацьбіт. — Вот паслухай!.. Паставіў Кузюк яшчэ кварту гарэлкі, а што зробіш — не ўгадаў. Мазура дабавіў у чубе і паехаў дадому.

Прайшло, можа, гадоў дзесяць ці болей. Памёр той стары вядзьмар. Карчму нехта спаліў, там і знаку ўжо не асталося. Варочаўся Мазура з кірмашу дадому. Шарэць яшчэ ў горадзе пачало. Покуль даехаў да Шайбакова — ноч нахапілася. Цёмна — хоць на воўка ўзлезь. Пад'язджае да крыжавое дарогі, якраз там, дзе карчма была. Бачыць — нябожчык Кузюк стаіць. У Мазуры аж валасэ зашавяліліся. Ён шлёг па кані, а Кузюк уздагон, учапіўся за драбіну і бяжыць каля воза. Толькі каля першых дварчанскіх хат згінуў... Прыехаў Мазура дадому, распрог каня, прыйшоў у хату і бачыць — за акном зноў стаіць Кузюк.

Мазура схапіў нейкі млён і за ім. Кузюк у возера, уплаў. І Мазура за ім. То пэўна ўтапіўся б, каб сын не пераняў. То мне ж сам Мазура расказваў...

Усе маўчалі. Нехта густа соп у нос.

— Можа, п'яны быў, сп'яна і падалося, — услых

падумаў Бронік Літавар.

— Вядома ж, не цвярозы, з кірмашу едучы. Да п'янага больш прыстае нячыстая сіла, — падняўся на коленкі Алесін малацьбіт.

Глухая ноч мякка асядала на зямлю. З жаўтлявага, заваленага хмарамі неба дзьмуў сіберны вецер. На прысадзістым дубку шапацела, як шапаціць, блізячыся, дождж, і дрыжала цвёрдае лісце. У густым шуме лесу востра лускала сухое галлё.

Начлежнікі паднялі галовы, настаўляючы вушы ў той бок, дзе быў чуваць гэты сухі нудны скрып.

Коні адышліся пад самы грудок. На чарнаце руні бялеўся нізенькі Мондраў конь.

— Хлопцы, дальбог, вунь Кузюк ідзе, — раптам не то засмяяўся, не то здзівіўся Бронік Літавар.

— Ты так не смейся, дурны, ці што? — зашалпатаўся пад хвойкаю Алесін малацьбіт.

— Ціха! — зашыкаў Міця Корсак, выцягваючы голаў і гледзячы на грудок, дзе пасліся коні.

— Вунь і праўда нехта блізіцца. Каб не цыганы часам, — шаптаючы доўгімі кажухамі і буркамі, паўсхопліваліся начлежнікі.

— Двое іх, — сказаў Міця, усё цікаючы на грудок: там, прыгнуўшыся і падтрасаючы нейкія мяшкі на плячах, наўскасяк да лесу спяшаліся невядомыя людзі. Меншы з іх, падбіўшыся ў хадзе, пачаў трохі адставаць.

— Ага, двое...

— Так чаго стаімо? Чакаем, покуль коней не пабярнуць? — засоп носам Бронік Літавар і пабег, цяжка зашоргаўшы валёнкамі. Начлежнікі, не ўспяваючы, пусціліся за ім. Дзе ў разорах пад нагамі правальвалася яшчэ не ўмёрзлая скарынка зямлі.

Тыя двое раптам завярнуліся ўбок і падбавілі ходу.

— А можа, ваўке? — Алесін малацьбіт высока паднімаў ногі, каб не зачапіцца за ўмёрзлую грудку і

не ўпасці.

— Не, людзі!.. Вуньдзека добра відаць...

Глухі тупат ног адазваўся ў намерзлай зямлі. Начлежнікі апярэджвалі адзін аднаго. У некага звінелі цуглі.

Два цені, што варушыліся ў нізкім поцемку, мусіць, учуўшы мітусянину і блізкі тупат ног, заварочвалі да коней.

— Стой! — крыкнуў Літавар, спатыкаючыся ў разоры, і недзе далёка ў лагчыне леса азваўся яго водгаласак: «Ой-ой». Спуджаныя людскім тупатам і крыкам, коні задзіралі галовы, збіваліся ў купу, бакамі церліся адзін аб аднаго.

Згледзеўшы, што іх пяроймуць, чужыя спыніліся, падтраслі на плячах мяшкі і пусціліся бегма назад. Але ніжэйшы пачаў адставаць. Літавар ужо насцігаў яго, чуў, як ён цяжка дышае, сапе, нібы ўдушлівы, прысядаючы пад цяжкім мяшком.

— Стой!.. — Літавар затрос вобруццю, мусіць, пабойваючыся падыходзіць бліжай да чужога чалавека.

Той зноў прыпыніўся, рукою спаднізу паддаў на спіну мяшок і захістаўся пад яго цяжарам.

Той, большы, ужо спускаўся з грудка ў лагчыну, мяркуючы даскочыць да нізкіх, як кучкі гною, ялаўцовых кустоў, што раселіся ў лагчыне перад самым лесам. Гэты, меншы, самлеў ушчэнт і ледзьве ўжо ішоў падбегам. Каля яго круціўся, як круціцца каля раз'ятранага воўка баязлівы сабака, Бронік Літавар.

— Цуглямі яму!.. Цуглямі!

— Глядзі — уцячэ!..

— Во, ядры тваю палку!..

З крыкам сюды ўжо збягаліся ўсе начлежнікі.

Спатыкнуўшыся ў разоры, чужы чалавек упаў на калені, і цераз голаў яму пераляцеў цяжкі салявы мяшок. Чалавек лёгка, як спуджаны заяц, падхапіўся і, кідаючыся ўбок, пабег даганяць таго, што

схаваўся каля нізкага маладога ялаўцу. Аддыхваючыся, цікаваў адтуль, што будзе далей.

Першы да мяшка даскочыў Бронік Літавар, цяў яго нагою, а потым пачаў абмацваць, як на торгу япрука.

— Што гэта? — сюды падаспелі ўжо ўсе начлежнікі.

— Ці не палатно, бо куфрам пахне, — Літавар падняў за раз'еханую жычку мяшок, паважыў у руцэ. — Ого, з такім ценжарам далёка не ўцячэш, — і пачаў яго развязаць.

Начлежнікі збіліся ў грамаду, нехта чыркнуў запалкай, зашыпеў палахлівы агонь, затрапятаўся жоўтаясным водсветам на тварах у людзей, што стаялі, сагнуўшыся, над мяшком. І праўда, у ім было палатно — мо з дзесяць туга скручаных і выгладжаных пранікам сувояў. Ад яго пахла затхласцю і нафталінам.

— Гэ, патушы! — цвёрда сказаў Літавар ужо ў густую цемнату, што замігцела перад вачмі, бо вецер здзьмухнуў з запалкі агонь.

Начлежнікі жмурыліся ад раптоўнае цемнаты, церлі рукамі вочы, збітыя з панталыку і гэтымі зладзеямі, што знянацку прыйшлі сюды, і гэтым палатном, што было ў мяшку.

— Так што, хлопцы, будзем дзяліць? — спытаў Літавар. Вочы яго прывыклі да цемнаты, і ён ужо бачыў белаватыя твары начлежнікаў.

— Нягож панясём і аддамо ім, — голас у Алесінага малацьбіта быў нейкі сухаваты і чужы — чалавека яшчэ, мусіць, калаціў страх.

Начлежнікі пільна азіраліся за плечы, прыглядаючыся да нізкіх, як накіданы з воза кучамі гной, ялаўцовых кустоў. Там як нехта варушыўся. Нейкая трывога ішла з таго боку, брала холадам за сэрца. Чорны лес, далёкія боханы грудоў гінулі ў цёмным пачасці ночы. Пайдзі — і, здаецца, гэтая ноч будзе бэрсацца табе за ногі.

— А хто гэта быў? — спытаў ніжэйшы за ўсіх, той самы хлопец у пляскатай кепцы.

— Хто ж, як не Катэ, — капаючыся ў мяшку, азваўся Літавар.

— Няўжо? І ты пазнаў?

— Чорта яго ўночы пазнае. Але ж гэтакі самы дробны, як Кот.

— Хто ні ўкраў, а бабе адна бяда, — сказаў Алесін малацьбіт, прысаджваючыся на кукішкі і памагаючы Літавару выцягваць з мяшка тоўстыя беляы скруткі. — Збірала не адзін год, пэўна, дачцэ на пасаг...

— Няма чаго ёй бога гнявіць. Гэта агонь, кажучь, усё забярэ, а злодзей хоць вуглэ пакіне. Так што і бабе нешта асталося, — Літавар выбраў з мяшка і склаў бярэмам на руку тоўстыя сувоі.

— Сколяка ж тут? — спытаў Алесін малацьбіт, сціскаючы пад пахаю ўжо свой скрутак.

— Шэсць, — падняў Літавар. — Бяры, хлопцы, па кавалку.

Начлежнікі, маўчучы, пачалі браць тоўстае, згорнутае ў дзве столкі і цвёрда скачанае на качалку палатно — кожны па сувоі.

— Бяры, Міця, два... Табе ж на сарочку ніхто не вытча, — Літавар зняў з рукі і кінуў Міцю яшчэ адзін скрутак.

— І цякайма, хлопцы, — Алесін малацьбіт падбегам пусціўся да свайго белага ўпоцемку каня, што хадзіў тут, каля начлежнікаў.

— Коні ж не наеліся.

— Здыхата іх не возьме...

— Будуць шукаць зладзеяў, а патрапяць на нас, — закідваючы на плечы мяшок і ідучы каля маладога, не вельмі рослага, у пляскатай кепцы, хлопца, гаварыў Літавар. — Яны ж, відзіш, не дурныя, знарок сюды ішлі, каб след спутаць. Каб на нас хто падумаў.

— А-а, — памахаў пляскатаю кепачкаю хлопец.

Коні разышліся па жыцце, скублі рунь, адварнуўшыся ад ветру. Было толькі чуваць, як яны гупалі капытамі па гузах мёрзлае зямлі, паднімаючы пярэднія спутаныя ногі і махаючы галавою. Вецер падварушваў у іх доўгія, непадстрыжаныя хвасты і грывы.

Ноч апускалася ніжай — сцямнела яшчэ больш. Замільгаў рэдкі сухі снег. Яго не было відаць, толькі чутно, як ён калючым холадам апякае твар, як садзіцца і растае прэснаю, нішчымнаю вадой на губах.

Начлежнікі пачалі распутваць коней: нехта мацюкнуўся, выпусціўшы з-пад пахі палатно.

Падсаджаючы за ногі, Міця Корсакаў памагаў сесці Алесінаму малацьбіту.

— Скарэй, скарэй! — падганяў усіх Бронік Літвар, кіруючы каня з руні ў цёмны нізкі хвойнік, на дарогу.

Начлежнікі азіраліся на ялаўцовыя кусты, але нічога не бачылі — усё завалок шары поцемак ночы, перамешаны з гэтым сухім снегам.

— Ляжа зіма, — азваўся Алесін малацьбіт, аб'язджаючы разгалісты нізкі дубок, што звінеў цвёрдым лісцем. — Снег пасыпаўся на ўмёрзлую зямлю.

Уехалі ў зацішны маладнік. Коні ўгіналі галовы, каб не секла галлём па вачах, прыгіналіся і адварочваліся начлежнікі.

Дарога ў лесе зрабілася белаю ад снегу. Белым, як абмешанае мукою цеста, было і поле за лесам. Абапал дарогі ляжала стракатая ралля. Дужэў на голым грудзе вецер, падганяў у спіну, качанелі ад холаду рукі. Коні ішлі ўнурьёўшыся. Маўчалі начлежнікі, думалі пра сённяшнюю ноч, пра зладзеяў, якіх невядома чаго прынясло сюды, пра мяшок з палатном і, мацней сціскаючы пад пахаю цвёрдыя скруткі, падганялі коней.

У палахлівым поцемку стаілася вёска, адна за

адну хаваліся хаты. Вялікімі каўпакамі выглядалі з-за іх прыцярушаныя снегам гумны. Нідзе ў вокнах не было агню.

Толькі за вёскаю, на Прылуцкіх хутарах, у нечым акне тлеў жоўты агонь. Там гаўкаў, недзе рвучы ланцуг, тоўстым, прастуджаным голасам сабака. Нехта бліскаў каля вутла батарэйкай.

— Хлопцы, гэта паліцыянты, — расцяжна сказаў Міця Корсак.

Усе страпянуліся і сталі падганяць коней. Учуйшы начлежнікаў, зайшлася і выбегла на вуліцу Алесіна сучачка.

— Пайшла вон! — прыкрыкнуў на сучачку Алесін малацьбіт, і яна, цяўкнуўшы, нібы яе схапіў воўк, раптоўна сціхла.

Астаўшыся адзін, Міця праехаў пустою вуліцаю, чуючы, як аддаецца грукат конскіх капытоў у чужых надворках, скіраваў дадому.

Востра зацокаў па бруку яшчэ не збітымі падковамі конь. Пад'ехаўшы да хлява, Міця саскочыў з каня. З-пад пахі выслізнула і мякка гупнула палатно. Не падымаючы яго, Міця зняў з каня вобруць і за грыву завёў яго ў цёмны і парны ад гною хлеў. Разбуджаная грукатам, паднялася, цяжка ўздыхнула карова, затупалі, тручыся бокам аб сцяну і шастаючы гарахавіннем, авечкі.

Высунуўшыся з хлява, Міця навастрыў слых туды, на Прылуцкія хутары. Вецер ірваў, адносіў тоўсты голас сабакі. Гнула і шастала доўгім галём над хатаю пры вуліцы вілаватая бярэзіна. Снег зрадзеў саўсім.

Міця падняў скруткі палатна, падышоў да парога і затрос дзвярыма — яны былі прысунутыя.

— Хто тама? — трохі счакаўшы, азвалася з сяней Хрысця.

— Гэта я, Міця.

— Ай, божачка, — сказала яна, грукнуўшы са званам жалезнай засаўкай. — А мне падалося, што

зноў паліцыянты. — Яе белая сарочка мільганула ў шараватую цемнату хаты. — З гадзіну як пайшлі...

— Няўжо? — У Міці нешта халоднае перавярнулася ў грудзях.

— А гэта што? — яна дыхнула цяплом, ложкам, калі ён увайшоў у хату.

— Палатно... У зладзеяў адабралі.

— Мала табе аднаго вобыску! — закрычаў з-за белаватага ў цемнаце коміна стары Корсак. — Так яшчэ на палатно пайшоў! Шукае твая галава гуза...

Міця стаяў пасярод хаты, глядзеў у каламутнае акно з белаю ватаю за дубэльтамі, у якую, навывразаўшы, Хрысця паўтыкала папяровых кветак, і не ведаў, што рабіць з гэтым палатном.

Чырвоныя папяровыя кветкі на белай ваце цяпер, уночы, выдавалі чорнымі.

VII

Назаўтра, толькі пачало развіднівацца, укамянелаю, прыцярушанаю пухкім снегам дарогаю, з гузамі намерзлай гразі, у Верасава прыйшла чужая высокая баба ў зялёнай суконнай спадніцы і ў чорным кажусе з белаю апухаю на рукавах. У такт хадзе яна дзюбала сухім арэхавым кійком.

Каля першых хат яе стрэціла Алесіна сучачка. Баба адмахнулася ад яе лёгкім арэхавым кійком, сучачка, з перапалоху цяўкнуўшы, адекочылася на надворак і, ужо высунуўшы з непрычыненых веснікаў голаў, затрасла доўгімі вушмі.

Баба дайшла да сярэдзіны вёскі і за калодзежам напаткала Ваўчкову Вольгу — расхрыстаную, у лёгкай паркалёвай сукенцы без рукавоў і ў мужчынскіх, на босую ногу, чаравіках. Нават зімою ў Вольгі з твару і з рук не сыходзіла густое карычневае рабацінне. На шырокім, выдзеўбленым, як на-

чоўкі, каромысле Вольга нясла, трымаючы за ржавыя драцяныя кручкі, два пустыя вядры.

— Ой, маладзіца, не пашанцуе мне, — сказала чужая кабета і прыпынілася.

— Чаму, цётка? — здзівілася Вольга, вырачыўшы свае зеленаватыя, як у кошкі, вочы. Выцвілых, белых вейкаў у яе не было відаць. Гаварыла яна не так, як усе верасаўцы, — прыйшла сюды замуж здалёк, з-пад Світазі.

— З пустым стрэла, — баба паказала арэхамым кійком на паліванае вядро з мокрым лапікам у здравым дне. — Гэта ж я ўчарашніх начлежнікаў шукаю. Нехта з вашай вёскі коні пасвіў на нашым жыцце.

— А скуль жа ж, цётка, будзяцё?

— З Лезнявіч я.. Сцяпана Чарняўскага жонка. Можа, чулі? Што з Амэрыкі не вярнуўся.

— Не, цётка. Я во пяты год як замужам тут, а сама то буду здалёк.

— А, хіба што, — баба ў чорным кажусе махнула галавою, паклала руку на руку, абапіраючыся на карычневы, у белаватых вочках, арэхамы кіёк. — Гэта ж сённяшняю ноччу зладзеі ў маю хату ўбіліся. Палатно ўсё паняслі. Усё!.. Каб ім з гэтага палатна сарочкі на смерць шылі. Ці ж жарты — дванаццаць кускоў! Каб ён дванаццаць дзянёчкаў канаў, каб над ім дванаццаць дзён столь здзіралі, колькі ён забраў мае працы, туду майго... — Голас у бабы змяніўся, яна шморгнула носам, і сухія, зморшчаныя губы яе пачалі крывіцца, барада дробненька задрыжала, на чырванаватай шчацэ пасунулася сляза, пакідаючы мокры шнарок, дабегла да краю губы. Кабета злавіла яе языком. — І след як у вашу вёску ідзе.

— Ах, ліха! — рот у Вольгі разявіўся, жоўтыя вочы глядзелі недзе ў сябе. Яна, мусіць, думала, хто ж гэта ездзіў на начлег, перабіраючы ў памяці ўсіх, хто ў вёсцы меў коней.

— Пайду да солтыса.

— Дак пэўна ж, цётко, — схямянулася Вольга і, не знімаючы з іржавых драцяных кручкоў сваіх рук, стала паказваць каромыслам на солтысаву хату: — Вуньдзека, як будзе адсюль, трэцяя хата. З белымі вокнамі... Бачыце?

— Чаму ж не, — кабета разагнулася, зняла з кійка адну руку і зацюкала гэтым лёгкім, пустым кійком па цвёрдай умёрзлай зямлі, потым абярнулася і спытала яшчэ: — Кажэце, тая, што з белымі вокнамі?

— Ага, — азвалася з-пад калодзежа Вольга, ловячы абслізганую з драўляным акаваным вядром жэрдку.

Хмурная раніца нізка вісела над вёскай. Сівая, як попел, высушаная марозам зямля была прысыпана лёгкім, нібы тапалёвы пух, снегам. Шарэлі падсушаныя марозам платы, збучвеляя, прыцярушаная снегам салома на стрэхах. Толькі мох, што ўсю восень цвіў зялёнымі купінамі на старых хатах і гумнах, цяпер зрабіўся жаўтлявы.

Вольга набрала вады і, гнучыся пад каромыслам і расплюхваючы яе на сівыя ад пылу чаравікі, борздзенька пайшла вуліцаю — ёй не цярпелася каму-небудзь расказаць навіну.

Пад полудзень гэтая навіна, як балван з гары, пакідаючы чорны след і большаючы, дакацілася да Корсакавай хаты.

Гаварылі ў вёсцы, што сёння ўночы верасаўскія начлежвікі пакралі ў Лезнявічах палатно і што паліцыя лавіла Міцю Корсака і двух Алесіных маляцьбітоў.

Прынясла гэтую навіну ў хату, вярнуўшыся з сяла, Хрысця.

— Я ж як і чуў, што тое будзе. Падаткнулі дурня! А цяпер дакажы — укроў ці не ўкроў, а адвячаць то прыйдзеца, — загаварыў Корсак, не паднімаючы галавы і адварочваючыся, каб не глядзець на

Міцю.

Міця ўздыхнуў, падняўся з лавы, прыкусваючы ніжнюю губу, пайшоў за пліту.

— Во, і не ў нос. Пыхі колькі, бачыў ты. — Корсак пагнуўся і стаў заглядваць, круцячыся сярод хаты, то пад ложак, то пад лаву. Вочы ў яго наліваліся крывёю. — Дзе ж яно?.. Палатно дзе, ліха твае матары!

— Дзе? — хмыкнуўшы, перапытаў Міця. — У печы — дзе ж?..

— Як?

— Спаліў.

— Во, дадумаўся, дапетрыў, — Корсак пакруціў галавою і забегаў па хаце. Нарэшце дайшоў да акна, доўга глядзеў у шыбу — ад гладкай, як качан, яго галавы адсвечвала нізкае жаўтаватае сонца, — потым спытаў, не азіраючыся, ужо ў Хрысці: — І хто гэта ўсё гаворыць? Распускае гэтыя плёткі?

— Хто ж? Вольга Ваўчкова...

— Ну сучка! Я ёй пакажу! — Корсак адарваўся ад акна, зняў з цвіка свой паўшубак з рудым цялячым каўняром і суконную, заношаную да рубцоў кепку. — Не, я пайду! — і вачаў акрывацца, не трапляючы рукою ў рукаво.

— Чаго ты пойдзеш? Чаго? — азваўся з-за пліты Міця.

— І праўда, дзядзька, — Хрысця пастаранілася, сыходзячы яму з дарогі. Стаяла, склаўшы пад грудзьмі рукі. — Толькі сабе пашкодзіце. А яна пабрэша і сціхне.

— Воўк сабакі не баіцца, але звягі наравіцца. Яна будзе мянціць языком, а я цярэвецму — не на таго нарвалася. — Корсак узяўся за клямку і, націскаючы пальцам на абслізганы язык, пхнуў плячом дзверы.

Канаў кароткі дзень. Пад самы вечар аглянулася сонца — свяціла праз шчыліну нізкае сіняе хмары толькі чырвоным краёчкам. Рэдзенькая, як прасея-

ная, чырвань ляжала на сценах, заглядвала пад прычолкі стрэх, адбіваючыся на сухіх, з няроўным шклом, вокнах.

Корсак ад спешкі ішоў неяк бокам, гроб адною нагою перамешаны з пяском снег.

Ваўчок жыва акурат пасярэдзіне вёскі — плота ў яго не было, ад вуліцы ляжалі вялікія, выслізганыя задніцамі каменні: тут улетку збіралася сяло, сыходзіліся бабы сустракаць кароў, што, пускаючы сліну і тручыся бакамі аб кусты, ляцелі з пашы да рэчкі; познімі вечарамі ў зацішку пад цёмным навіслым бэзам любіліся хлопцы з дзяўчатамі.

Цяпер бэз быў голы і рэдкі: праз яго свіціліся чырвоныя ад нізкага сонца вокны з старымі, у воспе пашалевых дзірачак, ліштватамі.

Пад застрэшкам над вокнамі вісеў доўгі вянок густа начапляных на дрот чырвоных, ужо сухаватых, рабін — мусіць, на зіму на лякарства.

Хата была старая, з павыгніванымі да стрыжняватай сарцавіны падвалінамі.

Ваўчок гаспадаркі не глядзеў. Год пятнаццаць назад, вярнуўшыся з войска і прынёсшы дадому доктарскі сакваяж з начыннем, ён пахваліўся ўсім, што пры вайсковым доктару быў спярша санітарам, потым фельчарам і ўмее цяпер лячыць людзей. Языкаватыя верасаўцы далі яму мянушку «Фэйчар» і лячыцца да яго, вядома, не пайшлі. Людзі ж з далышых вёсак, шукаючы ратунку ад якое нязлечнае хваробы, прыблуквалі часам і ў Верасава, і потым Ваўчок хваліўся, ці найболей яго Вольга, што чалавек з-пад Беліцы, у якога адняліся абедзве нагі, праз месяц пачаў хадзіць і кій нават выкінуў. Верасаўцы слухалі яе, у каго-небудзь крывілася ад смеху губа, жмурыліся вочы, і ён ужо трос галавою: «Фэйчар, што скажаш». І ўсе пачыналі рагатаць. Вольга моргала выцвілымі вейкамі, а праз дзень ці два, калі на абслізганных каменнях, чакаючы з поля быдла, збіраліся верасаўскія бабы,

зноў пачынала пра тую нязлечаную хваробу.

«Вот махляр», — думалі бабы, разыходзячыся кожная за сваёю кароваю, што ўжо ціснулася ў двор і тоўстымі бакамі ламала крывыя, на адным прабоі, веснікі.

«Махляр-то махляр, тут і ў цюрму праз яе сядзеш», — думаў Корсак, скіроўваючы да Ваўчка на надворак.

Забарабаніўшы па дошцы ланцугом, з буды вы-сунуўся і загыркаў, шчэрачы рэдкія зубы, чорны, з карычняватымі кропкамі над вачыма, Ваўчкоў сабака. Але караткаваты ланцуг не пускаў яго да дзвярэй, сабака турзануўся раз-другі і толькі вяла, не хочучы, гаўкаў.

Корсак пакруціў за абслізганую закрутку і ўвайшоў у цемнаватыя сені, спатыкаючыся тут на старым павыбіваным току.

— Ты, браце, хоць ямы зараўняў бы, — сказаў Корсак у хаце, заміж таго, каб даць «дзень добры». — А то ж чужы чалавек і ногу зломіць.

Ваўчок, шчуплявы, дробны мужчына з шырокім прысадзістым носам, адкінуў з патыліцы на белае, лысае цемя рэдзенькі касмык валасоў:

— Нічога, дзядзька Улас, калі на бяду пойдзе, то і на роўніцы спатыкнешся.

На лаве каля яго калываўся, мусіць, толькі што выразаны з палена, драўляны чалавечак з пілою-шчэпкаю, на канцы якое вісела сырая картопля.

У наструганых, паскручваных у трубкі стружках стаялі босыя дзеці — хлопчык год чатырох у шарачковых портках, з мокрым, зашлуненым станікам, і дзяўчынка гадоў двух, у паркалёвай, па самыя пяты, сукенцы, белая, як злінялая пад каменем мурашка.

Вольга, у гладка завязанай на лоб касынцы, сядзела на калодцы сярод хаты, трымаючы між тоўстых тупых каленяў бойку, біла масла — ганяла крыжыкам згорклую пад восень смятану, што,

паднімаючыся шумам, выплюхвалася на на-
крыўку.

Убачыўшы Корсака і як чуючы віну, не падніма-
ла ад бойкі сваіх зеленаватых, як у кошкі, вачэй.
Мацней загрузкала крыжаком.

— А ты галавы не ўгінай, — Корсак расшпіліў
пад барадою гаплік: яму, пэўна, там муляла і было
горача.

— Чаго я маю ўгінаць, дзядзька? — Вольга
залілася чырванню, і ў яе стала гарэць не схаванае
пад касынку вуха.

— Што такое? — Ваўчок паклаў на акно склада-
ны нож з драўлянымі тронкамі і, адпихваючы ад
сваіх каленяў дзяўчынку, устаў з лавы.

— А тое, брат, што твая гаспадыня плёткі носіць
па вуглох, чуткі пускае...

— Якія плёткі? — Ваўчок зноў злавіў недзе ззаду
на патыліцы абшморганы, як пасма лёну, касмык і
кінуў на цемя.

— А такія, што быдта я ў Лезнявічах палатно па-
краў!

— Як гэта? — рот у Ваўчка не закрыўся.

— Дальбуг, — Вольга перастала грукаць бой-
каю, — нічога не гаварыла...

— Не гаварыла? — Ваўчок сцяў зубы, на
пашчэнках пад скураю ў яго сабраліся і завару-
шыліся гузы.

— Бажуся, як перад споведдзю, — Вольга
адхінулася набок, бо адно плячо ў Ваўчка трохі
паднялося, другое апусцілася ніжэй, рука папрут-
чэла і пальцы сцяліся ў кулак, аж на ім пабялелі
пучкі.

І не паспеў Корсак згледзець, як гэтая рука глад-
ка ляснула Вользе па твары. Ён толькі ўбачыў, як,
пераварнуўшы бойку, паляцела на падлогу Вольга
і, скоранька хаваючы сукенкаю заголеныя калені,
крутнулася і падхапілася зноў.

— Нябось адвучу! — Ваўчок падхапіў бойку, з

якое ўжо выскачыла накрыўка — смятана плюхнула, расплываючыся белаю густою лужынаю па сукаватай, вытаптанай падлюзе.

Перапалоханья дзеці, скрывіўшыся і шморгаючы ад плачу насамі, пабеглі за пліту, схаваліся там, дзе ўжо стаяла Вольга, адтуль і чуваць было яе задыханы голас:

— Злыдух, за што гэто? Каб ты не даждаў, каб ты!..

— Сціхні, бо рашу на месцы! — Ваўчок зноў закінуў на лысіну касмык, што цяляпаўся і недзе, мусіць, казытаў за шыю, і ганарыста, як нешта зрабіў важнае, стаяў перад Корсакам. Шырокія ноздры ў яго варушыліся.

— Ты заўсёды такі, толькі біціся, — голас у Вольгі быў ужо з плачом.

— Гавары, ды знай што, — сказаў Ваўчок, косячы на пліту белаватыя ад злосці вочы. — Гэта табе не смешачкі. Тут дзела такое: каб і бачыў, дык маўчы. Праўда, дзядзька Улас? — ён лісліва зірнуў Корсаку ў вочы.

— А хто гэта бачыў? — насупіўся Корсак. — Яна бачыла?

— Ды я так кажу.

— А вось і бачыла, — ужо, мусіць, выцершыся краем сукенкі, аказалася з-за пліты Вольга. — Лезнявіцкая баба казалася наранкі..

— І што ж гэта яна казалася?.. — Корсак ступіў бліжай, выцягнуўшы шыю, каб зірнуць за пліту. На ёй ужо раставала рэдзенькая, спярэшчаная цёмнымі паскамі ад шкла, жаўтаватая ружовасць.

Закрываючыся ад яе голым локцем, Вольга высунулася бліжай на хату:

— Што ў нашу вёску след прыйшоў!

— Так што? — зноў сцяў зубы Ваўчок.

— Нічога...

— Дурніца ты. Можна, хто знарок у вёску ўцякаў. Нават ліс свой след замятае хвостом, а што пра ча-

лавека казаць...

Корсак паглядзеў, як на лаве ўсё яшчэ калываецца драўляны чалавечак, цягаючы сваю цяжкую з сырою картопляю пілу, і павярнуўся да дзвярэй.

— Ат, дзядзька Улас, не надта прымайцеся, — Ваўчок стаяў, апусціўшы доўгія рукі. — Ці мала што баба насакоча.

Корсак яшчэ павярнуў галаву, але нічога не сказаў, толькі грукнуў дзвярмі.

Каля парога зноў захроп, шчэрачы зубы і рвучы ланцуг, чорны, з карычняватымі кропкамі над вачыма, Ваўчкоў сабака.

Спускаючыся надворкам на вуліцу, Корсак яшчэ чуў з хаты працяжны энк:

— А людцы, а добрыя, а-яй-ё-йй!

Корсак мінуў абслізганыя каменні — і энк ужо сцішэў, быў чуваць, нібы з-пад зямлі.

Перапальваючы тонкае галлё старых вербаў, нізенька пры зямлі дрыжала паружавелае сонца. Кругом па небе распаўзалася ліловасць, мяшалася з сіняватай смугою. Стыў блізкі вечар.

Падыходзячы пад сваю хату, Корсак убачыў цыглыстую солтысаву дзяўчыну ў цёплай з доўгімі кутасамі хустцы і ў гумовых снягоўцах. Яна, мусіць, даўно мерзла каля веснікаў, саромеючыся заходзіць у хату — на сінім даўганосым тварку ад холаду паўпадалі ямачкі.

— Дзядзька, вам павестка, — яна выцягнула з абшморганага кажуха жоўтую паперку.

Корсак нібы спатыкнуўся:

— Якая павестка?

— Змітрыку вашаму на пастарунак.

Корсак узяў складзеную ў дзве столкі жоўтую паперку і ніяк не патрапіў яе разгарнуць тоўстымі пальцамі, покуль не лізнуў іх языком. Прымружваючы вочы і мылячы губамі, стаў чытаць. Разабраў сваё прозвішча і азірнуўся на дзяўчо:

— Чаго ж гэта?

Але Вайтовічавай дачкі ўжо не было. Крывячы вялікія снягоўцы, яна пабегла вуліцаю — падскоквала то на адной, то на другой назе. На плячах цяляпаўся рог хусткі з доўгімі кутасамі.

Корсак паглядзеў ёй услед і, ужо аслепшы ад нізкага, што асталося ў вачах зялёнымі кропкамі, сонца, пайшоў у хату.

VIII

Усталі Корсакі зацемна: толькі прайшла «калейка» — пасажырскі поезд на тры вагончыкі, што працяжна пасвістваў на пераездзе перад вёскаю.

Каля Верасава асталася вузкакалейка, якую вайною зрабілі немцы, нішчачы і высыкаючы тутэйшыя лясы. Пасля вайны людзі паразбіралі рэйкі на паграбы і картапляныя ямы, але палякі аднавілі разабраную чыгунку, і цяпер за вёскаю чмыхаў невялікі паравозік, прасейваючы праз сітца коміна рой чырвоных, падсвечаных агнём, іскраў. У вагончыках свяціліся, завешаныя фіранкамі, жоўтыя вокны.

У Корсакавай хаце быў чуваць здушаны сцэнамі грукат.

— Во, сёмая гадзіна ўжо, — сказаў Корсак, несучы ў хату карыта з застылым і нявыедзеным свінячым цестам.

На вялікія чыгуны з намытымі дробнымі картоплямі, на закарэлыя ражкі, цабэркі і вёдры, што стаялі з прыходу, пакаціўся рэдзенькі сівер.

Да снадання Корсакі ўпраўляліся накарміць і напайць скаціну.

У печы весела пастрэльвалі і палалі дровы, ліжучы выкрышаны чалеснік, у комін шугала полымя, ад яго чырванела накарэлая, вуграватая сажа.

У лямпе, што вісела пад закурэлаю бэлькаю,

падскокваў пляскаты язычок агню і брэнкала на дроце паліваная талерка, калі Корсак адчыняў ці зачыняў хату.

Міця збіраўся ў Дварчаны, старое, за вёрст пяць ад Верасава, мястэчка, дзе былі гміна і пастарунак. Ён сядзеў на лаве і поркаўся шылам у чаравіку з разяўленым перадам, у якім, як у звярка зубы, вышчарыліся вострыя драўляныя цвікі.

— Нашто порашся, ці абуць няма чаго? — беручься за сякач і плюючы сабе на рукі, сказаў Корсак.

— Не на баль можа клічуць, — пачырванеў ад натугі Міця, круцячы шылам у тоўстым ранце.

— Выскалішся, нябось, — Корсак застукаў ескачом па хрумсткіх сырых картоплях, дастаючы да дна і бухаючы ў дошку.

Гаварыць абодвум не было больш чаго — перасварыліся яны ўчора, калі бацька прынёс дадому павестку і, прыпляскаўшы яе рукою на сталe, мацюкнуўся:

— Ідзі ты з ёю разам... і дадому не прыходзь!

Міцю як нешта пад'юшчыла — ён не стрываў:

— І пайду! Не столькі, кажучь, свету, як у акне!

Бацька нават быў падскочыў з кулаком, у яго ад злосці дрыжала тоўстая ніжняя губа.

Але Хрысця, распасцёршы рукі, заступіла дарогу, збялеўшы і закалаціўшыся ад страху сама.

— Дзядзечка, пабойцеся бога, нашто вы так!

Міця скасіў вочы, выкаціўшы бялкі, але раптам асекся, што брыдка ўсё ж такі біцца са старым бацькам, схапіў са сцяны пінжак і выбег з хаты.

Злы, разгарачоны, пайшоў у канец вёскі да Бортнікавых — там у хаце ўжо запалілі лямпу: за прасніцамі сядзелі дзяўчаты. Пад высокім падвязаным фікусам на табурэце ўмасціўся Бронік Літвар, дзеразаваўся з хітраватай і дзюбаносай, як сарока, Касяй — адбіраў верацяно. Яна, выхпаціўшы верацяно, біла яго галоўкаю па пучках і рагатала,

паказваючы вялікія пярэднія зубы з цёмным свішчом. Дзяўчаты цярпліва маўчалі, зыркаючы на Літавара, і, мусіць, злавалі, што не чапае іх.

Міцю ела нейкая тупая гарката. Ён пасядзеў дзеля блізіру і вярнуўся дадому, чуючы, што чахне гэтая вострая злосць на бацьку. Маўчаў потым ужо і бацька, поркаўся ў хамуце, палажыўшы яго на калені, балазе знайшоў, за што зачэпаць рукі.

Але сёння ўспомнілася яму нешта зноў.

— Выгадаваў, дачакаўся... — Корсак усё біў секачом у дно, мусіць, забыўшыся перамяшаць ссечаныя на сярэдзіне і нечэпаныя, жывыя ў кутках ражкі картоплі.

— Садзецца снедаць, — крыкнула Хрысця знарок, каб перабіць старога, адцэдзваючы ў цэбар з сечкаю ўжо звараныя нялушчаныя картоплі, паразраныя напалам, каб добра ўсаліліся.

Стары прыставіў да сцяны сякач, спаласнуў над карытам рукі, сцягнуў з галавы кепку і, прыгладжваючы на патыліцы чорны вянок валасоў, пайшоў да стала. Угнуў лысую, жаўтаватую голаў з гладкай і блішчатай скурай і перахрысціўся на счарнелы, у шырокай аправе, абраз.

Хрысця яшчэ прынясла на стол у точаным драўляным кубку шарую, як на згоне зімы снег, і скамянелую соль. Блізіліся каляды, былі запускі — есці скаромнага няможна было.

Міця дастаў з-пад лавы старое, з разбітаю коткаю, сукала, куды ўжо хавалася ўсякае начынне, кінуў туды шыла і клубок з дратваю і прымасціўся таксама да стала.

Елі маўчучы, абіралі пазногцямі развараную сопкую картоплю, таўклі ў шарую, насыпаную горбачкаю на сталю соль.

Прыбегла Алеся, упусціўшы разам з сабою ў хату аблавухую сучачку, сказала з парога, убачыўшы Міцю:

— А во, снедае мой браток, а я ўжо думала, што

не застану, — і ўсміхнулася неяк вінавата.

Усміхнуўся і Міця, чуючы да сястры нейкую радасць.

— І што ж гэта яны да цябе маюць? — спытала яна, садзячыся пры стале на лаву і не здымаючы з сябе ватовага каптана і тоўстае суконнае хусткі.

— Да некага ж трэба.

— Чаму во Катоў не чапаюць?

— Для паліцыі большы звер я, чым гэтыя Катэ.

— Ай, нашто ты на сябе выдумляеш? — Яна ўзяла з горбы, што дымілася ружаватаю параю, картоплю і пачала таксама абіраць яе пазногцямі. — Гэта ж во, ці чулі? Учора, кажуць, Кардаша арыштавалі, што з цюрмы вярнуўся.

— Усё палітыкуе, — папярхнуўшыся, закашляў у кулак стары Корсак. — Во і другі лезе, як муха ў малако, — сказаў ён, задыхаючыся яшчэ ад кашлю.

— Цяпер усе ў палітыку кінуліся, а свету не пераробіш. — Алеся ўздыхнула, расслабіла пад барадою хустку.

— Яны ж усё нейкую Беларуеў шукаюць. А я кажу — бог адзін і цар адзін.

— Бог то адзін, але людзі неаднакавыя ў яго, — сказаў Міця, не чуючы ні да сястры, ні да бацькі злосці.

— А ты што хочаш, каб я быў раўнёю Кату?

— Во так і кажуць, што беларус нераўня паляку і немцу.

— Бо і нераўня, — падняўся з-за стала і выцер жменяю рот стары Корсак. — Паляк то такі самы галадранец і гультай, як і наш чалавек. А немец — не! Немец некалі ў нашай вёсцы на пяску капусту садзіў, і расла, качанэ раслі, як гэтыя чыгуны, — Корсак, не абарочваючыся, паказаў туды пад парог, дзе стаялі чорныя, з памыямі і вадою, чыгуны. — Калейку, во, правёў, так хоць паляку ёсць на чом ездзіць.

— Калейку то правёў, каб вынішчыць наш лес.

Высек усё, сам жа ты казаў, які там быў лес, за нашаю дзялкаю...

Стары Корсак, не знайшоўшы, што сказаць, павярнуўся да вядра, забрынкаў абабітым паліваным кубкам.

Усе паўставалі з-за стала. Хрысця падступілася на лаву, злавіла за кручаны дрот лямпі і хукнула праз дзірачкі ў машынцы на пляскаты язычок агню — са столі на зямлю абрынулася цёмната, запахла перагарэлаю газаю. За вокнамі зашарэўся дзень.

— Дай жа ж божа, каб усё было добра, — Алеся, нейкая большая ў гэтым шарым поцемку хаты, стаяла, усё азіраючыся на Міцю, — чакала, покуль ён адзенецца.

З хаты яны выйшлі разам. За сіняю сцяною хмары, што стаяла за вёскаю, паяснела і зрабілася зялёным неба. На надворак з вуліцы дыхала настывлым скразняком.

У пачарнелы спарышнік, што доўгім павуком распоўзся на бруку, вецер назганяў рэдзенькага і сівога, як воўна, снегу. Каля плота стылі абынелыя крапіва і чартапалох.

Алеся, хаваючы ў рукавы рукі, падышла з Міцём да веснікаў. Курчачыся ад холаду, закруціўшы адна за адну белья, без панчоў, ногі, пастаяла за плотам, паглядзела на яго.

Міця засмяяўся, маргнуў ёй:

— Ну, пайду.

— Глядзі, не кажы там чаго, — сказала, як маці.

Ён азірнуўся яшчэ, раптам падумаўшы, што яна і падобная на нябожчыцу мацэру, і голас у яе гэтакі самы, сакаўны, як у мацеры.

Пахла кіслым дымам ад сырога алешніку, ім нехта паліў у печы. Быў чуваць ясны, працяты замазкам раніцы ляскат цапа. Недзе ўжо на чужым сметніку стракатала сарока. На полудні, там, дзе былі Дварчаны, за гарбамі грудоў, слалася

рэдзенькім, развееным дымам смуга. Вышай, у выцвілым небе, раставаў, як падгалы ў вядры кусок лёду, стары месяц.

Праз чужы, абгароджаны калючым дротам са-док Міця спусціўся да рэчкі. Ружаватай чырванню адлівала вада — у прагале сіняй і высокай, як сцяна, хмары загарэлася неба. Ад рэчкі нясло прэсным холадам. Вада гнала і круціла на дне счарнслае лісце, расчэсвала на купінах цёмна-зялёныя водарасці. Пры беразе калыхаўся гнілы аер, матляліся, зачাপіўшыся за корч, і цягнуліся белыя, укінутыя некім у рэчку авечыя кішкі.

Трымаючыся за жардзяную хісткую парэнчу, Міця перайшоў звязаную з дзвюх доўгіх абслізганных алешын гібкую кладку.

Браўся вецер, шумеў у голых жаўтлявых вербах, у пруткім, абвітым, як дротам, іржавым хмелем, сіняватым алешніку, звінеў у высокай злінялай мятліцы. Пад нагамі ў Міці шастала сівае, апечанае замаразкам лісце. Праз зацярушанае, як мукою, пухкім сняжком балотца бегла чыстая, як падмеченая, сцежка, паднімаючыся на грудок, у сівы, абынелы хвойнік, пераскоквала гарачую крынічку, што сачылася з шапаткога тросніку ў рэчку, не замярзаючы нават узіму — у белым снезе рэдзенькаю параю заўсёды курыўся глыбокі чорны раўчачок. Пры сцежцы невысокім стаўбунком вытыркнуўся ружовы камень з выдзеўбленым крыжыкам — межавы знак: туды, да самага грудка, упіраючыся вострым клінам у спалавелую асаку і карычняваты, голы алешнік, цягнулася Корсаковых балота.

Межавы ружовы камень нагадаў Міцю далёкае лета, тую пору яго, калі пасянуюць і на балоце астануцца толькі сухія, паўтыканыя лапкі алешніку, якімі значылі мяжу, няроўныя радкі ад касы, з жоўтымі, зрэзанымі купкамі пяску, наточанага мурашкамі, і калі можна было прыганяць сюды на

пашу каровы. Далей, дзе рэчка рабіла луку, падмы-
ваючы сыпкі груд, стаяла яшчэ сівая ад спелае
мятліцы, ацяжэлая, няскошаная сенажаць, там, у
цёмных прысадзістых кустах алешніку, рыпеў, як
дралі жыўцом дрэва, затоены драч: згорбіўшы
спіну, высока і асцярожна паднімаючы ногі, хадзіў
бусел, варочаў доўтай дзюбай — выцікоўваў адным
вокам жаб, потым біў ёю, як кіркаю, і высока
задзіраў голаў.

А за рэчкаю, за купамі сівых, штогнуліся ў адзін
бок, вербаў, хавалася вёска. Пад рэдзенькаю, як на-
чэпленая на верацяно растрэсеная кудзеля, хмар-
каю віўся, не махаючы крыламі, каршун — у вёсцы
былі чуваць лопат і кудаканне курэй і нечы глухі
голос і крык.

Тонкім, крыклівым голасам там, за вербамі, спя-
вала няспелае дзяўчо:

*Ой, за гаем свет бяленькі,
Там паехаў мой міленькі.
Ён паехаў, дыў няма,
Маё сэрца заныва.*

Міця любіў гэты крыклівы голас дзяўчаці, гэтую
ясную познюю, ужо ў апалай расе, раніцу, неба ў
белых, як растрэсеная на верацяне кудзеля, хма-
рах, гэтае балота, рэчку ў прысадзістым алешніку,
дзе востра цвірчалі маладыя, з жоўтымі дзюбамі,
рудаватыя шпакі. Нейкая любасць у душы пры-
ходзіла да гэтага свету, радасць мяшалася са свет-
лым смуткам.

Міцю хацелася складаць вершыкі, каб раска-
заць іх на вечарынцы, як расказваў Яўхім, якога ў
лазовым, раз'еханы, як стары кошык, палукашку
прывозілі верасаўскія хлопцы недзе з Навасад.
Напіўшыся вечарам, кароткі рыжы Яўхім лез з гар-
моняю на лаву, прыскальваў адно вока, расцягваў
стракатыя, з блішчастымі кантамі мяхі і пачынаў

«вычвараць»:

*Я жаніўся ў мясעד —
Мне было сямнаццаць лет.*

Міця ціснуўся туды, да лавы, да покуця, дзе пад абразамі стаяў Яўхім: зялёная, у блішчастых, як слюда, зорачках-іскрах гармоня задыхалася і сапла. Міцю брала зайздрасць: яму хацелася быць музыкантам, хацелася, каб і яго прывозілі ў лазовым палукашку, і, стоячы на лаве, ён расказваў бы смешныя вершыкі, а ў людзей заходзілася б сэрца, як заходзілася ў яго, калі ён, стаіўшыся, глядзеў на Яўхіма.

Як гэта было даўно. Даўно ўжо няма на свеце Яўхіма: казалі, ён быў пуцявым абходчыкам і яго зарэзаў поезд.

І Міцю раптам зрабілася шкода рыжага Яўхіма, тае далёкае яснае пары лета, смешнага тонкага голасу дзяўчаці, белаватай хмаркі, пад якою віўся каршун, вострага крыку маладых рудаватых шпакоў. Няўжо ўгэ без ніякага следу гіне на свеце, як гінуць старыя алешыны, дзе цяпер знаць ружаватых, наўскос зрэзаных пні. І гэтыя пні счарнеюць, зарастуць травой, і іх пачнуць тачыць мурашкі, а тут пойдзе расці малады алешнік.

Дайшоўшы да раўка, дзе зелянілася свежая, як маладая атава, не прыхопленая замаразкам трава, па высокіх купінах пераскочыў іржавую, зацягнутую сінявата-мутнаю плеўкаю крыніцу і падняўся на грудок. Азірнуўся — убачыў вёску: шарыя ў карычняватым прысаддзі стрэхі, за нечы комін сіняватым касніком зачাপіўся дым. Каля рудога папару за вёскаю, як злінялая пасма лёну, слалася дарога, на грудку стракацела, спярэшчанае белымі радкамі снегу, зялёнае жыта. Сонца ўжо залаціла край цёмнаватае, высокае, як сцяна, хмары. Яна сыходзілася з зямлёю, закрывала нізкі і здалёк цёмны

лезнявіцкі лес.

Няўжо праўда, што ўсё гэта павінна змяніцца на зямлі — вёска, той далёкі лес, лапik стракатай руні на грудку, дзе на другое лета будзе палавець высокае, як троснік, і густое жыта, потым будзе адліваць золатам пруткае ржышча і пад восень на сонцы цяплом запахне свежая ралля. І гэтак бясконца. Бясконца будуць мяняцца людзі ў гэтай ціхай, што хаваецца за карычнявата-чорным прысадзем, вёсцы.

А колькі іх змянілася ўжо. І ніхто не ведае, чым жыў, пра што думаў гэты даўнейшы чалавек. А ён жа таксама пераходзіў недзе тут кладку, глядзеў з грудка за вёску, радаваўся, што добра паўсходзіла рунь. Улетку аглядаў поле і быў давольны, што выпай ураджайны год, што будзе ўмалотны колас, будзе хлеб. А хто ведае гэтага чалавека?

Няўжо і я без ніякага следу павінен згінуць, расцаць, як дым, у гэтым бясконцым свеце?

Міцю ўзяла трывога, ахапіў страх, у нейкай звар'яцелай гарачыні завірылі, закружыліся, як глыбокая вада, яго мыслі: ён згіне, прападзе ў гэтым бясконцым свеце — і пасля яго не астанецца нічога. Няўжо гэта праўда? Няўжо? І ён, як за саломіну, хапіўся зноў за тое, што перадумаў раней, кожны раз самнасам, стаіўшыся перад сном, — ён зробіць нешта вялікае на гэтай зямлі дзеля сябе і дзеля сваіх людзей, ён пойдзе ваяваць за іхнюю волю. Ён згіне, але яго будуць помніць. Чалавек павінен пакідаць пасля сябе памяць.

Міцю ахапіла гарачка, перамешаная са злосцю і нейкай вострай, як вар'яцкай, радасцю. Ён успомніў пра Дварчаны, пастарунак, і яму, ужо ў ашалелай, раз'ятранай радасці, падумалася, што яго арыштуюць, пасадзяць у турму, але ён не баіцца гэтага. І яму нават пачало хацецца гэтага.

Міця як ап'янеў ад сваіх думак.

Цвёрдая, сухая сцежка ўбегла ў халодны і на-

стылы лес і скоранька знайшла там вузенькую, за-сыпаную тлустым цёмна-сіняватым асовым лісцем дарогу. З ружовых калматых хвоек на цёмныя вокны лужын сыпалася слізкая кастрыца, жоўтая і лёгкая, як лупіны на цыбулі, кара. У поцемку лесу нізкія елачкі трымалі празрыстыя, заледзянелыя пацеркі расы, недзе гулка па пруткай ссохлай верхавіне цяжкай дзюбай стукіць дзяцел. Слабенькім голасам, як у рэшаце нядужыя кураняткі, ціўкалі сініцы. Шалпочучыся па тоўстым кажусе лісця і задраўшы рэдзенькі пушысты хвост, дарогу перабегла вавёрка з сіваю, як у мышы, спіною. Скочыла на тоўсты ў зеленаватым моху камель хвойкі, абабегла яго і села на чорны, з аблезлаю карою, патрэсканы сук, наставіўшы кутасікі вушэй, глядзела на Міцю цёмным вочкам.

І яго ўжо, як малое дзіця, узяла смешная радасць, на душы зрабілася лёгка, прыйшоў нейкі спакой, як прыходзіць ён да чалавека перад заходам сонца. Недзе з глыбіні лесу, з шара-зялёных голых вербалозаў, у вочы яснымі чырвонымі ягадамі зырка свяцілася каліна. Над дарогаю звісалі тонкія, пазгінаныя зімою ад снегу, што ўжо і раслі гэтак, не ўстаючы, маладыя дубкі. Чорная, з вострым вяршком, яблыня густа наслала пад сабою лісця, хаваючы дробныя і даўгаватыя, як сліўкі, пахучыя яблыкі, што асыпаліся ў першыя замаразкі. Зямля пад ёю была чапаная: сюды, мусіць, прыходзілі і рыліся, шукаючы гэтых пахучых яблыкаў, дзікія свінні.

Адсланіўшы яснасць, кончыўся лес — дарога выбегла да маладога, прысыпанага снегам жыта. Выбіўшыся з-пад абледзянелай кары, на вострым ветры дрыжалі купкі зялёнага доўгага пер'я. На грудку, дзе злез снег, былі відаць чорныя рады ад бараны. Збоку, на ўсходзе, сінюю цяжкую хмару перасекла і засвіцілася, як шчыліна ў цёмным гумне, жоўтая палоса.

Нейкі пусты смутак глухое восені стыў над шырокім светам, над гэтым першым рэдзенькім і сухім снегам, што абцэрушыў зямлю, як абцярушвае мукою запараную і замешаную з сырымі ссечанымі картоплямі сечку скупы гаспадар.

Зводдаль дарогі сярод стракатага жыта чарнеў куст голае грушы. У лагчынцы былі відаць хата з чырвона-цёмнымі ліштвамі акон, белыя камлі бярэзін за гарбатым частаколам плота, абымшэлы калодзежны журавель, хлеў, закладзены аж пад самы вільчык наколаатымі дрывамі, гладкі белаваты камень на сцезцы, што бегла з дарогі на хутар. Адтуль кінуўся, адліваючы ружаватаю сінявою, чорны сыты сабака. Спыніўшыся сярод сцезкі, доўга брахаў незаядлым, асіплым голасам. І пад яго рахманы, лянiвы брэх Міцю захацелася бясконца ісці, чуць пад нагамі хрумсткі лядок на белаватых, высушаных марозам лужынах. Слухаць, як мякка шастае, ходзіць па руні вецер, шуміць у вушах, студзіць шыю, як звiняць абапал дарогі пустымі галоўкамі счарнелыя кветкі і ломкі, сухі бiльнік. Далёка ў сіняватай смуге былі ўжо знаць белаватыя нізкія камяніцы, паднімалася цёмна-чырвоная вежа касцёла, двума чорнымі слупамі на ліловым астылым небе чарнелі высокія камiны тартака.

Гэта былі Дварчаны. Туды бегла, ужо абсаджаная маладымі ясенямі, дарога. Гонкія дрэўцы рвалі счарнелыя, папрывязваныя да аблушчаных яловых калкоў жытнія перавяслы.

Нейкі даўні холад абліў Міцева сэрца. Колькі яму перадумалася на гэтай пустой дарозе. Ён пайшоў тады ў пяты клас Дварчанскай школы — адзін з усяго Верасава: яго равеснікі, каму перакiнулася за дванаццаць, падкасаўшы зрэбныя, ужо без станiкаў і шлеек, порткі, браліся за плуг.

І колькі набраўся страху тут, за гэтым хутарам у лагчынцы, калі, баючыся спазніцца ў школу, пабег не шашою, а нацянькі, гэтаю дарогаю. Не помня-

чыся, пераскочыў лес і тут ужо, рады, асмялеў, што на хутары гарыць у двух вокнах жоўты агонь, што нехта наперадзе ідзе, хаваючыся ад вострага, як грэчка, перамешанага з дажджом граду. Там варушыўся, чарнеў цень. Міця скоранька закоўзаўся па няроўнай, аблітай галалёдам дарозе. Чуў толькі, як б'ецца па клубе палатняная сумка і брашчыць у ёй пусты, усяго з танюсенькаю ручкаю і алоўкам, драўляны «пюрнік». У чарнаце разор на папары, здаецца, нешта варушылася, паўзло, паднімаючы спіну, але страх у Міці прайшоў — ён наганяў чалавека, блізенька варушыўся калматы цень. Ды цень раптам расцягнуўся і, здаецца, яшчэ пабольшаў — там стаяў высокі, з добрае цяля, воўк.

У Міці аслабелі і падагнуліся ногі. Ён адступіўся ўбок, ужо чуючы, як дранцвеюць, робяцца не сваімі ногі, як устаюць, варушацца на галаве валасы, як шэрхне, нібы ад холаду, спіна. Міця хацеў крыкнуць, але ў яго перахапіла, сцяло дых. Коўзаючыся па абледзянелай дарозе, ён пачаў адступацца назад, да гэтага хутара, дзе ў двух вокнах дрыжаў жоўты агонь... Там і прастаяў блізенька каля плота, узіраючыся ў нізкую сырую цемнату, дзе ўсё, здаецца, падымаў тоўсты карак, сваю голаў з вострымі натапыранымі вушамі воўк, покуль не пачало развіднівацца... Потым, ужо не помнячыся, бег у Дварчаны. Над полем яшчэ варушылася, паднімаючыся нейкім страхам, як прытоптаная кудзеля, чарната.

А там, пад Дварчанамі, да самых хмар даставала жаўтаватая, сырая яснасць, шнурком пацерак мігцелі і трапяталіся электрычныя лямпачкі, там, недалёка ад пераезда, дзе Міця пераходзіў чыгунку, каля помпы, заўсёды соп чорны вялікі паравоз, пад яго чэравам, між рэек, тлеў чырвоным жарам і яшчэ браўся гарэць, пастрэльваў высыпаны з топкі шпур, хадзіў з запаленым квачом машыніст, цюкаў недзе малаточкам па буксах аглядчык: там

было вясёла, там, мусіць, ніколі не было страху...

Пасля гэтага Улас Корсак ужо аддаў сына на кватэру да дварчанскага краўца Моўшы — у невялікую, што прапахла едкаю цыбуляю, атынкаваную хатку.

Недзе з сухое травы, з чорнага бальніку каля дарогі зафуркала і неяк бокам паляцела, не махаючы растапыранымі, трохі чырванаватымі спаднізу крыллямі, цяжкая курапатка. Перабіла Міцевы думкі. Ён глядзеў, як яна, недаляцеўшы да шарых кустоў вербалозу, спускалася за жытам на рудаватым лужку. Упала на траву і скоранька паківалася да кустоў, прысадзістая, драбнейшая за курыцу, высока трымаючы і заварочваючы назад спрытную галоўку.

Ляскала недзе ззаду фурманка, пад коламі звонка хрумсцеў тонкі лёд, што зацягнуў калдобістыя каляіны. Міця азірнуўся: жоўты, з белаі лысінкай на лобе і нізкімі персямі конь бег, паднімаючы цяжкія, валасатыя каля капытоў ногі, соп параю на тоўстыя цырымбалкі калень, вецер зносіў убок і разганяў сіваю пару.

Міця саступіў з дарогі. Конь, трасучы дугою і аглоблямі, дабег да лагчынкі, збіўся з нагі і пайшоў лёгкаю ступою.

На возе, у зеленаватым, яшчэ сырым лазовым палукашку, сядзеў чорны, даўно не голены фурман з сівымі, аж белымі, бровамі. На даўгаваты, з вострымі ноздрамі нос наехала пляскатая кепка, са сцёртага канта брыля вылез жоўты кардон. Міця пазнаў Радзюка. Некалі з яго сынам, пераросткам ужо, як смяяліся ўсе — «бацькам», даўтаносым нездароўчым Ладакам, Міця вучыўся ў Дварчанскай школе і нават адну зіму, пасля таго, як Міцю перапалохаў воўк, кватараваў у краўца Моўшы. Разам з салам ды кілбасамі Радзюк тады прывозіў Ладаку слоічкі растопленага, што пах нейкім дзікім потам, барсуковага тлушчу.

Міця здзівіўся, як змяніўся і саўсім састарэў, зменшаўшы і ўсохшы, як вырваны з гразі аеравы корч, стары Радзюк. Паўпадалі і зрабіліся як шклянныя яго сіненькія вочы.

— Дзень добры, дзядзька, — падыходзячы да воза, гукнуў Міця.

Радзюк павярнуў голаў, мусіць, скарэй убачыўшы гэтымі сіненькімі пустымі вочкамі, чым пазнаўшы Міцю, абьякава спытаў:

— А вы чый будзеце?

— Корсакаў... з Верасава... Хіба не пазналі? — зноў закрычаў Міця, ідучы поруч з возам і ўзяўшыся за драбіны. — З сынам вашым, з Ладакам, у школе вучыўся разам.

На глыбокія ў сіняватых ямах вочы не то ад раптоўнага жалю, не то ад ветру набеглі слёзы:

— Німа майго ўжо Ладака. Памёр... Акраз у самае лета, гарох цвіў.

У Міці перад вачыма ўстаў той худы, з паўпаданымі вачыма Ладак, у зрэбнай, жаўтаватай ад лугу сарочцы, зашпіленай на пераломаны недзе качалкай гузік. Ён заўсёды ляжаў на жалезным нізенькім ложку ў абклееным зялёнымі шпалерамі пакойчыку, які адпусціў на кватарантаў Моўша, з кніжкаю ў руках — яму тады ўжо, мусіць, нездаровілася.

— А вы садзецеся... Тпр-р-р! — Радзюк турзануў да сябе лейцы, прыпыняючы каня і падсоўваючыся на мяккай, засланай радзюжкаю канюшыне. Ад воза пахла яе вялым саладжавым сцяблом. Міця ўзяўся абедзвюма рукамі за драбінкі і перакінуў ногі ў воз.

— А то горна аднаму... Гэта ж як Ладак паміраў, падняў голаў, хацеў, пэўна, нешта сказаць, ды ўжо не мог, толькі сляза выкацілася, так памёр ціха... А я еду во ды думаю, што гэта ён хацеў сказаць...

Дарога выпаўзла на вузкую, абсаджаную старымі, карэлымі бярэзінамі шашу. Счарнелыя бя-

розавыя камлі шырокімі ручнікамі абкручвала паскобленая і выбеленая кара. Паабапал шашы пабеглі выкладзеныя ў шнурок каменні. Воз трасло на чырванаватым бруку: выбітая калясьмі шаша пасярэдзіне была ўгнутая, як ночвы.

Блізілася мястэчка. За карычневымі голымі дрэвамі, дзе чарнелі граковыя гнёзды, за нізкім тоўстым мурам з жалезнаю брамаю стаяў чырвоны дварчанскі касцёл, на чарапічную страху нацэрушыўся снег. На чырвонай вежы валтузіліся і крычалі каўкі. За касцёлам пачыналіся нізкія, пабеленыя хаткі, за сухім частаколам хаваліся чорныя крывыя яблыні.

— А можа, пра зямлю хацеў сказаць? — пляскалая кепка з пераломаным брылём павярнулася да Міці. — Зямля каму ж астанецца? Нявестцы — карачу гэтаму — зямлю я не аддам.

— А дзеці ж у Ладака ёсць? — спытаў Міця.

— А хто ведае, чые гэта дзеці? З парабкам усё круцілася, можа, ад яго і зняслася, — голас у Радзюка дрыжаў, перабіваўся грукатам калёс. — Ого, яна не дурная. Стой, каб на цябе воўк! — Радзюк раптам пацягнуў да сябе лейцы.

Зачынялі пераезд — брэнкаючы бляшаным чорным ліхтаром, апускаўся паласаты шлагбаум. Чыгуначнік у чорнай фуражцы з белым арлом круціў корбу.

Далёка на закругленні зялёным вусенем поўз пасажырскі поезд.

— Пра што гэта я хацеў сказаць? — Радзюковыя сіненькія шклянныя вочы глядзелі на Міцю, але, мусіць, не бачылі яго. — Няўжо пра зямлю?

— Дзякую, дзядзька, што падвязлі, — Міця саскочыў з воза і, абышоўшы шлагбаум, перабег цераз рэйкі, што пачыналі ўжо звінец і ляскаць, нібы хто стукаў па іх малаточкам.

Гарбатая вуліца, з выбрукаванымі рышткамі, звярчвала ў цэнтр мястэчка.

Схмурнелася. Залётаў рэдкі лёгкі снег. Завіўся між вострага галля чорнай грушы, што трымала яшчэ на вяршку жоўтае лісце. Зашоргаў у гародчыку па сухіх і звінючых, як троснік, стрымбулях счэзлых кветак. Ліп павучынаю Міцю на вочы. Вецер змятаў яго да плота, як змятае, круцячы, улётку тапалёвы пух.

Міця выйшаў на шырокі брукаваны пляц: з аднаго боку за мурам хавалася прысадзістая царква з трыма зялёнымі купаламі, з другога, дзе ішоў Міця, шчыльна ціснуліся белыя яўрэйскія крамы з паадмыканымі і прыстаўленымі да сцен жалезнымі заваламі. Пасярод брукаванага пляца тоўстаю кадускаю стаяў цэментовы слуп, аблеплены стракатымі афішамі. Каля крамаў таўкліся бабы, збыўшы сваё хатняе, трымалі на сагнутай руцэ лёгкія жоўтыя лубяныя карзіны і шарыя кошыкі, напытвалі адна ў адной, што купіць гарадское ды крамае. Каля царквы, ля муру, збіліся фурманкі.

Мінуўшы пляц, Міця скіраваў у вузкі нямошчаны завулак. І холадам у грудзях падняўся страх, затрапяталася сэрца: у канцы завулка, за сіткам драцяное загарадзі, быў відаць новы, скіданы са старое смаліны пад нямецкі вугол і накрыты бляхаю дом. Яснасцю адсвечваў жоўты шкляны ганак. Гэта быў пастарунак. Адтуль на ровары ехаў паліцыянт у сінім шынялі і ў круглай, з доўгім акутым брылём фуражцы. Цяжка рыпела пад ім сядло, пакідаючы на муцэ снегу чорны след, шапацелі тоўстыя колы з блішчастымі абадамі.

Пагусцеў і завіўся чорным роем з каламутнага неба снег. Зашыпеў, апякаючы Міцю твар. У міг вонка пачала бялець шарая вуліца. Белаю зрабілася грыва ў каня, што стаяў на другі бок вуліцы, накрыты старою радзюжкаю, з торбаю аўса, павешанаю на голаў.

Міця падняўся на ганак і абтрос з шапкі, махнуўшы ёю, снег, увайшоў у вузкі калідорчык. Ад ка-

фельнай печкі з цяжкімі чыгуннымі дзверцамі дыхала цяплом, свежаю фарбаю пахла ад чырвонае блішчастае падлогі.

За белымі з меднаю ручкаю філянговымі дзвярамі душылася трывога. Міця пастукаў і, учуўшы нечы глухі за дзвярыма голас, націснуў на медную ручку. За фанерным столікам, над якім навіс у таннай аправе партрэт падстрыжанага пад бобрык, у вайсковым фрэнчы і з абвіслымі вусамі Пілсудскага, сядзеў курносы лысаваты паліцыянт з тоўстымі шчокамі. Каля яго стаялі двое: сівы, у рудым суконным паўшубку мужчына і дробная, у худаках, кабета, з карычняватым струпам на шчацэ. Кабета трымала ў руцэ клунак, звязаную за чатыры рагі белую хустку.

— А вам што? — зморшчыў лоб паліцыянт, падымаючы вочы на Міцю.

— Павестка, во.

Паліцыянт узяў з Міцевых рук жоўтую паперку, нахмурыўшыся, прабег яе вачмі і падняўся за сталом: высокі, ледзьве не дастаючы галавою да партрэта. Пайшоў да чорных, абабітых цыратаю дзвярэй.

— Паночку, так дзе ж нам яго шукаці? — падбегла за ім кабета. — Як жа ж падаянку перадаць?

— Не ведаю, — сказаў паліцыянт, не абарочваючыся, і адчыніў абабітыя цыратай дзверы.

— Сына во арыштавалі, — уздыхнуў мужчына. — І канцоў нідзе не знойдзеш.

— Можа, дзе затаўклі, забілі, таму і маўчаць, — пякучым болем на вачах у кабеты задрыжалі слёзы. — Другі раз ужо забралі. Толькі паўгода дома пабыў... Ногі не адышлі яшчэ. Гумамі на пятах мяса паадбівалі. Скалечылі хлопца.

Міця слухаў, не спускаючы вока з абабітых дзвярэй. Адтуль зноў выйшаў паліцыянт, махнуў галавою, паказваючы на дзверы, трымаючы за ручку, счакаў, покуль не зойдзе Міця, і прыгрукнуў

імі.

Міццю заклаў грудзі горкі, удушлівы дух тытуню. На століку, з-пад якога блішчаў перад наваксава-нага бота, у глінянай попельніцы тлела цыгарата — цягнуўся, пакалыхваючыся, шырокаю пасмаю і закручваўся кудзеркамі сіваваты дым.

За столікам сядзеў маладжавы, далікатны з твару, толькі з нейкімі звераватымі вочкамі пад вострымі бровамі, старшы пастарункавы Бубель. Зачасаныя набок чарнявыя валасы блішчалі ўкладзенымі фалдамі. Міцця яго ведаў — ён прыязджаў у Верасава, калі, дзелячы зямлю, парэзаліся Чувакі.

З боку століка, заклаўшы нага за нагу і трымаючы на калене сіною фуражку, сядзеў паліцыянт Гура — тутэйшы паляк з Дварчанаў — кароткі, з тоўстаю шыяю і шырокімі плячыма.

— Садзіся — у нагах, кажучь, праўды няма. — Гура паказаў галавою на крэсла з вялікаю, выціснутаю на фанерцы кветкаю. Голас у яго быў тоўсты.

Міцця сеў, аглядаючы невялічкі пакойчык з адным, забітым жалезнымі прэнтамі, акном, з вялікім, як шафа, сейфам у кутку, з точанаю драўлянаю вешалкаю, на якой вісеў шынель і шапка з доўгім, акутым на канце брылём. З пакоя выходзілі яшчэ адны дзверы.

— Значы, Корсак? — нагнуўшы голаў, Бубель неяк далікатна прытаптаў свой кучаравы чубок.

— Ага, — сказаў Міцця, узіраючыся на яго беляз з ружаватымі пазногцямі рукі.

Бубель адхіліўся ад стала, выцягнуў да палавіны сярэдняю шуфлядку і дастаў сіні тоўсты сшытак — Міцця пазнаў, што сшытак быў яго — на вокладцы вялікімі літарамі выведзена: «вершы». Тут было ўсё, што складаў за апошнія два гады.

— Значы, бавімся вершыкамі? — Бубель суха папляваў на пальцы, перагарнуў сшытак — там Міцця ўбачыў нейкія чырвоныя крэскі.

Выцягнуўшы шыю, Гура таксама заглянуў у

сшытак, потым падняў чорныя, што зрасліся на пераносі, бровы:

— Па-расійску пішаш?

— Не, па-беларуску, — сказаў Бубель, хмыкаючы і адкрываючы неяк з аднаго боку рот — там блішчаў верхні залаты зуб.

— А-а, — Гура пацягнуў рукою па шорсткай, мусіць, з учарашняе раніцы не голенай шчацэ. — Гэта з тых, што Беларусь шукаюць.

— А нашто яе шукаць, яна пад нагамі, — Міця спадылба цікаваў на Гуру.

— І праўда, што пад нагамі, бо наверсе не была і не будзе, не, — заплюшчыўшы вочы, Гура пакруціў галавою. — Пастарунак будзем саломаю крыць. Бірачкі з венікаў выразаць мем. — Гура пацягнуў за медны на мундзіры гузік: — Бо з чаго іх зробіш — медзі няма...

— А пастарункаў, можа, і не будзе...

Гура разявіўся і задраў голаў. Міця ўбачыў, як зграблася, нібы ліст лопуху на агні, яго шырокая тоўстая рука. І раптам учуў удар — кароткі і пякучы, нібы ткнулі ў вока гарачым асмалкам. Гэта біў Бубель — тою белаю рукою з ружовымі пазногцямі. Міця адхіснуўся, але ўдарылі з другога боку — у вуху глуха зазвінела, як што адарвалася. Ён учуў, што падае разам з крэслам, што б'юць ужо нагамі ў жывот — там востра аддаецца боль.

Міця скурчыўся, уткнуўся лобам у калені, закрываючыся рукамі, хаваў голаў.

Вострыя жалезныя падкоўкі секлі па спіне, пападалі ў патыліцу, зноў, нібы каменем, смальнулі ў вуха.

Як кавальскі мех, соп і чырванеў ад натугі Гура, і папраўляў, прытоптваючы рукою свой змакрэлы чубок, Бубель. Білі абодва сваімі цяжкімі акутымі ботамі.

«Заб'юць, знявечаць... Усё, капец, не вытрываю», — халоднаю вадою абліў Міцю страх. І ён заенчыў.

Крычаў, не помнячы што. Нават не ўбачыў, што перасталі біць. Чуў, што рэжа, як касою, жывот, што боль доўгім тупым цвіком сядзіць у галаве; працінае бок, шчымяць і заходзяцца рукі, абліваецца гарачынёю вока.

Цяжка паварушыцца, адплюшчыць вочы. Усё кружыцца і плыве, як у п'янага. І, як п'янага, пачынае ванітаваць.

— Можа, вылежаўся, можа, досіць? — засоп, аддыхваючыся, Гура. — Во, толькі рукі вывадзгаў у смаркачы. Цьфу ты! Слабец, націна. А яшчэ хвост падымае. Пісар знайшоўся... Вершыкі... Ты, брат, дзесятаму закажаш.

Бубель маўчаў, хадзіў па пакоі — рыпелі, як на крохкім снезе, і пагруквалі жалезнымі падкоўкамі наваксаванья боты.

Міця злавіў рукамі лёгкае крэсла і, чуючы, што гудзе нейкаю пустатою галава, звіняць, як туды набралася вады, вушы, падняўся на калені.

— Ты, брат, ягнятка, і дурное яшчэ, — Гура хустачкай выціраў лоб, — тое самае, што, задраўшы хвосцік, скача каля ямы. Гоп — і ўваліўся, а вылезці не можа.

У Міці яшчэ дрыжалі і падгіналіся ногі.

— Можа, цябе хто падвучыў так гаварыць? Можжа, знаешся з кім? — шырока палажыўшы локці, Бубель прысеў за нізкі столік.

— Не, ні з кім, — адварнуўшыся, Міця глядзеў, як за акованым жалезнымі прэнтамі акном гнала вялікі, косы снег. На душы рабілася холадна, па спіне бегалі мурашкі.

— Так, так, — Бубель паляпаў рукою па стале. — Ну што ж, на сёння мо даволі. Можаш ісці. А зэшыт астанецца ў нас, для гісторыі. Ты пішаш не для сябе, так?

— У нас не прападзе. А ўдома скураць, сала ўкручваць будуць, — Гура зарагатаў, узяўшыся ў бокі і расставіўшы кароткія ногі.

Міцю здушыла нейкая пустата, што ты нават не адпомсціш ім, гэтым двум, што цябе вось так за-таўкуць, знявечаць і ніхто не ўчуе ні твайго крыку, ні болю, ні страху.

На ганку Міцю зрабілася лягчэй ад гэтай прэс-най вільгаці, ад снегу, што, круцячыся і мільгаючы чорным роем, плыў з жаўтлявага каламутнага не-ба, ад пасівелай калматай травы пад мігатлівай, як сіта, драцяной сеткай, ад белых каўпакоў на цэ-ментовых слупках.

На другі бок вуліцы заварочвала фурманка, да колаў ліп снег, за возам аставаўся чорны след. У палукашку адно да аднаго плячмі сядзелі тыя са-мыя людзі, што былі ў пастарунку. Кабета з карыч-няватым струпам на шчацэ, накрыўшыся паласа-тай радзюжкай, трымала на каленях завязаную ў белую хустку падаянку.

Рыпнулі дзверы — з пастарунка высунуўся тоўсты, кароткі Гура, вочы яго хаваліся пад шы-рокім, як лапата, акутым брылём.

— Пачакай, — падмятаючы на сходах доўгім шынялём снег, ён спусціўся з ганка і дагнаў Міцю за драцяной сеткай. — Паслухай, што я скажу. Да нас болей не пападайся — бо заб'юць. Прападзеш, і не знайся. Ты думаеш сваімі вершыкамі свет пе-равярнуць? Не такія былі да цябе. Згінулі ў турмах, і след прастыў. Так было спакон веку.

Міця маўчаў, чуў толькі, як парыпвае пад нагамі крохкі свежы снег. Ад тупой злосці балелі сцятыя сквіцы.

Гура зашастаў сваім доўгім шынялём — у разрэ-зе з дробнымі меднымі гузічкамі заблішчалі вы-сокія заднікі ботаў, — апярэдзіў Міцю, не азіраю-чыся, яшчэ гказаў: — Падумай пра ўсё добра.

Не помнячыся, нібы выгнаная з цёмнага хлява і перапуджаная авечка, Міця прайшоў завулак, вы-сунуўся на брукаваны пляц, убачыў мешаніну людзей каля яўрэйскіх крамаў, успомніў, што сён-

ня аўторак — у мястэчку торг, і завярнуў назад. Саромеўся папасці каму на вочы.

Выйшаў з Дварчан — снег здразеў саўсім. Паяснеў свет. На полудні жоўкла, як плеўка на тлустым і гарачым малацэ, неба. Там ніяк не магло выбавіцца з навалы хмар сонца.

Кіс і дражджаў на дарозе снег. Пачало адлежыць. Поле абапал дарогі зрабілася стракатым — з аднаго боку зачарнеліся тлустыя груды раллі, з другога — пучкамі лезла з-пад снегу, дрыжала на ветры рунь. Панурыўся на грудку чорны і недзе мокры лес. Крывая дарога вілася ў лагчыну да хутара. Бялеліся стрэхі будынкаў. Бярэзіны цяпер выдавалі жоўтымі на белым снезе. Недзе, як пераліваўся, цвіркаў жаваранак. Міця спыніўся, паслухаў — звінела яшчэ ўсё ў правым вуху. Забіваючы дых, калела недзе ў паясніцы. Пякло і сцягвалася гарачынёю вока — засланыючы свет, нейкая цёмнаватая плеўка дрыжала перад ім. І нейкая вялікая пустэча паднімалася і гарэла ў Міцевых грудзях. Яго агарнуў жаль да сябе. Няўжо праўда, што ты вось так згінеш і ніхто не будзе ведаць, чым ты жыў, пра што думаў, што рабіў? Няўжо так было і будзе спакон веку на гэтым свеце? Няўжо Гура кажа праўду?

Дарога ўсунулася ў густы, абсыпаны снегам, нізкі з берага хвойнік. Запахла кіслай вільгаццю. Гарнулася на дарогу сцішанасць, мяшалася з гэтым нямоцным, як шастанне саломы, шумам лесу. Сыпалася раса з мокрых дрэў, дзяўбла чысты снег. Лускалі, як струкі ў гаросе, дробныя лапкі. Далей ад дарогі, у шчытніку, ціўкала, як ківалася, сініца.

Ад гэтай сцішанасці лесу, гэтага жаласнага ціўкання сініцы Міцю агарнула гаркота, стала няведама чаму шкода сябе. Нешта даўкае, моцна, да вострага болю, сціснула горла, на вочы набеглі слёзы, і ўсё задрыжала, закалыхалася, як у тумане. І хацелася яшчэ больш плакаць і чуць, як баляць,

рэжуць ад слёз вочы. Хацелася плакаць і чуць нейкі жаль да сябе.

На цёмна-зялёных стракатых елках вецер падварушваў абвіслыя лапы; цярушачы расу, з іх спаўзаў звадзянелы снег. Вянкамі цераз дарогу гнуліся маладыя неакрэплыя бярэзіны, на тонкіх камлях ружаватасцю адсвечвала іхняя белая кара. У калдобінах, як чай, настойвалася нерухомая вада — у ёй гніло жоўтае дубовае лісце.

Міця ўбачыў невысокую, роўную з сабою, прысадзістую елачку — пад ёю не было снегу, тоўстым пластом блішчала рудая дробная кастрыца. Ломячы спіною лапы, падлез пад яе. Пякучым холадам насыпалася за каўнер раса, астудзіла шыю. Зрабілася лёгка і зацішна. Недзе стараною па верхавінах цёмных калматых елак ішоў вецер. На тонкім дубцы асіны круціўся, прывязаны павучынай, счарнелы лісток.

Міцю зрабілася лёгка, хіліла на сон. Ён заплюшчыў вочы, думачы пра сябе, што і ён, як падстрэлены, падбіты звер, шыецца ў зацішак. Яму опомніўся іхні стары, слепаваты сабака — яго нехта абязвечыў, перабіў крыж, і сабака сышоў у поле, ляжаў каля мяжы ў бальніку. Яму было лягчэй адному мучыцца і адному чакаць смерці.

Міця хіліўся далей да нізкае калючае елкі і думаў, што яму добра тут, як было, мусіць, добра іхняму абязвечанаму сабаку.

ІХ

З гумна, з прычыненых на адну палавіну дзвярэй, бухнуў рогат, спудзіў каля парога, на мокрай, зацярушанай саломаю сцежцы, баязлівых вераб'ёў. Яны косаю грумадкай пырхнулі на стракатую ад снегу, замшэную страху. Задзіралі галоўкі,

пацёркамі вочкаў зіркалі сюды, на зямлю, і, не ўчуўшы ніякай бяды, па адным спускаліся зноў.

Мондрыя падсявалі авёс. Усе тры бабы — сівыя ад пылу, толькі зубы свяціліся, калі яны пачыналі рагатаць, — трымаючы ў руках па рэшаце з аўсом, траслі іх, кружылі, каб высыпаўся з зярнят пясок, ляпалі далонямі па гладкім жоўтым абечку, нібы забаўляліся. Згробшы зверху скружыны, сыпалі чысты авёс у шаснастку — неглыбокі, на два пуды, цабэрак з доўгаю ручкаю, — мералі, колькі ўсяго намалочана.

У гумне вісеў і круціўся ў дзверы рэдзенькі пыл.

Імполь у аб'еханай на патыліцу кепцы, у адной рубашцы з палапленымі локцямі насіў у стопку мяшкі — там былі пароблены з расколатых дзе-равін шчыльняыя засекі, на спрат збожжа, — і, вярнуўшыся ў гумно, слухаў, што расказваў не вельмі падкі да работы стары малацьбіт.

— Чуеце, што са мною было, — варушачы навіслымі бровамі, стары падсоўваў далей на лоб сваю зрудзелую авечую шапку з начаплянымі саломінкамі і аўсянаю лускою.

— Сколька вы, дзядзька, расказваеце, і ўсё было з вамі, — Алеся трасла рэшатам, прыпёршы яго да жывата. У рэшаце шастаў авёс, пухкаючы пылам і аўсянаю лускою.

— Каб я з гэтага месца не сышоў!

Алесіна губа, з сівымі ад пылу вусікамі, крывілася ад смеху, і яна адварочвалася, каб не смяяцца.

— Дальбог, проўда! — у малацьбітовых зеленаватых вочках таксама тлеў хітранькі смех. — Іду, гэта, я раз каля магілак. Год пятнаццаць мне было. Каня шукаю. Пусціў яго вечарам на балотца, прыйшоў глянуць, а яго няма. Падняўся на грудок, ужо добра прыцямнела, а там у нас на грудку магілкі. А каля іх, нябось, сцішна. Ідзеш і слухаеш: ці не крадзеца хто за табою. Прыспешыў крок, а ззadu нехта як свішча. Аглянуўся — не, нікога не відаць.

Зноў падбегам іду, і зноў свішча. У мяне на галаве аж шапка пачала расці. Пусціўся з усіх чатырох, а ён яшчэ мацней свішча. То бег я, бег — калаццё нагнаў, покуль упоцёмку за нейкі корч не зачапіўся і не паляцеў потырч носам. Ляжу ні жывы ні мёртвы, стаіўшыся, слухаю, што ж будзе далей. І дасце вы веры ці не: у носе ў мяне свішча.

— А хустачкі для носа вы і цяпер яшчэ не маеце, — падлавіў старога малацьбіта Імполь.

У гумне зноў бухнуў рогат.

— Падцяў-такі, — смяяўся і сам малацьбіт, паказваючы чорны, дуплявы зуб і падтрасаючы на лоб чорную авечую шапку ў рудаватых стручках.

Засланяючы дзверы, у гумне мільгануў поцемак. Усе азірнуліся. На парозе стаяла Хрысця, апусціўшы і склаўшы накрыв на жываце рукі. Твар у яе быў сцяты, белы ад перапалоху.

— Ты чаго, Хрысцечка? — Алеся высыпала ў шаснастку падсяваны авёс і выпусціла рэшата — яно пакацілася па такую да кадаўба з абмеццем.

— Вунь Міцю нейкі чалавек прывёз!..

— Ах, божа, што там зрабілася?

Усе глядзелі на Хрысцю, нават нямая паставіла рэшата і, падгладжваючы пад хустку сіваю пасму валасоў, зазірала кожнаму ў твар, стрыгла вытрашчанымі, як у дзіцяці, вачмі — хацела распазнаць, пра што гавораць.

— Хадзі ж да нас, Алеся, — Хрысця схавалася за палавінку дзвярэй.

Пераступаючы цераз горбу яшчэ не прасеянага аўса і закручваючы кругом шыі хустку, Алеся няцвёрда, як п'яная, выйшла з гумна.

— Ды чаго ж ты ўжо так, не палохайся, — сказала Хрысця, адступаючы далей, на жоўтую, спярэшчаную слядамі сцежку. — Ён жывы ды здаровы.

З-пад ног у Алесі плюхаў сіняваты, як крухмал, набрынялы вадою снег.

Закурэлыя, нават на бровах сівыя ад пылу, усе

высунуліся з гумна. Імполь падбегам дагнаў Хрысцю:

— Што там?

— Міцю іхняга на пастарунку збілі, — Хрысця бокам прасунулася праз незачыненыя веснікі.

Імполь спыніўся каля шчытнага яловага плота, глядзеў, як за Корсакавым, з мокраю цёмнаю сцяною, гумном хавалася Алеся. Туды за ёю спяшалася Хрысця — у плыткім снезе радком слаўся прабіты да зеленаватай травы след. На чубку гумна матлялася прывязаная крылом да калка здохлая варона, каб салому не дралі іншыя. Са страхі лілася, пляскала па цёмнай лужыне над вуглом вада. Браўся туманец, вісеў над вёскаю. Учужышы вільгаць, адсырэў мох на стрэхах, зазеленелі камлі голых дрэў, сцены будынкаў, з таго боку, адкуль гнала снег. Цягнула прастуднай халоднай сырасцю. З-за гумна, дзе вісела прывязаная да калка варона, паказалася падвода: буланы, з белай зоркай на лобе і сытымі персямі конь махаў мокраю зліплаю грывай. Суха скрыпелі гужы на аглоблях. Плюхаў з-пад капытоў раздражджалы ў кашу снег. З Корсакавага пляца конь завярнуў на вуліцу. Праз адчыненыя веснікі туды мільганулася і затрасла доўгімі вушмі, заходзячыся ад брэху, жоўценькая сучачка.

У новых, на жалезным хаду, калёсах, прыхіліўшыся да зялёнага лазовага палукашка, сядзеў Радзюж. З воза стырчма глядзела пуга з жоўтым стусінавым пужальнам і чырвоным кутасікам на сырамятным паску.

Імноль знякавеў, убачыўшы Радзюка, — не чакаў, што стрэне яго так знянацку ў Верасаве. Гэта, пэўна, ён прывёз дадому Міцю Корсака.

Кінуўшы вачмі сюды, на шчытны яловы плот, Радзюк, здаецца, насцярожыўся і адварнуў свой доўгі нос з нізка напушчанай на яго злінялаю пляскатаю кепкай. У Імпольвай душы заварушылася

даўнейшае — спомніўся той гарачы, сухі дзень позняга лета, аўсянішча, распараная ад гарачыні Ваця, з сярпом, у адной палатнянай сарочцы, што высока адкрывала таўставатыя кароткія ногі. Як яна маецца, ужо адна, без Ладака? Можа, выйсці спытаць? Імполь памкнуўся да веснікаў, фурманка мінала ўжо іх — забягаючы наперад каню, шчэрыла зубы і, задраўшы аблавухую голаў, гаўкала сучачка. Радзюк усё гэтаксама гнуўся ў высокім лазовым палукашку.

— Пайшла вон! — крыкнуў Імноль на сучачку, высунуўшыся з веснікаў.

Колы мясілі рэдкі, як зацірка, снег — ён ужо не браўся за шыны. Шарэла на возе глухая Радзюкова спіна, плохаў з-пад капытоў сіняватымі пырскамі снег. Імполь яшчэ пастаяў, паглядзеў, як вязджае на шашу фурманка, як сцелецца, хавае старыя бярэзіны з доўгім карычняватым галлём сіняваты туманец, закрывае пярэстае ад белых разораў поле, і вярнуўся ў гумно.

Тут канчалі падсяваць авёс — старая ўжо ляскала далонямі па жоўтым абечку лёгкага рэшата. Ша-стаючы на сухім току змеценым, як кукса, памялом, стары малацьбіт гарнуў у горбу едкі пыл.

— Ну што там? — спытаў ён, кінуўшы ў зацемак каля дзвярэй памяло.

— Ды іхняга Міцю на пастарунку пабілі.

— Не чуў — за што? — малацьбіт знайшоў гладзенькі, точаны з дрэва, шуфель, каб зграбці ў яго пясок.

— Ды за палатно ўсё, мусіць, цягаюць, — старая павесіла на крук, што быў убіты ў шула, сваё рэшата.

— А хто гэта дакажа? — малацьбіт махнуў шуфлем, высыпаючы за палавіну дзвярэй сухі пыл. — Хіба ў яго знайшлі гэта палатно?

— Так уся ж вёска гаворыць на яго.

— Ці мала што скажуць? — стары малацьбіт ад-

вярнуўся, схаваў вочы. — Цяперашнім светам толькі слухай.

Хілілася на вечар. Шары поцемак паднімаўся ў гумне, мяшаўся з сухім горкім пылам.

Вярнулася Алеся ў бацькавым суконным паўшубку з цялячым рудым каўняром — акрылася, каб цяплей было ісці дадому, — выдаючы цяпер шырэйшаю і прысадзістаю.

— Што ж там сталася? — падняў з-пад калматае шапкі свае вочы стары малацьбіт — яго, пэўна, трывожыла гэта пагалоска пра палатно.

— Што!.. — насупілася Алеся. — Збілі хлопца на горкае яблыка.

— Яны так... І спытай за што? — ён узяў шаснастку з падсеяным аўсом і панёс да поўнага высокага мяшка.

— За што цяперака б'юць? — Алеся разагнулася, трымаючы мяшок. — За палітыку ўсё.

— Во, за гэта і б'юць, — пакруціў авечаю шапкаю малацьбіт і засмяяўся — рады, мусіць, што на пастарунку не ведаюць пра палатно.

— Ды мала ашчэ, — сказала старая, абіваючы дзвюма рукамі з сябе пыл. — Ад бога адракліся, камунію цяперака ўсё выдумляюць. Як перад канцом свету, пачало рабіцца... Вуньдзека ўсе пані ў мястэчку ў портках ходзяць... Ні стыда, ні брыдкасці.

Алеся зірнула на старую, але нічога не сказала — пачала завязваць гэты астатні мяшок з аўсом. Разам са старым малацьбітом падала яго Імполью на плечы. Каля кадаўба з абмеццем стаялі яшчэ два, на заўтра на мліва.

Выходзячы з гумна, усе атрасаліся ад пылу. Гусцеў нанач туманец — з'ядаў гэты першы снег. Цурком, як цэд, лілася са страхі і пляскала тут, каля парога, па лужыне, што пачала ўжо збірацца, снежавая вада. З хлявоў пахла распараным свінячым гноем.

Імполь, трымаючы навыварат абедзвюма ру-

камі мяшок і трохі гнучыся пад цяжарам, асцярожна мацаў нагамі наліты вадою, слізкі снег. Алеся ішла паперадзе, паслізнулася ў ямцы, замахала рукамі, але не ўпала і засмяялася, азіраючыся на Імполья:

— Яма тут... Ты ж хоць не ступі сюды.

— Калі раз выкупаюся...

— Ага, самая пара, — сказала яна, адчыняючы сені і праз іх уваходзячы ў рэдкі поцемак стопкі.

Ён, прыпыняючыся, каб не зачэпіцца мяшком за вушак, пераступіў нізкі парог, увайшоў следам за ёю ў стопку. У ёй пахла кіслым, як віно, хлебам, што ляжаў тут недзе на паліцы. З выразанага на адну дзеравіну і не застаўленага шклом акенца знадворку дыхала евежым скразняком.

— Сюды, Імполька, сюды ідзі, — сказала яна, засланяючы гэтую яснасць.

Павярнуўшыся спіною, ён спусціў на зруб засека доўгі мяшок.

— Давай сюды руку, — ён злавіў яе халаднаватыя пальцы і перавярнуў на сашчэпленыя рукі доўгі, што япрук, мяшок, у цёмны калодзеж засека шухнуў і густа зашамацеў авёс.

— Ой, які ты цёплы, — сказала яна, ціснучы яго руку. Абвыкаючы да цёмнаты, Імполь убачыў круглы, зацярушаны змрокам Алесін твар, яе вочы, што адсвечвалі халаднаватую яснасць маленькага акенца.

Ён выпусціў з рук пусты, аб'еханы мяшок і абхапіў яе за плечы, за шыю, учуўшы пад сваёю рукою каля хусткі яе мяккія валасы, гарачы твар, казытлівае, нібы падстрыжанае, брыво.

— Ой, божа, задушыш, — цёпла і мякка яна дыхнула яму ў грудзі.

Свет яму засланіўся. Ён чуў усю яе ў сваіх руках і, ужо як звяр'яцелы, трацячы ўсякі сорам, брыдкасць перад ёю, як адыходзячы ад памяці, пачаў шукаць сваімі губамі яе губы, наткнуўшыся на ха-

ладнаваты нос. Яна трохі папругчэла, тулячыся да яго і падступаючыся на пальчыкі. Імполь знайшоў мяккае вільготнае цяпло яе губ і задыхнуўся, чуючы, як замірае і заходзіцца сэрца.

Яна апомнілася першаю, лёгка ўперлася рукамі яму ў грудзі.

— Ідучь, — ціха сказала яна, прысядаючы і выкручваючы з яго сашчэмленых рук сваю голаў.

Нехта шаркаў нагамі па гліняным таку. З сенцаў у стопку сунулася нямая Еўка, трымаючы перад сабою шаснастку.

— І куды яна нясе гэта абмецце? Курам высып! — крыкнула Алеся, папраўляючы раз'еханую хустку і скоранька вышмыгваючы са стопкі.

Імполь знарок таптаўся каля засекаў, чуючы на сваіх губах мяккае цяпло вільготных Алесіных губ.

Памагаў нямой паіць скаціну і ўсё думаў пра Алеся. Яго брала радасць — помнілася тая мяккая пасма сухіх валасоў, што выбілася з-пад Алесінае хусткі каля вуха, цёплая гладкая шчака, казытлівае брыво. Помніўся той міг, калі Алеся стаілася, сцішылася, як малое дзіця. І ён аж задыхаўся ад гарачыні, што падпірала пад грудзі.

Прыцемках, калі ўжо накармілі скаціну, на насілі ў хату ў парожнія чыгуны вады, укінулі дроў, Імполь сядзеў, прытаіўшыся, на лаве, спіною да акна, цікаваў, дзе паварочваецца Алеся, лавіў яе голас. І нават не глядзячы на яе, неяк увесь чуў, дзе яна. У душы яго гарэла нейкая ласкавасць, дабрата да яе.

Вячэралі пры лямпе, таўклі картоплямі ў падсмажанае на паніве і стоўчанае ў цёрле льняное семя, што было насыпана невялікаю горбачкаю перад кожным на сталі.

Алеся сядзела на другі рог гэтага тоўстага ясе-невага стала, бокам да Імполья. У белай паркалёвай блузцы з высокім каўнерыкам, з гладка зачасанымі на радок валасамі, у якіх каля куклы на патыліцы

сядзеў касцяны карычневы грэбень. Імполь бачыў яе вуха з зарослай у мочцы дзірачкай, некалі праколатай для завушніцы, бачыў гладкі лоб, густое натапыранае брыво, роўны носік з вострымі малымі ноздрамі, мяккія губы, карычневую бародаўку з растапыранымі валасамі. Нейкая пыха і цвёрдасць была ў гэтых сухаватых мяккіх губах, у ноздрах, што варушыліся, калі яна дыхала. І, здаецца, варушыліся гэтыя два растапыраныя валаскі на бародавачцы. Твар яе быў ганарысты, сцяты, нібы яна нешта хавала ад другіх.

— Хто ж у млін паедзе? — павярнулася яна да старой. Тая выплюнула з рота, абсусліўшы, як малое дзіця, дзяснамі, цвёрдую скарынку:

— Яна ж, Еўка.

— Якая з яе помач.

Нямая, нічога не чуючы, таўкла ў цёрле аблупленую картоплю.

— Во, Імполь ёсцека, — сказала Алеся, і твар яе памякчэў, з яго сышла гэтая зацятая ганарыстасць. — Праўда, Імполька, паедзеш са мною? — яна павярнулася да яго, неяк глыбока сама сабе смеючыся.

Імполька ўзяла радасць, што яна ласкава загаварыла да яго.

— Чаму ж, паеду, — сказаў ён, цікуючы на яе мяккія губы, на гэтую карычневую з двума растапыранымі валаскамі бародаўку з боку вастраватага носа.

— Няхай мужчыны малацілі б. Збожжа вунь мышы сточаць, — старая зграбла ў скручаную жменю лупіны і тую абсмоктаную скарынку.

— Нічога, дзядзька Ладзімер адзін управіцца, — Алеся ўстала першаю з-за стала.

Услед за ёю высунуліся мужчыны, пайшлі да падвешанага на тоўстым дроце вядра, забрынкалі адзін за адным кубкам. Стары, шморгнуўшы рукою па мокрых губах, дастаў з кішэні жоўтую, вытача-

ную з бярозавае чачоткі табакерку. Нямая, перакасіўшы, як ад злосці, твар, скрабла нажом стол.

Нагнаўшы ў хату лёгкага ветру, Алеся прынясла з сеняў і разаслала на зямлі халодную салому. Ад яе пахла гумном, сухою гаркатою, мышамі, сатлелаю павучынай.

Перад сном усе, адзін за адным, збегалі на двор у чарнату сырое ночы. Астатнім, падтрасаючы порткі, вярнуўся стары Ладзімер.

— Туман, цемната, хоць на воўка ўлезь. Вот табе і зіма... — узяўшыся рукою за выгнуты ў лямпе дрот, ён хукнуў праз дзірачкі ў машынцы на пляскаты язычок агню. Мяккая густая цемната раптам, нібыта са столлю, упала на Імполя, адабрала вочы. Ён, сляпы ў гэтай цемнаце, слухаў, што робіцца там на ложку, каля сцяны, дзе лягла Алеся.

Але там было ціха, толькі тут крактаў, раздзяваючыся і бразгаючы спронжкай, стары малацьбіт.

Потым зашастаў рукою па саломе, абмацаваючы пасцель, і дыхнуў тытунём, падлез пад радзюжку да Імполя, халодны пасля надворку.

Цемната, як скаламучаная вада, трохі адстойвалася, шараватым бяльмом выясніліся ў хаце вокны, паказалася з гэтай каламутнай глыбіні белаватая печ.

Усе, сцішыўшыся, пачалі драмаць. Адно Імполя не браў сон. Ён ляжаў, заклаўшы пад галаву рукі, слухаў, як чахкае, неяк спяшаючыся і прападаючы, на сцяне гадзіннік, як трэскае нацягнуты цяжкаю гіраю ланцуг, бачыў перад сабою Алесіны вочы, што блішчалі ў стопцы, адбіваючы халодную яснасць з акенца ў сцяне.

Нешта з'юшчвала яго крадком пайсці туды, на ложка, гэтаксама, як там, у стопцы, абняць, учуўшы ў сябе пад рукою і слізкія зблытанія валасы, і мяккае вільготнае цяпло яе вуснаў. Ён нават падняў голаў, паслухаў, што робіцца там, у цемнаце на ложку, але ціш раптам перабіў, задрапаўшыся і

чапляючыся ў сеньях за сцяну, кот, потым недзе пад печку запішчала, пазяхаючы спрасоння, курыца і тоненька, як адлушчаная шчэпка на ветры, нешта заграла ў пракураных грудзях старога малацьбіта і, захропшы, пачало пералівацца, свістаць на ўсю хату.

— Ах, божа, ну і храпе. — Алеся зашамацела на ложку саломаю і спытала ў гэтую ліпкую, што павучынаю начаплялася на вочы, цемнату: — Імполь, ці чуеш, ты спіш?

— Дзе там, — ён павярнуў твар на яе голас, раптам зарадаваўшыся, што яна не спіць, і чакаючы, што яна скажа нешта яшчэ.

Але яна толькі ўздыхнула і рыпнула ложкам, перавярнуўшыся на другі бок. Ізноў у хаце стаілася смутная, перамешаная з поцемкам ціш. Зноў чахакаў і раптам заціхаў на сцяне стары гадзіннік з цяжкаю алавянаю гіраю. Пацмокаўшы губамі, перавярнуўся на бок і сціх стары Ладзімер. Ускрывала, задыхалася, нібы зняцацку ўкінуўшыся ў ваду, нямая Еўка. Ціха дыхала, мусіць, задрамаўшы. Алеся, а Імполь усё ляжаў, расплюшчыўшы вочы: пазіраў у цемнату, што варушылася, як падняты ветрам пыл. Сэрца ў яго салодка сціналася ад гэтых раз'ятраных думак, што зараз не вытрывае і пойдзе да яе на ложкак.

Ён нават скінуў з сябе радзюжку, пачаў ціха падымацца, каб не вельмі шастаць саломаю, і раптам учуў нейкую брыдкасць і страх, што яна закрычыць, спалохаўшыся, і разбудзіць усіх.

Пасядзеў так якую хвіліну, паслухаў удушліваю цішыню хаты. Абліваючы гарачынёю грудзі, трапталася, занывала сэрца. Але нешта падганяла Імполь, што так трэба, што мужчына павінен першы...

Як сам не свой, ад нечаканае гарачкі, ён скоранька падхапіўся. Узіраючыся ў гэтую мітусліваю цемнату і нічога не бачачы, выставіўшы наперад

рукі, пачаў красціся туды, дзе бялелася акно — там стаяў яе, Алесін, ложак. Але раптам як абамлеў ад моцнага голасу:

— Імполь, ты не спіш? — пытаўся стары Ладзімер.

— Не сплю, — азваўся ён, ледзьве ўжо варушачы перасохлым языком.

— Падай мне вады.

Знімавелы, усё гэтак трымаючы перад сабою рукі і разводзячы імі цёмнату, Імполь завярнуў да печы, каб знайсці на доўгім дроце вядро і кубак. Невядома чаго зарадаваўся, што так зрабілася, што гэта на лепшае, і моцна ўздыхнуў, як скінуў з сябе нешта цяжкае.

X

Не дайшоўшы да сярэдзіны плыткага броду, конь нагнуўся да вады. Доўга, з прыцмокам піў. Спадцішка бушавала ў колах цёмная і, здаецца, тлустая вада, далей ад воза рэчка блішчала, як блішчыць, астываючы, растопленае волава і па ім бегае цень. Рваў перагонамі вецер, шапацела сухая пры беразе асака.

За ноч змянілася пагода — вецер развёў туманец, што з'ядаў першы раскіслы снег, нарваўшы вострую, халодную імжу з градам.

Конь фыркнуў і, нібы лянуючыся, але з натугаю, турзануў наладаваны мяшкамі воз — вада, мусіць, ужо загнала пяском колы.

Густа зашумела пад возам, як у прарванай грэблі, рэчка. Хіснулася, стукнуўшыся ў плячо Імполью, і войкнула ад перапалоху Алеся.

— Вой, у рэчку ўкінеш.

Колы цяжка зашапацелі па сырым з берага пяску — фурманка выехала з рэчкі. Трапятлівай лужы-

най блішчала і аставалася ззаду шырокая тут, каля броду, вада. Было шкода, што ўсё далее і далее гэты трапятлівы і жывы бляск рэчкі, як бывае шкода і неяк непамысна чалавеку, калі ён мінае сярод ночы хату з жоўтым і цёплым агнём у вокнах.

Алеся ахапіў нейкі пусты смутак. Яна павярнулася і, падабраўшы пад сябе ногі, села каля Імполя на гладкіх, засланных радзюжкаю мяшках. Паглядзела збоку на яго, смешнага, з салявым мяшком на галаве, патрасла яго за руку, штурханула локцем і сказала ўжо вясёла:

— Чаму маўчыш, Імполька?

— Во конь разуўся, — сказаў ён, давольны, што зноў, як і ўчора, яна пачынае праманваць з ім.

— І праўда, зіма на носе, а каня не падкавалі.

Конь, слізгаючыся на галалёдзе непадкаванымі, мусіць, ужо шырокімі, як лапці, капытамі і спатыкаючыся на пярэднія ногі, ішоў пад груд. Скрозь чарнелі нізкімі купешкамі кусты маладога ялаўцу — пачынаўся хвойнік.

Аб камень скрыгнула шына — воз падняло і нахіліла на адзін бок.

— Ой, і праўда, скінемся, — Алеся схапіла Імполь за руку, сціснула вышай локця.

— Мацней трымайся, — ён прыціснуў да бока локаць, з нейкай радасцю чуючы пад сваёю яе руку.

Спомнілася, як учора вечарам Алеся ляжала на ложку, нацягнуўшы да самае барады злінялую, у чырвоныя кветкі, радзюжку, і зверху гэтае радзюжкі бялелі голыя да мяккага круглага пляча яе рукі. І ён мацней прыціснуў свой локаць, бачачы перад вачыма тую самую белую, з гладкім плячом, руку.

Алеся расшчапіла свае пальцы і падрапала яму за бок:

— А што, будзеш?

— Буду, — абярнуўся ён, ловячы яе за вузкую, з

халоднымі тонкімі пальцамі, руку.

Дарога ўсунулася ў зацішны ад ветру маладнік; густая, здаецца, і пальца не ўваткнеш, цемната абвалакла шырокія, з неацярэбленымі, нізкімі лапамі хвочкі. Як у нейкім чорным глыбакаватым рове, блішчала гарбамі няроўная, аблітая галалёдам дарога і, звузіўшыся, гублялася ў цемнаце.

З навалы хмар выцярэбліваўся нізкі на полудні месяц. Скоранька шапацеў, радзеючы, дробны, як пясок, град.

— Ну і рука, як лёд, халодная, — Імполь лёгка ціснуў танкаватыя Алесіны пальцы.

— Затое сэрца гарачае, — яна бліснула бялкамі вачэй і апусціла голаў. Суконная хустка з'ехала на плечы. Імполь учуў, што і яго пачынае трасці, нібыта ад холаду.

— Во і ты змёрз, — яна цясней падсунулася да яго. — Накрыйся, — і накінула яму на плечы адно крыло свае вялікае хусткі.

І праўда, яму зрабілася цяплей, нейкая сухая гарачыня пякла шчокі. Ён зноў успомніў учарашні вечар, душліваю цемнату хаты, але страху, тае брыдкасці, як учора, у яго не было. Яму зрабілася нават крыху смешна, што ўсё тое, пра што думаў так кожны раз, мучачыся перад сном, можа прыйсці так проста тут, на возе, у гэтую сырую цёмную раніцу, на дарозе сярод лесу.

І ён, ужо асмялеўшы саўсім, выпусціў з рук лейцы і, як ашалелы, нічога не помнячы, абхапіў яе, кінуў на мяшкі, раптам блізенька ўбачыўшы яе спалоханыя вочы з белымі бялкамі.

— Дурненькі, пераломіш мяне!.. Дай хоць ногі выпрастаю.

Ён трохі працверазіўся, расшчаміў у яе за спіною рукі, згроб разам з шапкаю ў сябе з галавы цяжкі сыры мяшок.

— Здурэў ты... — І голас яе сцішэў, потым саўсім задыхнуўся. — Гэта ж дарога — ісціме ці ехацьме

хто... Міленькі мой, любенькі мой!..

Ён учуў, як яе губы, мяккія і вільготныя, шукаюць яго губ. Раптам гарачыня засланіла яму вочы, увесь цэлы свет.

Учуўшы папушчаныя лейцы, спыніўся конь, стаяў сярод дарогі, унурыўшы голаў і стуліўшы ад імжы вушы. Густа, як порсткая салома, шапацеў нізкі, абвіты поцемкам хвойнік. Скоранька і дробна шархацела перамешаная з градам імжа, востра секла па гнілым, назганяным на дарогу асовым лісці. Вецер зносіў з воза, глушыў задыханы голас:

— Ах, божа, ах, міленькі мой!.. Люблю цябе, люблю...

— І я... і я цябе.

З-за пазухі жаўтлявай, як рудая вата, хмары выплыў тонкі стары месяц. Паглыбшала яснасць. Высока над месяцам у прагале хмар з трывожным водбліскам маргала і калолася ў вочы сіняя зорка.

— Імполька, абярніся, глянь, якая гвязда моргае.

— Дзе?

— Вуньдзека... Ай, ужо схавалася.

— Можа выпагадзіцца, — сказаў ён, шукаючы каля сябе на мяшках лейцы.

Учуўшы гаспадара, конь зрушыў з месца сам. Зарыпеў пад ценжарам мяшкоў, перавальваючыся з боку на бок, поз. З разбітых калясьмі глыбокіх каляінаў плюхала і перамешвалася на зацірку грязь. Імполь выкіраваў каня на новую, яшчэ не выезджаную каляіну.

Зрадзеў дождж — вецер разбэрсаў нізкія хмары, ачысціў палосу маладога ліловага неба. З яго асыпаліся сатлелыя зоркі — браўся дзень. Скупая відната рассунула сырую ноч. Мерк, спускаючыся ніжэй, жоўты месяц. Выясніўся і зелянеў чорны хвойнік. Уразнабой пакалыхваліся, нібы з іх злятлі пташкі, калматыя выгінастыя лапы. На растапыраных ёршыкамі іголках дробнымі шкляннымі пацеркамі свіціўся галалёд.

Дарога выбегла на памаладзелую ад сырога лішая і моху сіваватую ялавіну ў пучках аблітай галалёдам, з вострымі каленцамі, спалавелай мятліцы. На старых разорах зялёнымі і круглымі, як купалы на царкве, кустамі вылез ялавец.

Імполь глядзеў на гэтую сіваю ялавіну ў цёмных кустах нізкага маладога ялаўцу паабапал слізкай, у скарынцы блішчастага галалёду, дарогі; на каня, што варушыў і трос мокрым шырокім крыжам, — і ад усяго нядаўняга ў душы трапяталася, пераліваючыся цераз край, радасць, перайначыўся, змяніўся свет. Брала дзіва, што ён зрабіўся ясны, як бывае ён ясны ўвесну, на зgone зімы, калі пасля ўдушлівай хмурнасці, абложнага туману адкрыецца сінюткае, чыстае, як абмытае, неба і чалавек чуе нейкую дабрату да ўсяго.

Імполь карцела сказаць пра гэта Алесі, але ён саромеўся і толькі крадком зіркаў на яе — яна сядзела тут, у перадку, выцягнуўшы на засланых выцвілаю радзюжкаю мяшках свае ногі, у новенькіх блішчастых, з аксамітнымі каўнерыкамі-адваротамі, снягоўцах. Нейкі мяккі, глыбокі спакой, перамешаны нібы з сорамам, гарэў у яе на твары, і каля куткоў губ у злосці сцяліся дробныя шнаргі...

У Грабянкаў млын прыехалі прыпазніўшыся — ужо было завозна: каля абслізганае пастронкамі парэнчы стаяла фурманак пятнаццаць. Накрытыя радзюжкамі, старымі зрудзелымі буркамі, павыпраганья коні, стоячы галовамі да воза, тапталі капытамі кучы свежага, што яшчэ курыўся параю, памёту.

Спудзіўшы каля конскай кучкі вераб'ёў, Імполь скіраваў каня да тоўстае, з глыбокімі ночвамі дупла, старое вярбы. На тлустае, ужо гнілое лісце на зямлі, што пахла гаркаватаю сырызнаю, сыпаўся, шархочучы па галлі, дробным раструшчаным шклом галалёд.

У выбрукаваную грэблю, дзе ўкарчэлі крывыя з жоўтымі плямамі лішая на чарнаватай кары, вербы, плюхала, як у бераг балеі, і пырскала раскалыханая вада. З другога канца возера, дзе стаяў, як чубок нязжатага жыта, белаваты троснік, разбушаваны вецер гнаў адну за адною цяжкія хвалі. Пры беразе ў бруднай пене гойдалася набрынялая салома.

Пад старым, залапленным новымі жоўтымі дошкамі мостам густа шумела, недзе падаючы ў шчыліны паднятых заставак і выгінаючыся шырокім пасам, цяжкая вада. Пырската дробным шнурочкам пацерак, разбівалася аб слізкія ў зялёным моху каменні, кіпела, што на агні. Было відаць, як па нізкай, за мостам, рэчцы плыве, круціцца да берага белы шум.

Ад возера пахла прэснай, гнілою вільгаццю. З сівага, абкуранага мукою млына з чорную прорваю адчыненых дзвярэй быў чуваць глухі, як зпад зямлі, грукат.

— Ого, да полудня ці змелем? — Імполь азірнуўся на фурманкі і саскочыў з воза. Накульгваючы на наседжаную нагу, перакінуў цераз каня лейцы.

— Два камяне... Няўжо не ўправімся? Пайду ж гляну, — трымаючы на локцях аб'еханую з плячэй вялікую суконную хустку, Алеся абышла размешаную нагамі грязь і схавалася ў цемнаце млына.

Імполь закруціў за дуплявую вярбу лейцы і, павесіўшы на галаву каня торбу з аўсом, глядзеў на чорную прорву дзвярэй з белым, закуранным мукою вушаком. Едкі мучны пыл абцерушыў аж да чырвонага чарапічнага застрэшка сухую ў косых шчылінах сцяну. Белым было і ластаўчына гняздо, што прыляпілася пад самым вільчыкам.

Сівая, падпудраная мукою маладзіца вызірала на двор — яе брала цікавасць, хто прыехаў яшчэ.

Імполь, злавіўшы пільны, востры позірк, пазнаў

Вацю. Сэрца яго аблілося пякучай раптоўнаю гарачынёю, страпянулася.

Яна скрывіла губы, здзівіўшыся, што ўбачыла тут яго. І пайшла сюды, смеючыся і паказваючы жаўтаватыя зубы са свішчом у верхнім радку. Кругом яе поўных сцёгнаў і лытак круцілася фалдамі паркалёвая спадніца. Нешта ўжо чужое злавіў Імполь у яе хадзе, у паставе — яна, здаецца, гэтак ніколі не ўцягвала галаву ў плечы. Яго ўзяла брыдкасць за тое даўнейшае, што ён наравіў яе. І ўчуў, што зноў, быдта зашчэмленая ў руцэ пташачка, сцішылася сэрца. Яму зрабілася толькі неяк непамысна, што яна тут, заварушылася нават злосць, што яна падыходзіць да яго і смяецца, крыва расцягваючы губы, выскаляючы гэтыя дробныя, жаўтаватыя, са свішчом уверсе зубы.

— Ой, і ты тут!

— Тут, — сказаў ён, нешта перасільваючы ў сабе. Яна падняла свой поўны, з абсіверанымі, як у лусцэ, шчокамі твар, зацярушаны дробненькаю пудраю мукі. Глядзела з-пад белых, таксама абсыпаных мукою, броваў.

— З кім жа ты прыехаў? Дзе ты цяпер?..

— Блізка тут. У Верасаве.

— Ці не Корсакава Алеся з табою?

— Ага.

— Во, харошую знайшоў! Гэта ж некалі да яе ўсе хлопцы сваталіся, — нейкая зайздрасць была ў яе голасе.

— Я ж не музыкант — не перабіраю. Якую ўжо бог даў, — Імполь чуў, што не можа схваць сваю злосць, раздражняла гэтае распытванне — быдта сляпцом лезлі ў душу. Ён паставіў на возе мяшок і, павярнуўшыся да яго спіною, цераз плечы, падняўшы локці, узяўся абедзвюма рукамі.

— Пачакай, хачу нешта сказаць табе, — яна заступіла яму дарогу.

Ён стаяў, прыгнуўшыся і трымаючы нахілены

да плячэй поўны, гладкі мяшок.

— Бойся ты яе.

— А чаго я маю баяцца? — ён падтрос на плечы мяшок.

— Харошая надта. А з хараства, кажуць, вады не нап'ешся. Жыць трэба. Мужыка першага са свету звяла... Род ужо іхні гэдакі... — на яе шырокім гладкім лобе сабраліся дробныя шнаркі. Поўныя, абсвераныя, як у лусцэ, шчокі пачалі сінець ад холаду.

— А чаго ты мне гэта гаворыш?

— Шкадую цябе.

Ён ускінуў на плечы мех і, коўзаючыся па размешанай, як цеста, гразі, што чвякала пад нагамі, панёс яго ў млын. У душы асядала чорным накіпам нейкая брыдкасць, нібы зрабіў што каму гадкае.

У млыне пахла пылам, цёплаю падпаленаю мукою. Пад нагамі дрыжала падлога. Цяжкі грукат камянёў глушыў чалавечыя галасы — яны пераліваліся, як пераліваецца голас у гаркавага чалавека.

Распаўнелы, у храмавай тужурцы, год пад трыццаць мужчына з чорнымі, нізенька падбрытымі вусікамі, што толькі зачাপіліся за край чырвонае тлустае губы, гаварыў нешта сухому даўга-носаму мельніку ў сівай ад мукі кепцы. Гэта быў Грабянка — асаднікаў сын, гаспадар млына.

Мельнік, дробненька перабіраючы пальцамі, пачухаў каля вуха белыя ад мукі валасы, заплюшчыўшы вочы, махнуў галавою і пайшоў да карычневых скрыняў, што трасліся сярод млына. У насыпаным ледзьве не да берагоў зеленаватым жыцце выгачыліся неглыбокія лейкі. Мужчына ў кароткім жоўтым кажушку са зморшчанымі рукавамі спускаўся пад падлогу — там недзе ў абелізганы скрэблам жолаб сыпалася цёплая, слізкая і рудаватая мука.

Астатнія сядзелі на мяшках у цёмнаватым кутку

— чакалі свае чаргі.

Імполь круціўся з мяхом на спіне, вызіраючы, дзе яго скінучь.

— Сюды, Імполька, сюды, — адтуль, з цемнаватага кутка, аказалася Алеся.

Імполь пераступіў нечыя выцягнутыя на падлозе, сіняватыя вышай ануч ногі.

— Восьдзека скінь, — паказала яна на пустое месца каля абслізганае мяшкамі сцяны. — Мы будзем во за дзядзькам Радзюком.

Нахіліўшыся, Імполь спусціў з сябе цяжкі, што адабраў плечы, мех.

Каля сцяны заварушыўся аблезлы барашкавы каўпак. З-пад яго скоса пазіралі знаёмыя вочы. Імполь пазнаў старога Радзюка. Чуючы злосць, што ад гэтага каўпака ўжо нідзе не ўцячэш, зноў пераступіў худыя, з задранымі калошамі ногі, пайшоў па другі мех.

Ваця, стаіўшыся ў палахлівым кутку, цікавала то за ім, то за Алесяю. Нейкаю знябожанаю, збедне-наю і яшчэ больш пабрыдчэлаю выдавала яна.

Алеся, мусіць, учуўшы на сабе гэты позірк, з ганарыстаю пыхаю пайшла да воза, чмыхнула носам, як чмыхае бадлівая маладая карова, ганарыста круцячы вострымі вілаватымі рагамі, і, маўчучы, памагала Імполью пакласці на плечы мяшок.

Пра Вацю яна загаварыла ўжо дома, калі яны, вярнуўшыся з млына, высыпалі ў кадушку муку.

У цьмянай стопцы, дзе пахла кіславатым вінным хлебам, Алеся, як спатыкнуўшыся, прыпала да Імполья, сказала, тулячыся шчакою да яго грудзей:

— Стары Радзюк сёння ў мліне казаў, што ты кахаўся з гэтаю белкаю. І хто такую любіцьме — белая, як злінялы прусак, і броваў у яе нямашака. Дурны ён. Ты ж чысты да мяне прыйшоў. Ты не ведаў яшчэ баб... Дурны гэты Радзюк...

Імполь прыгарнуў яе да сябе — губамі чуў

мяккія, гладкія, як расчасаная ручайка лёну, яе валасы. Яны пахлі густою малісай.

— Праўда, не ведаў?

Ён блізенька ўчуў усю яе, бачыў, як заблішчалі яе вочы ад яснасці з акенца — адтуль дыхала халаднаватым, як з лядоўні, ветрам.

— Хачу, каб ты астаўся ў мяне. Жыцьцём разам, чуеш?

— Чую.

— І зямля будзе наша, чуеш?

— Чую.

— Люблю цябе моцна-моцна, чуеш?

Але вымавіць слова ён ужо не паспеў — задыхнуўся ад яе вільготных, крыху адкрытых губ.

ХІ

Каля доўгага, паднятага на цэментовых слупках пакгауза з навіслым прычолкам і вузкімі задратаванымі вокнамі сабраліся грузчыкі.

Сядзелі на выступе новае, усланае з сырых негablёваных дошак падлогі, што прыходзілася якраз упоравень з падлогаю нізкіх вагончыкаў вузкае калейкі. Сюды, да пакгауза, ад брукаванае рампы, застаўленай штабелямі папяроўкі, па жалезных, паўяданых у зямлю шпалах беглі тонкія ржавыя рэйкі. З другога боку блішчалі роўныя, як нацягнутая навоём пража, са струпамі патушаных ужо каля стрэлак ліхтароў, пуці шырокай чыгункі.

Там, за пакгаузам, чмыхаў паравоз, цяжка лязгала жалеза буфераў і пасвістваў у бляшаны свісток з гарошынай счэпшчык — падавалі вагоны.

Грузчыкі, чакаючы работы, курчыліся ад холаду і хавалі ў кішэні скачанелья рукі, каля калень у іх цяляпаліся, зашморгнутыя вяровачкай на запясці, палатняныя торбы з полуднем.

Пасля ўчарашняга дажджу востры сівер, сцягваючы вільгаць, сушыў зямлю. Каля пакгаўза камянела сівая, трохі зеленкаватая, перамешаная з цэментам грязь. За шарым блочным дэпо вузкай калейкі, дзе ў шырокай пройме дзвярэй быў відаць нізкі з доўгім комінам паравозік, выяснілася неба — вецер ссоўваў адтуль цяжкую, як адломаная крыга лёду, сіняватую хмару. Там недзе збіралася вызірнуць позняе сонца. У ружаваты, адслонены пасаек неба вострым чарапічным дахам упіралася белая высокая вадакачка. У глыбокіх нішах вузенькіх вокнаў віліся і крычалі каўкі.

На другі бок пуцей, на чорную абсмоленую страху прысадзістага склада, стракатаю хмараю апускаліся галубы. Там, у тупіку, стаялі нагужаныя ружаватымі сырымі дошкамі доўгія платформы, блішчала, як аблітая тлушчам, круглая рудая цыстэрна.

Ад рэек густа пахла мазутам, перагаранаю цёплаю смалою нясло ад чорных, складзеных у штабель там, за пуцямі, новых шпалаў. Дыхала салодкім чадам — недалёка ад загнутае помпы між рэек тлеў і лускаў чырвонымі вуглямі насыпаны з паравоза шпур. Марудны ў замусоленай рагатыўцы чыгуначнік, шоргаючы шуфлем, сыпаў яго ў жалезную тачку.

— Гэй, вязі сюды, дай пагрэцца! — крыкнуў і саскочыў з выступу падлогі на ржавыя, паўяданыя ў зямлю жалезныя шпалы тоўсты, мардаты грузчык з круглым і ліловым, як сліўка, носам.

— Ідзі бяры шуфель — пагрэешся, чаго ж! — пераважваючы цераз рэйкі тачку, азваўся чалавек у чорнай рагатыўцы.

— Пшэцеш, каб да свое жонкі ў помач паклікаў, то пэўна не адказаўся б...

— Гы-гы-гы, — затрасліся ад рогату грузчыкі. Высыпаўшы за вадакачкаю растоплены ў мігатлівыя ліловыя пляйстры перагараны вугаль,

чыгуначнік, нібы нічога не чуючы, папхнуў тачку назад.

— Ну, як сабе хочаш: скупы два разы траціць, — крыкнуў зноў яму ў спіну мардаты грузчык, тутэйшы, з Дварчанаў, паляк Вунгер, па мянушцы Лялька.

— А што, у яго жонка добрая? — спытаўся даўга-носы, з косым трохі вокам, што глядзела недзе ўбок, а не на Вунгера, грузчык у злінялых плацянковых портках са скручанымі і падвязанымі вышай костачак калошамі.

— О, холера ў бок, бабця, як рэпа, — пакруціў тоўстаю булаватаю галавою Вунгер. — Толькі не з твоім, Восіп, носам, — і крыва засмяяўся, выскаляючы шырокія, як лапаты, верхнія зубы.

— Чаму не з яго? — перапытаў Імпалеў брат Платон, драбнейшы за яго, Імполя, рыжы, губаты, з рыжымі вейкамі, што сядзеў тут, перабіраючы ў кішэнях і кідаючы ў рот вялікія сухія крошкі. — Дзе вывеска, там і крама...

— Гы-гы-гы, — заплюшчыўшы вочы, душыліся ад смеху і наліваліся чырванню ў тварах грузчыкі. З'ехаўшы з выступу падлогі і ўзяўшыся за живот, не мог устояць на нагах маладзейшы тут за ўсіх, з рэдзенькаю, яшчэ не чапанаю брытвай, атаваю шчаціны, што занялася каля вушэй і на вострым вуграватым падбародку, верасаўскі Сяргей Рэпка.

— Што праўда, то праўда, — Вунгер выцер рукай чырвоныя, налітыя слязьмі вочы. — Каб Восіп за парог чапіўся ды на свой нос не абапёрся, то пэўна ўпаў бы.

Восіпава вока пачало касіць, заязджаючы ў куток.

— Глядзі лепш на сябе. Ты майго носа не носіш.

— Скажу, што і табе не лёгка — пацягай гэtkі дышаль.

— Пацалуй ты мне, Лялька...

— Ну, знаеш... — Вунгер раптам перастаў смяяц-

ца. — Адзін, Кажуць, пацалаваў — тры гады аблізваўся.

Грузчыкі зашмыгали насамі, запэрхалі сухім кашлем, адварочваючыся і закрываючы рукамі рот — іх яшчэ рваў смех.

— Ну, хлопцы, што задужа, то не здрова, — Платон Верамей, скрывіўшыся, выплюнуў з рота перамешанья з тытунём горкія крошкі і саскочыў на зямлю. — Аднаго можна так і заездзіць. Праўда, Восіп?

Восіп адварнуўся, затрубіў носам і, адкінуўшы крысо доўгага паўшубка, памянціў рукою па злінялых портках.

Восіп быў трохі як недапечаны, сюды на работу яго прыводзіў Платон. Яны прыходзіліся сваякамі і былі з Дубатоўкаў, самае блізкае ад Дварчанаў вёскі, адкуль былі, калі не лічыць Вунгера і верасаўскага Сяргея Рэпку, усе грузчыкі.

Адсюль, ад станцыі, вёску заступаў напалавіну падкопаны стромы груд: белаваты, як чэрствы хлеб, пры сподзе пазарастаны травою і купешкамі, што, адарваўшыся ад тоўстае губы абвіслага берага, ехалі сюды ўніз. Пры самым беразе, вываліўшы, як япрук, гладкі азадак, сядзеў вялікі ружовы камень. Збоку ад грудка, высунуўшыся белым атынкаваным шчытом з цёмнага акенцам, стаяла першая дубатоўская хата. Далей, падступаючы да станцыі, зелянела цёмнае і густое, што атава пад восень, маладое дубатоўскае жыта.

Год пяцьдзесят назад, калі тут вялі чыгунку, казна адабрала палавіну лепшае дубатоўскае зямлі. Сплаціць за яе не паспелі — пачалася вайна, прыйшлі немцы, потым палякі. Дубатоўцы ўжо не ведалі, з каго спаганяць грошы.

Цяпер яны жылі са станцыі — кралі, што нарвецца пад руку: скрутак дроту, кавалак рэйкі, канчар дошкі ці старыя рассохлыя шпалы. Валаклі ўсё, бо ведалі, што ўсё прыдасца ў гаспадарцы. А

найбольш пільнаваліся падхватнае работы: на станцыі, разгрузіўшы вагон солі ці наладаваўшы платформу папяроўкі, можна было зарабіць які злот.

Работы было вобмаль — дубатоўцы мяняліся: сёння ты робіш, заўтра — я.

Чужых сюды, на станцыю, дубатоўцы не падпускі. Стычкі былі найболей з Ведравічамі, маленькаю, хат на трыццаць, вёсачкаю, што сыходзілася з Дварчанами з другога боку. Завінуліся яны даўно, яшчэ за сервітут — куток пашы, які ніяк не магли раздзяліць: дубатоўцы згубілі свой межавы план.

І цяпер яны ўзялі ў нораў: раз ведрэўскі, спуску не давай — бі і не прагадаеш, ён вінаваты. І білі, падпільнаваўшы дзе на кірмашы, на фэсце, і не вельмі зважалі — стары ці малы. Скончылася ўсё тым, што ведрэўцы зарэзалі Сямёна Качаргу, урэднага і зацятага да бітвы хлопца.

Было гэта ў леташнюю весну тут, на станцыі.

Сыраватай раніцай, прыпазніўшыся і пацэпваючыся ад дрыжыкаў, дубатоўцы падышлі сюды, да пакгауза, а тут ужо на выступе падлогі, звесіўшы босыя ногі з аброшанымі калошамі, сядзелі ведрэўцы. Рагаталі, жмурачыся ад нізенькага сонца, чакаючы работы.

Дубатоўцы, знійкавеўшы, спыніліся каля рампы і ўсе, нават не змаўляючыся, пачалі азірацца кругом сябе, каб знайсці што падхватнае ў руку.

— Хлопцы, бі гэтую мошку! (На ведрэўцаў была мянушка «мошкі».) — крыкнуў Качарга, першым выдраўшы з рампы важкаваты камень.

Ведрэўцам як заняло дух — яны сціхлі, пераглядаючыся між сабою, чакалі, што будзе далей, але, убачыўшы, што дубатоўцы дружна нагнуліся над рампаю, як спуджаныя авечкі, падбіваючыся адзін аднаму пад ногі, сыпанулі на другі бок пакгауза. Ім наўздагон, цяжка круцячыся, паляцелі крутлыя ка-

менні, дзе цюкаючы і адскокваючы ад рэек.

Перад самым вуглом нечы камень насціг высокага, у шарачковым пінжаку хлопца. У таго неяк раптам запляліся ногі, і ён тыцнуўся носам між мокрых ад расы рэек у маладую, яшчэ не выпалатую траву. Двое ведраўцаў, вярнуўшыся, падхвацілі яго пад пахі.

Дубатоўцы падбеглі туды, за пакгауз, але ў іхніх руках каменняў ужо не было.

— Чаго ж стаіш? Хадзі бліжай, хадзі! — асмялелі ўжо ведраўцы, прыпыніўшыся па другі бок пуцей, каля шчыльна абгароджанага старымі шпаламі вугальнага склада, дзе чмыхаў дымам, паднімаючы над комінам адарванае драцяное сітца, мурзаты паравоз.

Ачуняўшы, на нагах ужо стаяў той высокі у шарачковым пінжаку хлопец, круціў галавою, як круціць ёю пабіты баран.

— Ну хадзі, раз ты такі храбры, — патрос недзе ўжо, мусіць, выкашчаным з травы каля плота клямарам плячысты, на крывых нагах, ведравец. — Хадзі! Чаго ж баішся?..

Дубатоўцы круцілі галавамі і суха паплёўвалі, паказваючы чырвоны кончык языка.

Сямён Качарга маўчаў, скрывіўшы набок галаву і падняўшы адно брыво, цікаваў туды, на ведраўцаў, як цікае, напалохаўшы курэй і сеўшы на кол, пануры каршун. І ў яго гэтак драпежна загінаўся нос, як загінаецца дзюба ў каршуна.

Ведраўцы, трасучы кулакамі, крычалі адзін перад адным:

— Ну хадзі, раз такі рызыконт!

— Чаго ж напусцілі ў порткі?

— Гы-гы, ваякі!

— Завяжы калошы!..

Сямён Качарга крыва засмяўся, памалу пераступіў цераз рэйку і пайшоў туды, ганарыста задраўшы голаў, як, бывае, ідуць адзін да аднаго,

завінуўшыся за што, дзеці. Дубатоўцы, згледзеўшы каля пакгауза кучу ржавых кастылёў, кінуліся туды, сапучы, граблі іх у рукі. Нехта адрываў ад пажарнага шчыта вострую, з кароценькай ручкай кірку.

Але ведраўцы не ўцякалі. Падпусціўшы бліжай да сябе Качаргу і бачачы, што ён ужо далекавата адлучыўся ад сваіх, неяк цішком і прыгнуўшыся рушылі да яго. Прытоптваючы рукою натапыраную, з пакладзенаю ўсярэдзіне папераю, кепку. першым бег той самы з крывымі нагамі ведраўскі хлопец, махаў доўгім, што збіваюць паколатыя шпалы, клямарам. За ім краўся, як кот да мышы, малады, гадоў семнаццаці ці дзевятнаццаці, хлопец у вышвілым кароткім пінжаку. Адставіўшы назад руку, хаваў нешта ў ёй.

Качарга раптам спыніўся, не ведаючы, што рабіць — стаяць ці ўцякаць ужо назад.

— Не пускай! Рашай яго тут, на месцы! — махнуў клямарам крываногі.

Закрываючыся локцем, Качарга пачаў адступіцца назад. Зачапіўся нагою за рэйку. Упаў, перакручваючыся і абапіраючыся на рукі. Але падняцца ён ужо не ўскураў.

Апярэдзіўшы крываногага, да Качаргі падскочыў той маладзенькі ведраўскі хлопец, замахнуўся, раптам паказаўшы складаны, з доўгім, вузкім лязом нож, і, выскаляючы зубы, цяў ім Качарзе ў спіну, якраз недзе пад левую лапатку.

Абапіраючыся на рукі, Качарга пастаяў ракам, потым, як хто яго папхнуў, тыцнуўся тварам у залітыя мазутам шпалы. Пераварнуўся на спіну і, задыхаючыся ад удушлівае гарачыні, пачаў драць рукамі грудзі.

— Тваю маць! Што робіш? Што! — прысядаючы і трасучы кулакамі, заенчыў нехта з дубатоўцаў. Яны ўжо спяшаліся на помач, на бягу шпурлялі гэтымі доўгімі жалезнымі кастылямі.

Убачыўшы, што нарабілі бяды і што добром гэ-

та не мінецца, ведраўцы крута завярнулі назад, рассыпаліся хто куды.

Дубатоўцы які міг пастаялі над Качаргою, убачыўшы, як у яго ўжо сінеюць губы і ён вяне, мяняецца ў твары, кінуліся за ведраўцамі, не спускаючы вока з таго маладога хлопца ў выцвілым картовым пінжаку.

Рашылі б яго, пэўна, на месцы. Але ён, як ведаючы, што далёка не ўцячэ, заскочыў у аптэку, што была якраз блізенька да станцыі, і ўскораў закінуць на прабой у дзвярах тоўсты крук.

А тут надарыўся паліцыянт Гура — прыйшоў купляць лякарства.

Ведраўскага хлопца засудзілі, але далі ўсяго тры гады — на дубатоўцаў даўно мелі вока гміна і пастарунак.

Пасля гэтага сюды, на станцыю, ведраўцы не патыкаліся. Пільнуючыся падхватнай работы, з раніцы да вечара каля невялікага, пабеленага, з вострым чарапічным дахам вакзала, каля станцыйных складоў і заваленай дзеравам рампы туляліся адны дубатоўцы.

На дварчанскай станцыі штатнымі грузчыкамі былі толькі двое татараў, братоў Кулеміных, ды пры сіндыкаце, да якога належалі пакгауз і склад — даўнейшая нямецкая бойня ў канцы Дварчан, сталую работу мелі: дварчанскі паляк Вунгер, дубатоўскі Платон Верамей ды верасаўскі Сяргей Рэпка.

Сёння ў сіндыкат прыйшло ажно чатыры вагоны цэменту, і работы павінна было хапіць усім — і сталым, і падзённым грузчыкам.

Падбіваючы полы стракатай, падпяразанай шырокім паскам ясёнкi і расставіўшы кароткія рукі, сюды падбегам ішоў сіндыкацкі загадчык, чырвоны, з тлустымі, абвіслымі шчокамі Давыдоўскі. З-пад яснай, у цёмную клетку, збітай набакір кепкі лезлі кудзеркі сівых, як дзічка-воўна на

благой авечцы, валасоў.

Разам з ім сігаў цыбаты, у даўгаватым, па калені, паўшубку з цыгейкавым каўняром станцыйны вагаўшчык.

Прыжмурваючыся ад ружаватага з пазалочаным абадком сонца, што ўсё вісела за дэпо, забэrsaўшыся, як у сетцы, у чорным галлі старога явара, грузчыкі глядзелі на Давыдоўскага і ўсе разам, уцяўшы галовы ў плечы, чакалі, што скажа ён.

— Ого, сіла ёсць, — пакаўзнуўся ён на высушанай, з белаватым лядком лужыне.

— Сіла ёсць, абы была работа, — пацёр пасінеल्या рукі Восіп, і вока яго пачало хавацца недзе пад века.

— Ві чуеце, што ён кажа, га? Ві чуеце? — Давыдоўскі злавіў і кінуў наводліў рэдзенькую, што набегла пад носам, кроплю. — Каб ты, Ёська, здароў быў, каб ты!

Засмяяўся адзін толькі вагаўшчык, паказваючы жоўтыя ад курыва зубы. Дубатоўцы маўчалі.

— Так сколека тут вас? — Давыдоўскі ўсадзіў руку ў адтапыраную, абшморганую кішэнь ясёнкi, забразгаў ключамі.

— Усіх разам восем чалавек, — сказаў і кінуў у разяўлены рот сухую крошку хлеба Платон Верамей.

— Восем, восем, больш не просім, — пакручваючы на тоўстым, нібы ўджаленым, палыцы звязак ключоў і неяк коса, нібы пятамi ўперад, ставячы ногі, Давыдоўскі пайшоў на другі бок пакгауза.

За ім, унурыўшыся, пацягнуліся ўсе грузчыкі.

Каля пакгауза, упіраючыся шырокімі бакамі ў выступ падлогі, стаялі чатыры кароткія вагоны, зпад задняга, што не меў ручнога тормаза, тырчалі сырыя драўляныя калодкі.

— Так сколека, кажаш, — падняўшыся па дашчаных сходах на выступ падлогі, перапытаў Давыдоўскі і павярнуў усыпаную сівымі стручкамі па-

тыліцу, вызіраючы Платона Верамея.

— Усіх разам восем, — адазваўся за Верамея Вунгер.

— Ага, значыць, восем, — прыплюшчыў адно вока Давыдоўскі, і рот у яго разявіўся. — Тады двух пойдуць чысціць цыстэрну. Дзе гэты наш Рэпка? Га?

— Тутака я, — аказаўся Сяргей, задзіраючы голаў і спатыкаючыся на сходах.

— Ты чуеш што?

— Што? — Рэпка ссунуў чорныя, што зрасліся над пераноссем, бровы.

— Трэба пачысціць цыстэрну. Ты чуеш што? Вунь тую, што ўчора была з бензінай.

— Ну чую, чую... Каго толькі ўзяць яшчэ?

— Ну каго, Ёсіпа, каго?

— Чаму гэта мяне? — азваўся недзе ззаду ўсіх Восіп. — Сколека там заробіш?

— Сколека дам, толека і заробіш, — парыпваючы выступам падлогі, Давыдоўскі падышоў да першага вагона, там ужо, збіраючыся зразаць пломбу, вагаўшчык нешта запісваў у кніжачку з ружаватымі квітамі.

— Ну, Восіп, ідзём, ідзём. Чаго азіраешся, як баран на гавечку. — Сяргей Рэпка абышоў вагоны і, прыгнуўшыся, скочыў на шпалы.

Восіп, як голуб, зірнуў адным вокам уніз і вярнуўся назад, на сходы.

— Гэй вы, — крыкнуў Вунгер, калі Восіп схаваўся за вагонамі. — Люк!.. Ніжні люк не забудзьцеся адчыніць!

За вагонамі ніхто не азваўся.

— Вот афэрмы.

— Пашлі дурнога, а за ім другога, — плюнуў Вунгер.

— Ну што яны, маленькія, ці што, — зломкам жалеза Платон Верамей поркаўся ў шчыліне, каб зрушыць з месца распламбаванья дзверы вагона.

Прытаптаўшы пры сцяне верхнюю адзежу і кіннуўшы туды торбы з полуднем, дубатоўцы дружна падскочылі да яго і з крыкам: «Опля! Яшчэ раз — разам!» — адсунулі цяжкія, на жалезных колцах, дзверы. З вагона запахла цёплым сухім цэмантам — у шырокай проймае дзвярэй шарэлі роўненька і аж пад самы дах складзеныя папяровыя мяхі.

Большы тут за ўсіх Платон сцягнуў зверху шапаткі пляскаты мех. На шырокую спіну Вунгера, што ўжо стаяў, сагнуўшыся і выцягнуўшы назад тоўстыя, кароткія рукі, закурыўся сіваваты, як попел, цэмент.

— Гэй, не лезь раней бацькі ў пекла! Дай склад адкрыю! — закрычаў Давыдоўскі, адкідваючы завалу і расчыняючы шырокія, на дзве палавіны, дзверы.

Услед за Вунгерам у цемнаваты пакгауз сунуліся дубатоўцы. Прыгнуўшыся, сапучы ад натугі, асцярожна пераступалі цераз парог — няслі, трымаючы спадыспаду рукамі, па два пляскатыя мяхі. Твар у іх чырванееў, на шыі выступалі, надуваючыся тоўстымі вярхоўкамі, жылы, некаторых пахіствала ад цяжару.

— І куды яны рвуцца, куды? — ціснуўся ў вузкім праходзе між новых сіненькіх арфаў і махаў кароткімі рукамі Давыдоўскі, падымаючы з бэлек вераб'ёў, што з адчайным цвірканнем ляцелі ў другі канец пакгауза.

— Сюды, сюды нясі, — паказаў ён у пусты, за арфамі, кут.

Грузчыкі, прысядаючы, асцярожна спускалі з плячэй мяхі. Вунгер першым скінуў свае, браў іх, як падушкі, за абодва рагі, нёс перад сабою ў зацярушаны поцемкам кут, складаў адзін на адзін.

Грузчыкі, выдыхнуўшы з сябе той дух, што спіраў грудзі, вольна выпроствалі спіны і, нацягнуўшы глыбей на галаву шапку, звесіўшы доўгія рукі, ішлі назад.

— Гэй, давай-давай, варушыся, адры тваю кача-на, — пырсакаў смяшком з вагона Платон Верамей.

— Не падганяй, бо не вельмі паедзеш, — гана-рыста агрызалися грузчыкі.

— Не аднеквайся, давай-давай!

Грузчыкі зноў адзін за адным падыходзілі да вагона, станавіліся спіною і нагіналіся, выцягнуўшы назад тоўстыя з патрэсканымі далонямі рукі.

Асіплым, пракураным голасам там, у пакгаузе, пачынаў спяваць Вунгер:

*Ты мне мувіла, жэ замонж не пуйдзеш,
А тэраз з інным шлюб взенла...*

— Во, чуеш, ён, мусіць, ізноў успомніў жонку та-го каляяжа, — сцягваў верхнія мяшкі і жмурыўся, каб не запарушыць вочы, Платон Верамей.

— Эх, мувен пану, кавал рэпы! Персі, як цясто на макарон! — гукнуў з цемнаты пакгауза Вунгер.

— Гы-гы-гы, а ты ўжо і памацаў, — зарагатаў нехта з грузчыкаў.

— Для хцонцэго ніц труднэго.

— Хі-хі, га-га, — душыліся ад смеху грузчыкі.

— І чаго вас дрэчыць, чаго? Дайце паслухаць, вунь нешта чалавек крычыць, — Давыдоўскі, прыклаўшы да вуха далонь і схіліўшы набок голаў, падбег на край падлогі.

Сюды, да пакгауза, падняўшы ўгору абедзве рукі і трасучы імі, бег і крычаў нешта той самы чалавек у чорнай рагатыўцы.

— І што ён крычыць? Вы чуеце, што ён крычыць? — Давыдоўскі азірнуўся на грузчыкаў.

Выціраючы ад цэменту сухія рукі, яны падыходзілі ўжо сюды, дзе стаяў Давыдоўскі. Нейкі ўжо насцярожаны, з вытрашчанымі вачмі, з вагона выскачыў Платон Верамей — на яго пляскатай з выгнутым брылём кепцы, на грудзях, на зморшчаных рукавах старога шарачковага пінжака бялеў

пыл.

— І што там такое? — высунуўся з пакгауза і прыпёрся адным плячом да вушака Вунгер.

— Хлопцы вашы вуньдзека, хлопцы!.. — падбегшы сюды, задыхнуўся чыгуначнік у чорнай з лакаваным брылём рагатыўцы.

— Што хлопцы, ну што? — затрос абедзвюма рукамі Давыдоўскі.

— Задушыліся ў цыстэрні...

— Перахрысціся, чалавек, што ты кажаш!

— Ну, — засоп задыханы чыгуначнік і выцер рукою белы пад рагатыўкаю лысаваты лоб. — Вунь аднаго ўжо дасталі.

Грузчыкі раптоўна змяніліся з твару, падцялі губы, апускалі, хаваючы адзін ад аднаго, вочы.

— Ну што? Што стаімо? — Платон Верамей звєравата азірнуўся на ўсіх і першым скочыў з выступу падлогі, з рыжае раскалмачанае галавы ў яго звалілася і лягла дагары, паказаўшы чорнае ад поту дно, кепка. Ён скоранька падхапіў яе.

Дубатоўцы адзін за адным скакалі на тлустую ад мазуту зямлю між рэек. Прысядалі і хваталіся адною рукою, каб не звалілася кепка. Астатнім злазіў, задзіраючы стракатую ясёнку, тоўсты, няспрытны Давыдоўскі. Платон Верамей ужо бег пуцямі туды, да нізкага прысадзістага склада з абсмоленным блішчастым дахам, дзе за чырвоненькімі вагонамі, за доўгаю, наладаванаю белымі сырымі дошкамі платформаю стаяла цыстэрна. Там віліся стракатаю хмаркаю патрывожаныя галубы.

— Гэй, стой, поезд вунь! — крыкнуў Верамею чыгуначнік у рагатыўцы, зіркаючы то на чорны паравоз, што высунуўся з-за пераезднае будкі, аглушыўшы ўсё раптам нізкім грукатам, то на Верамея, што бег, высока паднімаючы ногі і пераскокваючы цераз рэйкі.

На стрэлках суха, як церлі жалеза аб жалеза, завішчалі колы, паравоз, здаецца, аж хіснула ўбок

— па рэйках пайшоў тугі звон. З паравоза высунуўся мурзаты з белымі зубамі машыніст, трымаючы ў руцэ драцяны абруч жэзла. На вагоны з цэ-
ментам, на бляшаны, ужо мутнаваты, як вада ўво-
сень, дах пакгауза падаў клубкамі белы з жоўцю
дым.

Перад грузчыкамі, мільгаючы вялікімі чырво-
нымі коламі, праляцеў чорны паравоз, дыхнуў
распараным цяплом і мазутам, мяккаю багнаю за-
гойдалася тугая зямля.

Угінаючы на стыках рэйкі, затахкалі, замільгалі
дзвюма дзірачкамі чорныя ад мазуту колы вагонаў.
Грукат закладваў вушы.

Ганяючы вецер, ляцелі, зліваліся ў адзін цёмна-
карычневы бясконцы пас вагоны. Не спыняючы-
ся, поезд мінаў станцыю.

Нарэшце пас абарваўся, раптоўна адсланіўшы
перад вачыма свет. Пахістваючыся, з цяжкім жа-
лезным грукатам паляцеў астатні вагон. У тамбу-
ры, пад доўгім застрэшкам, курчыўся, хаваючы, як
у муфту, у рукавы свае скачанелья рукі, кандуктар.

Грузчыкі пачалі перабягаць гэтыя, яшчэ, здаец-
ца, гарачыя, выкатаныя да сівага алавянага бляску
рэйкі, у якіх ныў тугі грукат і звон.

Астаўшыся ад усіх, соп і блытаўся ў доўгіх полах
ясёнкі распараны, змакрэлы Давыдоўскі.

Каля цыстэрны ўжо стаяў палахлівы, як на па-
жары, галас. Растрывожаным мурашнікам вару-
шылася купка нейкіх чужых, што збегліся сюды,
людзей.

Перабіраючы рукамі тонкія пруты жалезных
драбінцаў, на цыстэрну лез Платон Верамей. У ад-
крытым люку хавалася ўжо нечая зімовая, з
зашпіленымі наверху вушкамі, кепка.

— Стой, куды лезеш! Стой, кажу! — задыхнуўся
ад крыку Давыдоўскі і, ужо не могучы бегчы,
прыцішыў хаду — трымаўся абедзвюма рукамі за
грудзі. — Люк ніжні адчыні, люк!..

— Адчынілі даўно... Чаго ён там? — нехта са зло-
сцю аказаўся з купкі. — Схадзіў, бачыш, па розум...
Трэба было гаварыць ім!

Купка расступілася. Сапучы адзін аднаму ў пле-
чы гарачаю параю, задзіраючы галовы, дубатоўцы
шыліся туды, бліжай да цыстэрны, дзе на тлустай,
выгаранай ад мазуту зямлі, у неглыбокай, даўгава-
тай, як начоўкі, ямцы, падвярнуўшы галаву і ўпіра-
ючыся цеменем у шпалу, выпручваўся, дзёр абца-
самі тлусты пясок, выгінаў спіну, як хацеў з-пад не-
кага выцерабіцца, зжоўклы ў твары, страшны, з
перакошаным ротам даўганосы Восіп.

Рукі яго з растапыранымі пальцамі выцягваліся
і дрыжалі, як дрыжаць і выцягваюцца лапкі ў
падбітай насмерць пташкі. З кутка рота, пенячыся
бурбалкамі, ішла сліна.

— Паветра яму дай, паветра, — разводзячы лок-
цямі дубатоўцаў, да Восіпа лез Вунгер.

— Ага, гэта ж як чад...

— А што, і праўда...

Вунгер уклечыў, з сухім трэскам разлупіў у
Восіпа на грудзях паркалёвую ў жоўтыя выцвілыя
пасачкі рубашку, загаляючы худыя, сінявата-бе-
лыя з чорным пушком грудзі.

Восіп пачаў раптам неяк вянуць, згортвацца, як
сыры ліст на агні, захліпаючыся, хроп. У нерухо-
мых жаўтаватых зрэнках чах нежывы бляск.

Вунгер злавіў яго вялікую руку, знайшоў вышай
костачкі пульс, паслухаў, пакруціў галавою і пад-
няўся, абціраючы з каленяў пясок:

— Гэты ўсё... гэты ўжо гатоў.

Падцінаючы губы, грузчыкі моўчкі саплі. Чулі,
як мурашкамі па спіне казычацца холад.

— Хлопцы, а гэты жывы, яшчэ жывы! — з люка
цыстэрны высунуўся і схавався зноў руды, пабіты
воспаю твар татарына Кулеміна.

— Няўжо? — на зямлі заварушыліся, пачалі пад-
бгаць да чорнай смярдзючай цыстэрны — ад яе

ўдушліва пахла бензінам.

— Во, пульс яшчэ б'ецца! — глуха, як з глыбокае ямы, закрычаў Кулемін.

— Цягні ж скарэй! — стоячы на жалезных, прыробленых да цыстэрны драбінцах, у люк пераважыўся, усунуў голаў Верамей. Ці то ад страху, ці то ад пруткасці, ногі ў яго дробненька калаціліся.

— Пад пахі вазьмі, ці чуеш? Пад пахі!

— Хлопчыкі, памажэце ж ім, хлопчыкі!.. — за драбінцы чапляўся, не дастаючы кароткаю нагою да ніжняе ляскі, тоўсты Давыдоўскі.

Усунуўшыся глыбей у люк і згубіўшы там сваю кепку, Платон Верамей выцягнуў наверх ужо звялага, з абвіслаю галавою Сяргея Рэпку.

Да цыстэрны кінуліся, замінаючы адзін аднаму, і стаўкліся, як бяспамятныя з гарачкі, дубатоўцы.

Трымаючыся адною рукою за драбінцы, а другою абхапіўшы Сяргея Рэпку, як нясуць, абхапіўшы, пад пахаю тоўсты сноп, Платон Верамей спускаўся да зямлі. На Рэпку задзіраўся шарачковы пінжак з чырвонаю радзюжнаю падкладкаю, з порткаў выязджала палатнятая згамтаная сарочка, паказваючы сіняе вышэй клуба цела.

Падступаючыся, выцягнуўшы ўгору рукі, дубатоўцы падхвацілі Рэпку і ўсе разам, збіўшыся з хады, паняслі яго далей ад Восіпа, на рудаватую, як зайцава поўсць, траву.

З перапалоханым дзівам за імі беглі, шастаючы нагамі па высушанай замаразкам чэзлай траве, і цесна абступалі іх пазбяганыя адусюль чужыя людзі.

— І чаго вы ўсе працеся туды, чаго? — з цыстэрны вылез і крычаў ужо чырвоны, сп'янены ад удушлівага бензінавага духу татарын Кулемін. — Вот, скажы ты, дзіва знайшлі! Каб доктара хоць паклікалі.

Некаторыя прыпыніліся, пачалі азірацца.

— Дзе ж той дохтар жыве, дзе?

— На Касцельнай!.. Пятроўскі вунь!..

— І проўда ж!

— Я збегаю, я, — з купкі выбег дробны, год шаснаццаці, з зачай чырвонай губою, хлопец.

— Ага, збегай, сыноч, ага, — замахаў абедзвюма кароткімі рукамі Давыдоўскі.

Угнуўшыся, высока падкідваючы абцасы, хлопец абмінуў цыстэрну, пераскочыў іржавыя тут, у тупіку, рэйкі і схаваўся за рогам дашчанага склада, падняў з даху стракатую хмару галубоў. З усяе моцы ляпаючы тугімі, як макраватымі, крыллямі, галубы падняліся ўгору, з мяккілі шумам паплылі, робячы шырокі круг, коса завярнулі назад, але не селі. Перапалохаўшы, іх зноў паднімаў угору тонкі бабскі крык. З блізкае вуліцы, што была за чыгуначнымі складамі, сюды збягаліся задыханыя, устывожаныя мяшчане. Нехта нёс, разліваючы, у паліваным белым кубку ваду.

— Ах, божачка, што з імі? — бабы навальваліся на чужыя плечы, дыхалі гарачынёю ў вуха, глядзелі, як Вунгер трос, узяўшы за плечы, і ўжо не мог адтрасці Сяргея Рэпку.

— І з чаго ж гэта, га?

— Як з чаго? — трохі паварочваў назад голаў — збоку былі відаць пукатае карае вока і добра не выгаленая бародаўка на шчацэ — чалавек у чорнай рагатыўцы. — Чысцілі цыстэрну, а там яшчэ газ ад бензіну быў. Люк трэба было адкрыць — праветрыць, а яны палезлі абсэсам..

— Няхай крые бог! А я і не ведала, што бензіна — гэтакая атрута.

— Дзіва што, як чад.

— А-яй-яй-яй!

Чыгуначніка ўжо абступілі, ціснулі, каб паслухаць, тыя, хто толькі прыскачыў сюды.

— То чаму ж не ратавалі? — чалавек у доўгай суконнай бурцы, падвязанай жоўтым путам, паторкаў ялаўцовым пужальнам у сваю кепку — падсу-

нуў яе вышай на лоб.

— Ага, скажаш, — абярнуўся да яго чыгуначнік у вострай і зашмальцаванай ззаду рагатыўцы. — Такі газ... Усунься, не ведаючы. Добра, што грузчыкі блізка былі ды вунь зналі, што трэба ніжні люк адкрыць. А то ж дастаў бы ты іх? Скажаш...

Людзі круцілі галовамі і ціха адыходзілі ад чыгуначніка, лезлі ў цесны круг, што самкнуўся над нябожчыкамі.

Восіпа таксама прынеслі ўжо сюды, на гэтую сухую белаватую траву ў счарнелых калівах палыну і нізкага крываўніку. Вострая, трохі раздвоеная Восіпава барада з нявыгаленым худым падбародкам задралася ўгору. Каля вуха, займаючы мочка, разыходзілася, паўзла па пашчэнку цёмна-ліловая пляма. З твару не сыходзіла і ўжо камянела зацятая пакута. Поруч, падкурчыўшы калені і неяк нядобра падагнуўшы руку, ціха, як у салодкім ранішнім сне, застыў Сяргей Рэпка. У кутку яго пасіNELых, падцятых губ тлеў прыхаваны смех — здаецца, Сяргей пасміхваўся яшчэ з доўгага Восіпава носа.

Апусціўшы зьяляя, сівыя ад цэменту рукі, каля іх стаяў Вунгер, утрапёнымі вачыма глядзеў недзе на чырванаватую скалмачаную нагамі траву, на жаўтлява-зялёны здратаваны мох, што заняўся тут пад самую восень.

— Вады можа дайце, — сказала, праціснуўшыся сюды, у цесны круг, баба з паліваным кубкам.

Вунгер павярнуў голаў, зіркнуў на яе адным вокам і нічога не сказаў.

— Што з тае ўжо вады, — Платон Верамей жменяю прыгладзіў жаўтаватыя, рэдзенькія над лобам валасы і раптам заморгаў чырвонымі векамі, засоп носам і, не выціраючы слёз, пашыўся з круга: — Трэба ж ісці сем'ям наказаць...

— Шапку не забудзьцеся, шапку! — апомніўся і крыкнуў, падступаючыся і гледзячы цераз чужыя галовы, Вунгер.

Людзі заварушыліся. Сюды ўжо, разводзячы адною рукою цесны круг, а ў другой трымаючы тоўсты, як куфэрак, сакваяж, ціснуўся немалады распаўнелы доктар з белаю, клінком, бародкай. На яго вастраватым носе паблісквала высокая дужка пенснэ.

ХІІ

На старым абымшэлым крыжы, што стаяў перад вёскаю, вецер бэрсаў і рваў аб'еханы кужэльны ручнік.

З яснаватай, прарэзанай у навалe цяжкіх хмар шчыліны дыхала азыраватым холадам. На падсушаную замаразкам зямлю драбнюткім макам церушыўся поцемак. Глыбокая, як вада ў патоц, цемната залівала равы і лагчыны. На балоце гінуў і тапіўся ў ёй малады сіняваты алешнік.

Чарнела, зліваючыся з рудою раллёю, зялёная рунь на грудах. Толькі нявыбеленым палатном слалася чэрствая пясчаная дарога. Вецер дзёр на ёй і гнаў у вёску сухі горкі пясок — здаецца, яго паднімала, вырываючыся і б'ючыся адным крылом, вялікая падбітая птушка.

На стрэхах гумнаў і хат шапацела распэтланая, задраная пукамі саломы. Тугою распасцёртаю радзюжкаю бухаў каля вуглоў вецер. Навобмацак гроб каля плота з сухой травы, з кустоў пруткага голага бэзу паскручванае ў трубку сатлелае лісце, з шоргатам гнаў па ўкамянелай вуліцы.

На старых бярэзінах цякло і шумела, нібы вада ў застаўках, доўгае вецце. У вілаватых клёнаў трашчалі, адколваючыся ад крохкага камля, цяжкія лапы.

У нізкіх, паўсяданных у чарнату хатах моргаў палахлівы агонь, на шклянках газоўках, што стаялі

пры коміне, хісталіся чырванаватыя стужкі курнага полымя.

Ляпалі закурэлыя чыгунныя юшкі, звонячы, сыпаліся на іх адлушчаная цэгла і цвёрдая, як жарства, сажа.

— Божа літасцівы, якая бура! — уздыхалі бабы, седзячы на лаве пры печы і скубучы наўздагад каструбаватую кудзелю. Пстрыкаючы верацёнамі, стараліся хоць прыхваткам папрасці пачынак.

Мужчыны сядзелі ўнурыўшыся, напрацаваныя за дзень на малацьбе, драмалі пры стале, падпёршы рукою шчаку.

Толькі дзедзі, дзеразуючыся на печы, пішчалі, як разгуляныя сярод ночы мышы, — яны, мусіць, як чулі, так і забыліся пра тую страшную весць, што прыйшла сёння ў Верасава разам з гэтым ветрам.

Яшчэ перад полуднем прывёз яе Імпалеў брат Платон, прыехаўшы ў Верасава на дамскім ровары з угнутаю рамай і мігатлівай, як вясёлка, сетачкаю над заднім колам.

Спыніўся каля самае першае і найбліжшае ад шашы Літаваравай хаты — на надворку быў якраз Бронік, нязвыкла для чужога вока, трымаючы ў левай руцэ сякеру і высунуўшы з перакрыўленага рота ружовы кончык языка, сек дровы.

Не злазячы з сядла, Платон узяўся адною рукою за шарую штыкеціну старога, абсыпанага лішпаём плота і, не павітаўшыся, спытаў:

— Скажыце, а дзе тутака Рэпкі жывуць?

Літавар яшчэ секануў ляўшою па тоўстым алевыхым палене, раскалоў яго наўскасяк і падняў свой гарбаваты, спушчаны да губы нос.

— Пытаеце, Рэпкі? — і, выцягнуўшы шыю, паказаў гэтым доўгім пад малою кепкаю носам туды, дзе збоку вёскі, за рудым поплавам, за смугою маладога алешніку, на грудях, чарнелі, як напрудвесні гной, кучы Прылуцкіх хутароў. — Вунь там, на хутарох, яны.

Сціскаючы пад барадою незавязаную суконную хустку, з сяней высунулася старая Літаварыха, спытала шапялявым ад бяззубага рота голасам:

— А нашто яны вам?

— Пытаеш?.. Трэба чалавеку, — Літавар са злосцю ўбіў у лагчынку падзёўбанае калоды цяжкую з гарбатым тапарышчам сякеру.

— Бяда з іхнім Сяргеем прылучылася, — сказаў і адварнуўся, каб схаваць свае вочы, Платон Верамей.

— Ах, ліха! Што ж такое?

— Задушыўся Сяргей... Палез чысціць цыстэрну, а там бензін быў...

— Матка найсвенша, каторы ж гэта?

— Ну старшы іхні! Каторы, каторы... — перакрывіў мацеру Бронік Літавар.

— Гэта той, што табе голаў расквасіў?

— І што ты да чаго гаворыш! — зморшчыўся Бронік і пераступіў цераз горбу ружаватых алежах дроў.

Платон адапхнуўся рукою ад плота, зарыпеў тугім лапцугом, заварочваючы на вузенькую, выплесканую нагамі сцежку.

І калі ў раўку, што аддзяляў Літавараву хату ад вёскі, завінеў, недзе наскочыўшы на каменьчык, яго ровар і схавалася белаватая, абцярушаная цэ-ментам кепка, Літавар зноў упікнуў мацеру:

— Вот не ведаеш, дзе ўваткнуць свой язык.

— А што ж я такое сказала?.. Бо й проўда...

Бронік са злосцю папхнуў незашчэпленыя веснікі і, усунуўшы рукі ў кішэні, пайшоў да Мондрых — дзверы ў іхнім гумне былі адчыненыя. Адтуль чуўся нізкі глухі грукат — білі недзе па неразвязаных снапах, палажыўшы новы пасад. Бах-бах-бах — малацілі ўзасаб тры цапы: мужчынам, пэўна, памагала Алесь.

Бронік Літавар паслухаў гэты бесперабойны вясёлы ляскат цапоў, што аддаваўся за вугламі чу-

жых будынкаў, і зайшоў у закуранае пылам гаркаватае гумно, каб расказаць нечаканую і страшную весць.

Адсюль, з гумна, яна, трохі перайначаная, распаўзлася, як прусакі ў цемнаце, па ўсім Верасаве, прыдумляючы і дакладваючы сваё, усе сталі гаварыць, што Давыдоўскі знарок паслаў у тую «шасцерню» Сяргея Рэпку.

Цяпер па вёсцы гэтую чутку насіла, забягаючы з хаты ў хату, Ваўчкова Вольга, як і заўсёды, распэтаная, з пасінелымі ад холаду лыткамі, у старым незашпіленым кажуху з абцёртаю апухаю і вышмарганымі да чорнага бляску поламі ніжэй кішэняў.

Задыхаючыся ад ветру і чуючы, як ён цячэ ў рукавы, студзіць сцёгны пад лёгкаю паркалёваю сукенкаю, шыецца вострым холадам праз незашпілены кажух да грудзей, Вольга абышла адзін канец вёскі і вярнулася ў свой. Спатыкаючыся ў нізкай чарнаце, дабегла да Корсакаў: у хаце пад столлю свяціла лямпа, за спацелымі падвойнымі вокнамі быў чуваць дзявочы голас і смех — дзяўчаты, мусіць, пазбіраліся на прадзіва.

Вольга пастаяла на глухім надворку, не рашаючыся зайсці ў хату — успомніла, як надоечы прыходзіў да яе сварыцца за Міцю стары Корсак, — і каля хлявоў і гумнаў выйшла на другую вуліцу.

Тут у хатах яшчэ не было агню, толькі з-пад наеханага каўпака Пытлевай страхі глядзелі жоўтыя вокны. Недзе там ляпалі аб дубовае шула і звінелі зашчапіцай веснікі. Гайдаючы цяжкае акованае вядро, рыпеў у цемнаце журавель. Вольга аж збілася з хады, успомніўшы ўчарашняе.

Учора зранку, прыбегшы сюды, пад калодзеж, з двума пустымі вёдрамі, Вольга ўбачыла на другі бок плота старога Пытля — падпільнаваўшы яе з акна, ён, мусіць, скоранька выбег на двор і стаяў у доўгай, не ўвабранай у порткі сарочцы, босы і без

свае авечае шапкі на лысай галаве.

— Вады не дам! — сказаў ён цераз плот, прытоптваючы абедзвюма рукамі доўгія, стрыжаныя «пад гаршчок» валасы.

— Чаго вы, дзядзько? — Вольга прыгнулася, знімаючы з плячэй каромысла, каб схваць свае вочы.

— Яна пытае яшчэ чаго? А зводы хто носіць, хто абмаўляе з пят да галавы?

Вольга і без гэтага дагадалася, што да Пытля дайшла тая чутка ці мо праўда, якую яна расказвала стрэчным і папярэчным бабам, што меншая Пытлева дачка Даня, дальбог, сама бачыла, хусткаю ўкручвае ды ўціскае жывот, каб не было пазнаць, што яна тоўстая. Бо гэта ж яе з дварчанскае сушні, дзе Даня рабіла кожную восень, чысціла машынкаю яблыкi, падвозіў дадому Коні Грах — кажуць, нейкі татарын ці грэк, што з яўрэем напалам трымаў гэтую сушню.

А Вольга знарок, быццам нічога не ведаючы, здзівілася:

— Што вы, дзядзько, кажаце?

— А што чуеш. І пайшла, сучка, вон!.. Ідзі пабрашы яшчэ, а вады не дам.

— А за што я трынні жала, га? — Вольга паставіла пустыя вёдры, выпрасталася і закрычала мацней: — За што? Каб ты захліснуўся сваёю вадою, каб цябе ёю астатні разок памылі!

Бліснуўшы аблыселаю макаўкаю галавы, Сымон Пыцель схваўся ў сенях, а Вольга, стоячы з пустымі вёдрамі, крычала ў Сымонавы вокны, завешаныя белымі памярэжанымі фіранкамі:

— Гэта ж я тры дзянёчкі жала, каб цябе зжала якое ліха. Во, палец парэзала, яшчэ нарасць не сышла.

Вольга выставіла руку і азірнулася, ці бачыць хто яшчэ: у цёмных сухаватых шыбах суседніх хат раставалі невыразныя здалёк твары — цікаўныя

бабы адыходзіліся ад вокнаў.

Задраўшы голаў, Вольга яшчэ закрычала ў сляпыя суседнія вокны:

— Во паглядзеця, людцэ добрыя, ён вады мне не дае!.. То няхай сплоціць за тья тры дзянечкі! А воду я знайду за такую плату! Параблю людзям і знайду...

Але вады Вольга так і не набрала, прыйшлося ісці ў другі канец вёскі да Залахчынавых — калодзеж быў там пры самым балоце, вада з яго пахла гразёю, гнілым аерам, як з завоні.

Цяпер, зірнуўшы на журавель, што вісеў на вілаватай бабе — укапаным слупе, — як нейкая вялікая камарова нага, на вокны Пытлевай хаты — там на белых фіранках мільгаў, варушыўся нечы цень, — Вольга прыспешыла хаду і, чуючы, як у вушах шуміць гэты моцны ледзяны вецер, скіравала да Мондрых. Яе брала цікавасць паглядзець на Алесіных малацьбітоў. Ці ж праўду кажуць у вёсцы, што з адным з іх — маладым і надта харошым — Алеся злюбілася.

За плотам шумеў, шоргаў аб частаколіны голы вішаннік. У мітуслівай цемнаце гародчыка звінелі пустымі галоўкамі ссохлыя кветкі. Шастаючы, як папераю, вецер мёў па надворку, закручваў у горбачку сухое лісце.

Прытоптваючы нагамі гэта шапаткое чуткае лісце, Вольга незнарок устрывожыла заядлую сучачку. І тая забурчала, недзе шчэрачы зубы і дзеручыся пад падрубу.

Стуліўшыся ад ветру, што дзьмуў сюды, на ганак, вострым скразняком, Вольга ўчула, як з хаты ў сені завішчалі не змазанья на завесах дзверы і Алеся прытупнула на сучачку:

— Пайшла вон! Абы чалавек да парога, так яе ўжо разбірае нейкая халера.

Вольга пайшла на жаўтлявую яснасць у пройме дзвярэй і ў хаце ўжо сказала, нагнуўшыся і тручы

рукамі настылыя калені:

— Ну і халадэча, ну і вятрыска.

— І проўда ж, дзе вы бачылі, — азвалася на яе голас старая Мондрыха, што сядзела на лаве над кошыкам, абіраючы і плюхаючы ў саган з вадою картоплі.

— Гэта ж заўсёды так, калі чалавек павесіцца ці памрэ, — зірнула Вольга на чужых у хаце людзей — што скажуць яны.

Адзін з іх, немалады ўжо, з чубком натапыраных на лысаватай галаве валасоў, з няголенымі паўпаданымі шчокамі, паплёўваючы на рукі, віў дратву, зачачіўшы яе за цвік на слупку печы, другі — малады, чарнявы, гарбаносы, як баран, — сціснуўшы між калень, тачыў трохкантным напільнікам сякеру, сыпаў сабе на порткі сівенькую парахню жалезных апілак.

— Чорт душу забраў, а цяпер радуецца, скача, — сказаў стары малацьбіт, качаючы насліненымі далонямі распушчаны кутасік канпель.

— Ці чулі ж? Дак кажучь, што той Давыдоўскі знак паслаў Сяргея ў гэтую шасцерню, — Вольга ўсё не спускала вока з маладога малацьбіта.

— Няўжо? — паднялася на лаве старая, вытрасаючы з фартуха ў кошык лупіны.

— Дальбог! — пабажылася Вольга.

— Можа, выдумляюць... — стары малацьбіт шмаргануў рукою па звітай дратве.

— Ды чаго ўжо людзі не прыкладуць, — Алеся зайшла і стала між Вольгай і Імполем, засланіла яго ад Вользіных зяркатых вачэй.

Толькі нямая, ціха седзячы на лаве, лушчыла ў жоўты паліваны збаночак з сухіх струкоў шарую фасолю ды Імполь, не ўмешваючыся ў гутарку, шоргаў напільнікам па затупленай сякеры.

— Мая ты любко, чаго цяперашнім часам не бывае, — Вольга нахіліла голаў, каб яшчэ з-за Алесінага пляча глянуць на Імполь, але стрэлася з

прыжмуранымі Алесінымі вачмі, учула, як тая сапе, раздзьмуўшы злыя ноздры, і сумелася:

— Ой, забавілася я, мае ж удома без вячэры сядзяць.

Шморгнуўшы кажухом аб вушак, адчыніла дзверы, але, мусіць, убачыла, як бліскае зялёнымі вачмі ў цемнаце сяней заядлая сучачка, і ўскочыла ў хату. Крыва засмяялася:

— Дальбог, укусіць!

— Не, яна ўжо не чэпіць, — зняўшы з цвіка драгву, да дзвярэй падышоў стары малацьбіт, наводмаш папхнуў іх рукою і патрос у сені жоўтым абкураным пальцам: — Сціхні, кажу табе.

Вольга прашмыгнула праз сенцы на двор, прыпынілася за веснікамі, абвыкаючы да цемнаты, перабірала ў памяці: да каго яна яшчэ не схадзіла.

Душу яе, як вада слізкі зялёны камень, аблівала радасць, што будучь гаварыць пра смерць Сяргея Рэпкі ў вёсцы цяпер так, як расказала яна. І Вольга не чула ні сораму, ні брыдкасці, а толькі радасць: ёй нават верылася самой у тое, што яна выдумляла.

На грудку за неглыбокім, па берагі залітым цёмнатою ровам прыплясканымі каўпакамі стрэх паднімаліся Літаваравы будынкi. Вольга ў Літава-раў яшчэ не была.

Абцягваючы падняты купал сукенкі, пабегла туды. Пад пахі, як пташку на распасцёртых крыллях, яе паднімаў тугі вецер. Пад нагамі бэрсалася густая цёмната. Шарэла, выплываючы, як утопленая крыга з цёмнае вады, сухая пясчаная вуліца.

Каля застрэшка Мондравай хаты шастаў саломаю, густа шумеў, як у сухім тросніку, вецер. Забіваў Вользе дух, як малое дзіця, што не ведае яшчэ брыдкасці, паднімаў на ёй сукенку, абліваў холадам сцёгны.

Сярод вуліцы нешта раптам зачарнелася, нібы паднімаўся п'яны. У Вольгі абмякла сэрца, яна адскочыла ўбок і раптам засмяялася сама з сябе —

пазнала той пляскаты з выдзеўбленым умшэлым крыжыкам камень, што ляжаў тут на вуліцы напроці Мондрых. І каб не ведала, што ён тут ёсцака, але ж уночы ўсё, як нанавя, бачыш...

Завярнула з дарогі, абмацаваючы нагамі сцешку, што паднімалася на грудок да Літаваравяга плота, і зноў самлела ад страху. Зліваючыся з цемнатаю, нехта папраўдзе ішоў сюды — заскрыгаталі на ржавых завесах веснікі.

— Ой, хто гэта? — каб перамагчы свой страх, спытала Вольга.

— Гэта я... Не бойся! — голас быў Літавараў.

— Ой, начысто перапалохаў, — паспакайнела Вольга.

— А ты ўжо такая баязлівая, — ён заступіў ёй дарогу.

— Дальбог, вунь каменя і таго спалохалася, — яна распазнала яго белаваты ў цемнаце твар.

— Ну? — Літавар, распасцёршы рукі, злавіў яе, прыціснуў да сябе, засоп недзе каля вуха: — І ніц сабе выходзіць?..

— Не чапісё... Ці табе дзевак німашука?

— З бабамі латвей... Дзеўка покуль расмакуецца...

— А за Корсакаваю наймічкаю, нябось, бегаеш?..

— Бо цябе рэдка калі зловіш.

— Не гавары абы-што, — Вольга выкруцілася з яго рук, паўзіралася ў густы, збэрсаны ветрам поцемак, зашаптала: — Ці чуеш, нехта як плача?

— Дзе?

— Як на шашы сяроўна...

Літавар насцярожыўся, кашлянуў і таксама паचाў слухаць.

Недзе здалёк, з-за Літаваравай хаты, быў чуваць заглушаны, разарваны ветрам плач.

— Мо Рэпкавага Сяргея вязуць? — Вользін голас залекацеў і ад холаду, і ад нечаканае здагадкі.

Топячыся па самыя пахі ў глыбокай цемнаце,

Літавар высунуўся з-за невысокага плота на ледзяны вецер, прыгнуўся, узіраючыся на шашу. Пад мігатлівымі, разарванымі сеткамі бярозавага веця варушылася фурманка, на бітых каменнях ляскаталі колы. Захлёбваўся ад ветру сплаканы кабечы голас:

— А сыночак мой, а дзіятка маё, а чаму ж ты маўчыш, а чаму ж ты слова не абмовіш?..

Плакала старая Рэпчыха. Плач блізіўся — з’ехала з шашы і ўтапілася на пясчанай дарозе фурманка. Сухім расшчэпленым дрэвам заскрыпелі гужы, зарыпеў стары расхістаны воз.

Востра напроці каламутнага неба цямнеў старавечны дубовы крыж. Змогшыся, вецер паласкаў на ім белы кужэльны ручнік.

Да Літававай хаты, у невідую ноч, ляцеў абамлелы бяспамятны енк:

— А чаму ж ты апярэдзіў мяне, а чаму ж ты выбраўся ў гэткую дарогу першанькім? А сыночак мой, а што ж ты нарабіў? А-я-ё-ой!

Налёгшы на частакол, Літавар слухаў гэты нядужы, ледзьве жывы голас. Яго душыла нейкая глухая, перамешаная са страхам радасць, што на свеце няма аднаго Ката. І тым часам прыдушаны сорам заварушыўся ў ім, рабілася непамысна, ён чуў, як у яго шэрхне скура ад гэтага енку, як сыры лядовы холад аблівае, цісне грудзі.

— Ідзём жа ж, глянём хоць, — недзе блізка каля яго захліснулася ад ветру Вольга і пабегла на дарогу пад крыж — нібы ў каламутнай вадзе, раставаў, гінуў яе кажушок.

Літавар нацягнуў ніжэй на лоб кепку, угнуўшыся пайшоў проці ветру, але Жэнікаў голас перапыніў яго:

— Мама, мама, ці чуеш, ну сціхні! Ці падымем ужо яго? Мама!..

У Літавара раптам завірвала, падпялася даўняя помста на Рэпку, і ён крута завярнуў назад. Хаваю-

чыся ў зацішку за плотам, глядзеў на вуліцу.

Фурманка, мінуўшы равок, змяшалася з поцемкам. У першых хатах напроці ясных акон замільгаў цень — бабы выбягалі страчаць нябожчыка. Вецер глушыў дробны спешны тупат іхніх ног, скоранькі і востры скрыгат адчынёных веснікаў, гэты працяжны, спакутаваны плач Рэпчыхі.

Толькі тут, за чэрстваю дарогаю, ляпаў на абымшэлым камлі прысадзістага дубовага крыжа палатняны аб'еханы ручнік, звінела выгнутая брыльком бляшка, што была прыбіта над злінялым абразком, ды на карэлых бярэзінах пры шашы цякло і шумела доўгае всце.

Высока паднімаючы ногі, каб не спатыкнуцца ўпоцёмку, Літавар збег з грудка ў равок і пайшоў яшчэ на сяло да Мондрых — брала цікавасць паслухаць, што скажуць бабы, калі вернуцца ад воза.

ХІІІ

Што ні сон у Алесі, то ўсё пра тое, як даўней было.

То сніцца Восека: той стары лес, ад якога ўжо знаку няма — высеклі, выкарчавалі ўсё, і цяпер аруць, урабляюць навіну, — а яна ў тым лесе ягады збірае, і маці-нябожчыца з ёю. Шморгае, як доіць, абедзвюма жменямі ў падвязаны збаночак чорныя, абкураныя сіняватай смугою бубкі, а ў яе, у Алесі, ягады бягуць, выслізгваюць між пальцаў, сыплюцца на лапушысты, што дробненька дрыжыць, нібы ад дажджу, ягаднік.

То на выгане палатно беліць: стаўшы на колёнкі, сцягвае яго, ужо сухое, скручанае ветрам, складваючы ў гармонік, каб зноў утаптаць у рэчку пры плыткім, ружаватым ад дробных каменьчы-

каў беразе, дзе клубком уюцца і точацца ў жвір шарыя з белым радком пацёркаў верацённіцы. А нечыя чужыя дзеці з белымі і тоненькімі, як сніткі, ножкамі, выбегшы з рэчкі, пераскокваюць цераз палатно. Каторы наступіць на шары пас, што слізгае па натапыранай траве, кульнецца, як сноп, падхопіцца і ўцякае, задраўшы голаў ад вялікае, аб'еханае на вочы шапкі, — толькі на палатне цямнее яго мокры след.

Алеся баіцца, што палатно ўзяленняць, і, выламаўшы крохкі, у карабых і ліпучых лісціках, алахавы дубец, бяжыць за дзецьмі, а ногі — як не свае: млеюць, аднімаюцца, і яна прачынаецца — змэнчаная і мокрая ад поту.

А сёння абудзілася ад свайго крыку, прысніўшы, што парэзала сярпом руку — усе пучкі, да самае косці, і мезены палец толькі на скурцы вісіць.

Здаецца, жнуць яны з мамаю жыта, як гэта было да хутароў, на тым шырокім, у трэцім палетку, шнуры, каля Свайго Кута.

У разоры, на свежым пруткім іржышчы, што пахне сырою саладжаваю саломаяю, каптурком стаяць абвешаныя палатнянаю полкаю арэхавыя трыножкі — там у цяньку вісіць прывязаная вярчачкамі за лучок палатняная калыска. У ёй малы Змітрык.

Покуль дзіця, сапучы ў нос, ціхенька спіць, мама стараецца болей нажаць: заняўшы шырэйшую постаць загона, шморгае, не разгінаючыся, сярпом, кладзе, падтрымліваючы ім пад шапаткія каласы, тоўстыя жытнія жмені на разасланае сырое перавясла. Толькі ўлучыць час, тужэй зашмаргнуць ссунутую дзюбкаю на вочы ды раз'еханую хустку.

А яе, Алесін, шнурок расце, даўжэе. Звесіўшыся цяжкімі каласамі, у якіх дзе-нідзе чорным вугольчыкам сядзіць спаленае маланкай зярнятка, жыта пагойдваецца, шапаціць, як растрывожаныя му-

рашкі.

Алеся ловіць вострым, надоечы толькі, мусіць, назубленым у каваля сярпом слізкае, абвітае бярозкай жыта, бярэ яго зверху не надта спрытнаю леваю рукою і, трохі заламаўшы, цягне да сябе серп.

Спяшаецца. Забыўшыся, ловіць спярша не сярпом, а рукою гэтае жывое, што ўцякае з пальцаў, жыта. І шморг сабе па руцэ, па ўсіх пучках.

Але болю, здаецца, спярша і не ўчула, толькі скрыгат сярпа, што дайшоў да косці. Падняўшы руку, убачыла аблітыя ліпкаю крывёю пальцы, той мезенец, што вісеў на адной скурцы, і заенчыла, ужо, мусіць, прачнуўшыся і чуючы, як ад болю млела ўся левая рука і шчымеў той самы, папраўдзе некалі парэзаны на жніве левы мезенец — на якім яшчэ цяпер жылаватым шнурком уздуваецца нарасць.

— Чаго гэта ты? Чаго?.. — спытала з печы, абудзіўшыся ці не задрамаўшы, старая.

— Прысніцца во нешта, хай крые бог, — сказала Алеся, а перад вачыма стаяў усё яшчэ той адрэзаны сярпом левы мезенец.

— Перахрысціся, злое ад сябе аджані. Ты чуеш?

Алеся, душачыся ад нейкае цяжкае сапрэлае гарачыні, ссунула з сябе радзюжку, скоранька перахрысцілася і, выціраючы з лоба расу ліпучага, як тапалёвы сок, поту, зноў падумала пра гэты страшны сон: на добрае ён сніцца ці на благое.

Заснуць ужо не магла. Глядзела ў сіняватае, нібы застаўленае крыгай лёду, акно, чула, як, бэрсваючы разасланую на зямлі салому, салодка цмокаў губамі, мармытаў, не разбярэш што, Імполь, як недзе драпаўся, лезучы па сцяне на гарышча, кот. Свайго ў Мондрых не было — прыходзіў чужы, Літавараў.

З тонкага шнурка памяці слізкімі пацеркамі сыпалася ўсё тое даўнейшае, калі яна папраўдзе парэзала сабе палец на жніве ў асадніка Грабянкі,

ходзячы разам з верасаўскімі маладзіцамі і бабамі да яго на заробаткі і жнучы пераспелы ячмень.

Лета тое было грымотнае: пярун забіў на возе са снапамі Грабянкавага парабка, што звозіў з поля жыта. Уцякаючы ад невялікае, набрынялае дажджом сівае хмаркі, ён паспеў ад'ехацца з іржышча на сценку: раптам, зашыпеўшы, мільганула і, зламаўшыся, уткнулася ў воз нагрэтая да чырвані страла. Востра, нібы працінаючы ўсіх, ляснуў пярун — адно казыталася камарыным звонам і звінела нудна ў вушах.

Спуджаны конь турзануў убок з дарогі, сцялежыўшы і перавярнуўшы туга сціснуты рублём воз. На зялёную, аброшаную дажджом мураву выкуліўся, як мяшок, ужо нежывы фурман: на скроні, каля абсмаленых сівых валасоў, з невялікае, быдта як працінае чым вострым, раны сачылася кроў.

Пасля гэтага Алеся стала баяцца грому — робіцца як сама не свая, аж ад памяці адходзіць, калі ўбачыць, што збіраецца хмара і пачынае бліскаць сінявата-ружовая маланка. І ніколі не сядзіць адна ў хаце, уцякае да людзей.

Да асадніка дажынаць ячмень пасля таго здарэння яна не пайшла б, але цягнула тое, пра што не толькі чужому, нават сабе прызнацца баялася: брыдка было каму сказаць, што бегала туды, каб убачыць асаднікавага сына — рослага, са смуглявым далікатным, як у дзяўчаці, тварком, Франака. Туга падпяразаны плеценай рыпучай папружкай, у сіняй з белым каўнерыкам і зашнураванай на грудзях тэнісцы, з кніжкаю пад пахай, ён заўсёды прыходзіў да жней.

Стары, без аднае нагі Грабянка з абвіслымі, як у Пілсудскага, вусамі, у вайсковым фрэнчы і ў «мацеюўцы» — сіняй круглай фуражцы, паказваўся на полі рэдка — тады-сяды прыязджаючы ў брыццы з высокімі жалезнымі рысорамі, у якую быў запрэжаны сівы, у чорныя яблыкі, конь, на яго выгнутай

шыі пруткаю чорна-сіняватаю шчоткаю дрыжала падстрыжанаая грыва.

Грабянка, седзячы на пругкім спружыністым сядзенні, засланым старым суконным коцам у клетку, бліскаў адным ботам з высокаю шчытнаю халявай, на другой, толькі да калена, назе калоша вайсковых брычэсяў была складзена і прышпілена тоўстаю вялікаю шпількай.

Грабянка чухаў тое адно вострае калена, моўчкі паглядаючы на жней, якія, насунуўшы на вочы дзюбкі хустак, яшчэ спарней махалі сярпамі, і даваў знак насупленаму фурману паганяць каня.

Пры жнеях на полі быў найбольш Франак: ляжаў, уткнуўшыся падбародкам у кулак, на рудым ад пераспелага кмену замежку пад старою, ссыпанаю пучкамі карычняватых дзічак карчыстаю грушаю, чытаў кніжку.

Маладзіцы, навярэдзіўшы спіну — памахай, нагнуўшыся, сярпом — і хітруючы, каб як перадыгнуць, паднімалі голаў і крычалі, зіркаючы быстрымі вачмі з-пад насунутых на вочы хустак, туды, пад трапятлівую блішчастую грушу:

— Франусь, прачытаў бы нам што-небудзь са свае ксёнжкі!

Франак адрываў ад кулака падбародак, чырванеў, як наліты яблык, сарамяжліва пасміхваўся, крывячы чарнаватую ад не голенага яшчэ пушку верхнюю губу.

— Можа, там пра любоў пішацца? — пыталася каторая, ужо саўсім асмялеўшы і не саромеючыся маладога асадніка. — Цікава, як у ксёнжках любяцца?

— Наўме табе яшчэ гэта любоў, мужыка свайго меўшы, — круцілі галовамі старыя бабы.

— Калі не мне, то няхай Алесі пачытаў бы, — не сціхала тая баявейшая маладзіца.

Алеся, не ведаючы, куды дзецца ад брыдкасці, яшчэ спарней шморгала сярпом гэты пераспелы,

заглушаны высокім распушаным асотам ячмень і нат не ўчула, як у мезенец на левай руцэ ўпіўся серп.

Убачыла кроў — і толькі тады ад страху і болю турзанулася, зайшлося холадам сэрца.

— Вой, што ж гэта з табою? — закрычалі бабы, мусіць, убачыўшы, што Алеся зьялела, і раптам забыўшыся пра таго маладога асадніка.

Алеся падняла здранцвелую руку, баючыся глядзець на парэзаны палец, з якога капала густая цеплаватая кроў.

— Ах, божачка, лапiк ёй дайце, лапiк! — заенчылі жнеi.

— Во, кроў як свiшча, аж страх глядзець...

— Пачакайце ж, дзеткі, дайце сюды руку, — ша-стаючы жоўтым ячменiшчам, да Алеся падбегла старая Лiтаварыха, схапiла за парэзаную руку, крыкнула на жнеi, каб тыя адварнулiся, падаткнула руку пад падол свае доўгае, аж да пят, суконнае спаднiцы і пачала мачыцца, як агнём апякаючы Алеся парэзаны палец.

Алеся спярша нават разабрацца не паспела, што гэта яна робiць, потым вырвала руку і ўсё азiралася, цi не бачыць Франак — было брыдка, хоць у зямлю правалiся.

— Стыд не дым, дзеткі, вочы не выесць, а рана во загоiцца.

Разарваўшы зубамi тоўсты рубец кужэльнае сарочкi, Лiтаварыха адарвала вузкаваты, даўжынёю на пядзю пасак.

— На, завязаш, толькi бабкай спярша рану прыкладзi.

Трымаючы перад сабою парэзаную руку, Алеся пабегла на дарогу — там з цёплае прывялае травы варсiстымi лiловымi таўкачыкамi выткнулася бабка-трыпутнiк, — вырвала закурэлы пылам, прашыты нiткамi-жылкамi зьялены лiсток і завярнула назад, зводдаль абыходзячы дзiкую карчыстую гру-

шу, дзе ляжаў, унурыўшыся ў кніжку, Франак.

Чула, як суха шапоча на грушы рабое, нібы абседжанае мухамі, лісце. І нат збілася з хады, калі яе дагнаў Франакаў голас:

— Чакайце, вы што, руку парэзали?

— Ага, — яна не азірнула, толькі прыспешыла хаду. Блытаючыся нагамі ў высокім пераспелым кмене на замежку, ён забег ёй наперад.

— Я схаджу дадому, прынясу ёду.

— Ой, нашто, я прыкладу бабкай, — камечачы гэты запылены лісцік, яна прыпынілася, убачыла яго сінія вочы, рэдзенькі яшчэ пушок на шчоках каля вушэй, чырвоныя мяккія губы...

— Ад гэтае травы можа быць заражэнне...

— Праўда, не трэба, — папрасіла яна, дзівячыся, што ў яго гэтакія сінія вочы.

Але ён не паслухаў, пабег дадому, вярнуўшыся на поле з мацераю — тоўстаю, што, ідучы, перавальвалася, як качка, асаднічыхаю. Алеся аж жахнулася, убачыўшы ў яе на шчацэ чырванаваты, як тая няспелая сліўка, гуз і рэдзенькія чорныя вусы на губе, калі асаднічыха пачала разверчваць гэты перавязаны ўжо і прыкладзены бабкай палец, каб памазаць яго ёдам і перабінтаваць.

А ўжо зацішным, ацяжэлым ад расы вечарам, варочаючыся з жніва дадому, верасаўскія бабы, як злыя асеннія мухі, зноў пачалі кусацца:

— Уга, як сёння Франак стараўся!

— Дзе вы бачылі, і ёд прынёс, і мацеру паклікаў.

— Ці не ўлюбіўся?

— Ты глядзі, дзеўка!..

Алеся толькі чула, што, нібы ад агню, пякуць шчокі, але маўчала, бо дзе ты перагаворыш языкатых баб: ты — слова, яны — два.

А перад сном, сцішыўшыся ад першае маладога гарачыні, думала пра асаднікавага сына і аж мрела ад перапалоханага, трапятлівага радасці, што заўтра зноў убачыць яго.

І не магла заснуць, растрывожыўшыся ад мысляў і баючыся ружавата-сіняе маланкі, што, разарваўшы чорную духату ночы, сінім бляскам апальвала вокны, бярэзіну на вуліцы, шарую страху суседняе хаты з пабеленым комінам, і зноў удушлівая цемната, як вялікім чыгуном, накрывала ўсё — блізячыся, пачынаў грукатаць, нібыта цяжкі наладаваны воз на бруку, глухі пярун.

Свет рабіўся ясны, калі назаўтра, распагоджаваю ранічкаю, Алеся выходзіла на пясчаную, падзеўбаную дажджом дарогу, паабапал якой лавамі палёг руды, дзе жаўтлява-зялёны лён з цвёрдымі спелымі галоўкамі, калі з невысокага грудка бачыла чырвоную чарапіцу Грабянкавага млына, возера, што, разліўшыся цяжкім растопленым волавам, стыла ў вянку сівых вербаў і навіслага грываю густога аеру, дарогу, абсаджаную старымі карэльнымі яварамі ў блішчастым, як бляшаным, лісці, усю Грабянкаву асаду — з гумном, стайнямі, з мураваным атынкаваным домам, што хаваўся па вокны ў кучаравым садку, дзе кожны раз пасвіствалі шпакі, мусіць, шукаючы неабабранае дзе цёмнае вочка пераспелае вішні.

Там недзе быў Франак. І старая асаднічыха, седзячы на ганку і адганяючы ад сябе рахманых вос, абірае і рэжа ў вялікую паліваную міску паабтрасаныя ветрам за ноч белыя сопкія папяроўкі.

Алесі здавалася, што ў асадзе было нейкае іншае ад верасаўскага, пекнае, вясёлае жыццё. І нетутэйшае, далікатнае хараство бачыла Алеся ў гэтым высокім Франаку, што прыходзіў на поле, заўсёды зачасаўшы набок густыя з выцвілым чубком валасы, трымаючы пад пахаю тоўстую ў палатняных вокладках кніжку.

Якімі гадкімі і брыдкімі здаваліся пасля яго верасаўскія хлопцы, што, панапіваўшыся на вечарынцы, смаўжом ліплі да яе — маладое, пудкае дзяўчыны, — гаворачы пра нешта дурное, і ад іх

пахла гарэлкаю і едкім, як атрута, потам.

Дзікаю маладою авечкай, якую першы раз выганяюць з хлява, пераскоквала яна цёмныя сені, дзе змакрэлыя ад доўгае, аж да звону ў вушах, полькі верасаўскія кавалеры падпільноўвалі дзяўчат, ловачы ў распасцёртыя рукі і цягнучы ў затхлы ад мышэй і кіслага курачага цеста кут.

Пудзілася яна і Франака, калі праз год стрэла яго ў Дварчанах, ідучы з дзяўчатамі на фэст: нясла свяніццэ перавязаную чырвонаю стужкаю жменьку жытніх каласоў, перамешаных з пераспелым, у звонкіх галоўках, лёнам і ўбраных калівам бурачковай васількі, пахкае малісы і халоднымі ліловымі вяргінямі.

Яна аж знікавела, калі, падняўшы вочы, раптам убачыла яго на вузенькім, дзе і не размінешся, вымашчаным цэментовымі плітамі ходніку.

Даўшы «дзень добры», ён нават прыпыніўся, пагладжваючы рукою свой злінялы, падкручаны ўгору чубок. Спынілася і яна, стаяла, як сама не свая, чуючы, што дрыжыць, нібыта ў жмені птушаня.

Схамянулася, што брыдка стаяць з хлопцам, што яна гонару не мае, і пабегла даганяць дзяўчат. А тыя, не азіраючыся, знарок ганарыста і моцна смяяліся, каб перабіць сваю зайздасць. Потым, калі адышліся, калі Франак быў недзе далёка, не стрывалі, не тоячы злосці, загаварылі пра яго:

— Ты глядзі, які далікатны..

— Дзіва што — асаднік, вучоны..

— А што? У яго шапка зваліцца, калі павітаецца з намі?

Алеся ведала, што дзяўчат бярэ зайздасць, не адбрэхвалася, думала пра сваё — дурная, нашто ўцякла, хіба ён з'есць, але і ўспакойвала сябе: ці ж патрэбна яму вясковая — ён знойдзе вучоную ды багатую. А што загаварыў, даў «добры дзень», то і праўда ж — хіба шапка зваліцца.

З гэтага дня стаў яшчэ больш спамянацца Грабянкаў сын, колькі перадумала пра яго, кожны раз усё перад сном, просячы ў бога, калі ажэніцца, каб брыдкую ўзяў, бо пры харошай забудзецца пра яе, пра Алесю, — жонку любіцьме.

Смеху варт, але гадоў колькі во гэтак ціхенька і зводдаль сама дзеля сябе любіла асаднікавага сына, выдумляла, як у нейкай забаўцы, як жыцьме з ім, усё бачыла сябе ў той асадзе, у белай мураванцы, што, хаваючыся па вокны, стаяла ў кучаравым садку.

Покуль не стрэлася з ім, ужо жанатым, якраз у тую воснь, як хварэла нябожчыца маці і Алеся прыйшла ў Дварчаны купляць лякарства.

Выйшла з аптэкі, таго ашалёванага і афарбаванага ў сіні колер дамка, што і цяпер стаіць у глыб двара за нізкім і рэдкім плотам, і ўбачыла Франака: ён, ужо нейкі сталы, распаўнелы, вёў пад ручку сваю жонку — маладое прыгожае дзяўчо, з тоненькімі і доўгімі, як жэрдачка, нагамі. На галаве ў яе сядзеў трохі набакір і хаваў адно вока чорны капялюшык з белай перынкай, кругом шыі абвіўся руды лісовы каўнер, вышчарыўшы вострую мызу.

Алеся знікавелая стаяла за тым нізенькім, рэдкім плотам, украдкам цікуючы на Франакаву жонку, на гэты рыжы, аж чырванаваты, пухкі каўнер. Яны адышліся, а знямелая Алеся ўсё глядзела, як у маладзенькай пані мякенька матляўся тоўсты лісовы хвост і пацялепваліся, як перабітыя, цёмныя лапкі.

Нешта горкае запяклося ў Алесінай душы, знайшлася злосць да Франака, нават нянавісць. Але забыцца пра яго не мела моцы — нават сталаю, калі хлопцаў не гэтак саромелася, калі ўжо і сватацца да яе пачалі. Спамянаўся ён нават замужняй, у пасцелі з Мондрым...

Толькі ў млыне, выграбаючы з карыта ў падвешаны мяшок цёплую слізкую муку і ўбачыўшы, як

ён спускаецца сюды, уніз, па рыпучых сходах, была спакойнаю. Дзівілася, што ён пабрыдчэў: на шчоках і на карку, як на кормным япруку, нарасло мяса і дзе дзелася тое яго даўнейшае хараство.

Едучы з млына дадому і прыгрэўшыся на гэтых цёплых пасля мліва аўсяных мяшках, прыглядалася да Імполя — бачыла збоку яго сінявата-цёмнае вока, выгнутыя і гусценькія, як асцюкі на маладым жытнім коласе, вейкі, яго невысокі з гарбком нос. Брала радасць, які ён прыгожы ды чысты — куды таму Грабянку! Шчакою тыцкалася ў шорсткае Імполева плячо, як тыцкаецца і трэцца аб чужую нагу маладое натапыранае кацяня, чакаючы, што яго пашкадуюць. І ледзьве ад памяці не адышла, калі ўжо дома, панасіўшы з воза ў стопку мяшкі, Імполь знянацку злавіў яе і з усяе моцы абняў каля дзежачкі, што пахла кіслаю старою рошчынаю.

Цяпер яна глянула ў растрывожаную пустую цемнату, дзе спаў ён, Імполь, убачыўшы толькі невыразна-белаватую падушку.

Там нехта варочаўся з боку на бок — шапацела новая, не перацёртая яшчэ салома.

На сцяне, спяшаючыся, цікаў і раптам заціхаў стары гадзіннік.

За шара-белаватымі, як засланымі густым туманом вокнамі, тоненька, нібы ў грайку з маладога жытняга сцябла, граў, бухаў раз'юшаны вецер. Скавытаў і дробна ляпаў у коміне непрычыненаю юшкаю.

Алесі прыгануўся ўчарашні вечар з гэтым лядовым і тугім, як вада ў рэчцы, ветрам, змэнчаны і ўжо асіплы голас Рэпчыхі, нейкі жалосны рып кола, што хадзіла ўлукаткі, не пападаючы ў каляіну і тручыся аб ляску ў драбінках. Паўстала перад вачыма Рэпкава хата, адна сярод абветранага поля, калі яны, верасаўскія бабы ды маладзіцы, прыбеглі паглядзець на Сяргея. Акно, што свяцілася праз старую радзюжку, свечка на стале каля блішчаста-

га жалезнага крыжыка, унураныя бабы, што, наспяваўшыся, ціха ўжо сядзелі на лавах, не пазіраючы на нябожчыка, які ляжаў на двух прыстаўленых і засланых сенам заслонах, трымаючы ў нежывых, нейкіх патанчэлых пальцах аб'еханы абразок...

У стопцы, зноў нарабіўшы груку, нешта скінуў кот. Мусіць, той самы — Літавараў, чорны, з зялёнымі вачмі: абнюхаў, пэўна, у кубельцы тыя два апоўцы сала, якія выхавала з лета старая. Увосень ці не ён пааб'ядаў барана, спэцкаў увесь перад, покуль у стопцы стыла, прывязаная за заднія ногі, белая, з ружаватымі скабамі тушка.

Скоранька схапіўшыся з ложка, Алеся ўсунулася ў настылыя сені. Нідзе нічога не было чуваць, толькі шапацела порсткім сенам і варушылася перад вачыма густая цёмната.

Навобмацак знайшоўшы халодную жалезную засаўку, Алеся адсунула дзверы.

Пад застрэшкам, як сляпы, нешта шукаючы, шаптаў вецер, тоненька грала саломінка. Востра шумелі і шоргаліся ўпоцемку каля плота голыя вішні.

Зайшліся, зашчымелі ад пякучага холаду Алесіны босыя ногі. Каля шыі ў глыбокі разрэз сарочкі пабег вецер, абняў, як зледзянелымі рукамі, пад пахі. На вуліцы за шарым частаколам мільганула нечая галава. Нехта здаўся падобны да Сяргея Рэпкі. Алеся, амярцвеўшы, ускочыла ў сені, грукнула з усяе моцы засаўкай. Не помнячыся, вярнулася ў кіславатую, настоеную духатой хату.

Прыстакнула на міг каля мужчын, узіраючыся на Імполья, на яго чорную, з ускудлачанымі валасамі галаву на белай падушцы.

З радасцю ўспомнілася тая дарога ў млын, шум хвойніку за рэчкаю, той міг, калі аддалася Імполью.

Ціхенька лягла ў не астылую яшчэ пасцель. Заклаўшы за галаву рукі і чуючы пальцамі свае мяккія валасы, думала пра Імполья. Да сэрца краўся, поўз слізкім халодным вужом страх. А што яму,

Імпольо, маладому хлопцу: пазабаўляўся з апале-лаю без мужчыны бабаю, нацешыўся ды і пайшоў далей — хіба ж не знойдзе гэтакую ж дурніцу.

У гумне ўсё змалочана, асталося коп пяць ячменю: на тыдзень, да самых каляд, не болей, тае малацьбы. Гэты тыдзень ён будзе яшчэ ў хаце, будзе гэтак ціхенька сапці на разасланым кулі саломы, будзе гэтаксама абдымаць яе ўпоцемку стопкі, лавіць у гумне, калі ўсе павыходзяць і яны астануцца адны.

А далей што?.. Няўжо ж яна звякуе адна тут з гэ-таю нямою залувіцаю, што во храпе на ложку, цмокае губамі, як няўежнае парася цеста; з гэ-таю свякроўю, што ўсё шавеліцца на печы, каб не апячы бок, падкладвае пад сябе на гарачым чаране анучы і ўсё не спіць, як сава, назірмак пільнуючы, што ў іх, у Алесі з Імпольем.

Едкім, удушлівым дымам па вёсцы распаўзлася чутку, што яна, Алеся, бярэ прымака. І чаго толькі не выдумаюць, не прыкладуць. Плешчуць усё, што старая Мондрыха не апіша зямлю. А можа, праўду гавораць?

Паўвалокі зямлі раздзелена на тры часткі: тры гектары запісаны на яе, на Алесю, шэсць — на іх, свякроў з залувіцаю.

Бацька галаву меў, калі радзіў яшчэ тады, як памёр Радзівон: «Зямлю запішы на сябе, а гэтым дзвюм вашывым скажы, што будзеш даглядаць да смерці». Дурная была — не думала заўчасна пра гэ-та.

Алеся ляжала з адплюшчанымі вачмі, узіралася ў гэтую цемнату, што мітусілася, як мітусіцца пыл у слупку сонца, і, здаецца, блішчала, адліваючы дробнаю лускою золата.

Да грудзей падступіла ўдушлівая гарачыня. Алеся скінула з сябе цяжкую коўдру — зарыпеў стары раз'еханы ложкак, разбудзіўшы, мусіць, Імполья, а можа, ён не спаў.

— Ты не спіш? — ціхенька спытаў ён вясёлым, як выспаным, голасам.

— Не, не сплю, — сказала яна, раптам зарадаваўшыся. І ўчула, як там, упоцёмку на зямлі, зашастала салома, а потым па гліняным таку зашоргалі босыя ногі.

Каля ложка забялела Імпалева сарочка.

— Ці-і-і, — зашаптала яна, ловячы яго рукамі за плечы, за шыю. — Старая не спіць.

І, ужо тулячыся да яго цёплых расхрыстаных грудзей, прызналася:

— Божа, чаго я толькі не перадумала пра цябе.

— Чаго ж?

— Во, нацешышся і кінеш... Пойдзеш са сваім старым другую шукаць, — і яна задыхнулася, чуючы, як ён мацней горне яе да сябе. — Але боская воля... А мне добра з табою, любенькі, міленькі мой!..

— І мне...

Счакаўшы, ужо спакойная, яна злавіла губамі яго вуха, сказала:

— Зямлю заўтра апісваць буду. Зямля будзе ў нас з табою. Ты чуеш, Імполька?

Ён маўчаў, толькі ціхенька соп, дзьмухаючы гарачынёю на яе руку. Кучаравая казытлівая лагчынка яго грудзей спакойна і роўна то падымалася, то апускалася зноў. Алеся здагадалася, што ён спіць — моцна, глыбока.

На печы зашлупалася анучамі, застагнала старая Мондрыха:

— Алеся, ці чуеш? Алеся!

— Чаго вы там?

— Падай вады. Мне нешта нядобрыцца. Ці не захварэла я? Смажыць мяне.

Алеся, штурхануўшы Імполь, ссунулася з ложка, разводзячы рукамі цемнату, пайшла да печы шукаць вядро. Там ужо ўчула, як зашастала на зямлі салома — Імполь ціхенька, як кот, шыгнуўшы з

ложка, укладваўся на разасланай саломе каля старога Ладзімера.

XIV

Нарваўшы змену пагоды, сцішэў, улёгся вецер.

І з сівага, трохі жаўтлявага, як зляжалая воўна, неба дробнаю маннаю зацерушыўся снег. Зашоргаў па сухім, сатлелым каля плота лісці, жвіраватым пяском сек па платах і сценах будынкаў. Потым, пагусцеўшы, закурыў, як пытляванаю мукою, легкія ўчарсцвелыя сцежкі, насеяўся ў грывы чырванаватай травы, пабяліў на старых, даўно не перакрываных стрэхах карычневы падсушаны мох, абвеяў з аднаго боку тоўстыя камлі дрэў, шарыя з аблушчанаю карою жэрдкі ў плоце.

Закручваючыся за вуглы будынкаў, на першай парошы дробным ланцужком лёг ціхі кашачы след. І на круглых каменнях, што ляжалі каля шчарбатых, падзёўбаных сякераю парогаў, ужо натапталіся крохкія аплаткі снегу.

Пачало сутоньвацца — свет зацягнуўся жаўтаватай каламутнасцю. Пацяжэлі і паплылі, пераварочваючыся і дыхаючы холадам, снегавыя хмары. Густа, быдта з арфы, пагнала косы, вялікі снег.

Лёгкім пер'ем круціла за хатамі, паднімала да страхі, шарахцела па сцяне. Цёмным роем віло каля акна ў зацішку.

Пачало раптоўна цямнець ад абложных снегавых хмар, блізкага вечара. Каля стрэх запырхалі, затрапяталіся вераб'і, шукаючы сабе начлег.

А верасаўцы яшчэ тапталіся каля хлявоў і гумнаў, упраўляючыся нанач. Прыпазніўшыся, варочаліся ў хату ўжо стракатыя ад снегу. У цяпле ён скоранька раставаў, пераліваючыся дробненькаю расою на жоўтых абкураных вусах, на касматых

бровах.

Цёмнаю сцяною за вокнамі стаяў першы зімовы вечар. Нязвыкла рана ў хатах запальваліся лямпы і газоўкі.

Сярод ночы пачало падморожваць — снег зрадзеў і сеяўся, як праз сіта, сухі і лёгкі. Ціха асядаў упоцёмку, шапацеў, нібы праз сон.

За ноч патаўсцелі ўсланыя гэтым лёгкім пухам тонкія старыя стрэхі гумнаў і хат. Мякка і чыста было на забруджаных учарашніх сметніках, каля заседжаных вуглоў выплеценых з пачарнелай лазы ці струхлелае саломы прыбіральняў.

Высокімі ганарыстымі каўпакамі снег сядзеў на рассохлых слупках у плоце, белымі вужамі выкруціўся на тоўстых суках дрэў, пухкаю ватаю на чапляўся на калючы дрот, белым вывернутым кажухом накрыў падвязаны куст божага дрэўца ў гародчыку.

Як ад прэснае блізкае вады наранкі запахла сырэм першым снегам.

Вочы адбіраў белы нежывы абшар поля — у ім гінулі, зліваючыся ў адно, далёкія груды і лагчыны. Толькі дзе на межах чарнеў корч дзікае грушы ды радкамі стаяў спіруцянелы быльнік.

На другі бок вёскі на стромым грудзе насупіўся сівы хвойнік, перад ім, як мядзведзь на заднія лапы, уставаў абсыпаны снегам прыгнуты ялавец. Ніжай, перад сіняватаю смугою голага алешніку, каля рудое, не ўкрытае снегам асакі, каля сцяны шапаткога тросніку, па белым абрусе поплава, выкручваючыся чорным вужом, паўзла рэчка.

У недагледжаных, што спускаліся да рэчкі, садах, каля паўсыханых ад старасці слівак, у жаўтлявых дубцах збэрсанага малінніку, пырхалі надзьмутыя, з ружаватым, як аблітым цёплаю крывёю, воллем птушачкі, з лускам дзяўблі падмерзлыя салодкія пупышкі.

Пахла горкім дымам ад сырых аলেখавых дроў. З

нейкага надворка быў чуваць востры стук сякеры — нехта ўжо даставаў з-пад белае коўдры снегу на-запашаны на зіму і скіданы ў горбу ялавец.

Шоргалі драўляныя, абкарэлыя цестам лапаты, на якіх яшчэ, можа, учора саджалі ў печ хлеб. Ад хат да гумнаў глыбокімі раўкамі цягнуліся сцежкі, упіраліся ў хлявы і прыбіральні, выбягалі на вуліцу — вузенькія, улукаткі, сцежка там была пратаптана яшчэ шараю раніцаю, калі бегалі да калодзежа па ваду, адзін за адным, стараючыся патрапіць у чужы след.

У людзей была радасць ад гэтае лёгкае, як за-баўка, работы, ад першага зімовага холаду ў рукі, ад гаспадарскага клопату, спадзявання, што не вы-мерзне жыта, што як перад калядамі мароз — так і пад кустом авёс.

Ліпкім і танюткім, як павучына, звонам трым-цеў, дзілінькаў медны, прывязаны да кольца пад гладкаю дугою званочак. Нехта ехаў у чорным ваз-ку за вёскаю, каля пустое ціхае шашы, пад карыч-няватай навіссю карэлых бярэзін.

Чуючы лёгкую дарогу, задзіраў голаў і фыркаў каштанавы конь з выцвілаю нястрыжанаю грываю і звязаным у тоўстую куклу цёмным хвостом. Лё-ганька падкідваў спрасаваны капытамі снег. З раздзьмутых злых ноздраў на вузлаватыя калені чмыхала і разыходзілася, збэрсаная нагамі, гара-чая пара.

Было нешта вясельнае ў гэтай лёгкай быстрой хадзе каня, у слізганні спрытнага. ганарыста пад-кручанага спераду вазка, у фурмане, што фанабэ-рыста, трохі адкінуўшыся назад, сядзеў на цвёрдай лаўцы: на спіне ў яго чырвоным атласам гарэла падкладка ў адкінутым башлыку рудой суконнай буркі.

Маладзіца ў шарай, як попел, хустцы вынесла з хаты на абкуранай бляшанай засланцы пазмята-нае з пяском смецце, сыпнула яго за плот на чыс-

цюткі снег пад белаю, як ад кветак ва ўрадлівы год, маладою грушай і спынілася каля парога, учуўшы дробнае чыстае дзіньканне медзянога званка. Студзячы белыя без панчоў ногі, пастаяла на сухім камені, спомніла нешта сваё, маладое, вясельнае і, прыкрыкнуўшы на курэй, што пазбіраліся тут, каля парога, схавалася за счарнелымі дзвярмі ў нізкіх сенцах.

Гайдануўшы на дрэве вяршок, з якога слупком зацерушыўся і доўга вісеў, асядаючы, сыпкі снег, сюды, пад грушу, зляцелі хітрыя вароны, шукалі ў шарым смецці жоўтую, звараную ў квасе костку.

Але квасу яшчэ ніхто не варыў. За хлевушкамі на гарадах ляжаў яшчэ нярушаны снег, яшчэ не было відаць здратаванага нагамі і чорнага ад перапаленай саломы месца. Яшчэ ніхто не калоў ужо даўно абмацанага рукою і зважанага на вока свайго парсюка, што вырваў у лычы дрот і каторы ўжо дзень рые ў хляве гной.

Усе чакалі праўдзівае зімы з гэтым белым снегам на плоце, на маладой яблыньцы, які бачыш, глянуўшы ў акно за грабеньчыкам першага лёду, што вырас у куце на ніжняй шыбе.

Але ўжо сёння, топчучы і падбіваючы чорнымі валёнкамі пухкі, што яшчэ не злёгся, сіняваты снег, праз чужыя пляцы Алеся бегла да бацькі пазычаць швайку. Сваю, вывернуўшы ржавыя цвікі з карытца, што стаяла ў стопцы, ніяк не знайшла.

Мінуўшы доўгае, на двое дзвярэй, гумно, ад якога пахла пераляжалаю гаркаватаю саломаю, Алеся ўбачыла бацьку з Міцём — яны, пэўна, збіраючыся даставаць картоплі, стаялі каля белага, насунутай вострым ражком, як бабская хустка, стрэшкі паграбка. На расчышчанага ад снегу стракатага зямлі бокам ляжаў лазовы кошык з накінутым на яго рудаватым салявым мяшком.

Алеся пераступіла адчэплены з аднаго калка і адкінуты набок дрот, якім быў абгароджаны по-

граб, каб не ўбіліся карова ці конь, і здзівілася:

— Ой, вы ўжо картоплі дастаеце?

— Ага... Можам і табе з кошык пазычыць, — Міця згроб пад стрэшкаю сухі, прыложаны каменем картаплянік, адкінуў заплеснелыя дошкі — з пограба дыхнула сырымі, спацелымі картоплямі.

— Вы мне лепш швайку пазычце, — Алеся схавала пад каптан да цёплых грудзей свае голыя настывлыя рукі. — Свае, каб на яе ліха, не знайшла.

— А што за гэта будзе? — спытаў стары Корсак, абгладжваючы жменяю рот.

— Кусок свежаніны, — засмяялася Алеся, жмурчы адно вока.

— Дык вунь у стопцы. У сцяне разам з напільнікам сядзіць...

— Вой, ці знайду ж я?..

— Ну, ты як маленькая, — Корсак пераступіў цераз лазовы кошык, пайшоў расчышчанаю сцежкаю, сунучы сагнутыя, як падсечаныя ў каленях, ногі.

Пад яго старымі, са свежаю дратваю вышэй задніка, ботамі сырою капустаю хрумсеў снег.

Алесі здалося раптам, што ў бацькі змянілася хада і падаўжэлі рукі. Яе ўзяў жаль, што так неўзаметку, за адну гэту восень, ён пахуднеў, усох і ўжо гнецца ў крук.

Гледзячы на гарбаватую бацькаву спіну ў шарай, сцёртай да рубцоў марынатцы, загаварыла ўжо пра сваё:

— Зямлю ж апісваць будзем, складаць тастамант.

Корсак спыніўся, адкінуўшы пало суконнага паўшубка, дастаў з кішэні завязаны на хвічку капшук з тытунём, перапытаў:

— Што ты гаворыш?

— Кажу, што зямлю апісваць буду.

— Знайшла калі.

— Чаму?

Сапучы носам, Корсак натаптаў у падстаўленую жалабком газету шчопці мяккага збэрсанага тытуню:

— Меней знайся з гэтымі малацьбітамі.. Бо чужы, што ў вёсцы плешчуць?

— Хіба людзям языкі пазавязваеш?

— А чаго раптам табе заманулася?

— Старая захварэла... Памрэ, крый бог!

Корсак скасіў вока, цераз плячо зірнуў на Алесю, мусіць, не даў веры, першым увайшоў у непрычыненыя сені — адтуль, нарабіўшы лопату, кідаючыся ў ногі і губляючы пер'е, паляцелі перапалоханыя куры.

У сені вызірнула Хрысця, з-за дзвярэй было відаць яе рудаватае, блішчастае, як вылушчаны каштан, вока.

— А я сабе думаю, хто ж тутака лопату нарабіў?

— Сені зачыняць трэба, а то во не прайсці, — Корсак паслізнуўся на курачым памёце і борздзенька схавалася ў поцемку стопкі.

— Вы ж з Міцём і не зачынілі, — адказала туды, у стопку, Хрысця і маргнула Алесі. — Аляксандрачка, зайдзі ж у хату.

— Вой няма калі. Па швайку прыбегла.

— Што, ужо свежаваць сабралася?

— Ага.

— Знаю, знаю, для каго стараешся.

— Каб табе такі нос, як ты ўгадала.

— А мо не? — падмаргнула і схавалася за абабітымі злінялаю радзюжкаю дзвярмі рудаватае вока.

Дзержачы адным пальцам за вушка ржавую няточаную швайку, са стопкі высунуўся Корсак.

— Тупая, але малацьбітэ падгостраць...

— Такой бяды, як-небудзь дамо рады, — Алеся павярнулася ісці, але Корсак ужо без злосці папрасіў:

— Пачакай. Маю табе нешта сказаць.

Алеся епынілася, падгладжваючы адною рукою пад хустку валасы, чакала.

— Я ўсё пра гэту вопісь думаю, — Корсак абразгаў у кішэні крэсівам. — Ці пагаварыла ты хоць з Вайтовічам?

— Ой, дальбут, не.

— Вот табе маеш, — ён секануў канцом пляска-тага напільніка па вострым крэмні — на руку пырснулі, зашыпеўшы, вострыя іскры, з кавалачка рудое, як пераспелая порхаўка, губкі закурыўся сіні дымок. Корсак, смокчучы, прыкурыў папяросу, папярхнуўшыся дымам, парадзіў: — Трэба было пагаварыць, а мо й пачаставаць. Аладку, не падмазаўшы, і то не спячэш, а тутака такая справа... І за сведку свайго чалавека трэба ўзяць. Каго маеш?

— Дык вы, тата, і будзеце, — не дала яму дагаварыць Алеся.

— Вот галава, — крыва засмяяўся і выйшаў з сяней Корсак — за плячыма ў яго віўся сіні і горкі, як атрута, тытунёвы дым. — Трэліш няведама што. Літавара, вунь, пакліч.

— Ой, баюся я яго. Блінкае вачмі, як звер, вывіжоўвае ўсё.

— Яно проўда: звер не звер, а чорт яму вер. Але пакліч. Я пагавару з ім...

— А дзе ж я дзенуся — паклічу, — сыходзячы ў снег, Алеся выперадзіла бацьку, борздзенька пайшла, махаючы ржаваю швайкай. Скіравала да пограба, нагнуўшыся, гукнула ў чорную кантовую зірку: — Змітрычак, і ты прыйдзі ж заўтра. Не забудзься ж!..

Там, у пограбе, дастаючы галавою да белых заплеснелых дзеравін сталі, на коленках сядзеў Міця, грабучы абедзвюма рукамі, сыпаў у кошык картоплі.

— Прыйду, прыйду, — глуха, як з таго свету, аклікнуўся ён.

Але Алеся яго ўжо не чула, бегла па разарваным

ланцужку сваіх слядоў, ніяк усё не трапляючы нагою ў іх, думала пра тое, што сказаў бацька. Трэба дбаць, каб была зямля. Будзе свая зямля — знойдзецца Імполь. Не ён, дык другі.

Алесі перахапіла, перацяло дых. Сколека ж чакаць таго другога? І нашто перабіраць? Лепшы ці знойдзецца? Імполь малады і відны сабою. Грэх і думаць!

На грукат хатніх дзвярэй на палку зашамецела перацёртым гарахавіннем старая Мондрыха. Падняла голаў — ззаду ў кароткай, як казіны хвосцік, касе цяляпалася палатняная, недзе вылупленая са старой сарочкі стужка. Застагнала, падсоўваючыся на вялікую ў чырвоныя кветкі падушку і нацягваючы на сябе зношаную, у гарбах злямцаванае кудзелі, коўдру.

Застудзілася яна пазаўчора. Высунулася распараная на вуліцу — якраз вязлі хаваць Сяргея Рэпку — і пайшла разам з усімі бабамі за вёску пад крыж, дзе заўсёды, везучы на магілкі нябожчыка, верасяўцы адкрывалі труну. Пастаяла яшчэ, паслухала, як прымаўляла асіпляя ад плачу Рэпчыха над адкрытай труною, у якой ляжаў чорны, ужо набрынялы Сяргей, покуль у самое не здубеў на спіне мокры ад поту каптанік.

Уночы яе пачало кідаць то ў холад, то ў жар, у грудзях зайгралі пеўні, пачаў біць сухі, удушлівы кашаль.

Учора Алеся прыводзіла Ваўчка. Ён прыйшоў са сваім скураным сакваяжыкам, пстрыкнуўшы блішчастым замком, выняў адтуль бляшаную, выгнутую двума капялюшыкамі трубку, прыставіў старой да худое жаўтаватае спіны, паслухаў і, закідваючы на лысае цемя свой вышмарганы касмык валасоў, сказаў:

— Запаленне з двух бакоў... Банькі трэба ставіць.

Але яны не памаглі — старой сёння пагоршала.

Яна цяжка сапла, у грудзях у яе грала, як грае, ад-лушчыўшыся, на хвойцы тонкая кара.

— Можа, па ксяндза трэба было б з'ездзіць? — старая, бухаючы, пачала душыцца сухім кашлем.

— Ой, яшчэ што, — раскручваючы каля шыі хустку, Алеся аглядалася на сябе ў тоўстае, з драцяным вочапам люстэрка, што вісела на сцяне між вокнаў. — Ускораецца яшчэ... Заўтра мы парсюка калоць будзем. Вуньдзека швайку ў бацькі пазычыла. Покуль мужчыны ў хаце, то няхай памаглі б.

— Рабі, як знаеш, — старая аблізала перасохлыя звялыя губы. — А я, можа, во й памру.

— Узалі сабе ў галаву — памру, памру, — Алеся абярнулася, паглядзела адным вокам на старую, са спалохам раптам падумала: «А чаму яна пра зямлю нічагутка не кажа? На каго ж яна пакіне зямлю?» Гідкім холадам па спіне папоўз страх: «Няўжо на яе, на гэтую без'языкую?»

— А можа, спярша солтыса паклічам? — сказала і задыхнулася, чакаючы, што на гэта адкажа старая.

— А што ж ён, солтыс гэты?

— Тастамант, мусіць, трэба скласці. З зямлёю трэба нешта рабіць, — сказала і ўчула, як макрэюць ад халоднага поту лоб і рукі. — Еўку я глядзецьму да самай смерці... Зямля няхай будзе на мяне.

Старая павярнула свой звялы, зморшчаны, як праросшая картопля, твар.

— Ты жыцьмеш, сыдзешся з маладым малацьбітом... А як жа ж яна без зямлі? Прападзе, згіне яна без зямлі.

Нямая, разявіўшыся, цікавала на старую, старалася разабраць па губах, пра што яна гаворыць, зіркала спадылба белаватымі вачамі на Алеся і, мусіць, здагадвалася пра ўсё.

Алеся, як спалохаўшыся гэтых вачэй, адступілася да парога, сказала адтуль.

— Чаго гэта яна згіне? Карміцьму і адзявацьму.
— Каб чуае ды бачыць...
— Вы як маленькая! У тастаманце будзе пісацца пра гэта.

Алеся яшчэ пакруцілася па хаце, не ведаючы, за што зачэпіць рукі, за якую брацца работу — спакою не давала ўдушлівая злосць і гэтая раптоўная боязь: а што праўда будзе з зямлёю? Няўжо яна астанецца ёй, нямой Еўцы. Не!.. Трэба шукаць нейкага ратунку.

Нямая, гнуўшы са злосцю голаў, разматвала на вітушках перакручаную пражу.

Зіркнуўшы ўкрадкам на Еўку, Алеся выйшла з хаты. На надворку вочы адбіраў белы нярушаны снег. За плотам у насыпаным смецці грабліся верабі. Глуха, мусіць, па новым пасадзе яшчэ не развязаных снапоў у гумне бухалі два цапы. Алесі здалася, што яна чуе гаркаваты, перамешаны з пылам пах ячнае саломы — мужчыны сёння далалочвалі ячень. Яна любіла пах жаўтлявае, як воск, ячнае саломы: спаміналася заўсёды тая пара, як яна была маладою, як хадзіла разам з верасаўскімі бабамі ў асадніцкі двор на заробаткі — жала той пераспелы, у белым асоце ячень. Як даўно гэта было!.. Нейкі салодкі жаль працяў сэрца, зрабілася шкода самое сябе.

Абьякавым здалася ўсё — гэтая зямля, якую яна будзе апісваць, прэсны зімовы дзень, вострыя грушы ў белым, як абляпанья смятанай, снезе... Усё мінецца, згіне, развеецца, як горкі пыл з гумна...

І раптам схамянулася: чаго яна расплакалася, саўсім стурбаваўшы галаву за гэтым Імпалем.

Адпіхнула перакошаныя веснікі і вузенькай, як аборка, сцежкаю, што завілася ў пухкім глыбокім снезе, падбегам пайшла ў другі канец вёскі.

У папяловых хмарах пераварочвалася белым колам, плыло халоднае нізкае сонца. Распагоджваўся дзень — браўся марозік. Цёмныя шыбы ў во-

кнах зацягваліся бельмамі лёду, ад будынкаў падаў і стыў на снезе сіні цень. Абдыханая цёплай парай, у Алесі каля рота заінела суконная хустка. Папярочнаю дарогаю, што, спускаючыся да рэчкі, перасякала вёску, Алеся перайшла на другую вуліцу. У галаве вострым цвіком сядзела адна і тая ж мысль: «Няўжо сваю долю зямлі старая апіша на нямую Еўку?»

Ад думак абудзіў ненавязаны Ваўчкоў сабака. Вышчарыўшы рэдкія іклы зубоў і грузнучы ў снезе, кінуўся сюды, на вуліцу. Пад жоўтымі плямамі броваў круціліся дурныя сабачыя вочы.

— Ах, каб ты выдах, — Алеся заграбла абедзвюма рукамі гарачы, як прысак, снег, сыпнула на сабаку.

Жмурачы свае дурнаватыя вочы, сабака адскочыўся, але не ўцёк, а загыркаў зноў.

— Вой, ратуйце! — заенчыла Алеся не сваім голасам, пазіраючы на зеленаватыя ад марозу вокны Ваўчковае хаты.

Зарыпелі намерзлыя дзверы, і, заблішчаўшы лысінай, з сяней высунулася Ваўчкова галава:

— Рэкс, пайшоў вон! Рэкс, ці чуеш?

Сабака ўвагнуў голаў, не хочучы, завярнуўся назад.

Азіраючыся на Ваўчкоў двор, Алеся перабегла са сцежкі на гладкі санны след, засыпаны ўмерзлымі конскімі яблыкамі, — ён заварочваў на лабаты грудок. Уздоўж кароценькай вуліцы, пазіраючы зашэрхлымі вокнамі на чорныя карчыстыя садкі, за якімі ўжо ў мяккім кажусе снегу, што абвіс над берагамі, гарачым кіпенем курылася незамерзлая рэчка, стаялі дзве хаты.

За першаю, са стракатымі, як выфарбаванае ў лупінах ад цыбулі велікоднае яйка, абмазанымі глінаю і пабеленымі сценамі, з доўгім пашаркам: хата, сені, стопка, гумно, хлеў — усё пад адною страхою, — расцягнулася другая, солтысава.

Ліштвы ў вокнах павырабляныя ў розныя цацкі, як аправа на касцельных абразах, і гэтаксама выфарбаваныя ў белы колер.

Алесі здалася, што ад гэтых прыгожа выштукаваных белых вокнаў і ў хаце стаіць светлае хараство.

Але ў вузкай кухні, куды яна зайшла, доўга шукаючы вобмацкам дзверы, покуль ёй не адчынілі, стаяў поцемак, разявіўшы чорны, закурэлы чалеснік, аж да парога высунулася прысадзістая печ, з прыходу збіліся настылья, з абмерзлым цестам карыты і цэбры.

Цесна абсеўшы стол, Вайтовічы снедалі: трупцелі драўлянымі счарнелымі лыжкамі на цёрле, ловячы ў квасе чорныя, размоклыя, як лапці, грыбы. У селядоршага, пастрыжанага ў рады хлопчыка пад чорнымі жучкамі вачэй дрыжалі нявыцертая слёзы, каля віхра, што завіўся на пукатым лабку, ружавеў пятняк, мусіць, ад бацькавай лыжкі.

— Смачнэго, — Алеся затупала валёнкамі, пакідаючы на зямлі тонкі, спярэшчаны крыжыкамі снег ад новых галёшаў.

— Так просімо! — Вайтовіч павярнуў голаў у рэдзенькіх, выкачаных, як у малога дзіцяці, валасах, прыгладзіў іх рукою.

— І праўда ж, садзіся, Аляксандрачка, — дзюбанося Вайтовічава Марыя паднялася з заслона.

— Ой, дзякую, я ж толькі ад стала, — змахлявала Алеся, чуючы, як смокча пад лыжачкай. — Мы сёння рана ўправіліся. Збіраюся заўтра парсюка калоць, а тутака бяда — старой пагоршала, саўсім пры смерці..

Дзеці перасталі есці, разявіўшы раты, слухалі. Большая дзяўчынка, у якой ужо значыліся пад паркалёваю блузкай, як грыбкі пад кастрыцай, дробныя грудзі, скурчанаю жменькай адкідала за вуха звіслую пасму нізка падстрыжаных валасоў.

— А мая ты любка, ды што ж з ёю? — нізкая Ма-

рыля задрала ўгору свой дзюбаносы тварок, цікуючы, як курыца, адным вокам на Алесю.

— Прастыла во, як Сяргея Рэпкавага хавалі. Ваўчок прызнаў запаленне з двух бакоў.

— Што ты кажаш?..

— Ага... Трэба ж во тастамант скласці.

Адсоўваючы заслон, Вайтовіч устаў з-за стала, белаю, у рудым рабацінні рукою выцер губы:

— А сведкі ці маеш?

— А як жа ж! Літавар вунь будзе... Толькі ж вы не адмоўце, уважце ўжо, прыдзеця ўзоўтра... Свежныны ж нагатую, — сказала і засаромелася Алеся — шчокі заліла смуглявая, як на зімовым яблыку, чырвань.

Вайтовіч чмыхнуў і засмяяўся, выскаляючы рэдкія буйныя зубы.

— Ну, раз так, то трэба ўважыць.

— Вот не здзекуйся з маладзіцы, — Марыля, падважыўшы віламі, выцягнула з печы вялікі саган з дробнымі свінячымі картоплямі, высыпала іх у абкарэлае карыта і, хаваючыся ў ружаватай пары, загаварыла да Алесі: — Не глядзі, што ён выскаляецца. Прыдзя...

— Ага, прыдзеця, — папрасіла яшчэ Алеся, беручыся рукою за настылы, з белай пудрай ад марозу язычок клямкі.

Пасля парнага цяпла кухні бралі дрыжыкі, пад кароткі кажух поўз холад, студзіў калені. Пераліваючыся, як вострыя асколачкі ад шкла, церушыўся дробны сняжок. У хмарах кацілася, то паказваючыся, то хаваючыся зноў, нізкае белаватае сонца.

На калючым абвіслым дроце загарадзі вецер варушыў абынелыя жмуты набэрсанае конскае валасні. Успомніўшы пра Ваўчковага ненавязанага сабаку, Алеся прыгнула калючы дрот і скоранька, каб ніхто не бачыў, задзіраючы спадніцу, пераступіла яго. Чужымі надворкамі выбегла на сваю вуліцу.

Яшчэ здалёк учуўшы гаспадыню, за веснікі высунулася аблавухая сучачка, жмурачы мокрыя вочы, завяляла шчуплым хвостом.

— Адна ты толькі і чакаеш мяне ў гэтай хаце. Ну ідзі, ідзі, — прапускаючы паперадзе сябе сучачку, Алеся адсунула далей прысыпаная снегам веснікі, падняла голаў і ўбачыла Імполья. Слізгаючыся на жаўтаватай, ужо забруджанай сцежцы, ён бег з гумна ў хату. Разгарачаны, у адной рубашцы — мусіць, піць ваду. У кудзерцы чорных, аж сіняватых, валасоў, што лезлі з-пад кепкі, зачাপіўся аўсюком жоўты ячны колас.

«Харошы ён», — падумала сама сабе Алеся, але сказала другое:

— Каб хоць акрыўся, а то находзіся...

— Ці першыня мне, — Імполь жменяю згроб ячны колас.

— Не заракайся, — яна ўзіралася на яго твар. Шызы дымок пылу зацерушыў яму шорсткія густыя бровы, чарнявы нявыгалены пушок на скулах ніжэй вачэй, круглы кончык носа.

Ён злавіў гэты позірк і, ужо асмялелы ў поцемку сяней, прыгарнуў яе да сябе.

— Нешта ты скоранька асвойтаўся, — сказала яна і моцна варухнула плячом. І ўжо нейкая злая, няпэўная ўвайшла ў чадную, з закрытым верхнікам, хату.

— Каб хоць комін адчынілі, а то задыхнуцца можна, — яна кінула вокам на палок, дзе ляжала старая — вочы ў Мондрыхі былі заплюшчаныя, толькі на жоўтай руцэ, што высунулася з-пад коўдры, варушыўся крывы, сагнуты ў кручок палец.

XV

За ноч на вокнах мароз навьцінаў абынелага і вострага, як асот, лісця. Зморшчаным слізкім смаўжом з рамы на счарнелую ад вады шуфляду споўз тоўсты лёд. З боку шыбы, дзе адлушчыўся кіт, холад выдзьмуў на шкле доўгую з крывымі ікламі шчыліну. Удзень праз яе можна было ўбачыць кавалачак свету: выплецены з яловых тычак плот, дробнае абынелае галлё вішні, сіваю, залапленую куском іржавае бляхі сцяну чужога гумна.

Яшчэ не развіднелася. У хаце пад жаўтаватаю, нябеленаю столлю ў косых, з дробнаю расою смалы, сучках вісела лямпа з шклянным «магазынам» — на вокнах, пераліваючыся залатою лускою, блішчаў лёд.

У верхніх, ужо трохі змакрэлых шыбах пачынаў сінець, займаючыся, позні зімовы дзень.

Мондрыя выпалілі ў печы. Толькі нямая, з аб'еханаю на адно вуха хусткаю, ставіла за цёплы бок печы цяжкія, на вядро вады, чыгуны, каб было чым абмыць удзень ужо асмаленага і паскрэбенага япрука, што будзе ляжаць на драбінах, задраўшы ўгору пруткія ногі, з абкураным каменем у разяўленым лычы.

Сярод хаты, бліжай да парога, стаяла, прыгатаваная для кішак, балея. Адзін да аднаго шчыльненька ціснуліся цабэркі — высакаватыя, з паржавельымі абручамі — на кроў і памыі.

Сядзячы на кукішках каля падзёўбанае калодкі, стары малацьбіт вычэсваў з ружаватага аলেখавога палена кароткую затычку. Імполь, адзеты ў руды, што астаўся ад Алесінага Радзівона, суконны паўшубак з кароткімі зморшчанымі рукавамі, тацьў пляскатым напільнікам швайку.

Пускаючы перад сабою рэдзенькі сівы мароз, што пакаціўся на пустыя цабэркі, у хату ўвайшоў

Міця. У абсівераным каля рота каўняры раставаў, пераліваючыся, іней. Маладою крывёю чырванелі ад свежага холаду здароўчыя, гладкія, як у дзяўчаці, шчокі.

— Літавары вунь даўно смаляць, — сказаў ён, здымаючы цёплыя, пашытыя з кажурныны рукавіцы. — А вы нешта позніцеся.

— Ці я ж ім не казалы, — на палку запэрхала сухім кашлем і цяжка засапла разяўленым ротам старая Мондрыха.

— А вы, цётка, што гэта? — Міця, абыходзячы балею, зірнуў туды на палок, дзе пад злямцаванай, пашытай з чырвоных радзюжак коўдрай ляжала Мондрыха.

— Хварэю, Змітрычак. Можы, мой і канец прыйшоў, — сказала і зноў заграла хворымі грудзямі старая Мондрыха.

— Кадук яе не возьме. Яшчэ, можа, нас перажыве, — ціха, каб толькі ўчуў Міця, вымавіла Алеся, азіраючыся на палок.

Усім зрабілася нікавата. Адно нямая, нічога не чуючы, мяла ад калодкі ў памялешнік лёгкім венікам ружаватыя, начосаныя старым малацьбітом трэскі.

— Дак, можа, пойдзем, га? — затрапятаўся стары малацьбіт, каб як перабіць гэтую нікаватасць. — Чуеце, хлопцы?

Ён падышоў да прасніцы, вышмаргнуў пасму лёну, працягнуўшы праз разяўлены рот, накруціў на тоўсты канец затычкі.

Імполь вырваў убітую ў калоду сякеру.

— Вы ж, мужчынкі, пэўна, без мяне абыдзецеся, — скрывіла галаву набок і зачырванелася Алеся. — Я ж надта баюся...

— Ну, глядзі, а то заколем, ды не таго, — прыпыніўся перад нізкім вушаком Міця, першым выходзячы з душнае хаты.

— Яно бывае і так: цяляеш у варону, а пападзеш

у карову... — стары малацьбіт нацягнуў на вушы авечую шапку і, раптам паменшаўшы ў ёй, схавалася ў настылай за ноч цемнаце сяней.

На дварэ блытаўся сіні калючы туманец. Недзе на абывелай бярэзіне крычала, нібы ікала, падавіўшыся косткаю, варона.

У шарым поцемку бялеліся абсыпаныя вострым інеем дрэвы. Усё выдавала нежывым: кусты нізкага прысаддзя, агрэсту, дзе рэдкага каля плота палыну — усё, здаецца, вырасла з лёду, як кветкі на шыбах.

З неба церушыўся халодны і крохкі, як шкло, холад. Над страхою цяжкімі драцянымі карункамі дрыжала абывелая павучына.

За далёкім плотам пыхкаў, падскокваў, як ад пораху, жоўты агонь — Літавары ўжо смалілі япрука, адтуль быў чуваць нечы тоўсты вясёлы голас.

— Бачыш ты, якія раннія, — дыхнуў параю і пасунуў вышэй на лоб авечую шапку стары малацьбіт.

Мужчыны пастаялі на крохкім рыпучым снезе і пайшлі пад даўгаваты, з тоўстаю белаю страхою хлеў. Каля сцяны ўжо стаялі яшчэ недзе ўчора пазычаныя Алесяю і падгатаваныя для парсюка жалезныя саначкі.

Імполь выняў з прабоа драўляную, прывязаную вярочкай загваздку і адчыніў абедзве палавіны дзвярэй. З хлява густа запахла цёплым гноем. У высокай рэдкай загарадзі, зашастаўшы саломая, падняўся і зарохкаў не кормлены нанач, згаладалы япрук. Учўшы людзей, загрузалі, пераварочваючы кошык з сенам і ціснучыся ў кут, баязлівыя авечкі. Адварнуўся ад жолаба і падняў голаў у большым куце за жэрдкаю конь. Цяжка ўздыхнула, паднімаючыся і чапляючыся за дошкі рагамі, карова. Усё, здаецца, пачула бяду.

— Будзем выганяць сюды. — Развязаўшы ў весніках вярочку, стары малацьбіт палез у свінуо

загарадзь.

Трасучы абвіслымі вушамі, з загарадзі высунуўся доўгі і шырокі, як лава, парсюк, зачмыхаў лычом, шукаючы, мусіць, карыта.

— Ніц сабе звер, пудкоў дванаццаць ёсцека... — Малацьбіт паляпаў япрука па абвіслай шыі, на якой цяляпалася доўгая і круглая, як жалуд, завушніца.

— Няўжо? — здзівіўся Міця.

— Будзе, калі не больш. Бачыш, завушніца і хвост кручком. Пародзісты, сальны...

Парсюк трывожна закруціўся, зашмацеў нацярушанаю саломаю, наровячы вышмыгнуць на двор.

Імполь заступіў яму дарогу, перакруціўшы абухом наперад, падняў сякеру.

— Чакай, не спяшы. Мы яго і так укладзём. — Стары малацьбіт прыгнуўся і, выцягнуўшы руку, схпіў япрука за крывую заднюю нагу.

Япрук ірвануўся раз-другі і, учуўшы, што яго не пускаюць, завішчаў, разявіўшы кароткі задзірысты лыч са скручаным заржавелым дротам.

— Памагай, не стой! — закрычаў, каб перакрычаць востры, што закладаў вушы, свінячы піск, і папоўз на коленах стары малацьбіт.

Міця з Імполем падскочылі да парсюка, схпілі за кароткія ногі і перакінулі яго на шырокую спіну. Заверашчаўшы на ўвесь канец вёскі, парсюк затраптаўся, сіліўся перавярнуцца на жывот, ірваў сваю нагу з Міцевых рук. Стоячы на коленах, з другога боку яго трымаў за абедзве нагі Імполь.

— А дужы які, ядры яго макаўку! — Стары малацьбіт, чырвоны ад натугі, наваліўся на парсюка, зашчаміў пад паху пярэдняю ногу і, паклаўшы растапыраную руку на яго вострую грудзіну, слухаў, дзе дрыгае сэрца.

— Вось сюды, трохі ніжай! — крыкнуў Імполь, выцягваючы шыю і паказваючы барадою.

— Не вучы, — малацьбіт падняў голаў з цяжкаю авечаю шапкаю, мацаў кішэні — мусіць, шукаў швайку.

— Во, яна ў мяне... — Міця падаў яму закручаную вушкам з аднаго канца, а з другога — з заточаным блішчастым вастрыём швайку.

З кароткага, з падпіленымі ікламі парсюковага лыча рваўся, то мацнеючы, то сціхаючы, тонкі віск.

Малацьбіт паставіў на белую, у рэдкай шчаціне, свіную грудзіну вострую швайку і з хрустам, недзе прабіваючы косць, увагнаў яе па самае вушка.

Парсюк, захлістваючыся глухім астатнім віскам, турзануўся ўвесь.

Малацьбіт, чуючы, што злавіў сэрца, трохі падзяржаў швайку і пусціў яе — швайка затурзала-ся, як жывая. Кругом яе выступіла і расплылася круглаю плямаю цёплая кроў.

Міця выпусціў япрукову нагу — яна раптам выцягнулася і затрэпала, бразгаючы капытом.

— Эге, ядры яго ма, трымай яшчэ! — малацьбіт выцер рукою лоб.

Парсюк задрыгаўся, захроп і пачаў аціхаць, як засынаючы.

Знайшоўшы каля сябе сякеру, стары малацьбіт выцягнуў са свіное грудзіны швайку і з хрустам пачаў заганяць у чорную дзірку, адкуль сачылася кроў, алехавы, абкручаны пасмаю лёну гвозд.

Імполь таксама выпусціў звялую ўжо, нежывую япрукову нагу. Мякка, як мяшок, парсюк перавярнуўся на бок: каля затычкі на грудзіне застывала ружовая крывяная пляма.

Падняўшы з зямлі, Міця пакруціў у руках запэцканую ў кроў швайку і, не ведаючы, куды яе дзець, з размаху ўбіў у счарнелы мох між дзеравін.

На дварэ павіднела. Дробненькі, як пыл, поцемак асядаў у кутках хлява. У каня, што трывожна задзіраў голаў, сіняватым, трохі перламутравым

бляскам адсвечвала вялікае вока. Ціснуліся ў куток і шасталі гарахавіннем, блытаючыся ў ім нагамі, авечкі. Па хляве мільгнуў і зліўся з поцемкам у кутках цень. Каля парога стаяла Алеся, усунуўшы ў рукавы кажуха, хавала голая, без рукавіц, рукі. Убачыўшы распластанага на баку парсюка з незаплюшчаным рудым вокам, здзівілася:

— Вой, а чаму ж ён глядзіць?

— Відаць, цябе яшчэ не бачыў, — засмяяўся стары малацьбіт, выстаўляючы свой чорны, дуплявы зуб.

— Ай, трэліце, дзядзька, абы-што... — Алеся адварнулася і пайшла трохі ўжо зацярушанаю за ноч снегам сцежкаю ў гумно.

Закінуўшы на плечы, вынесла адтуль тоўсты, нагатаваны яшчэ з учарашняга вечара куль горшае жытняе саломы. Кінула яго сярод пустога прыгумення, далей ад будынкаў і маладых, абвязаных саломаю яблынькаў.

Мужчыны ўжо вязлі сюды доўтага, што вяла пакалыхваўся на ўеханых па самыя дошкі ў снег саначках, жоўтага з ружовымі вушамі парсюка. Заклаўшы на адно плячо вярхоўку, санкі цягнуў Імполь: граз у шорсткім снезе, набіраючы яго ў халюкі чаравікаў. Збоку санак ішоў Міця, падтрымліваў парсюка, паклаўшы растапыраныя рукі на яго гладкую, яшчэ цёплую спіну. Ззаду ішоў стары малацьбіт, перакідваў з рукі ў руку, як гарачую дзе з прыску картоплю, сівы, абмерзлы, недзе выкашчаны каля падрубны камень.

Алеся, збегаўшы яшчэ ў сені па драўляную лапату, пабыла тут, каля мужчын, паглядзела, як яны збіраюцца смаліць парсюка, усунуўшы яму ў незаствылы лыч абынелы камень, абкладваюць яго саломаю, і заспяшалася ў хлёў карміць і паіць скаціну. Чула, як за спіною густа зашумеў агонь, абляшыўшы рэдзенькай жаўтаватай яснасцю снег і маладыя абвязаныя ўшчэпы. У порсткай саломе

востра патрэсквалі цвёрдыя каленцы. На абшэрхлым ад марозу акенцы хлява адсвечвалася жоўтае полымя. З трапятлівага, як мроіва, дымка вілася і сеялася чорнымі чарвячкамі на белы снег перагарэлая салома.

Пад полудзень да Мондравай хаты, учуўшы свежыну, збіраліся чужыя каты, з абынелымі, белаватымі вусамі, цішком абнюхвалі чорны ад перапаленай саломы і сточаны агнём снег, дзе Мондрыя смалілі парсюка і дзе валяліся цяпер, адпараныя гарачым кульком саломы і скручаныя з свіных ног сіняватыя лейкі капытоў.

Да полудня мужчыны справіліся абсмаліць і ўнесці ў хату, зламаўшы пад ім старыя драбіны, ужо гладкага, пахарашэлага, вымытага цёплаю вадой і паскрэбенага нажом парсюка.

У хаце ад яго пахла жоўтаю скураю і свежым сырым салам.

Здраўшы спруцянелыя, з адпаранымі капытамі ногі, ён ляжаў на двух кароткіх, пазычаных у Літавараў заслонах. На карабатым, трохі падпаленым жываце двума радкамі гузічкаў цямнелі бародаўкі незнарок зрэзаных саскоў. На сытым азадку вострым хвішчом закручваўся асмалены караткаваты хвост.

Стары малацьбіт у шырокім, што сядзеў на ім, як спадніца, фартусе, закасаўшы да локцяў рукавы, вастрыў аб сточаную цэглу на прыпечку нож.

— Ці ж паспееце да цямна, — спытала Алеся, жмурачыся ад сонца, што, ужо растапіўшы лёд, падсушвала зверху шыбы акна,

З мокрае анучы ў падстаўлены чыгунок пляскала вада.

— А што, доўга ўмеючы... — стары малацьбіт пашаркваў нажом па фартусе і, падрэзаўшы ў калене парсюкову нагу, з хрустам скруціў яе — сіняватым

перламутрам, як ракавінка, заблішчала слізкая, мокрая косць.

Алеся, прычасаная на радок, у чырвонай атласовай блузцы з кароткімі на гумцы рукавамі, у туга зашпіленай збоку на блішчасты гаплік спадніцы, узяўшыся ў бокі, цікавала, што робіць стары малацьбіт. Чырвань ад блузкі аблівала яе белую шыю, гладкія мочкі вушэй.

Роўненькая ў плячах, тонкая, як пчала, у пясніцы, яна сёння выдавала маладою, цвёрдаю, непадварушанаю дзеўкаю. Ад яе, як ад позняга, схаванага за хмаркаю сонца, ішла яснасць.

Імполь, нават не азіраючыся на Алеся, чуў, дзе яна паварочваецца, і, задыхаючыся ад радасці, угінаў сваю чорную кучаравую галаву з гарбатым, як у барана, носам.

Нямая бачыла ўсё гэта, падцінала сухія, абсівераныя губы, і, здаецца, было чуваць, як яны ў яе скрыпелі.

Стары малацьбіт, падклаўшы пад бок парсюку адрэзаныя ногі, зайшоў спераду да абкуранага, з жаўтаватымі дзяснамі лыча і на сытым шырокім горле выразаў востры клін мяккага распаранага сала — у вузкай пройме закурылася сіваю параю цёплая кроў.

— Кубак дайце, кубак! — ён падскочыў да печы і зняў са слупка на цвіку бляшаную, з паабіванаю паліўкаю, конаўку. Усадзіў яе ў тлустую, што льснілася, рудаватую кроў, абводзячы ўсіх вачмі, чакаў, покуль яна сцячэ з конаўкі.

— Божа, ці не піць будзеце? — Алеся пляснула рукамі і адварнула.

Здраўшы голаў з рэдзенькім сівым чубком і варушачы вострым гарляком на худой няголенай шыі, стары малацьбіт асушыў паліваную конаўку. Нямая зморшчыла, як у цяжкай пакуце, твар і, занечыўшы ўдушлівым крыкам, выскачыла ў сены. Міця з Імполем, чмыхаючы насамі, стала, па-муж-

чынску пасміхваліся.

— І не зашкодзіць? — Алеся прычыніла за нямою дзверы.

— Чаго? Акраз на здароўе пойдзе... — малацьбіт выцер рукою губы, пакідаючы з тылу на далоні даўгаваты, як ад раздушанага камара, пасак крыві. — Вэнь дактарэ чалавеку ды чалавечую кроў уліваюць.

— Свенты божа, які ўжо свет настаў, што скорак чалавек чалавека жыўцом з’есць... — старая Мондрыха адварнула да сцяны свой жоўты, як спечаны яблык, сцягнуты хваробаю твар.

Стары малацьбіт трупнуў аб стол пустою конаўкаю і, падцягнуўшы невялікі, з адным вушкам, цабэрак, стаў вычэрпваць з пройма тлустую юху — лавіў кубачкам цемнаватыя згустачкі запечанае крыві.

Перад самым вечарам у налітай вадою балей, што стаяла ў куце напроці печы, плавалі, паднімаючыся пустымі пухірамі, зеленаватыя, у павучыне белага здору кішкі. Парсюк быў худаваты.

На сталае стыў скручаны, як сувой палатна, перавязаны суконнаю ў дзве столкі ніткаю, пасолены, жаўтлява-ружаваты здор. Шырокімі і доўгімі апольцамі стыла ружаватае і мяккае сала. На перавернутае вечка ад дзежкі горбаю навалілі мяса — пасечаны хрыбет і рэбры. У яго ўткнулася кароткая, з чорнымі шчылінамі вачэй і разяўленым лычом свінячая галава. Ляжалі тоўстыя, круглаватыя, як боханы хлеба, кумпякі.

Па верасаўскаму звычайу не знімаючы з галавы шапкі ў чужой хаце, пры сталае ўжо сядзеў, пакліканы за сведку, Бронік Літавар. Паднімаючы доўгі, загнуты да губы нос, касіў вокам на паліцу, дзе сярод зеленаватых, з газаю, бутэлек пацеў прынесены з холаду ў хату літр падкрашанае ягадамі га-

рэлкі.

Нямая праз саломінку надувала тлусты, слізкі посік. Завязала ніткаю, патрасла, паказваючы ўсім, як там бегаюць невыразныя, нібы ў каламутнай вадзе, дзве гарошыны.

— Вот знайшла сабе забаўку, — скрывілася Аляся, падыходзячы да стала і беручы вялікі аполец вялага, не застылага яшчэ сала.

— Памагла б управіцца... Трэба ж у стопку ўсё пазносіць. Няхай астыла б на марозе...

— А мы што, не памочнікі? — затрос галавою Міця, першым паднімаючыся з лавы. За ім ужо да стала падыгалі стары малацьбіт з Імполем, падсоўваючы пад апольцы рукі, бралі адразу па два.

Толькі Літавар, не маючы чаго рабіць, дастаў з кішэні бляшаную і тоўстую, як куфэрак, баначку ад пудры, збіраючыся курыць.

З непрычыненых дзвярэй у хату нясло холад, пахла марозам, перабіваючы сырую, настоечную духату ад свежых кішак і вантробаў.

Дзень браўся на вечар. Далёка на печ глядзела позняе сонца, на сцяне дрыжала жаўтаватая ў цёмных палосы яснасць.

Старая Мондрыха, жмурачы свае блішчастыя, як шклянныя, у паўпаданых ямах-вачаніцах вочы, паднялася на локаць, учуўшы, мусіць, што ў хаце астаўся адзін Бронік Літавар, спытала:

— Скажы, чалавеча, ты ж, пэўна, ведаеш? Што яна намысліла сабе?

Слінячы языком тоненькую, як кішка на кілбасе, папяросную паперку, Літавар угнуў голаў, маўчаў, чакаючы, што болей скажа старая.

— Солтыса во паклікала... Зямлю ж хоча, каб я на яе апісала.

— На божай пасцелі лежачы, ці вам, цётка, пра зямлю дбаць. — Літавар прыгладзіў пальцамі абсліненую папяросу, але галавы не падняў.

Старая, нібы не чуючы, падбіла падушку і зага-

варыла зноў пра сваё:

— Нешта яна каля маладога малацьбіта трэцца...

Што з гэтага будзе?

— Га, што будзе? — чмыхнуў носам Літавар. — Дзела маладое... Прымака возьме.

— Што ты, Броніська, кажаш? Няўжо?

— Які мне інтарэс да іх. Людзі кажуць, і я кажу. Маё дзела — старана...

Літавар асекся, знарок закашляў, нібы папярхнуўся тытунёвым дымам — у хату зайшла Алеся. Як чула, што пра яе гавораць, зірнула то на Літавара, то на свякроў, падхапіла абедзвюма рукамі ружаваты аполец.

Калі ўжо далёка на печы за вянкамі цыбулі раставаў, трапечучыся і як адсвечваючыся ад вады, малінавы пасак ад сонца, прыпазніўшыся, прыйшоў Вайтовіч. Хату паспелі падмесці і, як на свята, пасыпаць сухім, што сеяўся з рассохлага кошыка, перамерзлым жоўтым пяском. Толькі каля задняй сцяны стаяла яшчэ баляя з пухкімі зеленаватымі кішкамі. Алеся, прысеўшы на кукішкі, абірала з кішак здор, атрасала яго з нажа ў вялікі чорны чугу́н.

Вайтовіч даў «дзень добры» і, прыглядаючыся да чужых у хаце людзей — Імполь са старым малацьбітом, — падышоў да стала, выняў з кішэні кантовую, з доўгім рыльцам чарніліцу і скручаную ў трубачку паперу. З яе выкацілася і пабегла па сталае доўгая, як верацяно, драўляная ручка.

Вайтовіч злавіў яе на краі стала і пачаў расшпільваць свой жоўты з сівым каўняром і апухай кажух, азіраўся на сцяну, дзе яго павесіць.

— Во сюды!.. Дайце ж я павешу... — выціраючы аб ручнік свае мокрыя, тлустыя рукі, да яго падскочыла Алеся.

— Ты думаеш, я такі няўпраўны, га? — ён зняў з галавы суконную, у кліны, кепку, абгладзіў абедзвюма рукамі свае рэдзенькія, выкачаныя, як у

малога дзіцяці, валасы. — Нябось, яшчэ маху не даю, панечку мой...

Алеся, наткнуўшыся на яго вострыя, раз’ятраныя вочы, адступіла назад.

— А ты, гляджу, яшчэ паспраўнела, — ён змераў яе касаватым вокам з ног да галавы.

— А чаго ж... Во, пры двух мужчынах, — засмялася Алеся, прыжмурваючы левае вока і азіраючыся на Імполя і старога малацьбіта.

— Я ж і кажу, панечку мой: ёсць куды, абы было чым...

— Вой, разбэсціліся вы, дзядзька, пры сваёй Марыльцы...

— Што мая Марыля? Знасілася, пяцёра прывёўшы... Мне каб такую, як ты, непадварушаную, то, дальбог... — памыляў губамі і, убачыўшы старую Мондрыху, засаромеўся, змоўк, выцер жменяю рот і, скасіўшы вока на палок, загаварыў ужо да старое Мондрыхі:

— А вы, панечку мой, чаго ўлягліся? Як маецца?

— Як даглядаем, так і маем. Хварэю, Яначка, — нядужым голасам азвалася старая Мондрыха. Наліваючыся слязьмі, вочы ў яе заблішчалі. — На той свет ужо сабралася.

— Не бярэце да галавы, панечку мой. Яшчэ будзеце жыць — у мяне знак такі. Па вачах бачу... Вы ж помніце старога Станіслаўку? Ён усё, паміраючы, тастамант складаў, а як прыйшлося — так перажыў усіх.

Старая не даслухала, перабіла Вайтовіча:

— А мы што рабіць зямлёю?..

Перакрыўшы рот, Вайтовіч пагладзіў няголеную шорсткую шчаку:

— Тут дзела такое: што галава, то й розум... Але я раджу апісаць зямлю на Алеся. Даглядацьме вас абоіх, дзе дзенецца...

Алеся насцярожылася. Склаўшы рукі пад грудзьмі, настаўляла вуха, слухала, што гаворыць

старая.

— А як жа яна во, мая Еўка?

— Так хто ж на калеку апісвае зямлю? Трэба ж тады якога апекуна шукаць, ці што?..

— Глядзецце, Яначка, каб усё па-боску, па-чалавечы...

— Што вы, цётка! — Вайтовіч задраў угору сваю пляскатую, у рудзенькім пушку голаў. — Ці ж я ўраг вам? Я хачу, як найлепш...

— Ды ўжо ж, Яначка, рабеце, як найлепш, — сказала старая, мусіць, не даючы Вайтовічу веры. Сухою вузлаватаю рукою нацягнула на сябе злямцаваную, у горбах кудзелі, коўдру і адварнула да сцяны дзюбаносы твар.

Каля прыпека варушылася нямая Еўка: пад жалезнымі, аблушчанымі да ліловай чырвані трыножкамі патрэсквалі, нашчапанья лучынамі, сухія яловыя дроўцы. Жоўты агоньчык лізаў край чорнае панівы, там густа шыпела свежына. Чуючы саладжавы пах, малацьбіты глыталі сліну — яны ж з самоткае раніцы былі галодныя.

— Ну што, будзем пісаць? — адсоўваючы за слон, Вайтовіч сеў пры стале. Падрапаў пальцамі лагчынку цемя і спадылба паглядзеў на Міцю з Літаварам. — Хадзем і вы сюды, хлопцы. Падсоўвайся, Бронік, ты ж грамацей, здэцца, большы...

— Яшчэ невядома, — Літавар нехаця падсунуўся на другі бок стала.

— Колькі ж класаў скончыў?

— Чатыры.

— Уга, а я толькі два, але, панечку мой, яшчэ падзяжы знаю: імяніцальны, радзіцільны, дацільны, тварыцільны, прадложны, звацільны... Во! — скоранька, як пацеры, перагаварыў Вайтовіч, разгладжваючы на стале стары, жаўтаваты, недзе вырваны з канторскае кнігі ліст паперы.

— І праўда, гаворыце, як пацеры, — пахваліў Вайтовіча стары малацьбіт.

Падсмiхваючыся аднымі вачыма, да стала падышла Алеся.

— Дзiва што, тады школа была не тое, што цяперашняя. — Вайтовiч адкаркаваў чарнiлiцу, абмакнуў пяро, выцягнуўшы адтуль размоклую муху, сарваў яе з пяра, двума пальцамі атрос на зямлю i закруцiў пяром, цэлячыся ў нейкую кропку. Нарэшце пяро дакранулася да паперы, зашморгала, як па шурпатым бруску. Зверху выцвiлага лiста доўга не высыхала вадзянiстае лiловае слова з трыма косымi крыжыкамі лiтараў: testament.

Няўзнак браўся нанач мароз. Белаватым i вострым, як лiсце на малачаi, iнеем зашэрхлi шыбы на вокнах. За iмi зрабiлася борае, як перамешанае з чорным дымам, неба — там, дзе нядаўна раставала ў цемнавата-сiняй смуге ружовая макаука сонца. Высока на полуднi знайшлася i заблiшчала першая дробная зорка. У хаце гус i лiп на вочы, як павучына ў лесе, сухi поцемак.

Алеся запалiла i павесiла на доўгi дрот над сталом лямпу. Рэдзенькiм кружочкам па паперы, па солтысавых руках бегаў, калываўся цень ад шклянiнага «магазына» з ружаватаю газаю. Расцягвалася i пакалыхвалася Вайтовiчава галава. Па паперы, як мыш дзе сярод ночы, скраблосся пяро.

Усе, сцiшыўшыся, паглядалi на Вайтовiча. Скрывiўшы набок голаў i пакалыхваючы локцем стол, ён нешта чыркануў на паперы i разагнуўся.

— Так пачытайце, што там у вас выходзiць, — схiлiлася над Вайтовiчам Алеся, выцягваючы шыю i заглядаючы на паперу.

Вайтовiч патрупаў кончыкам драўлянае ручкi па зубах, прабег вачыма напісанае i выдыхнуў з сабе дух, як скiнуў што цяжкае:

— А нiц сабе, складна выходзiць. — Ён тоўстым кароткiм пальцам падняў шапаткi лiст паперы. — Паслухайце, панечку мой...

Усе паднялi галовы, стары малацьбiт, зала-

маўшы вуха, прыклаў да яго руку.

Насупіўшыся і прыжмурваючы слепаватыя, нізкія вочы, Вайтовіч пачаў расцяжна чытаць:

«Я, Таквіля Мондрая, наперад душу сваю пану богу паручаючы, будучы на цела хвораю, але пры добрым розуме, усё памятуючы, з добрай волі свае і з парадаю прыяцеляў, перад сведкамі, на то прошаных: солтысам Янам Вайтовічам і суседам сваім Браніславам Літаварам — зямлю сваю, а таксама быдла, вялікае і малое, спрат весь дамовы, з ласкі божае набыты, гэтым тастамантам адказую і апісую нявестцы сваёй Алесі Мондрай, абы яна да самае смерці нашае мяне і нябожую дачку маю Еўку, тудак памянёную, даглядала і карміла, а па смерці цела грэшнае па-боску пахавала.

Пісана ў аўторак, 14 грудня 1938 року, у вёсцы Верасава.

Руку ўласную прыклалі: Таквіля Гальяшова Мондрая.

Сведкі: Ян, сын Станіслава і Марыі, Вайтовіч.

Браніслаў, сын Ясеў і Зосін, Літавар».

— Дальбог, складна выйшла, — адняўшы руку ад вуха, першым азваўся стары малацьбіт.

Алеся, давольная, адышла на другі бок стала. Доўгі, пераломаны цень ад яе папоўз па сцяне, накрыў старую Мондрыху.

— Скажы, Яначак, чаму ж гэта я, аддаўшы сваю зямлю, грэшнаю стала, га? — спытала раптам старая Мондрыха.

Куток рота ў Вайтовіча расцягнуўся, ён, чмыхаючы носам, усміхнуўся, потым павярнуў голаў, сказаў цераз плячо:

— Ты, цётка, не бойся. Тут усё, як у бёрдзе, лішняга няма. Я па-справядліваму, панечку мой...

— Чаго ж ужо баяцца: чы пнём па саве, чы саваю па пні — то саве бяда.

— Э-э-э, панечку мой, вы, цётка, пачынаеце мудраваць. Во, распісацца толькі трэба.

— Ды як жа я распішуся — цёмная. А крыжыка паставіць ужо рукі не служаць.

— Так, можа, Еўка за вас? — сказала і сцішылася Алеся.

— Рабеце, як знаеце...

Вайтовіч кіўнуў галавою, падзываў нямую. Тая загула і замахала рукамі, крывячы, як у пакуце, твар.

— Ідзі, ідзі, не бойся, чаго ты?

Нямая, косячыся на старую, падышла да стала, тупавата і доўга ўзіралася на паперу. Нарэшце, выцершы аб фартух рукі, узяла ручку і, дзеручы пяром паперу, паставіла тры крыжыкі. Услед за ёю распісваліся, налягаючы грудзьмі на стол, Вайтовіч з Літаварам.

Алеся, адкрыўшы ў куфры абклеенае дзеля хараства царскімі грашыма вечка, даставала адтуль новы засінены абрус. Махнуўшы ветрам, заслала стол.

Мужчыны, бліскаючы вясёлымі вачмі, знімалі і вешалі на цвікі ў сцяне свае суконныя кепкі, адзін за адным падыходзілі да цабэрка — мыць рукі, няўзнак зіркалі на стол, дзе стаяў ужо літр падкрашанае ягадалі гарэлкі.

XVI

На торг верасаўцы збіраліся загадзя. Гаспадыні перабіралі ў куфрах сваё палатно, дастаючы нязгоршы скрутак, але пакідаючы на далей тое тонкае, вытканае з аднаго кужалю яшчэ ў дзявоцтве нябожчыцаю мацераю.

Мужчыны, падсеяўшы жыта ці скружыўшы ячмень, ссыпалі яго ў мяхі, зважвалі на пуды старым, з алавянаю булавою бязменам. Выграбалі з кадусака грэчку.

Верасаўскі гарох збытку не меў — шары чарвівы бурчак цяпер мала хто купляў.

У цане былі лён ды семя. Але лён у верасаўцаў не радзіў: у самы цвет на яго нападала блошка — чорная з сіньнікім адлівам кузюрка, што сточвала маладое сцябло.

Пакінуўшы на развод дужых пад коляды ягнят, што ўмелі ўжо есці з кошыка сена, прадавалі старую авечку. У самыя халады, калі пачыналі цяліцца каровы, укінуўшы ў палукашак саныў і прыкрыўшы радзюжкай, вязлі на торг вушатых бычкоў і цялушак.

Патрэбны былі грошы, каб што прыкупіць у хату. Бо даўно звяліся тыя акуратненька расшчэпленыя на дзве палавінкі запалкі. Брыдка ж штодня бегаць да суседа, узяўшы вышчарблены, аплецены дротам гаршчок, ды пазычаць жар, каб распаліць у печы,

Выйшла апошняя кропля газы, пазычаная ўсё найбольш на прыстаўлены да бутэлькі карабок запалак. І колькі назбіралася тых карабочкаў. А сусед, ліха яму, скупы дый, мусіць, не верачы, што тую газу сышчаш, ужо знарок і недацэджвае.

Не шкодзіла б прыдбаць і новы, на сала, кубелец. Як звяліся тутэйшыя старавечныя лясы, звяліся ў Верасаве свае рэшаты, цэбры ды кубельцы...

Свае работы былі хіба выструганая з дзікае грушы лыжка ды выдзеўбленыя з тоўстае, зваленае над рэчкаю алешыны ружовыя ночвы.

Нат дзеля граблішча ці новага біча верасаўцы ездзілі за блізкі свет у Восека, стары казённы лес, каб украдкам накарчаваць маладога грабу ды насекчы раўнюткага гарэшніку.

Астатняе ўсё прыходзілася купляць, прадаючы пудок жыта. Лішку ў верасаўцаў не было, але прадавалі. Недарма кажуць: воз дадому возіць, сані — на базар. За тыдзень-два наперад згаворваліся, хто

з кім паедзе і што павязе на продаж.

Змаўляліся не толькі па суседстве ці па сваяцтве. У сяго-таго быў іншы інтарэс...

Яшчэ за дні тры да Корсакаў забягаў Бронік Літавар, прымасціўшыся на калодзе каля парога і кідаючы вострым вокам на лаву, дзе сядзела Хрысця — у руках у яе мільгалі тонкія пруткі: вязала шарую ў зялёныя пасачкі рукавічку, — гаварыў, што збіраецца на кірмаш: павязе прадаваць цяля і за адным, як кажуць, швом мог бы падвязаці каго-небудзь у Дварчаны.

— А чаму ж, Змітрык во і паедзе. Газа вундзэка выходзіць, — паказаў стары Корсак сваёю аблыселаю, з вянком чорных валасоў на патыліцы, галавою на заднюю сцяну, дзе вісела паліца — там стаяў пачаты літр газы з прывязанаю да тоўстага рыльца мокраю вяровачкаю. — І солі не шкодзіла б. Пакуль маразэ, трэба ж было б каляду калоць...

— Соль вунь на печы камянее... Цэлая торба, — знайшоў адчэпку і занаравіўся тады Міця. Літавара ён недалюбліваў.

— З'ездзіш, не звярэдзіся, — Улас Корсак, зняўшы з цвіка, прытаптаў на лысым і белым, як рэдзька, цемні пляскатую зашмальцаваную кепку, збіраючыся недзе на двор.

— Так, можа, Хрысця? — разявіўшы рот, махнуў галавою Літавар. — У вазку, як паню, правязу. Шкода, што ў яе каўняра лісовага нямашука.

— Нябось, каб не скупы быў, дык купіў, — Хрысця шмарганула з суконнага клубка нітку, накручваючы сабе на палец.

— Едзь, дальбог, куплю!..

— Хіба авечы ці цялячы, — засмяялася Хрысця, трасучы купкамі маладых грудзей.

— Куды яна паедзе, — азірнуўся Корсак. — Хай во хату даглядае...

Выбіраліся на торг раненька — над Верасавам яшчэ шарэла абложная зімовая ноч. Упоцёмку ша-

мацеў сухі снег. Злёг знач мароз — ачысціліся ад лёду шыбы, у запацелых вокнах душылася жоўтая яснасць. Пахла дымам ад саломы — нехта ёй распальваў у печы.

Міця Корсак, мясячы пухкі снег, што знач зацерушыў сцежкі і цяпер пахрумстваў пад нагамі, як сухое сена ў каня на зубах, выйшаў за высокі і белы каўпак свайго гумна на другую вуліцу. За дробным пераплеценым галлём вішняў у Мондрых свяціліся вокны. На белай фіранцы поўзаў цемнаваты цень. За хатаю ў гумне па мяккіх шапаткіх снапах глуха бухалі два цапы. Імполь з старым, устаўшы недзе, мусіць, з другімі пеўнямі, малацілі. У Літавараў на надворку, чуваць было, нехта кашляў. Міця, перабегшы равок, падняўся на груд. З поля дзьмуў тугі, як нацягнутая радзюжка, вецер, сек сухенькім снегам у твар. Наставіўшы з аднаго боку каўнер, Міця зайшоў на Літавараў двор.

Бронік з бацькам ужо запрагалі каня. У санках з высокімі драбінкамі трэпала звязанымі нагамі, падымаючы чорную з белай зоркай на лобе голаў, накрывае радзюжкай цяля.

— Добрыя людзі недзе ўжо даўно ў Дварчанах, — буркнуў стары Літавар на Міцева «дзень добры». Бронік, упіраючыся каленам у кляшчы, нацягваў супоню. — А вы збіраецеся, як з козамі на торг.

— Успеецца, куды дзенецца той торг, — Бронік абышоў круга саняў, утаптаў у задку канюшыну.

З хаты высунулася Літаварыха, асцярожненька ступаючы на зацярушаных снегам дашчаных сходах, паклікала Міцю, падала яму новы, што пах кіслаю рошчынаю, кажух.

— Наш Бронік як маленькі — не прынясі, не падай, так і забудзецца... Во, хоць ногі ўкрыеце. А то ж скалець можна такім холадам.

Стары Літавар, адчыніўшы і адвалокшы да плота доўгую з жэрдак браму, узіраўся, як выязджаюць з надворка Бронік з Міцем. Старая, раптам ус-

помніўшы, падбегла за санкамі, грузнучы ў глыбокім снезе і задыхаючыся, крыкнула Броніку:

— Глядзі ж, сыноч, танна ўжо не спускай! Калі што якое, дак вязі дахаты... Напытвае, кажуць, Грабянка пра цялят, завязі мо яму.

— Ат, ты, — скрывіўся Бронік, саромеючыся перад Міцём мацерынай рады і за крыжам выкіроўваючы на шашу каня.

Крохка рыпеў, ссядаючыся пад палазамі, снег. Тоненька, цягуча, як нітачка, пазвоньваў пад дугою медзяны званок.

Гумном, гаркаватым пылам пахла з-пад радзюжкі сухая, з шаматкімі галоўкамі, канюшына, укінутая ў драбінкі і засланая старою радзюжкаю, каб было лаўчэй сядзець.

На лёгкай шашы конь пабег трушком. Заварочваючы голаў ад стрэчнага ветру, сек шыпамі стары зледзяны снег. З сярэдзіны гарбатае шашы сані зносіла ўбок, на косую раслізганую каляіну. Абапал мільгалі карэлыя, з белымі вілаватымі камлямі сукоў, старыя бярэзіны. У карычняватым галлі бэrsaўся і густа шумеў вецер. Уздоўж шашы стракацелі рэдкімі дошкамі новыя жаўтаватыя шчыты.

Зрадзеў снег. Вецер змятаў з сівага неба, як гаспадар з чыстага таку, астатні пылок. Пачынала развіднівацца — на полі засінеў чысты, мяккі, як падушка ў маладой дзеўкі, снег. Заяснеўся твар у нізкага насупленага неба — недзе збоку на ўсходзе паднімалася яснасць.

За вярсты тры ад Верасава Міцю з Літаварам дагнаў дзень.

Пярэднія фурманкі зварочвалі з шашы ў канаву, па самыя драбінкі ў глыбокім снезе хаваліся санкі. Фыркаючы, як вожык, і высунуўшы доўгі лычок раддыятара, сунуўся самаход — невялікі круглы аўтобусік, крывенькімі пярэднімі коламі рассоўваючы на шашы пухкі снег. Ззаду за ім курыўся, паднімаючыся, як у кудасу, сівы пыл.

— Каня ты зацугляў? — штурхануў Міця Літава-ра, бачачы, як там пудзяцца, задзіраючы галовы і кідаючыся ўбок, ляцяць на злом галавы коні.

Саскочыўшы з чорнага вазка, мужчына ў доўгай бурцы трымаў за цуглі свайго маладога ў цёмных яблыкі жарабка. Задзіраючы голаў, перабіраючы ад страху нагамі, жарабок адступаўся назад.

— Не бойся, чаго там, удзержу, — крыкнуў Літавар, напінаючы сырамятныя лейцы.

— Можа, я саскочу, патрымаю? — Міця перакінуў нагу цераз драбінкі.

— Куды ты? Сядзі, раз гавару!

Аўтобус, ляскаючы на няроўнай, у гулах лёду, шашы, трохі зварочваў убок, каб размінуцца з фурманкаю.

Літавараў конь задраў голаў, захроп, стрыгучы вушамі.

— Стой, сівы! Стой, кажу! — Літавар абедзвюма рукамі трымаўся за лейцы.

Конь раптам даў назад, абіваючы вострыя калені аб капылы саны. Падняўся на пярэднія ногі, задзіраючы разяўленую ў зеленаватай пене храпу і выкочваючы чорнае з абадком бялка вока, скочыў набок, завярнуў пад аўтобусік сані. Недзе суха за-трашчала, ломячыся, аглобля.

Міця, сціснуўшы пальцамі драбінкі, учуў, як пад шапкаю шэрхне скура і дыба ўстаюць валасы.

— Куды! Куды цябе нясе! — крыкнуў, паднімаючыся і сцёбаючы каня пугай, збялелы Літавар.

Конь з усяе моцы рвануўся ўздоўж стромае канавы. Санкі, насядаючы на адзін полаз, крута нахіліліся. На Міцю навальваўся Літавар. Разам з радзюжкаю ў снег выкацілася цяля. Санкі з шоргатам ляцелі далей. Міця не паспеў згледзець, як сам шухнуў тварам у гарачы і шорсткі снег.

Падняўшыся, бачыў, як спуджаны конь нёсся ад шашы да жаўтаватых, як новы плот, шчытоў, рас-трасаючы вывернутую з саныў канюшыну. За ка-

нём ішоў і збіраў яе ў ахапак Бронік Літавар. У снезе трэпала звязанымі нагамі і, сілячыся ўстаць, паднімала голаў цяля.

На шашы вуркатаў разагрэтым маторам аўтобус. З-пад бліскачае накрывачкі радыятара курылася пара. Адчыніўшы дзверцы і высунуўшы голаў у скураной фуражцы, выскаляўся мардаты шафёр:

— О свенты Яцку з перогамі, о бычы осле, змень коня на козла, то бэндзеш ездзіл!

— Лепей едзь сам — покуль не позна, чаго тут смярдзіш, як здохлы шчур! — забягаючы наперад каню, крыкнуў і патрос кулаком раз’юшаны і асаромлены Літавар.

Звязаўшы паскам расколатую, але яшчэ ацалелую аглоблю, пазбіраўшы растрэсеную скрозь па снезе канюшыну і ўкінуўшы ў санкі цяля, ехалі цішэй. Да самых Дварчанаў самаходаў ужо не было. Толькі насустрач параю коней дарожны майстар цягнуў збіты з тоўстых дыляў і акованы бляхай шырокі, на ўсю вузенькую шашу, плуг — чысціў снег.

Літавар, ужо не верачы свайму ўпуджанаму, наравістаму каню, скіраваў у канаву, паехаў цаліком збоку шашы.

— Апёкшыся на малацэ, ужо і на ваду дзьмеш, — засмяяўся Міця.

— Вот сядзі, а то ізноў носам снег загарэш.

— Што ты кажаш?!

— А што чуеш, — не то смехам, не то ўжо ўсур’ёз сказаў Літавар.

Востра саплі яго злыя чорныя ноздры. Храшчаваты тонкі нос злосна загінаўся да тонкае губы. Абапал яго вузенька сядзелі маленькія сіняватыя вочкі.

«Брыдкі ж які, падла, — падумаў Міця, прыглядаючыся збоку да Літавара і спамянаючы Хрысцю. — Няўжо яна пойдзе за гэтага склюда?»

Выехалі на белы пакаты грудок. З сіняе імглы

дзвюма чырвонымі вежамі высунуўся дварчанскі касцёл, за ім ужо ў чорным прысаддзі хаваліся хаткі з белымі мяккімі стрэхамі. Перад грудком абарваўся і сціх шум старых, разгойданных ветрам бярэзін.

Падшлэгнуўшы каня пугай, Літавар выехаў з канавы на шашу. На роўненькім, зрэзаным плугам снезе ўжо блішчалі гладкія сляды ад чужых палазоў.

З грудка, дзе да бойкае шашы пруткім растапыраным галлём нахіліліся старыя, абсыпаныя жаўтаватым мохам вербы, конь пабег сам. Пад чырвонаю пафарбаванаю дугою захіпнуўся тоненькім доўгім званам медзяны званочак. Учўшы яго, хлопец у стракатай, трохі спушчанай на правае вуха кепцы пераступіў высокі, нассыпаны плугам брыль снегу, сышоў на край шашы. На палыцы ў яго цяляпаўся пусты, прывязаны вяровачкай за рыльца, сіняваты літар...

Убачыўшы Жэніка Рэпку, Літавар чмыхнуў злымі чорнымі ноздрамі.

Пасля тае бойкі на сяле ў Корсакаў яны чураліся адзін аднаго і, сустракаючыся дзе незнарок на вачорках, ніколі не садзіліся разам. Па Сяргеевай смерці Літавар, мусіць, ад радасці, што звёўся адзін Кот, нават пачаў загаворваць да Жэніка, але той, насупіўшыся і не паднімаючы вачэй, маўчаў. Цяпер абодвух выручыў Міця.

— Чаго ногі б'еш, садзіся! — крыкнуў ён, калі санкі параўняліся з Жэнікам.

— Адбіў шэсць вёрст, то адаб'ю і яшчэ адну, — Жэнік з-пад доўгага, загнутага шуфлікам брыля скоса зіркнуў на Літавара. Той ужо прыдзяржаў каня.

— Няма чаго наравіцца... Садзіся во, — Міця адсунуўся далей ад драбінак, даючы месца на шапаткай, засланай радзюжкаю канюшыне.

Павярнуў свой доўгі, храшчаваты нос і Бронік

Літавар:

— Трэба ж некалі і мірыцца... Злосці я на цябе не маю. Садзіся, чаго там...

Жэнік нехаця пераступіў насунуты плугам валок сыпкага снегу.

Спіною да Міці ўваліўся ў мяккую канюшыну, звесіўшы з драбінак ногі. Вышэй чаравікаў былі відаць парцяныя, недзе вырваныя з старых радзюжак анучы. Літавар прыцмокнуў на каня, не абарочваючыся да Жэніка, загаварыў:

— Скажу, як на споведзі, крыўды я на твайго брата не меў. Ды бог нас рассудзіў... Шкода хлопца...

Міця знарок, каб перабіць гэтую непатрэбную гутарку, штурхануў Літавара ў бок:

— Глядзі, куды едзеш! А то і без другое аглоблі астанешся...

Літавараў конь, разагнаўшыся, напіраў на чужыя сані-развальні, ад злосці цягнуў адтуль канюшыну. Стоячы на коленах, стары, у аблезлым каўпаку фурман не бачыў.

— Нічога, няхай пакаштуе! Яму чужая канюшына, як добраму мужчыну чужая жонка — смашней.

Уехалі ў запруджаную саньмі і вазкамі местачковую вуліцу, жоўтую ад раздушанага і расцёртага палазамі конскага памёту. За рэдзенькім частаколам мільгалі выбеленыя вапнай хаткі. Чарнела нізкае прысаддзе крывых рагатых яблынь і высакаватых, у дробным веці, вішань. З двароў праз занесеную снегам канаву былі перакінуты нешырокія, як пераехаць возу, драўляныя масткі. На доўгім, пачэпленым ад хаты да хлевушка дроце звінелі ланцугамі лянівыя сабакі.

Загнуўшыся каленам, вуліца выбегла на шырокі пляц. За тоўстым мурам стаяла пабеленая і ад гэтага памаладзелая вясёлая царква з зялёнымі макаўкамі купалоў і пазлацанымі, у ланцужках, крыжамі. Высокімі рагачамі круга яе паднімаліся ста-

рыя таполі.

Каля муру ўжо збіліся фурманкі. Накрытыя радзюжкамі коні грызлі жоўтымі зубамі сухую парэнчу.

Каля белых яўрэйскіх крамаў кішэлі ў доўгіх спадніцах, у цяжкіх, накінутых на галовы хустках вясковыя кабеты. У ломкіх кажухах, у гаматных суконных бурках з зялёнымі і чырвонымі башлыкамі тапталіся панурыя, непаваротлівыя мужчыны.

Вясёлым кірмашовым гудам гуло мястэчка.

Пустым, як гарох, дробненькім звонам шамацелі ў коней на ганарыстых шыях, блішчалі жоўтымі, як спелыя расколатыя макаўкі, медзяныя галоўкі шастуноў; жалосна дзілінькалі алавянымі язычкамі прычэпленыя на дугу, начышчаныя пясоцкам званкі. У чорных конскіх грыўках чырвонымі півонямі гарэлі шарсцяныя пышныя кутасы. Падковы вострымі шыпамі дзяўблі жоўты ад расслізганага памёту, зацярушаны саломаю і канюшынаю цвёрды снег. Пырскалі ім, даставалі да ружовага бруку, высякаючы калючыя дробныя іскры.

Каля мураваных яўрэйскіх крамаў, што шнурком, адна за адною, высунуліся на шырокі пляц, Літавар аб'ехаў царкву і скіраваў у вузкі завулак. Уціснуўшыся між дзвюх доўгіх хат, што стаялі адна да адной глухімі сценамі, завулак выходзіў на рынак.

З шырокага пляца, як вада разводдзем, разліўшыся перад вузкаю канаваю, туды, у завулак, сцякаліся людзі і фурманкі. Заторыўшыся, крычалі адзін на аднаго фурманы:

— Го-го, куды прэш!

— А ты што, не бачыш? Вочы ялаўцом зараслі?

Кабета ў чорным ватовым каптане, з салявым мяшком на плячах, у якім трапяталася і пішчала парася, ціснулася між падвод, заступала дарогу

Літавараваму каню, лезучы пад аглоблю.

— Гэй, баба, раздушу, — крыкнуў Літавар, скіроўваючы ўбок свайго каня і загароджваючы дарогу стрэчнай фурманцы. — Ці чуеш, баба?

— Ці я табе пуп завязала, што ты на мяне кажаш баба? — азірнулася яшчэ маладжавая смуглявая кабета з чорным рэдзенькім пушком на верхняй губе.

— Гы-гы-гы, — зарагатаў Літавар. — Дальбог, хлопцы, яна вусатая. І праўда ж, якая яна баба?

— О, каб да маіх вусоў ды твой нос! — адступілася да выгарбленай, узятай у лісіцы сцяны смуглявая маладзіца.

Літавар зачырванеўся, падбіраючы вышэй кепку, крыва засмяяўся, мусіць, не знайшоўшы, што сказаць.

— Ну, брат, і падцяла, га? — задраўшы голаў і губляючы на радзюжку сваю кепку, заходзіўся Міця.

Нехаця крывіў сухія абсівераныя губы Жэнік Рэпка.

— Не кажы, баба — як аса, — Літавар пакруціў галавою і ўстаў з радзюжкі, пад'язджаючы да тоўстае парэнчы, дзе ўжо стаялі на прывязі параспраганья коні.

Кірмаш кіпеў, як растрывожаны мурашнік. Людскія галасы зліваліся ў адзін несціханы гуд. Толькі было чуваць, як трупаў палачкаю па звонкім паліваным збанку гарбаносы, з падкручанымі вусамі ганчар. Перад ім на вытаптаным брудным снезе стаялі жоўтыя гаршкі, міскі, цёрлы, доўгім радком, як грыбы без шапак, паднімаліся гладышы і збаночки. Трымаючы каля ног мяшок з лёгкімі, што пахлі яшчэ свежым дрэвам, лыжкамі, ляскаў белаватымі кляновымі апалонікамі лажэчнік, прытупваў сівымі з закручанымі галлянішчамі валёнкамі.

Дробная нізенькая маладзіца ў цяжкай, сукон-

най, накінутай на плечы хустцы трасла сіваватаю блішчастаю ручайкаю часанага лёну.

— Во, лён! — крычала яна, паднімаючы свой дробны абветраны рудаваты твар. — І сам прадзецца, і сам тчэцца, беліцца, і само палатно качаецца.

Каля яе збіраліся бабы, бралі ў рукі ручайку, траслі яе, перабіралі нальцамі, як слізкія валасы.

— Чаго ж ён не светленькі? Ой, маладзіца, не хвалі ты ўжо яго. Добры лён, як сонца, ясененькі.

І адыходзіліся, трымаючы на локцях прыкрытыя старымі хусткамі кошыкі, з якіх выглядалі з чырвонымі, завітымі трубою на адно вока грабянямі старыя пеўні. Ішлі туды, дзе на санях гарою падымаліся, увязаныя вяроўкамі, кадушкі ды кубельцы, дзе малады ружавашчокі бондар у барашкавай шапцы з доўгім брылём, бліскаючы чорнымі вочкамі, падкідваў на руках даўгаватую, у арэжавых абручах, бойку, крычаў нейкаму купцу:

— Гэ, цячы будзя? Ды я табе задарма аддам, калі яна прапусціць ваду...

— Ты мне за грошы, але кубелец пакажы, — гаварыў нехта тоўстым, пракураным голасам.

Звязаныя ў пук аборачкаю, каля нечых саняў стаялі граблі з арэжавымі неаблушчанымі граблішчамі. Высокі сыты мужчына, адзеты ў скураную тужурку, без шапкі, з блішчастымі, намазанымі брыалінам валасамі, пралазячы між фурманак, пасмейваўся з прадаўца, што сядзеў на санях і складаным ножыкам нарэзваў ружаватае, пакладзенае на лусту хлеба сала.

— Не жнуць, не косяць, а ты граблі прадаеш?!

— Э, чалавеча, кажуць, не кайся, рана ўстаўшы і рана жаніўшыся. Рана ўстанеш — многа зробіш, рана жэнішся — дзяцей пры маладым здароўі пагадуеш. Так і граблі — купіш, то мецьмеш у пору.

— Гэй, філосаф, а цялятка ў цябе няма?

— Што няма, то няма, — чалавек, што прадаваў

граблі, развёў рукамі, трымаючы ў адной кусок сала, а ў другой — гэты стары, без тронак, складаны ножык.

— Просім сюды, во ў мяне цялятка, — пазіраючы туды на маладога високага мужчыну ў скураной тужурцы і пазнаючы ў ім маладога асадніка Грабянку, сказаў Літавар.

Малады Грабянка падняў голаў, абыходзячы чужыя сані, падышоў сюды, да Літаваравых. Ад яго гладка выбрытага ружовага твару, ад усяго яго запахла халаднаватым адэкалонам «тройкай».

Літавар адкінуў радзюжку. Чорны бычок з белаю зоркай на шырокім лобе скасіў палахлівае цёмна-сіняватае вока.

— Трэці ўжо тыдзень... Бычок ад завадовай каровы...

— Ну што ты, пан, кажаш? — Грабянка крыва ўсміхнуўся, сцягнуў з правае рукі карычняватую скураную пальчатку.

Жэня з Міцем, угнуўшы галовы, маўчалі.

— Дальбог, не вёз бы на продаж. — Літавар адварнуўся, высмаркаўся на снег і дагаварыў, шморгаючы рукою пад ногам: — Але, ліха яму, бычок...

— Колькі просіш? — Грабянка гэтаю праваю, без пальчаткі, рукою паляпаў бычка па чорнай, што паліскалася, спіне.

Бычок з перапалоху затрэпаў звязанымі нагамі, падняў вушатую бязрогую голаў, сілячыся ўстаць.

— Як задарма... Пятнаццаць злотых!

— Ого, і праўда, што рукі ў людзей згінаюцца до себе, а не од себе, — пакруціў галавою Грабянка.

— А што ж, кужды мусі жыць.

— Дванасыце!..

— Ого, за такія грошы я і сам з'ем.

Але цану незнарок падвысіла местачковая гандлярка, што прыпаўзла сюды, трымаючы пад пахаю звязаную за касматыя лапкі, чырвоную, з пачарнелым падмарожаным грэбнем курыцу.

— Чуеце сюды. І колькі ён важыць?.. Гэты бік, — яна падняла на Літавара тоўсты з абвіслымі шчокамі твар.

— Стой, свіння, здалёку і не тыкай рыла, — Грабянка ганарыста прыставіў рукі ў бокі. — Я даўно заплаціў!

Схаваўшыся за чужыя сані, гандлярка ўжо асмялела, закрычала адтуль:

— Чуеце сюды, а што я, не заплачу-у?

Але яе ўжо ніхто не слухаў. Літавар выкіроўваў каня на свабоднае месца. Ззаду саняў, парыпваючы хромавымі ботамі з высокімі заднікамі і папружкамі на халявах, ішоў Грабянка. За ім трохі зводдаль пацягнуліся Міця з Жэнікам.

Ашалёваны і выфарбаваны, як велікодная яйка, у карычневы колер на два канцы дом, што стары Грабянка выштукаваў для свайго сына, стаяў недалёка ад рынка. Перад ім, як старыя пазелянелыя грыбы, з разложыстымі шапкамі, адна пры адной, раслі нізкія хвойкі. У прагале кронаў свяціўся накрыты цынкаваю бляхай дах. Тоўстым пластом на край з'ехала цёмна-карычневая, нацярушаная з хвоек кастрыца.

Конь, як ведаючы, што яму трэба спыніцца, стаў сам перад шырокаю, на дзве палавінкі, брамаю. Пераважыўшыся цераз яе, Грабянка адкінуў зашчапіцу.

На Літавараў голас і тупат каня за акном махнулася фіранка і скоранька на карычневы ганак з прыгожымі павыразанымі баляскамі, незнарок прыкрываючы выпуклы живот, выбегла курноса на ценькіх ножках маладзіца. На яе звялым, сцягнутым, як хваробаю, твары свяціліся пустыя вялікія вочы.

За ёю выйшла і зачыніла філянговыя дзверы высакаватая дзяўчына ў бялюткім берэціку на пышных, крыху рыжаватых валасах, адзетая ў вышываны, што неяк шчытна сядзеў на ёй, жоўты гу-

цкульскі кажушок. Плісаваная спадніца ледзьве хавала яе круглыя гладкія каленцы.

— Ой, якое прыгожае цялятка, — успляснула рукамі яна і, мільгаючы блішчастымі гумовымі снягоўцамі, спусцілася з ганка, падбегла да саняў: — Анця, ходзь тутай, зобач!

— Гэта, паненачка, бычок, — перакінуўшы цераз каня лейцы і заходзячы з другога боку саняў, засмяяўся Літавар.

— То не вшытко едно? — зачырванелася яна і адкінула з вачэй рыжаватую кудзерку валасоў, нагінаючыся над цялём.

Жэнік няўзнак наступіў Міцю на нагу, прыплюшчыў вока і засоп, прыкрываючы рот рукою:

— Ух і дзеўка, брат!

Міця адварнуўся ад яго і, тоячы сваю раптоўную злосць, маўчаў, няведама чаго спалохаўся, што Жэнік скажа зараз нешта брыдкае, што хлопцы звыкла гавораць пра дзяўчат. Не ведаў, дзе дзецца за гэтым рэдзенькім, пафарбаваным у нябескі колер невысокім штакетнікам. Каля саняў стаяла Чэся Доўнар. Мокрым згаладалым языком бычок лізаў яе руку. Востраю пякучаю маланкаю ў Міцевай памяці мільганула ўсё даўнейшае.

У іхнім сёмым, астатнім класе паўшэхнай школы Чэся была самаю рослаю між дзяўчат, бралася на дзеўчыну: пад лёгкаю сукенкаю ўжо сарамліва значыліся вострыя грудзі.

Колькі перадумаў пра яе Міця з таго сіняватага асенняга дня, з паджоўклым маладзенькім клёнам за акном, калі, прыйшоўшы першы дзень у школу, убачыў яе — новую ў іхнім класе вучаніцу. Цікуючы збоку на ганарысты з надзьмутымі губкамі тварок, на яе пышныя рыжаватыя, што свяціліся крышку чырванню, валасы, неяк далікатна спаднізу перавязаныя блакітнай стужкай, на ўсю яе, роўненькую ў плячах, ён незнарок убачыў, што заломленая спадніца з чорным фартушком таем-

на і далёка адкрывае яе ножку з гладкім каленцам, у карычняватай, яшчэ дзіцячай, у радкі панчошцы з шырокай гумкай і белым гузічкам.

Першы раз невядомая дагэтуль гарачыня абліла яго грудзі. Нат не верачы сабе і баючыся думачь пра ўсё тое сталае і таёмнае, Міця ўчуў, што ён ужо мужчына. Седзячы збоку на нізкай для рослага хлопца лаўцы і няўзнак паглядаючы на гэтае трохі брыдка, але так салодка заголенае каленца, ён нават не чуў, што рабілася ў класе.

Потым іхні боўдзіла, свінабоеў раскормлены Рысек, што кожнай дзяўчыне замест «дзень добры» крычаў: «Сэрвус, кохана! Маш майткі, то здэйм!» — на перапынку, яшчэ не паспеў схавацца за дзвярмі са сваім драўляным вялікім цыркулем пан Шкудлярый, адразу ж скочыў на яго крэсла і закрычаў на цэлы клас:

— Хлопцы, а наш Міцек глядзіць на новую, як кот на мышку! Як бога кохам, улюбіўся!

Міця ўчуў, як у яго гараць, нібы ён апёк перад полымем, шчокі. А яна тады, здаецца, не вельмі і прымалася. Толькі, зморшчыўшы носік, фыркнула свінабоеваму Рысеку: «Скончаны асёл!» — і ганарыста выйшла з класа. А стрэўшыся сам-насам з Міцём, ціха і сарамліва пасміхвалася, кружачыся на адной назе і адставіўшы ў руцэ партфель, і зноў незнарок тутім парасонам паднімаючы сінюю плісаную спаднічку.

У Міці яшчэ сёння ляжыць той дзённік, дзе ён цішком, хаваючыся ад усіх, запісваў з кніжак тое, ужо некім вычытанае і падкрэсленае, што пісалася пра каханне. І нават тлеюць тыя вершыкі з абмалёванымі кветачкамі: чужыя, што выпісваў з кніжак, і свае, што ён хацеў, ды не вельмі мог скласці.

На другое лета Чэсі ўжо не было ў Дварчанах. Яна паехала ў Баранавічы. Яе бацьку, высокага рыжаватага стрэлачніка, што хадзіў заўсёды ў старой зашмальцаванай рагатыўцы, з прычэпленай да па-

пругі бляшанай дудкай і жоўтымі, пазапіханымі ў сумку флажкамі, перавялі недзе туды на работу.

І як яна паспраўнела і пасталела, пахарашэўшы яшчэ больш за гэтыя чатыры гады.

Міцю нават зрабілася брыдка, што яна ўбачыць яго ў гэтым бацькавым шарым паўшубку з рудым цялячым каўняром. Калі нават і не прызнаецца, што пазнала яго, усё адно будзе потым смяяцца.

Міця адступіўся далей ад гэтай адчыненай брамы за рэдзенькі частакол плота. Ды яна, можа, не вельмі глядзела б на ціхую, засыпаную снегам вуліцу з расчышчанаю, роўненькаю сцежкаю, каб да Жэніка з Міцем не загаварыў Літавар:

— Хлопцы, пачакайце! Я во зараз, толькі скіну ў хлёўчык цяля!

Яна, ідучы за саньмі, што крута заварочвалі за ашалёваны карычневы дом, азірнула туды, куды крычаў Літавар, і раптам спынілася, як забыўшыся нешта, крутнула на адным снягоўцы, гэтаксама, як тады ў сёмым класе.

Зноў глянула сюды, выпінаючы пухлыя губкі і крывачы ў нейкай смешнай міне твар:

— А, то ты, Міцек?..

Міця, учуўшы, як зноў тая самая гарачыня аблівае грудзі, пераступіў з нагі на нагу.

— Забачыла, жэ ктось знаёмы, але не впадло мі до гловы, жэ то ты...

Ружавеючы ў шчоках, падышла сюды, да адчыненай брамкі. Пад блішчастымі гумовымі снягоўцамі захрумстаў крохкі, пякучы снег.

— Дзень добры! — і задыхнула — у яе лёгенька падымаўся на грудзях гэты вышыты зялёнай і чырвонай ніткай каля беленькай густой апухі гуцульскі кажухок. — Як маешся? Дзе ты цяпер?

— Ды во, як бачыш, тут, — у Міці трохі пералекцеў гэты нечаканы, раптоўны страх.

— Вучышся далей ці не?

Ён пакруціў галавою.

— Шкода... Ты быў такі здольны, — у яе дробненька дрыжала падпухлая ніжняя губка.

— А ты?

— Вучуся. У школе пеленгнярак¹, у Баранавічах. Хоць сам ведаеш, якая я здольная да навукі.

¹ Пеленгняркі — медсёстры (польск.).

— А як апынулася тут?

— Гэта тут жыве мая стрыечная сястра. Прыехала проста адведаць. — Яна пакусала падпухлую ніжнюю губку. — Нязвыкла тут у вас. Ціха стала.

— А там?

— І там. Дзвудзесты век голы, як свенты турэцкі. А помніш, як было весела?..

— Калі? — усміхнуўся Міця, зазіраючы ў яе сіняватыя, з цьмянымі чалавечкамі, вочы і бачачы сябе. — Як з нас падсмейваўся Рысек Пясэцкі?

Мякенька махнуўшы вейкамі, яна апусціла вочы:

— А чаго? Я не помню...

З двара ўжо выехаў Бронік Літавар. Гукаў, азіраючыся і прыдзержваючы лейцамі каня. Да саняў падбегам пайшоў Жэнік Рэпка.

— Я напішу табе пісьмо. Можна? — Міця ўчуў, як у яго змяніўся і задрыжаў голас.

— Ой, дзіўны ты, чаму ж не?

— Адпішаш? — ён азірнуўся, бачыў, як ужо далёка ад'ехаліся Жэнік з Літаварам, як за рогам пафарбованага плота хаваюцца сані.

— Адпішу, — яна, прыжмурыўшы вочы, кінула галавою і ўжо неяк проста і вясёла назвала свой адрас.

Міцю здалося, што нейкі прытоены смех мільгануў у яе на твары, затрапятаўся ў куточках рота.

— Довідзэня! — яна падала яму халаднаватую руку і лёгенька сціснула, апякла яго пальцы.

Ён, даганяючы сані, чуў усё гэты гарачы холад тонкае рукі.

— Уга, дзеўка ў цябе на ўсе сто! — падсунуўся на засланай радзюжкаю канюшыне Літавар. — Я гляджу, чаму ты ў Верасаве такі ціхенькі.

— І праўда, хараство — хоць вады напіся, — прыплюшчыўшы вочы, пакруціў галавою і пачухаў патыліцу Жэнік.

— Але скажу, не вельмі ўжо давярайся, — тоўстым канцом пужальна Літавар пад зломаны напалам брыль падсунуў вышай на лоб сваю суконную, з вушамі, кепку, — Дзеўка — як той пан: ты службы яму верна, а ён табе...

— Пачакай, — Міця, абапёршыся рукою на драбінкі, саскочыў з саняў.

— Ты-р-р-р, — Літавар прыпыніў каня, разявіў рот.

Міця перабег вуліцу, на драбінах перад дашчаным, збітым, як будка, ганкам выцер ногі.

— На пошту зайду, маюцца быць мне газеты.

— А-а-а, — разявіўся ізноў Літавар.

...Кароткая папярочка, упёршыся адным канцом у новы Грабянкаў дом, другім — у мураваную на два паверхі яўрэйскую школу, выйшла на галоўную вуліцу. Літавар, звесіўшы нагу з драбінак, даехаў да тэлефоннага, падзёўбанага жалезнымі кіпцюрамі слупа, што стаяў на гэты бок высокага шчытнага плота, злез з саняў.

— Можа, дзюбнем, хлопцы, па кілішку? Га?

Жэнік з Міцем, зірнуўшы адзін на аднаго, маўчалі.

— Чаго ж звялі, як чарвівыя лупякі? — Літавар закруціў лейцы за тэлефонны слуп. — Па злоту з брата — не вялікая страта, га?

— Пачакай, — Жэнік, выскачыўшы з саняў, пацеляпаў тым пустым на мокрай абораццы літрам: — Трэба ж, во, газы купіць.

— За кампанію, кажуць, цыган павесіўся... Можна і так. Хоць у мяне даўно кішкі марша граюць.

Па цесных, душных ад людзей крамах хадзілі

нядоўга. Праз якое паўгадзіны вярнуліся назад да саян. Падняўшы канюшыну, хавалі ўсё пад яе: торбы з соллю, запалкі, літры з газая. Міця нават выцягнуў з кішэні і палажыў на дно саян свае газеты.

Бліснуўшы маленькімі вочкамі, Літавар паказаў на нізенькую атынкаваную, што стаяла ўздоўж вуліцы, хатку, з дзвюма невялічкімі прыбудовамі. На адной вісела таблічка з аблупленай фарбай: «ЦУКЕРНЯ».

— Пачакай, — спыніўся Міця, жмурачыся на таблічку.

— Пра тое, што мы хочам, тут не пішацца, — засмяўся Літавар, вышчарыўшы рэдзенькія зубы і першым адчыняючы дзверы.

У цукерні пахла свежымі булкамі і сінім гаркаватым, што еў крыху вочы, дымам ад самавара, які стаяў на абабітым бляхай прылаўку. Рыжаватая, у рабацінні на гладкіх белых руках яўрэйка раздзімала, сапучы ў камінок ботам, зачахлыя вуглі.

За столікам сядзеў мужчына з сівымі, калматымі, нерасчасанымі валасамі, хлёбаў з шклянкі густы чай. Кучаравая кабета збірала ў выцвілую хустку свой недаедзены пачастунак: кусочак плеченае булкі і кончык чайнае кілбасы — звязваючы на ўсе чатыры вузельчыкі свой пакунак.

— Барзджэй, бо і ноч застане. Рассеўся тут!

— І праўда, дзядзька, вашы даўно паехалі, — няўзнак падміргнуўшы хлопцам, сказаў Літавар.

— Скуль жа ты нашых знаеш? Нешта ж я цябе то не ўспомню?

— Вот ідзема. Слухаеш, што яны табе трэляць... Дурыло! — звязаўшы свой пакунак, паднялася з крэсла кучаравая кабета.

Мужык нацягнуў на голаў кепку, прыпляскаў яе рукою і высунуўся ўслед за жонкаю з цукерні.

Літавар закінуў на прабой тоўсты, выкаваны ка-

валём крук, зашчапіў дзверы. Тручы чырванаватыя ад холаду рукі, падышоў да прылаўка, абапёршыся на локаць, укалоў маленькімі сінімі вочкамі сытую яўрэйку:

— Тры шклянкі чаю, фунт сітніцы і бутэльку...

— Якую бутэльку? — скрывілася і паціснула гладкім плячом сытая, з адвіслым падбародкам, яўрэйка. — Дзе вы бачылі тыя бутэлькі? Хіба ж можна прадаваць яўрэям гарэлку? Ой, не той свет настаў. Бедны яўрэй ужо не чалавек. Калі гэта было, скажэце? Калі?

— А можа, дзе выхавалася, га?

— Што я хаваю? Я гарэлкі не прадаю! Вунь сама купіла на лякарства...

— Так, можа, уважыце?

— О, чалавек, я табе прадам, а ты потым скажаш паліцыянтку, што я гандлюю гарэлкай.

— Барані бог, ці мы ўжо не людзі?..

— Вы, кажаце, людзі... А што робіцца цяпер палюдску? Ты яго пашкадуеш, ты яму па-чалавечы, а ён... Але ж вы, пэўна, не такія? Трэба ўважыць, га? — не нагінаючыся, навобмацак, яўрэйка пад прылаўкам знайшла бутэльку з сіненькай наклеякай — танную. Зацюкала гранёнымі на доўгай ножцы кілішкамі.

Міця з Жэнікам, расшпіліўшы ў паўшубках верхнія гузікі, доўга капашыліся ў сподніх кішэнях, шукаючы астатнія злоты.

— Здэцца ж, я запрашаў? — ганарыста падняў тоўсты, пакоўны кашалёк Літавар, луснуў, раскрываючы яго, блішчастай кнопкай.

Пілі міравую. Паднімаючы ў тоўстых кароткіх пальцах з паскусванымі ногцямі кілішак, Літавар стукаўся з Жэнікам. У Жэніка разлівалася гарэлка, капала на брудны, у цёмных тлустых плямах стол: на ім, выкручваючы з анучак ды паперы, рэзалі са-ла тыя, хто прыходзіў перакусваць.

Пасля другога кілішка Міця ўчуў, як густая гара-

чыня аблівае ўсё ўсярэдзіне, як нейкі рэдзенькі ліпкі туманец зацягвае вочы.

— Ну, каб благое не помнілася, — Літавар яшчэ выцадзіў каліва гарэлкі ў Жэнікаў кілішак.

Папярхнуўшыся, Жэнік выпіў, выцер перакрыўленыя мокрыя губы. На шчоках у яго выступілі і пачалі расплывацца на дробны нос чырвоныя плямы.

Літавар пакруціў за рыльца пустую бутэльку, прыплюшчаным хітрым вокам зірнуў на хлопцаў.

— Што, мала? — засмяўся і засаромеўся, чуючы, што ён не гэтак смяецца, асалавелы Міця.

Літавар зморшчыўся і, сагнуўшыся раптам, схапіўся абедзвюма рукамі за жывот.

— Чаго скрывіўся, як серада на пятніцу? — смеўся Міця. — Нядобрыцца, ці што?

— Жывот, хлопчыкі, жывот. Рэжа, як касою. Ці не ад кілбасы, — Літавар адсунуў раз'еханае, збігае з лясак складное крэсла, устаў з-за стала, уцяўшы голаў у плечы, забігаў па цукерні.

Яўрэйка вылупіла рудыя вочы. Адно пачало касіць — глядзела недзе ў другі бок:

— Хлопчыкі, чаго ён? Што ён, га?

— Што, можа, во атруціла! Пытае, што? — задрыжалі і надзьмуліся Жэнькавы губы.

Міця ўсё цёр пальцамі свае вочы, сціраючы з іх рэдзенькі ліпкі туманец.

Знадворку нехта турзануў дзверы — на прабоі абразгатаў тоўсты жалезны крук.

Літавар дабег да сцяны, ткнуўся ў яе галавою, курчачыся і аб'язджаючы на падлогу.

— Авой, а што з ім? — у яўрэйкі з рук вываліўся і луснуў, рассыпаючыся на асколкі, сподак. Яна затрапяталася за прылаўкам, з перапуду не могучы адчыніць у ім верхнюю накрыўку. — І што гэта будзе, га? І што я тут вінавата?.. Можа, у яго вопаць, падучая хвароба?..

Пераварочваючыся на другі бок, Літавар за-

скрыгатаў зубамі, скурчыўся, здушана захроп, завойкаў, нібы канчаючыся.

На прабоі зноў забразгатаў, падскокваючы, моцны жалезны крук — нехта ўжо знадворку стукаў у дзверы кулаком.

— А хлопчыкі, ратуйце! Я ўжо заплачў! Я ўжо не так сабе! А божа, авой! — яўрэйка кінулася да кутніх нізенькіх дзвярэй, адчыніла іх у нейкі цемнаваты калідорчык.

— Хлопчыкі, нясеця яго сюды. Можна выйсці праз гэтыя дзверы... Дальбог, заплачў, забярэця, не кідайце яго тут... Авой жа, што будзе?..

Міця, згробшы з акна Літавараву шапку, падбег да яго, падхапіў пад пахі, пацягнуў праз адчынены прылавак у той цёмны, з затхлым, як збуцвелая капуста, духам калідорчык. Упоцемку чуў, што яўрэйка тыцкала яму нешта ў кішэнь.

На дварэ Літавар працверазеў, апомніўся і, адапхнуўшы ад сябе Міцю, пайшоў да саняў сам.

Забегшы наперад, Жэнік адвязваў ад слупа лейцы:

— Можа, да дохтара табе паказацца?

— Ха-ха-ха! — зарагатаў раптам Літавар, пакочваючыся ад смеху і падаючы ў сані. — Во, штука выйшла...

— Ты што, іці тваю... — Міця раптам збляк з твару. — Знарок?

— Ці! Не крычы, дай ад'ехацца! — Літавар узяў з Жэнікавых рук лейцы, азіраючыся на цукерню, пагнаў сярэдзінаю вуліцы каня. Ад'ехаўся і зарагатаў, задзіраючы храшчаваты з злымі ноздрамі нос:

— Ну, брат, дзесятаму закажа... Во правучыў!

— Нічога сабе хаханькі, — Жэнік, звесіўшы ногі з драбінак, сядзеў, як пабіты.

Перад пераездам, як перад млыном у завозны дзень, збіліся адна за другою фурманкі. Паднімаючы над комінам адарваную сетачку, чмыхаў паравоз: здаваў назад чатыры платформы, нагужаныя

папяроўкай, каб перавесці іх недзе на запасную калею пад разгрузку. Літавараў конь, натапырыўшы вушы, хроп, касіў вялікае баязлівае вока. Тужэй нацягваючы лейцы, Літавар прыпыніў яго і павярнуўся да Міці:

— Ну, пакажы, чым жа ж яна адкупілася? Міця выцягнуў з кішэні бутэльку.

— Го-го-го, — зноў зарагатаў Літавар. — Хітра, мудра, з невялікім коштам.

Пілі гэтую гарэлку, ужо выехаўшы за мястэчка, на шашы.

Выціраючы з адкаркаванага рыльца карычневы сургуч, перадавалі адзін аднаму бутэльку, у якой боўталася і пускала крутленькія, як жывое серабро, скалкі ясная гарэлка.

Жэнік асалавеў, ад вялай усмешкі ў яго крывіўся дробны, з кірпатым носам тварок.

У Літавара жмурыліся і блішчалі, як шклянныя, вузка пасаджаныя сіненыя вочкі. Ён усё абарочваўся да Міці, дыхаў яму затхласцю ў твар.

— А ты чаго маўчыш? Мусіць, па той паненачцы знябыўся? А яна, браце, уга...

Міцю пад'юшчвала злосць на Літавара, бо і праўда яму ўсю дарогу думалася пра Чэсю Доўнар, у нейкай радасці ўсё бачыўся яе тварок з чысценькімі ружовымі шчокамі, яе падпухлыя губы і сінія, з чыстымі бялкамі, вочы, кудзеркі яе рыжаватых, з чырвонай яснасцю, валасоў, белы мякенькі берэцік... Як чыстая вада на каменьчыках, у яго душы пералівалася радасць.

Канаў кароткі перад колядамі зімні дзень. Нанач браўся, дужэў марозік — між хмар вызірнула сонца, гарэла залатым абадочкам у ружовым пыле. Понізу неба далёка распаўзалася ліловая смуга. Ад каня і саняў на ружаватым снезе слізгаў доўгі цень.

Каня не падганялі. Падмахваючы галавою і пырскаючы на сані снегам, ён дробненькім трушком бег сам — ведаў і чуў дарогу. Сам і завярнуў з

пустое сцішнае шашы пад Літавараву хату. Сухою і няроўнаю, як слюда, чырванню ў шчыце адсвечвала невялікае акенца.

На надворак выбегла старая Літаварыха, жмурчыся і засланяючыся рукою, убачыла, як ківаецца п'яны Бронік, памагаючы злезці з саныў ужо змарнеламу, знябожанаму, з аб'еханаю наборк стракатаю кепкаю, Жэніку, пляснула рукамі:

— Ах, божачка, цяля прапіў!

— Ці, старая, пад гарачую руку не падлазь! — зморшчыўся, крывячы п'яныя губы, і адмахнуўся, як ад асенняй надаяднай мухі, Літавар.

Каб, бронь божа, чаго не было, Літаварыха адступілася назад у сені, крыкнула ўжо адтуль:

— Во, зараз калі вазьму які млён, то нябось!..

Міця, адкінуўшы стоптаную ў пласт канюшыну, выцягнуў з саныў свае газеты, падаў Жэніку літр з газая.

Пацялепваючы за вярочку гэтым зеленаватым літрам, захістаўся то ўзад, то ўперад Жэнік, на збялым твары ў яго трапятаўся кіслы смех. Міця ўзяў яго пад ручку. Звесіўшы голаў і не чуючы, мусіць, сваіх ног, Жэнік закоўзаўся па ўбітай, зледзянелай сцежцы, зацеляпаў прывязаным за вярочку літрам з газая.

— Ты яго, можа, і цераз кладку перавядзеш? — вышчаміў з гуза і кінуў сабе пад ногі аглоблю Літавар. — А то бачыш, як барануе нагамі.

— Глядзі, які добранькі, і ўсё за чужое... — зачапіўся за веснікі і пхнуў іх нагою Жэнік.

Старонячыся чужога вока і каб не ісці праз усю вёску, Міця скіраваў на неабгароджаны, а толькі выкладзены ад чужое мяжы каменнямі Міронаў пляц, на сваю вуліцу.

Каля маленькага кутняга акенца, дзе сухою чырванню адбівалася сонца, Міронаў Васіль (жанаты, год трыццаці мужчына, што, як казалі ў вёсцы, яшчэ ні разу не галіўся) сядзеў за прасніцаю і,

плюючы на пальцы, шморгаў з невялікае, прывязанае аборкаю кудзельнае барады нітку. Згледзеўшы за акном п'яных хлопцаў, адхіліўся за сцяну.

— Гэй, Васіль, выкаці кудравешку з печы! — падняў за аборачку і патрос зеленаватым ад газы літрам Жэнік Рэпка.

Дражніліся з Васіля за гэтую кудравешку даўно. Пасля мацерынай смерці Міронавы хлопцы пяклі хлеб і не дасталі з-за цёмнага боку адзін бохан. Назаўтра, калі падпалілі ў печы, ён падгарэў, закурыўся смуродам на ўсю хату. Мірон, не разабраўшыся, нарабіў крыку на Васіля, што не выкаціў галавешкі з печы.

Ціхаваты, з бабскім характарам, Васіль і цяпер маўчаў, кінуўшы каля акна прасніцу і схваўшыся за сцяну. Топячыся ў глыбокім снезе, Жэнік палез да прызбы, рассоўваючы кастрыцу, крыкнуў у сухое, з пераломанай чырванню, акно:

— Гэй, Васіль, дзе твая кудравешка?

У акно вызірнуў стары Мірон, пакруціў галавою. Міця адцягнуў Жэніка ад прызбы. Наўпросты тут, каля Міронавых, праз глыбокі, па калені снег, спуściўся з ім на балотца да рэчкі, змакрэўшы, як пацук, сам.

На гнуткай, звязанай дротам з дзвюх доўгіх неакораных хвоек кладцы, што была далей ад броду, на вузкім месцы рэчкі, Жэнік аблэг на тонкую, прыбітую да старых алешын парэнчу. Пад кладкаю плыла густая і цёмнаватая, як верасовы мёд, вада, булькала пад навіслым з берага, нібы тоўстая коўдра, снегам: віравала пад сінімі брылямі лёду. На сярэдзіне рэчкі кружыліся і лопаліся пустыя пукатыя вочы бурбалак.

Гледзячы на гэтую густую і цёмную, як верасовы мёд, воду, Жэнік зашморгаў носам і заплакаў, спомніўшы пра Сяргея:

— Ты думаеш, я дарую каму за яго? І гэтаму гаду

Літавару? Ты думаеш, я памірыўся?

Адарваўшы ад парэнчы, Міця перавёў яго на другі бераг, яшчэ доўга стаяў тут, каля кладкі — глядзеў, як, пахістваючыся, не разбіраючы сцэжкі і тыцкаючыся ў глыбокі снег, Жэнік хаваўся за рэдзенькую смугу алешніку.

Сцах кароткі дзень. Нанач браўся марозік — выпagodжвалася неба. Толькі там, дзе зайшло сонца, вісела нізкая, буравата-цёмная, як дым ад пажару сярод ночы, хмара. Адтуль, здэцца, пахла гэтым горкім удушлівым дымам. Над белым нежывым полем церушыўся рэдзенькі і сухі, як пыл з гумна, поцемак. З усходу насоўваўся вечар. Паднімаючыся ад зямлі, сіняя густая смуга тушыла на небе ліловую яснасьць. Чорнымі стагамі за белым грудком хаваліся Прылуцкія хугары.

Змакрэлы і задыханы Жэнік дацягнуўся да свайго гумна.

Паслізнуўшыся каля вугла і хватаючыся за сцяну, мацюкнуўся і незнарок сагнаў з нацярушанае каля дзвярэй саломы трох цяжкіх, як шпулі, курапатак. Моцна зафуркаўшы, яны нізка, адна за адною, паляцелі над полем, далёка, каля самага чубка маладніку, зніжаючыся на снег.

Учуўшы гаспадара, у гумне зарыкала не поеная нанач і галодная карова. Хлява ў Рэпкаў не было — карова і чацвёрта авечак стаялі ў перагароджанай на два хлевушкі старане гумна. Жэнік, ужо злы, што без яго бацька не накармаў скаціну, усунуўся ў хату, нагнаў на шклянную, што стаяла на мурку каля коміна, газоўку вецер, крыкнуў туды, за печ, у шараваты поцемак:

— Во, і каровы ўжо без мяне не напояць...

З лаўкі паднялася старая Рэпчыха, у яе мокрых вачах заблішчаў вялы язычок польмя ад газоўкі.

— Чаго? Чаго ты крычыш? — і верхняя губа ў яе скрывілася, у нейкай брыдкай міне перакасіўся ўвесь твар. — Вунь бацька памірае.

Жэнік выпусціў з рук цяжкі літар з газаю, зароў п'яным, здурнелым крыкам.

— Во, напіўся яшчэ, ах, божачка мой! Ваўчка хоць збегай пакліч. Мне ж адной не было куды адлучыцца.

Злізваючы языком з губы салёную, што накацілася, слязу, Жэнік крутнуўся назад у дзверы, не зачыняючы іх, выскачыў на надворак.

Па Сяргеевай, яшчэ не адпакутаванай, смерці да Рэпкаў прыйшло новае гора — аднялася мова ў старога Рэпкі.

XVII

Першыя зводы, што Алеся, ужо нікога не тоячыся, спіць з маладым малацьбітом, разнясла па вёсцы Ваўчкова Вольга.

Яшчэ зацемкам, прыбегшы да Мондрых з вышчарбленым, аплеценым гаршком пазычыць жару, каб распаліць у печы, Вольга ўбачыла на Алесіным ложку маладога малацьбіта. Ён, вясёлы, пабліскваючы сіняватымі, вільготнымі пасля сну вачмі, лавіў і не пускаў адысціся ад ложка трохі ўжо збянтэжаную перад чужым чалавекам у хаце Алесю. Яна, босая, у адной кужэльнай сарочцы, схапіўшы ў жменю пучок сваіх ясных, надоечы вымытых лугам валасоў, біла яго па носе. Імполь жмурыўся, круціў сваім гарбаватым, як у барана, носам, хаваючы яго ад казытлівых валасоў.

Сярод хаты зграбаў і скручваў у тоўсты куль жытнюю перацёртую салому стары малацьбіт — цяпер на зямлі ён спаў адзін.

На палку, ачуняўшы ад хваробы і ўзлэгшы спіною на падушкі, сядзела старая Мондрыха, вохкала, як выпетраная, схуднелая квактуха.

Вольга, рада, што ёсць з кім пагаварыць, пас-

тавіла на прыпек свой аплецены дротам гаршчок і, чакаючы, покуль нямая Еўка насыпле жару, прысела на лаву, пачала расказваць пра свой новы сон, як ёй на голаў цэлаю шышкаю сеў пчаліны рой. І ўсё зіркала адным зеленаватым, як у кошкі, вокам туды на ложак, на маладога малацьбіта.

— Чужыя людзі дык усё дзівяцца, — пераняўшы Вользін зірк, пакруціла сіваю, з расчасанымі на радок валасамі, галавою старая Мондрыха, — а я да ўсяго ўжо звыкла... Граха цяперака ніхто не баіцца... А сон, мае вы дзеткі, благі. Пчолы — гэта ж усё мыслі, думкі апануюць...

— Няхай крые бог, і чаго ж гэта, цётка? — Вольга шмарганула па хустцы рукою, нібы атрасаючы тых пчол, і зноў скасіла вока на ложкак.

Алеся, ужо нацягнуўшы на сябе спадніцу і падграбаючы абедзвюма рукамі распушчаныя валасы, скручвала іх у тугі на патыліцы вузёл. Каля ложка ў сподняй бялізне таптаўся Імполь — шукаў порткі і рубашку.

Вольга засаромелася яго, угнула голаў і загаварыла зноў:

— Ці чулі ж вы? У Пэлькі Ката мову адняло. Кроў у галаву злілася. Учора вечарам прыбгаў да нас іхні Жэнік... Хадзіў мой, але дзе ж ён паможа...

— Няхай крые бог! Няўжо? — заварушылася на палку старая Мондрыха. — Гэта ж усё за тое, што некалі ў вайну людзей удаваў... Чужая бяда нікому дарма не мінецца...

— Дзіва што, — паднялася з лавы Вольга, узяла з прыпека гаршчок, у які ўжо нямая Еўка нагарнула гарачых вуглёў, і раптам махнула тоўстаю ў суконнай хустцы галавою, успомніўшы яшчэ адну навіну:

— А во што яшчэ чула!.. Гэта ж пад Восавам асадніцкія сабакі дохтара загрызлі... Ах, божачка, якая страшная чалавеку смерць!

— А хто ведае, якая наша будзе, — стойма пас-

тавіў тоўсты высокі, роўны з сабою, куль саломы стары малацьбіт.

— Якая ўжо ні будзе, але няхай крые бог, каб такая была, — Вольга прыжмурыла вока, заплакаўшы ад сіняга дымку, што курэў з аплеценага гаршка.

— Не заракайся, маладзіца, — вызірнуў з-за тоўстага высокага куля стары малацьбіт. — У нас адзін чалавек быў. Дужы, ліха яму... Як Польшча тут стала і людзі з Амэрыкі ехалі, у бандыты хадзіў, золата адбіраў. Нічога не баяўся. Грыміць, а ён рагоча. Кажа, вы хрысціцеся, я і без вашага бога пражыву. Гэтак во і кажа. А назаўтра паехалі мы яму дзерава на хату вазіць. Высунуліся з лесу на шашу, а тут якраз самаход наскочыў. Мінаўся з фурманкамі і, як ужо выйшла, — бах яму ў плечы. Дак ён упаў, а потым з гарачкі падняўся, сеў і давай здымаць рукавіцы... Горача, мусіць, зрабілася... Дзіва што — усё ўсярэдзіне адбіла... А вы кажаце, грэх? Ёсцека ён!..

Алеся пакруціла на клубах спадніцу, гледзячы скошаным вокам цераз плячо, перапыніла старога:

— Знайшлі пра што з самае раніцы гаварыць. Каб пра што добрае...

— Дак наша жыццё такое. Каб яно было добрае, — скрывіўся ад нейкага сарамяжлівага смеху стары малацьбіт.

Вольга яшчэ няўзнак зірнула на Імполья і, затуліўшы каптаном гаршчок, каб не вылецела дзе іскра і не нарабіла бяды, ціхенька вышмыгнула ў сені.

У хаце яшчэ доўга пахла гэтым чаднаватым ад жару ў гаршку сінім дымам.

У той жа дзень, вырасшы з камара на вала, па Верасаве пабегла чутка, што Алеся Мондрая, нікога ўжо не саромеючыся, спіць з маладым малацьбітом. Назаўтра, як конусная рэхва, зрабіўшы круг, прыкацілася назад у Мондраву хату — пры-

нясла яе ўжо Хрысця, калі прыбягала зірнуць на тую, у елачкі, радзюжку, якою цяпер Алеся пачала засцілаць свой ложак. Стрэліся яны якраз на вуліцы: Алеся, трымаючы на старым рассохлым каромысле два пустыя ядры, бегла па ваду.

— Ты, як знарок, з пустым страчаеш, — засмялася Хрысця, саступіўшы з вузенькае сцэжкі ў шорсткі глыбокі снег. — А я бягу да цябе радзюжку паглядзець — тую, што цяперака, кажуць, перад Імполем засцілаеш. Хачу ж і я выткаць такую.

— І ўсё вы выглядзіце, перад кім і што я засцілаю, — Алеся выпрасталася і, звонячы пустымі цынкавымі вёдрамі, захрумсцела падмерзлаю скарынкаю снегу, пусцілася падбегам па жаўтлявай сцэжцы, што вілася да блізкага Пытлевага калодзежа.

— Ой, ты ўжо на мяне не злуй, — Хрысця замалала сівымі звязанымі рукавічкамі, нагнаўшы Алеся, сказала ў спіну: — Паслухала б, што вёска плешча.

— Няхай ім языкі паадсыхаюць!..

— Кажуць, што ты, апісаўшы зямлю на сябе, старую не корміш, з хаты выганяеш.

— Зямля мая, і няхай яны мне цяпер... — Алеся не дагаварыла, зняла з плячэй каромысла і, коўзаючыся на намерзлым сінім лёдзе каля чорнага зруба, узялася за жэрдку з цяжкім акованым вядром і ўтапіла яго ў калодзеж, заплюхала звонкаю вадою.

У хату яна прыйшла ўжо злою, непадступнаю. Чмыхаючы ноздрамі, дастала з куфра чорную, у зялёных елачкі, суконную радзюжку, вытканую з нябожчыцаю мацераю, кінула на стол:

— Гэтую табе ці мо іншую даглядзелі?

— Ой, я ўжо і глядзець не буду, калі так, — залавала Хрысця.

— Вой, колькі гонару, — Алеся зграбла са стала радзюжку, лягнула выклееным спадыспаду

царскімі грашыма вечкам куфра.

Але вечарам, калі ўжо стары малацьбіт, топчычыся па сваёй саломе на зямлі, патушыў лямпу, яна прыгарнулася да Імполья і раптам учула, як ачахла гэта злосць на ўсіх — нейкаю вялікаю вадою, як рэчка на згонне зімы, разлілася радасць. Яна заплюшчвала вочы, чуючы, як дужымі рукамі ён грабе яе да сябе. Нешта салодкае, маладое нараджалася ў Алесінай душы.

Яна, ужо спакойная, сцішаная ад гэтага свайго патамнага шчасця, засынала і, прачынаючыся сярод ночы, чула зноў у сябе пад галавою яго гаркаватую, што пахла тытунём, руку.

Позняя поўня рэдзенька свяціла праз тоўсты лёд на шыбах у куток хаты. Недзе стралялі ад марозу, калоліся сухія вуглы.

Алеся глядзела на косы, што бляк у покуце, пасак — месяц, заходзячы на сцяну, тух і апускаўся ніжэй, — слухала, як блізенька сапе Імполь, і, аг'янелая ад гэтага свайго маладога, мякенькага, як першая трава, шчасця, засынала зноў.

Назаўтра спраўлялі дамалоткі.

Яшчэ перад полуднем мужчыны лёгка паляпалі цапамі па горбе змалочанага ячменю — скаласавалі яго, адбіваючы ад зярнятак вусатыя асцюкі — і вясёлыя, закураныя пылам вярнуліся ў хату. Адхаркаўшыся і папляваўшы гэтым рудым пярышывым пылам у памялешнік, стары малацьбіт, чырвоны ад задухі, выцер мокрыя вочы, змераў з ног да галавы Алеся і выскаліў свой дуплявы, счарнелы зуб:

— Ну, гаспадынька, не стой, лезь на хату па здор...

— Няўжо змалацілі? — нейкім вясёлым голасам перапытала Алеся.

— А ты думаеш што? — маргнуў калматымі абкурэлымі вейкамі Імполь.

— Тады ўжо не грэх і да здору чаго. — Алеся азірнулася на сцяну, знайшла на цвіку свой кап-

танік і хустку і выйшла з хаты, вярнуўшыся назад са спацелаю, сіваватаю, мусіць, купленаю загадзя дзеля такога дня бутэлькаю і ружаватым бруском сала.

— Няма ўжо на цябе і бога. Гэта ж самы пост, а ты гарэлку, — падзюбала яшчэ картопляю ў горбачку зеленаватага патоўчанага семя старая Мондрыха і ўслед за нямою Еўкаю ўстала з-за стала.

— А што-така ўжо такое, калі мужчыны па кілішку вып'юць? Ці ж не зарабілі? — і паглядзела на Імполья — ён, памыўшыся, цёр ручніком сваю ружовую шыракаватую шыю з хвосцікам закручаных у лагчынцы валасоў.

Прымасціўшыся на край заслона, села пры стала і сама, але гарэлке не піла, прыгубляла чарку і калацілася, моршчачы свой роўненькі нос. Стары малацьбіт, седзячы спіною да глухога, замураванага шорсткім абынелым лёдам акна, хукаў, ставячы на стол сінюю, у павырабляныя кветачкі чарку, сусліў, як малое дзіця, сала, прыглядаючыся да Алесі з Імполем, расцяжна гаварыў:

— Вот гляджу я на вас, і завідкі бяруць — добрая пара.

— Ой, не ўрачы, дзядзька, — круціла галавою і пасміхвалася, жмурачы адно вока, Алеся.

— Што ты... Хай во скажа, як на споведзі, ці не я яго трохі сватаў?

— Было, дзядзька... Што таіцца, — саромеўся і глядзеў у сівае, зацягнутае шорсткім лёдам акно Імполь.

— Ну, дак дай жа вам бог шчасця і здароўя! — стары зноў паднімаў сіняватую чарку. На яго вострых, абцягнутых худою скураю скулах ружавелі і расплываліся чырвоныя плямы. Выцвілія, у павучыне чырвоных жылак вочы пачыналі блішчаць, рабіліся вільготнымі, як абцёртыя сліўкі.

Расчырванеўся і папрыгажэў Імполь.

Алеся падсунула бліжай да яго паліваную талер-

ку з нарэзаным салам, узяла тоненькі скрылік. Схіліўшы набок русявую з цяжкаю куклаю голаў, у якой блішчаў карычневы круглы грэбень, скоса глядзела на Імполя, любавалася яго хараством. Твар у яго быў няголены, густая шчаціна засіненалася кругом ружаватага рота, каля вушэй, дробненька кучаравіліся даўно не стрыжаныя валасы. Было нешта вясёлае ў насупленых бровах, у густых, падкручаных угору вейках, у сцятых ружовых губах.

Згледзеўшы, як яна, не зводзячы вачэй, любуецца Імполем, пачынаў падхваляваць яго і стары малацьбіт — паднімаў голаў з рэдзенькім чубком сівых валасоў.

— Хлопец ён ціхі, сарамяжлівы... Чаго там, будзеш жыць. Да гаспадаркі мо яшчэ не вельмі здатны... Але ж столькі вас, баб, у хаце — помач яму будзе.

— На чужога, кажуць, спадзявайся, але і сам не агінайся, — крышку прыплюшчыла адно вока Алеся.

— Ой і хітрая ты, — круціў сівым натапыраным чубком стары малацьбіт. — Гольміі рукамі цябе не возьмеш.

— Ды ўжо ж і не дамся!.. — абгладжваючы кругом сябе скамечаную спадніцу, яна паднялася з заслона.

— Я ж і бачу, дзіва што, — касіў сабе за спіну адным вокам малацьбіт, глядзеў, як яна адкрывала свой зялёны, у жоўтыя, крывыя пасачкі куфар, з дашчанае каробачкі дастаючы ўкручаныя ў белую хустачку грошы.

Адварнуўшыся спіною і папляваўшы на пальцы, доўга адлічвала іх. Нарэшце прыціснула да стала порсткія, што падымаліся, як сухое лісце, паперкі.

— Вот, дзядзька, палавіну грашыма, а палавіну гатоўкаю — жытам плачу, як і ўмовіліся.

Стары згроб вузлаватымі, жоўтымі ад тытуню пальцамі грошы, пералічыў іх зноў, кладучы па-

перку на паперку.

Моршчачы лоб, падумаў і зняў з купкі адну паперку, прыпляскаў яе каля паліванае з ружаватым салам талеркі.

— Умаўляліся то на двух, а як аднаму — ці не зашмат выходзіць?

Імполь адхіліўся ад стала, паклаў рукі на калені:

— Як даюць, дзядзька, то бяры.

— О, нашто мне грэх? Нашто мне чужыя грошы? Чужога не спажывеш...

— За гэты грэх, дзядзька, я ўжо расплачуся, — зіркнуўшы зверху на лысаватую, з рэдзенькім чубком на цемені голаў старога, засмяялася Алеся і выкруціла з хустачкі яшчэ адну паперку, кінула перад Імполем на стол.

— Дак мо не грэх яшчэ і скласціся? — павесялеў раптам стары малацьбіт, прыгладжваючы абедзвюма рукамі свой рэдзенькі чубок.

— Досьць, дзядзька, — адышлася ад стала і ляпнула вечкам куфра Алеся. — Вам, мужчынам, толькі патурай. Вунь работа жджэ — жыта ж вам трэба адсыпаць і зважыць.

Стары малацьбіт скоса зіркнуў на бутэльку — у ёй яшчэ пацела халодная, недапітая на пальцы тры і празрыстая, як свежая вада з крыніцы, гарэлка, — і, перакідваючы нагу цераз заслон, падняўся ад стала.

— А гэта ж ужо каму? — Алеся ўзялася за рыльца бутэлькі і пашукала вачыма акорак.

— Хай во старой на лякарства будзе, — Імполь махнуў кучараваю галавою назад, паказаў на лаву, дзе, прымасціўшыся каля другога акна, нямая Еўка са старою Мондрыхаю перавязвалі ніткамі начыненыя вантрабянкі.

Еўка трымала на абедзвюх выцягнутых руках тугія колцы кілбас — ад іх пахла часнаком і перцам.

Скруціўшы з тоненькае паперкі папярсы,

Імполь са старым малацьбітом усмак закурылі. Бэrsaючыся і выгінаючыся пасмамі, пад столь падняўся сіні дым, цягнуўся туды, дзе нямая Еўка падтыкала пад бэльку шасток з цяжкім завіткам кілбас.

Алеся ўзяла са стала недапітую бутэльку і прыпынілася каля дзвярэй, трымаючыся за белы адінею язычок клямкі, маргнула Імполью.

Калі ён, разгарачаны ад чаркі, з ганарыста падбітаю на патыліцу кепкаю, выйшаў у халодныя настывыя сені, яна, бліснуўшы бялкамі, падняла на яго свае хітрыя вочы:

— Жыта насыпай леташняе, з таго крайняга засека.

Ён кіўнуў галавою і распасцёр рукі, каб злавіць яе, але яна, зноў бліснуўшы спадылба гэтымі шарымі вачыма, прыгнулася і, выкруціўшыся з яго рук, вышмыгнула з сяней, зарыпела на надворку хрумскім, крохкім снегам:

— Я скоранька... Па бязмен токі збегаю.

Пасля полудня зважвалі старому малацьбіту жыта. Імполь чэрпаў яго абслізганай веялкай з цёмнага глыбокага засека. Алеся са старым насілі з цёмнае стопкі на віднейшае. Стары чапляў іржавым кручком бязмена за завязку мяшка, паднімаў дрыготкаю рукою, другою лавіў алавяную булаву, пакручваў бязмен, каб была раўнавага, і, жмурачыся, глядзеў на сляпыя, сцёртыя вочкі, крычаў Алесі:

— Глядзі, акраз два пуды роўненька!

— Бачу, дзядзька, — крышку нагіналася яна, цікуючы на шыю бязмена адным вокам.

Вецер круціў і гнаў у адчыненыя сені дробненькі, як мука, снег. На шарай гадзіне Імполь увалок у стопку тры тута завязаныя мяшкі жыта, прыставіў да кубельцаў з прыходу — назаўтра меўся везці старога малацьбіта ў Дварчаны.

Але ўжо пасля вячэры, калі ўсе, пад'еўшы з картоплямі ржавых, купленых на посны дзень сяляд-

цоў, па чарзе забразгалі кубкам, прагна п'ючы пасля салёнага воду, Алеся, папярхнуўшыся каля вядра, раптам сказала ўсім:

— Мужчынкі, і я з вамі паеду. Трэба ж фарбы купіць... І ўпоцёмку, калі патушылі лямпу, калі густая цёмната заліла хату, Алеся, горнучыся да Імполья і абдымаючы яго мяккімі голымі цёплымі рукамі, прызналася:

— Як жа ж мы жывём? Без вянца, без споведзі. Грэх жа ж.

— Хіба богу не сяроўна?

— Як богу, а во людзям...

— А ім што?

— Што? Вунь коляка чутак.

— Пагавораць ды перасціхнуць.

— Не... Заўтра зойдзем да ксяндза, дамо на заапаведзь.

Імполь павярнуўся да яе, чуючы, якая яна гарачая, прыгарнуў да сябе, і яна, ужо змораная, задаволеная, зашаптала:

— Люблю цябе. Жыць будзем... Дзіця ад цябе мецьму...

XVIII

Назаўтра яшчэ зацемна былі ў Дварчанах. У спіну падганяў сіверны настылы вецер. Сыпала зверху і мяло, падкручваючы, понізу сухі малады снег.

Не агледзеліся, як пад'ехалі да белае атынкаванае хаты з выплеценым лазовым шчытом.

З-за сыпкага, намеценага слямі ў гародчыку кургана на вуліцу глядзелі зеленаватыя ад марозу неашалёваныя вокны. З тоўстае страхі дробнай пытляванай мукою курэў белы пыл, віўся пад застрэшак, шоргаючы па сцяне, асядаў на высокую,

выкладзеную сухім картаплянікам прызбу. Там хадзіў, схаваўшыся ад ветру, і заглядаў адным вокам у зашэрхлае акно рабы, з цыбатымі, у лапцях, нагамі і жоўта-пазалочанай шыяй певень. Лопаючы вялымі крыллямі, туды падлятала і не магла заляцець цяжкая жоўтая курыца.

— Вот, хлопчыкі, мы і прыехалі, — першым з саяў саскочыў стары малацьбіт у сваёй закуранай снегам авечай шапцы. Падышоў да дзвярэй, выбіў аб вушак шапку і пакруціў драўляную закрутку.

Кудахнуўшы, певень адскочыўся ад дзвярэй і, топчучы порсткі картаплянік, бокам пайшоў на другі бок прызбы.

Разварочваючы сыпкі курган, Імполь завярнуў каня на надворак.

У абкладзеным кастрыцай хлевушку, што быў прыбудованы да кароткіх сеняў, дробненька замэкала, учуўшы людзей, каза.

— Ага, дак у вас гаспадарка свая, — атрасаючы з цёплай суконнай хусткі снег, засмяялася Алеся. — А казалі, што нічагутка няма.

— А чаму ж... Во, свая кароўка... Чуеце? — азваўся з зацішных сеняў стары малацьбіт.

Імполь моўчкі, сцягнуўшы з мяшкоў радзюжку, укрываў сівага ад снегу і заінелага каля лапатак ад гарачыні каня.

У шарыя сені, скрыпнуўшы з хаты дзвярмі, высунулася высокая, у доўгай зялёнай спадніцы з чорнымі шлякамі і выцвілай хустцы, насупленая баба.

— Балазе знайшоўся.

— Во, бачыш, тры мяшкі жыта зарабіў... І палатна скрутак, — стары малацьбіт, чапляючыся за высокі парог, выбег з сеняў, выкашчыў з гарохавіння тое, адабраное ў зладзеяў палатно.

Старая высунула з сенцаў свой даўтавіды твар, паглядзела, хто гэта яшчэ там на надворку. Адно вока яе, з адвіслым чырвоным векам, слязілася.

— Ты тут больш з’ясі, чым заробіш, — яна паглядзела гэтым вокам на Імполь.

Ён угадаў старую Кайтаніху. Некалі яшчэ малым, ходзячы ў Дварчанскую школу, Імполь баяўся гэтай худой, як плотка, у доўтай спадніцы і заўсёды з сукаватым грушавым кійком старое бабы. Мес-тачковыя дзеці казалі, што яна віламі запарола свайго мужыка і што яна вядзьмарка: умее ганяць пярэпалахі, качаючы па жываце яйцом, і выліваць у місачку з вадою, якую ставіць на галаву, растопленае волава, і нават вылізваць языком з вока страмяку. Яна і цяпер — насупленая, з чырвоным вывернутым ніжнім векам — здавалася Імполью страшнаю.

Кайтаніха яшчэ павяла гэтым чырвоным векам на Алесю, памармытала нешта і, зашастаўшы доўгаю спадніцаю, схавалася ў хаце.

Покуль насілі разам са старым малацьбітом на сашчэмленых руках з саняў у сені мяшкі з жытам і перасыпалі ў высокую, на асьмін восем, кадушку, Імполь брала цікавасць спытаць: кім жа прыходзіцца стары малацьбіт Кайтанісе?

І не ўцярпеў, выбіваючы аб вушак астатні пусты мяшок і адварочваючыся ад пылу, паказаў галавою на дзверы, абабітыя паласатаю радзюжкаю, з-пад якое выглядвала салома:

— А гэта ваша жонка?

— Ат, — падсоўваючы касматую, у жаўтаватых, выцвілых стручках авечую шапку, стары малацьбіт выцер рукою змакрэлы лоб. — Маё жыццё такое: пакуль цэп, патуль хлеб. Во ёсцэка дзе прыткнуцца, і добра... Гэта не тое, што ў цябе, — і дыхнуў сіваю параю. — Пільнуйся яе — не прападзеш... Маладзіца яна разумная. І з выгляду — дзеўка другая не дакажа.

Пераступіўшы парог, Імполь плюшчыў вочы ад снегу, што курьўся са страхі ў сені, суха шархацеў, як пясок, па сцяне, асядаючы на сухі, у чорных за-

макрэлых слядах, гліняны ток.

— Але і па праўдзе скажу, — стары з-за Імпольвага пляча зірнуў туды на двор, дзе каля саняў, адварнуўшыся ад ветру, стаяла Алеся, і падняў на Імполья свае жаўтаватыя, затканыя дробнымі чырвоненькімі жылкамі вочы: — Нораў яна мае... Ого! Свякрусе і залувіцы жыцця ад яе не будзе. Згоніць іх са свету. А табе што? Калі якая нявыкрутка, за шапку ў ахапку... У нас з табою, як кажучь, пакуль цэп, патуль хлеб. Каб, маючы рукі, сёння чалавек прапаў?.. А так маладзіца яна красавая...

Імполь пераступіў парог. У санях усаджвалася Алеся, хавала ў порсткае гарохавінне ногі.

— Пачакай! Куды цябе гоніць? Мы ж яшчэ, здэцца, па чарцы не зрабілі, га? — высунуўся з саняў услед за Імпольем стары малацьбіт.

— Іншым разам, дзядзька, няма калі, — азірнулася Алеся.

Перакідваючы цераз яе голаў лейцы, Імполь выкіроўваў на вуліцу каня.

Ужо за брамаю, усаджваючыся ў мяккае, засланае радзюжкаю гарохавінне, уяшчэў тое нязвычайнае слова старога малацьбіта: «красавая яна ў цябе» — і прыгледзеўся збоку да Алесі: з-пад суконнае ў балонку хусткі быў відаць яе твар з роўненькім караткаватым носікам, на губе збоку — карычняватая, з залацістым валаском бародавачка, на вастраватай натапыранай стрэшцы брыва дзвюма скалачкамі расы блішчыць расталы снег.

Яна ўчула яго позірк, павярнулася да яго:

— Чаго ты, Імполька?

— І праўда, што красавая ты...

— Як ты кажаш?

— Красавая!

— Вой, ніколі не чула. — Яна адкінула назад голаў і засмяялася, паказваючы белы радок ніжніх зубоў.

— Толькі во бародаўка з валаском.
— А ты толькі цяпер агледзеў?
— Чаму ж цяпер... — ён задыхнуўся ад сустрэчнага ветру — з зацішку нізкіх, абкураных снегам будынкаў конь выйшаў на востры скразняк. З гарбатай, пасярэдзіне вылізанай ветрам аж да жаўтаватага лёду вузкай шашы сані зносіла на нізкі, выкладзены цэментовымі плітамі ходнік.

Алеся схапiлася абедзвюма рукамі за Імполь, цягнучы яго да сябе, зазірнула спаднізу ў вочы:

— А хто ж табе пра красавую нагаварыў? Мусіць, усё гэты стары трапашка?

Перад шырокай галоўнай вуліцай Імполь прыпыніў каня, даючы дарогу сустрэчнай фурманцы — лёгкаму чорнаму вазку, не паварочваючыся да Алесі, спытаў:

— Ды куды ж паедзем?

— Спярша во ў краму. На рубашку хачу табе набраць. Абнасіўся ж начыста...

Імполь падганяў каня да белага атынкаванага дамка з дашчаным ганкам, што стаяў тут у пачатку вуліцы, адразу за аптэкай. Прывязаў да шула ў плоце лейцы, укрыў радзюжкай каня і ўвайшоў у цемнаватую з затхлым, удушлівым пахам нафталіну краму. Алеся, паставіўшы на прылавак сплеценую з шырокіх лучынак карзіну, аглядала пляскатыя скруткі паркалю і батысту. Адкінуўшы ражок, мацала двума пальцамі белы ў жоўтыя вузенькія пасачкі паркаль. На суконнай, накінутай на плечы і голаў хустцы раставаў, пераліваючыся ружаватаю расою, снег. За прылаўкам, ківаючыся на адзін бок і ледзьве дастаючы кароткаю нагою да падлогі, хадзіў стары крамнік у чорнай аксамітавай ярмолцы і карычняватай, пашытай з аўчын камізэльцы, адзетай на пінжак.

— Во глянь, і недарагое. — Алеся падклала пад ражок паркалю далонь — палюбавалася, ці прыгожа. — А што? Хорошая будзе рубашка. У нашага

Змітрыка такая.

Утаптаўшы паркаль у жаўтаватую з лучынак карзіну, паказала яшчэ на шары ў палоскі корт:

— І гэтага яшчэ. На святэчныя порткі.

— Во як ты яго даглядаеш, — крамнік зіркнуў спадылба чорным вокам і раскатаў тоўсты скрутак, намотваючы полку на акаваны бляшкаю метр.

— А хто ж яго дагледзіць? — засаромелася Алеся, дастаючы недзе з-за пазухі ўкручаныя ў аблямаваную тоненькімі карункамі хустачку грошы: выняла сярэбраныя, з прыгожай маладзіцай на рэшцы, дзесяць злотых.

— Хто? — крамнік надрэзаў тоўстымі кравецкімі нажніцамі корт і з тугім звонкім лускам разлупіў яго. — А кажуць, мужыка любі, як душу, а калаці, як грушу.

— За што? — чмыхнула злымі ноздрамі Алеся.

— Чым аўчыну больш мнуць, тым яна лепшая, — папляваўшы на пальцы, крамнік адлічваў рэшту.

На вуліцы, калі ўжо ад'ехалі ад крамы і зварочвалі назад на пераезд, захлынаючыся ад сівернага ветру, спытала:

— Можа, ён і проўду кажа?

— Хто?

— Гэты кульгавы Герцык.

— Ты нешта да ўсяго сёння прыймаешся. Но-о! — Імполь махнуў пугай, падагнаў змакрэлага, з зачэсанаю ветрам на адзін бок грывай каня.

З-пад крамы завярнулі назад. Мінуўшы пераезд з паласатым, паднятым, як аглобля, шлагбаумам і сіленькаю ашалёванаю будкай, над якою з бляшанага комінка растрывожаным густым роём віліся іскры, скіравалі на вузенькую, перацеценую выспамі снегу касцельную вуліцу.

Абапал яе ціснуліся старыя з аблушчаным мелям на сценах драўляныя хаты. Падкручваючы ўтору снег, са стрэх мяла, аж круцілася ўсё ў вачах, завая. Абкурвала чорныя сліўкі ў гародчыках, рага-

тыя, яшчэ з леташнімі падпоркамі пад сукаватымі лапамі, яблыні, нізкія, рэдкія платы з высокімі брамамі. На надворках у зацішку нагнала роўныя са стрэхамі хлевушкоў, слаістыя, з тоўстымі брылямі курганы.

У канцы вуліцы ў сівай, як пара над гарачым чыгуном, імгле бялела высокая цагляная атынкаваная брама. Нехта высунуўся адтуль з шырокім дашчаным крыжам, што бяруць у касцёле, каб нясці перад труною, калі хаваюць нябожчыка. За карычнева-голымі абветранымі клёнамі паднімаўся ўгору дзвюма вежамі чырвоны цагляны касцёл. Вострыя жалезныя крыжы ўпіліся ў каламутнае неба. Вецер зносіў адтуль лёгкіх кавак.

Было чуваць, як на ветры трашчалі сухім намерзлым галлём тоўстыя, абкураныя з аднаго боку снегам старыя дрэвы.

У зацішку каля каменнага муру Імполь прыпыніў каня, абапёршыся рукою аб драбінкі, ускочыў першым у сыпкі снег. Выставіў рукі, каб ссадзіць з саяў Алесю, падхапіўшы яе пад пахі, як ссаджаюць малое, уклучанае ў хустку дзіця.

— Вой, яшчэ што выдумаў! — скрывіла свой чырванаваты, напечаны сухім сіверным ветрам і папрыгажэлы твар Алеся. І, мусіць, давольная, перараступіла драбінкі, раптам увальваючыся глыбока ў снег і ўскрыкнуўшы ад жаху.

Адчыніўшы ў пройме брамы настылыя, з жалезным крыжыкам, дзверцы, Імполь прапусціў наперад сябе Алесю.

Глыбокая, аж да цэментовых пліт расчышчаная і ўжо нанова перацецаная снегам сцежка абягала хмурны касцёл. Снег абсыпаў чорны, гладзенька абчасаны камярамі гранітны надгробак, што цяжарам прытаптаў магілку. З кургана выгледвалі цэментовыя слупкі з абвіслым іржавым ланцугом. На цвінтары пры каменным падмурку касцёла хавалі ксяндзоў. За жалезнымі, у карунках, аградкамі,

над снежnymi капцамі стаялі гладзенька адпаліраваныя чорныя мармуровыя крыжы. Трапятлівым холадам на іх зіхацелі сіняватыя блёсткі.

Выгінастым вужом сцежка прыпаўзла да плябаніі — нізкага цаглянага дамка з жоўтым шклянным ганкам і драбінкамі, як для курэй, на бляшанай страсе.

На настылым шклянным ганку з калючай шараватай намараззю на вузенькіх ажурных балонках Алеся з Імполем прыпыніліся. Доўга абівалі жоўтым рысавым венікам ногі, выціралі іх аб выплецены з саломы кружок, што ляжаў перад белымі філянговымі дзвярамі з медзяною фігурнаю ручкай.

Адчынілі іх і сумеліся, ачуціўшыся яшчэ ў адным калідорчыку, сонным і цёплым — у сцяне сапла белая кафельная грубка. Праз дзірачкі ў чыгунных дзверцах ружаватай чырванню, як вуха проці сонца, свяціўся, мільгаючы, жар. Рэдзенькая чырвань трапяталася на выфарбаванай падлозе, на белых філянговых дзвярах. Тут іх было аж трое.

Алеся спатыкнулася на ходніку, не ведаючы, мусіць, за якую клямку брацца.

Пусціўшы ў калідорчык слепаватую, раптоўную яснасць, кутнія дзверы адчыніліся самі, з-за іх вызірнула абсыпаная густымі кудзеркамі завіўкі дзявочая галоўка.

Маладая, год дваццаці трох, ахмістрыня ў паркалёвай сукенцы з кароткімі рукавамі, у фартушку з нагруднікам — прыгожая, як потым прыгледзеўся да яе Імполь, — паклікала іх увайсці ў кухню.

— Вы да ойца прабошча? — спытала яна, адкідваючы з сіняга вока кудзерку ясна-жаўтлявых валасоў.

— Ага, — Алеся спусціла з галавы на плечы цёмную ў балонкі суконную хустку, астаючыся ў белай паркалёвай.

— То проша сядаць, ён скоро будзе, — ахмістрыня паказала на беленькі пафарбованы ўслонік.

Імполь стаяў у парозе, косячыся на кафельную пліту з вялікімі чыгуннымі кругамі, дзе смажылася на чорнай паніве рыба, на кухонным століку, засланым белай у сінія клеткі цыратай, стаяла паліваная бляшаная талерка з нарэзанным і ўкачаным у муку шчупаком.

Ад шыпучай панівы пахла падсмажаным алеем і цыбулькай. Імполь глынуў сліну, учуўшы раптам малады здаровы голад. Збіраючыся ў мястэчка, яны толькі патаўклі звараных картопляў у буйную соль.

— Прошэ, нех пані сяда, — ахмістрыня зноў паказала на белы пафарбаваны ўслонік.

— Мы насядзеліся, нічога — пастаімо! — адмагнулася Алеся, аглядаючы невялікую кухню з высокім точаным буфетам і белымі, для посуду, палічкамі. У тыльнай сцяне падазрона свяцілася незашчэпленае ашалёванае аконца — туды, мусіць, падавалі ксяндзу есці: ахмістрыні няможна было заходзіць у сталоўку. «А дзе ж яна спіць?» — падумала Алеся, прыгледзеўшыся да гэтай маладзенькае спрытнае дзяўчыны ў лёгенькай сукенцы і зялёных пантофлях з ружовымі пышнымі ку-тасікамі.

Недзе там у сталоўцы паволі затупалі цяжкія ногі, і ў ашалёваным акенцы міганула чорная сутана.

Ахмістрыня, зняўшы са століка ажурную хлебніцу, падала яе ў ашалёванае аконца.

Імполь збоку было відаць, як адтуль, з акенца, высунулася тлустая, рыжаватая ад рабаціння рука і ўшчыпнула ахмістрыню за купінку натапыраных грудзей. Імполь азірнуўся на Алеся, бачыў, як у яе змяніўся твар і выцягнуліся ад здзіўлення губы.

Ахмістрыня лёгка ляснула па гэтай руцэ, чыр-

ванеючы і аглядаючыся на Імполь з Алесяю. Адапхнуўшы рыжаватую руку, зашаптала ў акенца:

— Тутай людзе!..

Імполь з Алесяй угнулі галовы, тупа глядзелі ў падлогу, надавалі выгляд, што быдта нічога не бацаць.

Ахмістрыня вярнулася да пліты, адсланіўшы акенца. У яго ўсунулася чырванаватая галава з белымі, аж зеленаватымі, зачасанымі на радок валасамі. Выкаціўшы бялкі, з-пад чорных, як падфарбаваных, броў на кухню з цікавасцю зіркнулі пукатыя вочы.

Лёгка, нячутна ходзячы ў зялёных з ружовымі кутасікамі хатніх пантофлях, ахмістрыня падавала туды, у ашалёванае аконца, шклянку густога, на чырвоным сподачку, чаю, жоўтую, пасыпаную макамак булачку.

Імполь глытаў цягучую салодкую сліну.

Ксёндз паснедаў скоранька: з ашалёванага белага аконца была чуваць глухая малітва. Імполь разабраў тыя, невядомыя яму словы, што чуў яшчэ некалі ў высокім халодным касцёле з дрыготкімі свечкамі, прыкленчыўшы з мамай перад вялікім абразом маткі боскай: «Gloria Patri et Filio et Spiritui Sancta»¹.

¹ Хвала айцу і сыну і духу святому.

І тады ксяндзу пазвоньвалі блішчастымі срэбнымі званочкамі, прыкленчыўшы перад прыгожым алтаром, далікатна прычасаныя дварчанскія хлопчыкі. Імполь разбірала зайздрасць, хацелася і яму стаяць там за баляскамі і пазвоньваць гэтакім блішчастым званочкам.

Востра зацюкалі пустыя фарфоравыя талеркі — ксёндз паставіў іх на аконца, скрывіўшы набок голаў, вызірнуў сюды, на кухню.

— Проша вэйсць!

Ахмістрыня за медную ручку лёганька пацягнула да сябе выфарбаваныя беленькія дзверы, пуская

ючы туды, у ядальню, Імполь з Алесяю. Услед за чорнай, шырокай у падоле сутанай, з-пад якое мільгалі блішчастыя абцасы чаравікаў, Імполь з Алесяю прайшлі яшчэ адзін, цёмнаваты ад завешанага гардзінаю акна, пакойчык.

Над нізкім, засланым белым вязковым абрусам столікам, нібы з-пад страхі павук, спускаўся аранжавы абажур. Як дробны конік у траве, цікаў бяшаны будзільнік з блішчастым каўпачком званочка. Каля абклеенай шпалерамі сцяны стаяла абабітая чорным хромам канапа. У кутку каля акна — прыгожа вытачаная, палакіраваная жоўценькая этажэрка. На верхняй палічцы — нікеляваны крыжык з чорным распятым Езусам. На падлозе простыя, вытканыя, бурачковыя, з белымі і жоўтымі па краях пасачкамі ходнікі.

Прысадзісты, у чорнай сутане з белым падкаўнерыкам ксёндз адставіў ад стала крэсла.

— Проша сядзь.

Нязвыкла, па-кабечы, падгладжваючы сваю сутану, сеў сам.

— Мы, ойча, да вас, — зачырванелася Алеся, перабіраючы кутасы свае суконнае хусткі. — На запаведзь, во, хочам даць...

Імполь таптаўся ззаду на бурачковым ходніку, баючыся сысці на жоўценькую падлогу. З-за Алёсінага пляча цікаваў на ксяндза — зверху бачыў, як у таго праз рэдзенькія белавата-зялёныя валасы з выкладзеным натапыраным чубком свіцілася чырвоная лысіна, над гладкім лобам чорнымі застрэшкамі віселі густыя вялікія бровы. Застрэшкі раптам заварушыліся — ксёндз падняў вочы:

— Сконд вы естэсце?¹

¹ Адкуль вы?

— З Верасавы, Мондрых Алеся буду... — естэма, — паправілася Алеся.

— Знам, знам, то весь піякув і зладзеюв, мейсцо-

вэ яндро цемносці².

² Ведаю, ведаю, гэта вёска п'яніц і зладзеяў, мясцовае ядро цемнаты.

— Што вы, пане ксенжа, кажаце! Нямашука ў нас п'яніцаў, хіба ў Рабках.

Ксёндз усміхнуўся, зіркнуўшы на Імпольа, спытаў:

— А вы цо, длуго ходзілі ў паннах?³

³ А вы што, доўга былі дзяўчынаю.

— Удава я...

— А хлопак ладны...

— Ды ўжо ж, які трапіўся.

— Я-то ніц: кажды дба о себе, тылькі буг о вшысткіх⁴.

⁴ Я нічога: кожны дбае пра сябе, толькі бог пра ўсіх.

Алеся расшпіліла свой каптан, чуючы раптам гарачыню ў гэтым маленькім, з ружаватымі шпалерамі пакойчыку.

Адкрыўшы накрывачку ў драўлянай, прыгожа вытачанай чарніліцы, ксёндз дзюбнуў пяром у густое, з зеленаватым адлівам чарніла, спытаўшы, запісаў прозвішча ў шырокую разлінаваную кнігу і разагнуўся, зарыпеў крэслам.

Алеся пашлупалася за пазухаю, дастала зноў завязаную на тонкі тугі вузельчык хустачку з грашыма...

Ужо на дварэ, курчачыся ад холаду і азіраючыся на плябанію, сказала Імпольа:

— Гэта ж намаўляў нябожчыцу маму, каб аддала мяне да яго ў служанкі. Казаў, вывучыць...

— А ў яго навука нічога сабе...

— Цьфу!.. Стары корч! — Алеся адварнула ад ветру.

З-за касцёла мяло, гнала скразняком сухі, сыпкі снег. Раз'юшана падвываў і тоненька, нудна пасвістваў вецер. Недзе бухаў на страсе касцёла адарванаю бляхаю. Суха трашчалі голымі лапамі клёны.

Прыцярушаны снегам, панура стыў за жалезнаю брамаю Імпалеў конь. Імполь зняў торбу з аўсом, адкруціў лейцы ад парэнчы, усеўся поруч з Алесяю. Конь з натугаю вырваў з глыбокага кургана санкі, на голым лёдзе падмеценай ветрам шашы борзда пайшоў, угінаючы і хаваючы ад ветру голаў.

Густая імгла снегу зацягвала вуліцу. Паднімалася кудаса. У тэлефонным дроце блутаўся вецер, раз'юшана выў на розныя галасы. Шарая каламуць снегу засцілала мястэчка, замятаючы па вокны нізенькія атынкованыя хаткі.

— Я ж фарбы так і не купіла, — крыкнула, каб перакрычаць вецер, Алеся.

— Так што? Будзем варочацца? — Імполь прыпыніў каня.

— Гэткаю бураю? Дзе ты бачыў!.. Едзьма ўжо дахаты.

На грудку, перад паваротам на Дубатоўкі, нехта зачарнеўся ў сівой кудасе.

Шпаркі конь нагнаў высокага, без шапкі мужчыну — на плячах у яго пакалыхваўся драўляны карычняваты крыж з жаўтлявым распяццем Хрыста.

Вецер перабіраў рэдзенькія, сіваватыя ад нацярушанага снегу валасы. Нешта як знаёмае ўгадаў Імполь у гэтым мужчыну, у яго хадзе, у яго суконным каптане з шырокім на спіне хлясцікам.

Апярэджваючы, прыгледзеўся да чалавека з карычняватым абшарпаным крыжам, і пякучы боль, востра кальнуўшы, сцяў сэрца. Імполь скарэй, можа, учуў, чым пазнаў, што гэта быў Платон, яго брат. Успомнілася, што бачыў яго, але не пазнаў каля дварчанскага касцёла.

Учуўшы дзіліньканне медзянога званка, Платон азірнуўся на фурманку, нехаця сышоў у глыбокі снег, заграз у ім аж па самыя калені.

— Ты-р-р! — Імполь з усяе моцы цяў да сябе

лейцы, раптам асаджваючы разагнанага каня.

— Вой, чаго ты? — ад нечаканасці Алеся пахіснулася плячамі назад.

— Гэта ж во Платон, мой брат, — не выпускаючы з рук лейцаў, сказаў Імполь.

Платон стаяў у глыбокім снезе, аберуч трымаючы на плячы драўляны крыж са скачанелым аблушчаным Хрыстом. Вецер турзаў над вухам абледзянелыя завітак рыжаватых, некалі пышных, а цяпер зрадзелых, з далёкімі залысінамі валасоў. Сінелі ад холаду пакрэпленыя рукі. На рыжаватачырвоных бровах стыла раса.

Зломаным, сагнутым брылём з кішэні суконнага чорнага каптана выглядала кепка.

— Няхай крые бог, вы хоць шапку адзеньце!

Імполь не даў ёй дагаварыць, саскочыў з саняў.

— Што ж там удома? Чаго ты з крыжам ідзеш?

— Дзяўчына памерла. Мая меншанькая самая. Ад водры. Учора наранкі. — Абсівераныя, сухія Платонавы губы задрыжалі і, скрывіўшыся, вывернуліся брыдкай чырванню.

Імполь, зіркнуўшы на брата, угнуў голаў, схававшы свае вочы.

— Заўтра, во, хавацьму, — Платон злавіў языком каля кутка рота ўжо, мусіць, астылую слязу.

— Дык мо падкінуць, падвезці дахаты?

— І проўда ж... А то прастыне чалавек, — Алеся тулілася ад ветру, нацягвала вышай на плечы аб'еханую суконную хустку.

— Сколека тут ісці, — Платон глянуў на чарнаватую ад конскага памёту дарогу, што высокаю грэбляю, адлучыўшыся ад шашы, гінула ў густой, як туман, завеі. Перакладаючы на другое плячо крыж, папытаў, каб не маўчаць:

— А ты яшчэ ўсё ў Верасаве?

— Ага, во ў іх, — кіўнуў галавою Імполь на сані, дзе, укрузіўшыся ў хустку і адварнуўшыся ад ветру, сядзела Алеся.

— Калі ж дахаты?

— Ды як ужо табе сказаць... — Імполь наступіў нагою на цвёрдую грудку снегу, раздушў яе.

Платон уздыхнуў, недаслухаў, намацаваючы нагамі пад маладым снегам цвёрды след ад палазоў, сышоў на дарогу. Вецер ірваў у яго з рук пакладзены на плячо плазам дашчаны крыж, налізваў недзе на вочы рэдзенькія валасы, сек па чырвоных адтапыраных вушах калючым снегам.

— Ой, каб хоць шапку адзеў, — падсоўваючыся далей на санях і даючы месца Імполью, забедавала Алеся.

— Гэта ж крыж, як ты яго ў шапцы нясцімеш, — Імполь уваліўся ў сані, чапіў адною льячынаю каня. Пад палазамі завішчаў снег.

Ехалі маўчучы. Нечаканая весць пра гора адняла мову, тупым, як цяжкая выбітая сякера, бодем перабіла ўсе мыслі.

Угінаючы голаў з сіваю, абсыпаную снегам грываю, ледзьве варушыўся конь. Вецер перабіраў, сыпаў на аглоблю доўгі хвост. Недзе тоненькая грала валасінка.

Па полі, па жоўтай, як жытняя мука, скарынцы, з шоргатам мяло малады сіняваты снег, круціла віхрам. Абапал шашы густа шумелі і гнуліся ў адзін бок старыя карэлыя бярэзіны, у тэлефонным дроце блутаўся сляпы вецер, тоненька, аж шэрхла скура, скавытаў; з дробненькім бразганнем на шарых патрэсканых слупах звінелі цяжкія шклянныя кубкі. Зводдаль шашы трашчалі папрывяззваныя да калкоў шчыты, з аднаго боку іх падпіралі высокія з вострымі спінамі курганы.

Як выпушчаную нітку ў матку, Алеся нарэшце злавіла сваю мысль. Адгарнуўшы з вока край тоўстае абынелае хусткі, зірнула на Імполь, на яго чырвоны, апечаны ветрам твар, загаварыла:

— Можа, грэх і казаць. А я ўсё думаю: вот бог малое дзіцятка забраў, а нашу старую пакінуў...

— Ці ж богу раскажаш, — Імполь нацягнуў ніжай на лоб суконную ў тоўстым рубцы кепку: з шашы мяло, гнала ў вочы калючы снег.

— А чым жа ж дзіця перад богам саграшыла?

— Такая ўжо яго доля.

— Ты кажаш — доля? — Алеся захлынулася ад стрэчнага ветру. Змоўкла, стаіўшыся, думала, успамінаючы тую цёплую, астатнюю маміну восень, калі аж да самых пакроў хадзілі босыя, і мама тады, трэплючы лён, распарыўшыся каля агню, застудзілася. Схапіўшы запаленне, праляжала яна тыдні тры, мусіць, разам з крывёю выпляваўшы ўсе лёгкія.

Спомніўся і той вечар, калі маме зрабілася саўсім блага. Яна, ужо не могучы падняць ад падушкі голаў, сухімі перапаленымі губамі ледзьве вымавіла:

— Сена прынясі, Улас. Памірацьму я..

Бацька тады нават засмяяўся.

Зазлаваўшы, мама нават набралася моцы і закрычала:

— Ён выскаляецца, ах, божа мой літасцівы!.. І радзюжку дастань неўжываную.

Калі яна, Алеся, як не без памяці, збегаўшы, прывяла цётку Марылю, бацька ўжо засцілаў на лаве тое, недзе наскубленае спадыспаду ў гумне сена блакітненькаю ў чырвоныя балонкі радзюжкаю, якая яшчэ і сённа неўжыванаю ляжыць на сподзе Алесінага куфра. Шосты ўжо год. Беражэ Алеся і тую падушачку, што скінула з-пад галавы мама, калі бацька падсунуў, каб мякчэй было ляжаць, пэўна ж, не ведаючы, што чалавек на пер'і будзе доўга ў цяжкіх муках канаць. Мама тады, ужо неяк сама, адапхнуўшы ўсіх, каб не трымалі пад пахі, памаленьку дайшла да лавы, з нейкаю маўклівай пакутлівай злосцю, нічога не кажучы, сцягнула з лавы падушку, хацела падаткнуць пад сена, але ўжо не здужала і выпусціла яе на зямлю.

У той вечар, лежачы ўжо на сене і, як трэба яшчэ перад смерцю, трымаючы ў складзеных руках крыжык і запаленую свечку, яна згаварыла разам з цёткай Марыляй, што стаяла прыкленчыўшы пры лаве, чыстую малітву і ціха, як зморанае дзіця, заснула.

Яны ўсю тую ноч, чакаючы бяды, не спалі.

Пад раніцу ўжо — сусед Ікон Жыток збіраўся на кірмаш, грузаў, выкочваючы з-пад паветкі калёсы, — яна, прачнуўшыся, папрасіла піць. Алеся, нават тады зарадаваўшыся, што маме во і нічога, нібыта адцягло, нібыта стала лепш, прынясла конаўку вады. Маму паднялі пад плечы, але вада ёй ужо не пайшла...

Алеся ўчула, як недзе з вейкаў вецер сарваў і наўскасяк па шчацэ пагнаў настылюю халодную слязу. Нічога не бачачы, глядзела на гэты сівы, перамешаны кудасай свет, на шашу, што жаўтаватым пасачкам бегла назад, рабілася вузшай, там яе роўным вяночкам абступалі старыя абветраныя бярэзіны. Над галавою густа цякло, як вада, доўгае карычневае вецце. Нема выў і енчыў, разарваўшыся ў тэлефонным дроце, раз'юшаны вецер. Чорным роём з неба гнала і вірыла снег, шоргала, як жвірам, па плячах.

Конь звярнуў з цвердаватае бясконцае шашы на замеценую дарогу, збіўся са спорнае хады, грузнучы па калені сам і цягнучы, як па глыбокай вадзе, сані. Назад памаленьку паплыў абкураны снегам сівы дубовы крыж. Вецер ірваў на ім счарнелы кужэльны ручнік.

Пад'ехалі да Верасава. Алеся з трывогаю падумала пра блізенькае цяпло хаты, пра старую свякроў, што будзе глядзець спадылба, і раптам нешта пякучае абліло яе сэрца: «Як жа ж будзе жыцця з ім, з Імполем, што во сядзіць, каторая пара, не абзываючыся?»

І ён, як чуў яе мыслі, штурхануў нібы няўзнак

локцем:

— Го, ці не заснула там?

Саскочыўшы з саныў і топячыся па калені ў сыпкім маладым кургане, пайшоў адкідаць браму.

Чуткая сучачка, згледзеўшы сваіх, вышмыгнула праз шчыліну непрычыненых веснічкаў і, завішчаўшы, пакацілася да саныў.

XIX

У дзіравых астуджаных хатах па нагах хадзіў вецер. На чорныя шуфляды акон праз расколатыя і застаўленыя крыжыкамі лучынак шыбы намяло сіняватага, як цукровая пудра, снегу.

Зранку яшчэ гнала ў вочы сухі калючы снег. Ся-яла, як праз дробнае сітца, з тоўстых стрэх белы пыл, зганяла ў косыя шчыліны патрэсканых сцен.

Курэла, мяшалася сіваю гарачаю параю пад Верасавам перадкалядная завея. Вецер дзёр каля за-стрэшкаў, ірваў пучкамі салому, мяшаў дзе каля вуголю на скразняку з перамерзлым пяском снег.

Сярод дня шарая навараць хмар разлезлася, як старая, зношаная радзюжка.

Паказалася залацістая глыбокая яснасць — вызірнула нізкае белаватае сонца.

Як плойма лятучых мурашак з празрыстымі крыльцамі, у косых слупках яго завірыў, замільгаў дробны снег. І зрадзеў саўсім, не хочучы і змарыўшыся ісці.

Перакацілася цераз цёмны пасак лесу і пачало неяк спадцішка чырванець жоўценькае сонца.

Пратрымаўшыся нядоўга, мерк кароценькі зімовы дзень.

Вышай ліловага, як разведзенае чарніла, неба, там, дзе зайшло сонца, доўга трымалася яснасць. І над гэтай яснасцю задрьжала першая зорка і праз

хвіліну, нібы сашмаргнуўшыся па нітачцы, выяснілася другая, драбнютка, ледзьве знаць.

Неба афарбавала ў свой сіняваты колер абслізганы завейай снег. Над вёскаю попелам зацэрушыўся і зашапацеў поцемак. Адзвінелі каля абледзянелых — не даступіцца — калодзежных зрубаў вёдры, сціх крохкі цяжкі рып дзвярэй з абынелымі клямкамі.

Як пераспелыя сухія струкі, лускаў мароз. І недзе стралялі, як хто ўбіў туды клін, калоліся, пускаючы глыбокія шчыліны, тоўстыя вуглы хат.

Шызым дымам у сіняе, зацэрушанае пякучым жарам мігатлівых зорак неба падымаліся абсівераныя бярэзіны. Мяккімі тоўстымі смаўжамі, натапырыўшы рожкі канькоў, горбіліся белыя стрэхі хат. Жоўтая віднасць ад вокнаў лягла на сіняватыя, навеяныя роўна з плотам курганы ў гародчыках, на абынелы сівы частакол.

Верасаўцы ў ціхай і трывожнай набожнасці, як у касцёле падчас імшы, нават баючыся закашляць, шыкаваліся да куцці. Прынёсшы з гумна, расцілалі на стале порсткае сухое сена, каб назаўтра аддаць яго каню.

На ўсю хату ўжо, як ад кваснае хлебнае дзежкі, пахла густою кіслатою — на покуці за сталом, у вялікім аплеценым гаршку, накрытым чыстым, выкачаным на пранік ручніком, стыў і трэскаўся аўсяны кісель. Згаладалыя за доўгі пост дзеці — патрываў на адной кіслай, як воцат, саладусе ды падсмажаным і патоўчаным з соллю да картопель ільняным семені — украдкамі зіркалі туды на покуць, круціліся пад рукамі каля мацярок, што таўклі ў цёрлах, шморгаючы качалкаю, недзе выхаваны ў торбачцы на такі дзень мак. Адзін перад адным каштавалі з лыжкі прэснае нішчымнае «малако».

Толькі з «рускіх» хатаў быў чуваць глухі, як з-пад зямлі, гук — там яшчэ секлі на распал тоўстыя, вы-

сушаныя ў печы дровы — збіраліся варыць да прыкупленых худых селядцоў параныя картоплі. У «рускіх» — самы пост. І, як чарвячок у разрэзаным яблыку, у іхняй душы варушылася хцівая зайздасць, што ў «палякаў» надыходзяць каляды і ім можна будзе разгавецца.

Не было чуваць на вуліцы раптоўнага віску дзяўчат, сытага і густога рогату хлопцаў.

Сцішэла сёння і перайначылася прыбраная ў зялёныя, падсаджаныя пад бэлькі яловыя лапкі, чыстая, з яснаю падлогаю Корсакава хата.

Як і ўся тая палавіна Верасава, што хрысцілася ў касцёле і была «польскаю», Корсакі гатаваліся да куцці. На покуці за трохі адсунутым ад лавы сталом падымалася не прыбраная яшчэ, не абсохлая ад зледзянелага снегу, у жаўтлява-зеленаватых мігатлівых, як скупая ранішняя раса, кропельках вады гусценькая прысадзістая елка. Ад яе, як і ад пазатыканых за бэлькі зялёных лапак, што парастапырвалі свае калючыя, акрыялыя ад холаду пальцы, холадам пахла свежая вільготная смаліна.

У драўляным раскрытым куфэрку, перакладзеная злямцаванаю ватай, блішчалі, адбіваючы скупы агоньчык лямпы, пераліваліся, як мыльныя бурбалкі на растапыранай саломінцы, шклянныя шары.

Елак у Верасаве ніхто не ставіў. Захаваліся ў Корсакаў гэтыя зіхатлівыя цацкі яшчэ ад немцаў, што тры гады стаялі ў Верасаве, павыганяўшы з хатаў людзей і адгарадзіўшыся калючым дротам. У Корсакавай хаце жыў ганарысты, з падкручанымі рыжымі вусамі вахмістр — Корсак тады, зрабіўшы печ і прарэзаўшы ў сцяне невялікае аконца, перабраўся ў падпаветку. Ён, гэты вусаты вахмістр, і прывёз шклянныя шарыкі. Нават аднаго разу паклікаў у хату Уласа Корсака і, запрасіўшы прысесці каля прыбранае елачкі, пачаставаў ромам, потым, паказваючы на новую, усланую ўжо імі,

немцамі, падлогу, падымаў палец угору: «О, культура! Пан будзе помніць». І на адыход яшчэ сыпаў у кішэнь гасцінцаў: чакалядных, укручаных у прыгожыя паперачкі цукерак для кіндэр — Алесі было тады гадкоў пяць. Астатні год ён нават не паспеў паставіць елкі — выбраліся немцы неяк перад калядамі, забраўшы ў Корсака пабеганую ўжо цялушачку, пакідаючы ў хаце, нібы як плату, бочку квашаных зялёных памідораў, драўляныя, выдзеўбаныя з асовага палена шлёбы ды вялікую кардонную скрынку з гэтымі шклянатымі цацкамі. Адбіўшы ў бочцы днішча, Корсак пакаштаваў солены памідор, плюючыся і не ведаючы, што гэта за паскудства, вывернуў іх на сметнік, а дубовую бочку забраў — хіба знойдзеш лепшую саліць гуркі ці квасіць капусту. Пакінуў для дзяцей і гэтыя хрусткія, нямоцныя, як шкарлупка ад яйца, шклянатыя цацкі.

Некалі з імі важдалася Алеся, нават яшчэ на вяршок чырвоную зорку прыкупіла.

Пасля ўжо, прыйшоўшы ў гадаванкі, з гэтымі, трохі перабітымі, парасколванымі, а дзе ўжо збоку і дупляванымі шарамі цацкалася Хрысця. Сёння ўдзень папрасіла, каб Змітрык схадзіў у лес і высек невялікую, але круглую з усіх бакоў елачку. І цяпер, няўзнак сашморгваючы з вачэй, нібы ганяючы абрыдлую асу, пасмачку цёмна-русявых, што адсвечвалі золатам, валасоў, прывязвала да шарыкаў нітачкі, перакусваючы іх зубамі.

Змітрык, унурыўшыся пры стале каля нізкае, звешанае на доўгім дроце лямпы і разгарнуўшы тоненькі часопіс «Мора», што надоечы разам з газетамі купіў у Дварчанах на пошце, разглядаў цешынскія здымкі: на іх было відаць, як на засыпаным букецікамі бруку невялічкага чэшскага гарадка на белых конях ехаў кавалерыйскі аркестр, роўна трымаючы строй і нізка насунуўшы на вочы каскі, ішла польская пяхота. Маладыя салдаты, ста-

раючыся, высока паднімалі і выцягвалі туга абкручаныя ў абмоткі ногі.

— Во ён сядзіць, цацачкі ў кнігах разглядае! — Міця ўчуў над сабою нейкі зменены, як здушаны, бацькаў голас. Сумеўшыся, азірнуўся. Бацька стаяў над ім, трымаючы перад сабою ахапак порсткага сухога сена — з-за незачыненых дзвярэй у хату сівымі клубкамі каціўся калючы настылы сівер. — Пры такіх гаспадарых пажар і сюды дойдзе.

— Які пажар?

— Вунь Міронавыя гараць!

— А што вы кажаце? Няхай крые бог! — Хрысця падхапілася з лавы. У яе з рук выслізнуў шарык, з хрустам луснуў аб падлогу, рассыпаючыся і блішчучы, як серабро.

— О, недаленга! — Корсак са злосцю кінуў на стол, на Міцеў разгорнуты часопіс, няўежнае балотнае сена — асаку, перамешаную з калівамі тросніку і кветкамі засохлага бабку. Выбег з хаты, нарэшце зачыніўшы за сабою дзверы, загрузаў за сцяною, мусіць, здымаў з крукоў бусак.

Услед за бацькам выскачыў Міця, але, апомніўшыся, вярнуўся ў хату, схапіў з калоды вядро, расплюхаў на падлогу ваду.

Хрысця з гарачкі ўсё ніяк не магла знайсці сваю вялікую суконную хустку, а потым і замкнуць дзверы — не лавілася язычком ключа цяжкая жалезная засаўка. Невядома дзеля чаго несучы з сабою гэты доўгі, як шворан, ключ, выскачыла на вуліцу і раптам жахнулася ад страху: у канцы вёскі падымалася, падсвечаная знізу агнём, цёмна-жоўтая хмара. Там, каля Міронавых, стаяў крык.

Як ад нізкага позняга месяца, на чубках мяккіх белых стрэх трапяталіся сполахі рэдзенькай жоўтай яснасці. Адтуль дыхала нейкаю трывогаю. У суседніх цёмных вокнах мільгаў сухі трывожны водсвет.

У канцы вуліцы, збіваючыся са сцежкі і апя-

рэджваючы адзін аднаго, беглі людзі. Пазвоньвала і брашчала ў некага пустое вядра.

Хрысця, аж задыхнуўшыся, ускочыла ў вялікі курган і пабрыла, як па вадзе, абыходзячы старую Такарду і набіраючы ў валёнкі, уступленыя на бо-сую ногу, халоднага, пякучага, як прысак, снегу.

— Така рада, дзеткі, трэба было ж сказаць, я ж пастаранілася б, — старая абедзвюма рукамі аб-перлася на высокі кій.

— Ой, нічога, цётка, жыва буду!

— Дзіва што. Ножкі маладыя. А мае во як калкі — ніяк не ідуць.

Пакідаючы ззаду старую, Хрысця прыпусцілася падбегам, слізгалася ў размешаным, перацёртым нагамі снезе. Мінуўшы колькі хат, учула раптам гаркаваты пах саломы. Як чарвякі на павучыне, перагараная салома кружылася і асядала на чысты снег. Густым роем угору віліся едкія залацістыя іскры. Ад тоўстых калкоў драцяной загарадзі дваіўся і пахістваўся доўгі цень. Быў чуваць ужо сухі трэск агню, трэск падпаленага дрэва. Гуло і шумела, як у коміне з добрым цёгам, падымалася вострымі расчасанымі ручайкамі полымя. Не абыходзячы загарадзі, нехта таптаў нагою, абрываў з шулаў абсівераны калючы дрот. Звярнуўшы са сцежкі і грузнучы ў снезе, туды беглі з бусакамі мужчыны. Адстаючы ад іх, войкалі і ўсплясквалі рукамі бабы.

Хрысця скоранька мінула астатнія хаты, і ў вочы пырснула балючая яснасць агню.

Заняўшыся недзе, мусіць, з сеньяў, гарэла Міронава хата. Па абгарэлых латах расчасанымі пас-мамі скакалі і шумелі чырвоныя лапікі полымя. Праз іх, як праз голыя рэбры, свяціўся чорны комін. Чорным густым і мігатлівым мурашнікам каля агню стаўкліся верасаўцы. На ружаватым, падсвечаным полымем снезе варушыліся і снавалі доўгімі слупамі іхнія раздвоенныя цені.

Хрысця прашылася бліжай да агню, учула, як пачыналі раставаць і налівацца набрынялаю гара-чынёй шчокі. З расчыненых сенцаў, задыхаючыся ад дыму, мужчыны неслі куфар. На снезе ўжо валяліся вывернутыя шэрсцю, мусіць, у спешцы знятыя з жэрдкі кажухі. Стаялі вынесены недзе са стопкі кубелец і старая шафка, зашчэпленая на драцяны кручок.

У хаце меркла ад сіняга, як накуранага, дыму павешаная на цвічок у бэльцы шкляная з паліванай талеркай лямпа.

Прыгінаючыся, каб за карак не насыпаліся іскры, з расчыненых цёмных, як прорва, сеняў выскачыў Алесін прымак, Імполь, — трымаў, прыціскаючы да сябе і згробшы абедзвюма рукамі за ногі, вушатае цяля. Яно трывожна і баязліва мыкала, азіраючыся на густое, з дробннга лусканнем і трэскам шуганне агню.

І раптам Хрысця ўбачыла, як адтуль, з сеняў, паказалася яшчэ нечая спіна — мужчына, упіраючыся нагамі ў парог, цягнуў нешта за вяроўку. Там, у прорве чорных сеняў, быў чуваць нечы тоўсты голас:

— Но-о-о, пайшла, чаго ты? Чаго ты баішся?

Адтуль высунулася набычаная, угнутая галава каровы. Спудзіўшыся агню і ўпёршыся раскарачанымі пярэдлімі нагамі ў парог, карова стаяла ў сенях, круціла шырокімі, падкручанымі, як у вала, рагамі, турзанулася назад, грукаючы недзе там у сенях адчыненымі дзвярамі.

— Хвост ёй круці, нідзе дзенецца, пойдзе! — крычаў нехта з грумады, баючыся патыкацца туды ў сені.

— Нябось, пакруціў бы сам, — падцяла яго Алеся. Яна стаяла сярод грумады і любавалася на Імполь. Бачыла, як завідкамі паглядалі на яго маладзіцы, як шапталіся, хаваючыся адна за адну, і моргалі адна адной старыя бабы. Ёй здавалася,

што на яго глядзіць усё Верасава.

А ён, паставіўшы ў снег гэтае цыбатае, яшчэ ня-
дужае цяля, якое мо надоечы перанеслі з дзіравага
халоднага хлява ў цёплую хату, кінуўся на помач
мужчынам, што ніяк не маглі выцягнуць з сенаў
перапуджаную карову. Туды за ім бегма ўскочыў і
Міця Корсак.

Але нехта ўжо, паслухаўшыся чужое рады,
мусіць, і праўда заламаў з усяе моцы карове хвост.
Яна раўнула і, тручыся круглым бокам аб вушак,
высунулася з сенаў — на мокрым каменні каля па-
рога слізгаліся і раздзіраліся яе ногі.

Янка Вайтовіч у з'еханай набакір кепцы, з-пад
якое была відаць белая ў рэдзенькіх валасах, як ня-
чышчаная рэдзька, галава, распасцёршы рукі і раз-
махваючы імі, нібы грабучы глыбокую ваду,
спіною напіраў на цікаўных баб і дзяцей, перасох-
лым хрыплаватым голасам гукаў:

— Гэй, адступіся, не мяшай!

Бабы з чырвонымі, абляшанымі полымем тва-
рамі адступаліся, мясілі нагамі шорсткі, што
абліўся ўжо расою, топячыся ад агню, снег.

Карова з перапуду вухнула і, закруціўшы, як ад
мух, галавою — на вушы ёй лускалі і сыпаліся
іскры, — скочыла на надворак. Затрасла круглымі
бакамі, угінаючы голаў і спатыкаючыся, наступала
пярэдняю нагою на пушчаную з рук вяроўку.

Бабы, як вада ў рэчцы, што выхлынула разам з
возам на бераг, зноў пакаціліся назад, некаторая
ўжо пляскала перад сабою рукамі і крычма крыча-
ла:

— Ах, божачка, згарыць чалавек!

— І проўда ж, — задыхалася ад страху другая,
маленькая, вастраносая, з блішчастымі ад агню
вачмі.

— Хіба ж выратуеш што! Зараз столь упадзе!

Ускочыўшы ў хату і высадзіўшы разам з рамаю
акно, Алесін Імполь кідаў сюды, на надворак, недзе

зрываючы са сцяны, згамтаную адзежу. Мужчыны, накрывшы рукамі голаў, лезлі пад сцяну, цягнулі яе далей ад агню.

— І чый жа ж гэта спраўны такі? — прысунулася нарэшце сюды і, аддыхваючыся, каля Хрысці засапла старая Такарда.

— Алесін.

— Якоі ж гэта?

— Нашае. Корсачышынае, цётка.

— Во як... — задыхалася старая — з яе гнала дух. Чорныя, што ляжалі на сухім, упэцканым у цеста кій, рукі з набрынялымі і паскручванымі ў вузлы жыламі калаціліся.

На надворку плакала, трымаючы на руках укрупчанае ў новую суконную радзюжку малое, гадкі тры, дзіця, Міронава Маня. Яна была ў лёганькай, у чым, мусіць, ускорала выскачыць з хаты, зашморгнутай пад падбародкам хустцы і адной злінялай кофце. Нацягнуўшы ад агню на самыя вочы пляскатую кепку, перапалоханы, збялелы Васіль пакрываў на яе тонкім, шапялявым, як у староё бабы, голасам:

— Каму кажу — прастынеш! Бяжы да каго-небудзь у хату!

Маню ад гэтых слоў разбіраў яшчэ большы жаль, яна, як па нябожчыку, заводзіла тонкім, ужо ахрыплым голасам:

— О-ё-ё-й, а мая ты хатачка, а дзе ж жыцьцем?

На Васіля касіўся, падтрасаючы накінуты на апашкі абшморганы кажух, з-пад якога былі відаць споднія палатняныя порткі і сарочка, стары Мірон:

— Аб ты, скажы гаспадар, аб не людзі, дак і каровы не вывеў бы з хаты!

Мужчыны, зайшоўшы з другога боку хаты, пачалі рваць доўгім бусаком яшчэ моцны неперагараны ачэп страхі. Быў чуваць сухі трэск дрэва і дружны крык мужчын. Чуўся тоўсты голас Броніка

Літавара:

— Яшчэ раз — разам!

— Яшчэ раз — разам!

— Яшчэ раз — гоп!

З неперагаранага лоба страхі, дзе яшчэ сама ўзяўся гарэць зыркім агнём выплецены тоўстаю лазою шчыток, завілася ўгору і, пагойдваючыся, асядала на чорную купу людзей, на жоўты ў мігатлівым бляску снег перагараная салома.

Лускалі і стралялі вугольчыкамі шурпатыя ў чырвонай лусцэ, аб'етыя агнём латы. Там страшна загойдаўся комін.

Закрываючы локцямі ўгнутую голаў, да акна падбег і закрычаў нешта ў чорную прорву хаты стары Корсак.

— А-я-я-ёй, чалавека заваліць! — адварнуліся перапалоханыя бабы, каб не бачыць, як будзе падаць у хату, ломячы старую трухлявую столь, цяжкі комін.

Хрысця ўбачыла, як неяк паволі, мусіць, абамлеўшы, да чорнае прорвы акна, абсыпаная іскрамі, лезла Алеся. Учула, як і самую аблівае нейкая мяккая гарачыня, як зрабіліся нежывымі і падагнуліся ногі.

Раптам з чорнае прорвы хаты паказалася Імпольна галава, і, высунуўшы цераз падаконнік нагу, ён пераваліўся сюды, на двор. Адскочыўся далей ад сцяны і засмяяўся, паказваючы белыя зубы і скідаючы з галавы шапку: атрасаў з сябе іскры. Услед за ім, пахіснуўшыся, як п'яны, з грукатам аб'ехаў комін. Праз вокны было відаць, як у праломе столі, нібы праз драбінкі ў печцы, пасыпаўся жар. У хаце засвяціўся і пачаў расці агонь. Мужчыны з крыкам: «Раз-два — узялі! Яшчэ раз!» — ірвалі чорныя падгараныя кроквы — недзе суха рыпеў, выгінаючыся і не паддаючыся, цвік. Гарэла і абвальвалася столь.

Імполь, атрасаючы адною рукою з плячэй нацярушаныя іскры, у другой нёс сарваны з цвічка ў

покуці блішчасты вянчальны абраз з васковай кветачкай пад шклом. Яго дагнала і турзанула за кішэнь Алеся. Паціху засварылася, зіркаючы спадылба на баб, ці не чуюць.

Ён, насупіўшыся, моўчкі глядзеў у снег, потым падняў вочы, убачыў Хрысцю і завярнуў да яе.

— Во, ці бачыла, ледзьве не згарэў, — ужо голасна сказала Алеся, беручы Хрысцю за рукаво і тулячыся да яе. Дзябёлая, мажняя поруч з дробненькай — на смуглявым тварку адны лупаваценькія, чорненькія, як у вавёркі, вочкі — Хрысцяй.

— Не кажы, і ў мяне чуць сэрца не адарвалася.

— Няўжо? — варухнуў плячом і засмайўся тым сваім, трохі сарамяжлівым смехам Імполь.

— Яшчэ і выскаляецца, — адвяла злыя вочы Алеся.

— Няўжо ж плакаць... Людзі хоць дзякуй скажуць — столькі адзежы выкінуў.

— А гэта, спытай, нашто? — Алеся паказала на вянчальны абраз.

— Хрысця во замуж ісціме, там спатрэбіцца. Праўда, Хрысцечка?

— Скажа, як маленькі..

— Вой, перастацьце, у людзей вунь гора, нам — смешкі, — зморшчыўшы носік, зажмурыла свае лупаценькія вавёрчыны вочы Хрысця.

У хаце пастрэльваў агонь. Расшугаўшыся, полымя лізала праз высаджанае з рамай акно верхнія вянкі зруба. На другім акне вясёлкай пераліваліся, лускалі шыбы, з сухім вострым звонам сыпалася шкло. Гарэла абваленая столь. Было відаць, як на падгарэлай, патанчэлай бэльцы пакалыхваўся, пераліваючыся мігатліваю чырванню, доўгі дрот, на які, мусіць, вешалі шклянную лямпу.

Мужчыны, забегшы з гародчыка і ломячы трухлявы плецены частакол, узяўшыся за бусак, ірвалі верхні вянок сцяны. Міця, стаўшы ад вугла, падважваў дзравіну. На снег сыпаліся і шыпелі чор-

ныя вуглі.

Імполь азірнуўся, палажыў на стракаты, абсыпаны перагаранаю саломаю снег вянчальны абраз — васковаю кветачкаю ўверх — і, нацягваючы на лоб картовую кепку, памкнуўся да агню.

Але яго за шырокі з касцянымі гузікамі хлясцік на суконным каптане схапіла Алеся:

— І не пушчу, — і засмяялася, цягнучы яго да сябе. — Каб дзе яшчэ голаў падаткнуў, спрытны такі... Дадому во пойдзем. Цеперся куцця стаіць.

Учуўшы, што ў кішэні бразгаціць пляскатым язычком доўгі ключ, схамянулася і забедавала Хрысця:

— Дай бог памяць, я ж і хату не замкнула. Можа, дзе які злодзей усунуўся.

— Злодзей не злодзей, а дурны з Лабачоў, той можа ўлезці, — абмінаючы калючую загарадзь і выходзячы на сцежку, яшчэ больш падстрашыла Хрысцю Алеся. — Помніш, як восенню ўбіўся ў хату да Вайтовічаў? Тыя, не прымкнуўшы дзвярэй, пабеглі на сяло. А ён зайшоў у хату, распрануўся і палез на печ. Рассунуў сонных дзяцей, лёг між імі і храпе. Нават яшчэ боты зняў ды на лаву каля печы паставіў.

— Вой, не раскажвай, — схапілася за шчаку Хрысця, — а то буду баяцца.

— Каго гэта? — азіраючыся на нізкі ўжо без страхі зруб Міронавай хаты, над якім роём віліся чырвона-залацістыя іскры, Імполь дагнаў Алеся з Хрысцяй, схапіў абедзвюх пад ручкі.

Спіхваючы з цемнаватае вузкае сцежкі ў глыбокі, заліты яснай чырванню, як ад нізенькага сонца, у доўгіх сіняватых ценях снег, павёў вуліцаю.

Хрысця чула, як у халоднай палатнянай кішэні кажушка яе руку лавіла і моцна сціскала вялікая Імпалева рука. Яна, дзеразуючыся, як мышка, шкраблася сваімі пальчыкамі ў яго ружэ і ніяк не магла ўшчыпнуць за яго слізкую тугаватую далонь.

А ён то расшчэмліваў сваю руку, то зноў лавіў яе халодныя, з калючымі пазногцямі пальчыкі.

Яна, як маладая курачка, скрывіўшы набок голаў, адным вокам знізу ўверх зіркала на яго.

Нібы падцікаваўшы іхнюю забаўку, са злосцю на Імполя закрывчала Алеся:

— Саўсім мяне ў снег сапхнуў. Ідзі адзін!.. — і штурханула ў плечы.

Ён, ідучы наперадзе, ціхенька парыпваў крохкім снегам.

На Корсакавым надворку, падступаючы, зазірнуў у верхнюю, трохі не зашэрхлюю ад марозу шыбу і здзівіўся:

— О, елачка ў вас стаіць!

— Ага, так зайдзеця, — Хрысця апякла руку абывелаю клямкай.

— Ой не, пабежымо дадому, — затупала, курчачыся ад халаду і грэючы ногі, Алеся.

Успомніўшы пра лабачоўскага дурнога, Хрысця прысунула сені. Слухаючы, як яшчэ тупаюць, варочаючыся з пажару, і гавораць людзі, пачала прыбіраць елачку, падвешвала на калючыя, што пахлі густою ліпучаю смалою, натапыраныя лапкі шклянныя шарыкі і прыгожыя, выразаныя з кардону ружовыя анёльскія галоўкі з блакітненькімі крыльцамі. Адышоўшыся, азірала елку, дзівілася, што харошая выйшла, і накінула на яе серабрыстыя анёльскія валасы. Толькі зорку на пруткі жаўтлявы вяршок не насаджіла — чакала Міцю.

З бацькам яны прыйшлі позна. Яна ўжо заслала новенькім у каробачку абрусам шапаткое на стала сена, паставіла нават кісель і груцу — густы крупнік з салодкаю вадою, прысела пры стала і не ўбачыла, як задрамала, прысніўшы раптам страшны сон. Снілася ёй, што гарыць ужо не Міронава, а Мондравых хата і яна з Імполем стаіць у тым агні...

Хрысця прагнулася, як сама не свая — у дзверы ўжо грукалі Міця з бацькам.

Свята перабіў пажар. Корсак, забыўшыся нават паваражыць — не даставаў, як заўсёды, з-пад абруса саломінку, каб убачыць, якое ж налета збожжа вырасце, — усё круціў лысаю з чорным вяночкам валасоў галавою, бедаваў, што Міронавым, пэўна, не дадуць страхоўку, бо хата загарэлася ад жару ў попеле, які высыпала за вуглом на сметнік Васілёва Маня.

Хрысця слухала яго і не слухала — разгадвала свой страшны сон, але разгадаць не магла: у якім жа агні яны з Імполем будуць?

XX

Была субота. Шчадра. Багатая куцця. Выправіўшы з хаты мужчын і засунуўшы на цяжкую жалезную засаўку дзверы, Хрысця завесіла старымі радзюжкамі вокны: барані бог, каб не падцікаваў хто, як яна будзе мыцца.

Папоцёмку ўжо дастала з печы два цяжкія чыгуны, адцадзіўшы праз засланы анучкаю кошык руды слізкі луг у шырокую, яшчэ раненька ўнесеную з сеньяў, каб нагрэлася, жоўценькую балею.

Сцягнуўшы праз голаў караткаватую палатняную сарочку, раптам засаромелася сваіх белых, з рудаватымі шапачкамі грудзей, кучаравага чубка ніжэй смуглага, крышку выпуклага жывата, сваіх голых, у маладой ружаватай чырвані ног.

Нешта чужое, нязвыклае бачыла сама ў сабе.

Памаленьку ўжо ступіла ў цёплы руды луг, чуучы нагамі цвёрдае і слізкае дно балеі. І раптам аж здранцвела ад страху — нехта грукаў прымкнутымі дзвярмі.

Хрысця, прытуліўшы да грудзей скрыжаваныя рукі, як туляць да сябе і хаваюць маладога катка дзеці, прысела, сцялася ўся, баючыся нават дых-

нуць. Чула, як пад рукою дрыжала і турзалася няведама чаго сэрца.

Ад парога да акна затупалі ногі. На прызбе зашастаў сухі картаплянік. За падвойнымі вокнамі было чуваць глухі Літавараў голас:

— Эге, а ўсё відаць.

«Каб табе ўжо іх павышпірала, як ты ўсё ўбачыш і прыпільнуеш», — хацела ўжо крыкнуць Хрысця, але, асекшыся, змоўкла.

— Дальбог, Хрысця, каб на цябе голеньку раз глянуў, то і паміраць можна, — грукаючы ў сцяну каленам і топчучы порсткі картаплянік, Літавар, мусіць, лез на прызбу. Дагадаўся, што ў хаце мыюцца.

«Вой, яшчэ ўбачыць!» — косячыся на рэдзенькую старую радзюжку, Хрысця прыгнулася, падкурчыла ногі, мосцячыся глыбей у балею і выплюхваючы ваду.

Сцішыўшыся, чакала, покуль Бронік Літавар не ссунуўся з высокае, закладзенае картаплянікам аж пад самыя вокны прызбы і покуль на вуліцы не заціх цяжкі тупат яго ног. Паслухала яшчэ звінючую, што аж калола ў вушы, ціш хаты, учула, як недзе сухенька скрабецца ў сцяне шашаль, і пачала мыцца: спярша адною жменькаю чэрпаючы густы слізкі луг і льючы сабе на гладзенькае круглае плячо са шнарком ад цеснага станіка, на белую з вострай завушніцай бародавачкі шыю.

Рудымі, нібы чай, скалкамі лугавая вада бегла ў сінявата-беленькую разорку між грудзей, кацілася па выпуклым, сабраным у складку смуглявым жыватку.

З акна, праз шчыліну, дзе добра не прыстала да акна радзюжка, высунуўся косы сіняваты пучок сонца, у якім, як дробныя чарвячкі ў завоньцы, кішэў пыл, кругленькім, прадаўгаватым, як яйцо, кружочкам на падлогу лягла яснасць.

Хрысця аж сумелася, падумаўшы, што Літавар

праз гэтую шчылінку, можа, папраўдзе бачыў яе. Да цяперашняе крыўды прымяшалася і даўнейшая злосць.

Было гэта яшчэ ўлетку. Парным задушлівым вечарам. Вярнуўшыся з жніва, яны, дзяўчаты, пайшлі мыцца, выбраўшы далей ад вёскі тое ціхае глыбейшае месца, дзе рэчачка абмывае дзве доўгія купіны-выспы, што пазарасталі зялёнымі дудкамі тоўстае лодзьмы, лапушыстым карычняватым конскім шчаёем і старымі карчыстымі вербамі, дзе між вілаватых камлёў шарымі перавернутымі каўпакамі сядзяць выплеценныя з пырніку і сухое травы пустыя ўжо драздовыя гнёзды.

Залезшы ў цянёк гэтых выспаў, раздзеўшыся і прытаптаўшы ў гаркавата-духмянай траве сваю адзежу, дзяўчаты з віскам і плёскатам паплылі ў цёплай, як луг, і плыценькай пад вечар рэчцы. На спінах у іх гарбамі надуваліся палатняныя сарочкі. Плыла і яна, Хрысця, дастаючы рукамі да жвірыстага, у ружаватых каменьчыках дна. Але, дурныя, не дагадаліся пакінуць каго сцерагчы, пільнаваць адзежу. Тады, мусіць, і вылез са свайго сховішча Літавар — украў якраз Хрысціну паркалёвую спаднічку з кофтай. Хрысця з дзяўчатамі аблазіла кожны блізенькі ад рэчкі куст маладога ліпкага аleshніку, але адзежы свае не знайшла.

Выкруціла мокрую, як хлюшч, палатняную сарочку і, дачакаўшыся поцемку, каб не вельмі напаткацца на чужое вока, пабегла дадому. А на вуліцы, пад самыгаі веснікамі, ужо стаялі хлопцы — іх знарок прывёў Літавар.

Ён першы, распасцёршы рукі, і заступіў ёй да рогу:

— Га-га-га, а дзе ж ты спадніцу згубіла?

— А там, Чад, дзе ты палажыў!

— Не кажы, я ўжо калі спадніцу здымаю, то аддаю. Я кавалер гжэчны...

— Каб ты ўжо галаву сваю зняў, — заклала

Хрысця і скоранька, у гэтай караткаватай, сырой, што ліпла да ног, палатнянай сарочцы, кінулася ў хату.

Чула, як ад сораму, нібы ад гарачага агню, пякуць шчокі.

Адзежу яна знайшла назаўтра, ужо каля сцяны на прызбе. Літавар, мусіць, і падкінуў у той вечар, а потым нават бажыўся, што гэта не ён.

Чапіўся да Хрысці і пасля гэтага. Бегаў ледзьве не кожны дзень да Корсакаў. Паснедаўшы, мусіць, прыбгаў і сёння.

Выціраючыся слізкім мяккім, выкачаным на качалку і пранік кужэльным ручніком свае маладыя, натапыраныя, як дзіцячыя кулачкі, грудзі, Хрысця ўспомніла Імполя, той вечар на куццю, калі гарэла Міронава хата, які ён быў прыгожы сярод верасаўскіх хлопцаў і мужчын, успомніла, як яго цёплая рука сціскала і лавіла яе руку ў палатнянай халоднай кішэні кажуха. І раптам учула нейкую брыдкасць — няхай крые бог, чаго яна пра чужога мужыка думае.

Апрануўшы лёганькую з банцікам на грудзях паркалёвую сукенку і наспех прыбраўшы ў хаце, чысціла крохкім гаркаватым вугольчыкам зубы, шмаргануўшы па закурэлым чалесніку пальцам, падчарніла сажаю вузкія шнуркі шорсткіх броваў.

Косячы блішчастым рудаватым, як вылушчаны каштан, вочкам у зломак люстэрка, паўзіралася на свой прыгожы смуглявы, як зімовы яблык, тварок, на якім спадыспаду выступала чырвань, спадабалася сама сабе і села давольная на лаву пры акне.

Паднімаючы растапыранымі жменькамі свае мокрыя, блішчастыя ад лугу валасы, сушыла іх на скупым зімовым сонцы. Зажмурыўшыся, слухала, як мякенькаю даўняю ласкаю лета грэе яно ў шыю.

Нехта зноў грукнуў у дзверы. Хрысця, уступіўшыся ў валёнкі, накінуўшы на голаў цёплую суконную хустку, выбегла ў сены, ужо не пытаючы-

ся, адсунула дзверы.

Парыпваючы намерзлымі ботамі, у хату ўвайшоў і запах холадам, вярнуўшыся з касцёла, стары Корсак. На чорным каўняры кажуха згортваўся ў дробныя кропелькі расы сівы нахуканы іней.

— Ну й мароз, як звер, — Корсак цёр рукою белую скамянелую шчаку.

— Дак я можа капусты ўвалью — пагрэецца? — Хрысця адкінула ў печы стары, што служыў за наавеску, падпалены фартух.

— А дзе ж Змітрык?

— На сяле. Цеперся як пайшоў.

— Так мо не памру. Разам папалуднуем.

— Дачакаецца яго, — залавала Хрысця. Ей не царпелася вышмыгнуць з хаты.

Яшчэ з учарашняга дня верасаўскія дзяўчаты змовіліся, што збяруцца ў Сабіны, будуць варажыць: як добра ўцямнее, пабягуць да рэчкі слухаць ваду.

Хрысці ўжо не сядзелася дома. Зняўшы з шатка, абувала свае чорныя з доўгімі халяўкамі чаравікі, з-пад якіх выглядвалі вязаныя суконныя шкарпэткі з зялёнымі і ружовымі пасачкамі. І ўжо вышэйшая, спрытная ў гэтых шчытных на высокім абцасіку чаравіках, падбягала да акна, цікавала ў растоплены сонцам кусок лёду — ці не ідзе Міця, каб скоранька накарміць полуднем мужчын ды сысці з хаты.

— Куды ж выстраілася? — скінуў шапку і бліснуў лысінаю стары Корсак.

— Ай, збегаю на сяло...

— Ідзі ўжо, ідзі. Чаго там... Я тут адзін упраўлюся, — хітра ўсміхнуўся Корсак, наровячы зазірнуць Хрысці ў вочы. — Ідзі, паслухай, дзе брэша чужы сабака.

Хрысця надзела яшчэ свой жоўты, вузенькі ў таліі, з падстрочанымі паяскамі кажухок і, закручваючы на бягу чырвоную ў чорныя кветкі ка-

шаміравую хустку, схавалася ў сенях.

На дварэ пасля цёмных сеняў вочы засляпіў зыркi снег. Зажмурыўшыся, але ўсё роўна чуючы зеленаватую сляпучую яснасць, Хрысця спусцілася з надворка на вуліцу. Крохкаю, як сухія вуглі, сцежкаю пабегла ўздоўж шарага абсіверанага плота. З дрэў сыпаўся дробненькі, як асколкі ад шкла, іней, лускою заблішчаў на чорнай апусе Хрысцінага кажушка.

Задыхаючыся ад вострага сухога марозу, Хрысця мінула глухія з мяккімі белымі стрэхамі гумны і завярнула да Мацюшкі Бортніка.

Плота ў Мацюшкі не было: замест яго на мяжы ад чужога двара роўненькім радком, адзін пры адным, стаялі вялікія, некалі пазвожваныя з поля, каменні.

На ружовых у сухім лішаі лысінах белымі пухкімі аладкамі ляжаў снег. Брудная затапаная сцежка прашылася між пляскатых, няшчытна пакладзеных каменяў.

Мацюшкаў надворак ссунуўся на самы грудок, што пукатым лобам упіраўся ў старыя дуплявыя вербы. На адной чарнела, як спластаваная граблямi куча смецця, бусловае гняздо. Далей пачыналася прысыпаная снегам багна, чарнелі між сіняй смугі алешніку лёхі крывіц, у глыбокім снезе стаяў, як спалавелае жыта, жаўтлявы з сінімі мятлушкамі троснік.

Улетку яны, дзяўчаты, збіраліся тут на Мацюшкавым надворку, сядзелі на гэтых цёплых пад вечар каменнях. Там, у залітым туманом алешніку, рыпеў драч. З балота пахла гнілою вадою, скошанаю прэснаю асакою, перамешанаю з прэсна-саладжавым бабком, горкім атрутным чэмерам.

Сена выносілі радзюжкамі з багнішчаў і сушылі тут пры Мацюшкавым грудку. Там яшчэ можна было знайсці маладых рудаватых, прынесеных разам з травою жабак. Хлопцы лавілі іх у жменю і

кідалі дзяўчатам за пазуху— стаяў перапалоханы дзявочы крык.

І цяперака, баючыся, каб не наскочылі ў хату ўсюды дападных і ўрэдных верасаўскія хлопцы, дзяўчаты прысунулі дзверы. Пяклі, мусіць на варажбу, аладкі — над комінам дрыжала мроіва. Каля дзвярэй пахла горкім ад смольных дроў дымком.

Хрысця яшчэ раз патрасла за абсівераную, з чорнымі плямамі ад чужых пальцаў жалезную клямку.

— Хтотака? — адчыніўшы хатнія дзверы, у сенях за вушаком засапла Мацюшкава Сабіна.

— Сабіначка, гэта я, — абіваючы з чаравікаў снег, Хрысця прытупнула на драўляных, прымацованых да парога сходах.

У прабох загрузацела цяжкая жалезная засаўка.

— Вой, а мы цябе цеперся чакаем, — вызірнула з-за дзвярэй і зморшчыла свой чырванаваты прысадзісты носік Сабіна. У завітках чырванаватых валасоў тонкім павуціннем забыталася сонца.

— Не было ж як адлучыцца, адысціся з хаты, — Хрысця, спатыкнуўшыся на няроўным вылушчачым току ў сенях, скоранька, па-мышачы прашмыгнула ў хату.

Дух забіў едкі, удушлівы дым — на прыпеку курылася змазаная ўкручаным у лапik салам напаленая паніва. Пад трыножкамі ў печы лускалі сухія яловыя дровы.

Сабініна маці ў рудой суконнай камізэльцы, зпад якой выпіралі сухія, гарбатыя, як у жабкі, плечы, перакідваючы з рукі на руку, нясла да стала на складзены ў чатыры столкі абрус гарачую, яшчэ пруткую аладку.

Белаю вышчарбленаю коткаю ў шарым гліняным цёрле ляжаў лой.

Дзяўчаты, што сядзелі на лаве, па верасаўскаму звычаю не распранаючыся, а толькі расслабіўшы

каля шыі суконныя хусткі, касіліся туды на стол.

— Падсоўвайцеся бліжай, дзяўчаты, ды мажце лоем, покуль аладкі гарачыя, — Савета вярнулася да печы падхапіла анучаю гарачую паніву, забоўтала апалонікам у дзежачцы.

— Вой, мы ж не галодныя, цётка, — расшпільваючы свой кажухок, адказала за ўсіх Хрысця, прысаджваючыся на лаву.

— Яшчэ і ганарацца, — Сабіна ўбіла ў тоўсты кружок лою нож, адкрышыла кавалачак, перавярнула ноздрамі ўверх пухкую грэцкую аладку.

— А чым жа ж будзем варажыць? — бліснула хітрымі чорнымі вочкамі даўганосая, падобная да сарокі Шайбакова Кася, але ўслед за Сабінаю села за стол.

— Ешча, дзяўчаткі, ешча, хопіць галадак усім. Во, паўнюткую дзежку рашчынiла цеста, — Савета пабоўтала, пакаціла апалонікам у новай з жоўтымі клёпкамі і неаблушчанымі арэжавымі абручамі дзежачцы, што стаяла на лаўцы пры печы.

— Няхай во Кася наесца, — маргнула вокам некаторая з дзяўчат.

— Чаму ж яна толькі адна?

— Бо ў Латвію збіраецца. І ці будуць там грэцкія аладкі?

З блізшых вёсак хлопцы і дзяўчаты ехалі на сезонныя работы ў Латвію. Верасаўскія не рашаліся. Паданне на выезд падала толькі адна Шайбакова Кася — ды ёй выйсця не было: у бацькі адна пад адною пяцёра дзяўчат, і ўсе на выданні.

— Скажаце ўжо, — падняла свой сарочы нос Кася.

— Там жа ж, мусіць, толькі жытнія пякуць?

— Ды маленькія, на адзін глык.

— А тут во — як вечка ад дзежкі, — пырскалі смехам дзяўчаты, хаваючыся адна за адну.

— Выдумаюць, каб на вас ужо, каб на вас, — круціла галавою і пачынала смяяцца Савета, па-

казваючы цёмную ў верхніх зубах шчыліну.

— Няхай смяюцца, няхай ім языкі пааблазяць, а я во і праўда ж пад'ем, — не вельмі саромеючыся, Кася перавярнула пухкую аладачку дзірачкамі ўверх, шмарганула па ёй кавалачкам лою, пакідаючы тлусты растоплены пасак.

Дзяўчаты зыркалі вачмі на стус пухкіх грэцкіх аладак, няўзнак глыкалі даўкую сліну, але было ўжо не ў гонар пасля такіх смешачак ды жартаў з Касі садзіцца разам да яе за стол. І яны, угінаючы галовы ад нізкага сонца, што чырванавата-жоўтай яснасцю дрыжала на дашчанай у чорных сучках перагародцы, адсоўваліся далей.

Канаў кароценькі зімовы дзень. На слізкай скарынцы нерастопленага лёду на шыбах раслі і крыжаваліся крывавата-вострыя шабелькі марозу. Перапальваючы да чарнаты пруткае галлё, цёмна-чырвонае сонца заязджала ў круглыя, як шчоткі са свіной шчаціны, вяршкі старых вербаў, што раслі пад грудам напроці Мацюшкавай хаты.

За вёскаю, на грудях, ружаватасцю адсвечваў снег. У лагчынах шырыўся і поўз, мяшаючыся з поцемкам і смугою, сіняваты цень. На пухкі снег за акном лёг сіні вечар. У хаце пацямнелі куткі.

Дзяўчаты пачалі збірацца на варажбу — са стуса хваталі адна перад адною яшчэ цёплыя пухкія аладкі. У хаце падняўся смех і крык.

— Вой, глядзіце, а мне самая малая папалася, — трасла скамечанаю падгарэлаю аладкаю тоўстая і меншая за ўсіх у Верасаве дзяўчат Пытлева Ганначка.

— А ты ўжо хочаш роўнаю з сабою? — падцялі яе.

На гоман і крык з-за жоўтае ад неафарбованых і не аклееных шпалерамі дошчачак перагародкі высунуўся заспаны, з належаю да белых шнаркоў шчакою, Мацюшка, засоп ад злосці вялікімі чорнымі ноздрамі.

Дзяўчаты знікаквелі, ім зарвала смех. Угінаючы ў плечы голаў, ціхенька і скоранька, як мышы пад памяло, шмыганулі з хаты. На надворку ўжо, нікога не баючыся, зарагаталі зноў.

На захадзе залатою дужкаю пярсцёнка выясніўся малады месяц. Недзе туды, на гэты пярсцёнак месяца, тоўстым, асіплым ад вострага марозу голасам брахаў чужы сабака.

Дзяўчаты, задыхнуўшыся ад рогату, паслухалі гэты брэх і, апярэджваючы адна адну, завярнулі на вуліцу. Пад нагамі гарачымі вуглямі зарыпеў намерзлы шорсткі снег. З імі, не ўскорваючы і ківаючыся, як качка, бегла тоўстая маленькая Ганначка.

Расцягнуўшыся шнурком на сцежцы, што пятлёю абвівала чужыя гумны, дзяўчаты скіравалі да Сцяпана Чабоцькі. Прыпыніліся перад збітаю з калкоў брамаю — каля буды круціўся, задыхаючыся ад злосці, чорны і вялікі, як звер, Сцяпанаў сабака, ірваў прыбіты да вугла кароткі ланцуг. Хрысця першаю ўскочыла ў працыненныя веснікі, заторыўшы праход, за ёю ўціснуліся ўсе дзяўчаты.

— Куды гэта вас прэ, чаго гэта? — Хрысцю апярэдзіў мужчынскі голас.

На надворку, высунуўшыся недзе з сутачкаў, стаяў і падцягваў порткі Сцяпан Чабоцька.

Дзяўчаты, што было моцы, пусціліся бегчы назад, некаторая паслізнулася на калдобістай і высокай, як грэбля, сцежцы, кулямі на яе пасыпаліся астатнія, завішчалі на ўвесь голас.

Не паспеўшы нават ускочыць у веснікі, першаю цяпер ад Сцяпанавая хаты ўцякала кароткая тоўстая Ганначка, сапла, як котная, задыханая авечка. Яе скоранька дагналі і зноў пачалі выпярэджваць дзяўчаты. Шморгаючы рукавамі пахучага, ад свежых аўчын, дубленага кажушка, першаю зноў ляцела Хрысця — з-пад яе чаравікаў пырскаў хрумсткі снег. Тупат дзявочых ног глуха аддаваўся ў блізкіх пры вуліцы хатах, крохкі і пякучы рып пе-

рамерзлага снегу рэха адносіла аж да хмурных глухіх гумнаў.

Счуўшы далёкую гаману і віск, на вуліцу выкацілася і затрасла доўгімі вушмі, зайшоўшыся ад брэху, ненавязаная Алесіна сучачка.

З разгону Хрысця праскочыла веснічкі і замыхала рукамі, як курыца крыллямі, каб не пераважыцца на шастку, раптам хапаючыся за калючыя, шорсткія ад інею частаколіны.

З перапуду цяўкнула і жалосна завішчала ўжо каля ганка, просячыся ў хату, баязлівая сучачка. Дзяўчаты, дабегшы сюды, наводмаш, па-бабску, цераз плот шпурлялі аладкі.

У хаце, мусіць, чулі падазроны крык. Па залацістай слядзе лёду на шыбах мільгануў вялікі цёмна-сіні цень. З хаты скрыпнулі намерзлыя дзверы.

Нарабіўшы лопату, як спуджаныя курапаткі, дзяўчаты пырхнулі на другі бок вуліцы, за Корсакава гумно. Зачапіўшыся за калючы дрот абгароджанае ад кароў і коней картаплянае ямы, вішчала, выблутвала свой разарваны на рукаве ватовы каптан малая Ганначка. Сюды да яе гальцала, грузнучы ў глыбокім снезе, аблавухая Алесіна сучачка. Зліваючыся з частаколам, нехта прыгнуўся за плотам.

Хрысця высунулася з-за вугла, ціха паклікала сучачку. Тая раптам знікавала, пазнаўшы знаёмы голас, перастала цяўкаць, завіляла хвішчаватым хвостом. Хрысця наводмаш шпурнула туды халодную ўжо на марозе, скамечаную аладку. Сучачка адскочыла, паўзіралася на Хрысцю і неяк скоранька, нібы ўкрадкам, схавала аладку і, згубіўшы палавіну, панясла туды пад плот.

— Вой, — зашаптала за спіною ў Хрысці Мацюшкава Сабіна. — І што гэта ў цябе за замуж будзе? Нейкі напалавіну?

— Вот дурная, — засмяяліся дзяўчаты. — Які тут

замуж? Яна без замуства адаб'е ў Алесі маладога прымака.

— Каб вам ужо языкі пааблазілі, выдумаеце, — угнула, засаромеўшыся, голаў Хрысця.

— Чаго ж выдумляць — вываражыла ты сабе гэ-дак, — хмыкнула некаторая з дзяўчат.

Раптам пад страхою гумна нешта зашлупалася, і адтуль з-пад латы выпырхнуў перапалоханы верабей, згінуўшы ў поцёмку вечара.

— Вой, што гэта? — першаю адскочылася ад сцяны малая Ганначка.

— Гарабей, ці ты не бачыш? Вот ужо баязлівая.

Дзяўчаты ўсе адышліся ад гумна.

— Дак хадзем жа пчол слухаць.

— Во, і проўда ж, а мы забыліся.

Дзяўчаты перабеглі глыбокі, што ламаўся на крыгі, снег. Цвёрдаю, ужо расчышчанай сцежкаю, праз Корсакаў надворак, выскачылі на другую вуліцу. Спыніліся за плотам, дыхаючы адна на адну параю.

Хрысця азірнулася на свае вокны. У хаце не было агню, сіняватымі бельмамі на вуліцу глядзелі замерзлыя шыбы. Міця са старым Корсакам недзе бавілі час на сяле.

Нанач крэп мароз. У Корсакавай хаце з тугім званам трэснуў і раскалоўся вугол. Лускаў, як на агні, намерзлы яловы плот. У сіняюткае, засыпане калючымі зоркамі неба сівым дымам паднімалася абынелая бярэзіна.

Чых, знізіўшыся на зыходзе, маладзічок. За чапіўшыся за яго, як на нябачнай нітачцы, вісела жаўтаватая зорка. Яна закалыхалася і паплыла, чапляючыся за голыя камлі і сукі старых дрэў, што раслі каля завоні.

Дзяўчаты, пачакаўшы ўсіх, ціхенька спускаліся ў Сымонаў садок.

З усіх верасаўскіх гаспадароў пчол мелі толькі Ігнась Нагорны, што сядзеў на хутарах у самым

канцы Прылук, ды тут у вёсцы — Сымон Рак. Пад крывымі разложыстымі яблынямі ды вострымі маладымі грушамі на пухкай коўдры белага снегу стаялі выштукаваныя рамкавыя вуллі ды ляжалі, накрытыя кажухамі яловай кары доўгія калоды.

Ціхенька сапучы на абынелыя каля рота хусткі, дзяўчаты паднімалі тоўстыя вяроўкі абсіверанага калючага дроту, лезлі пад яго, прапускаючы адна адну.

Дабегшы да вуляў, нагіналіся і, здэрсшы з вуха хустку, прыкладвалі да іх сваю голаў, слухалі, ці не чуваць гуду пчол — знак, што будзе гусці вяселле і дзеўка пойдзе замуж.

Не ўчуўшы нічога, некаторыя ўжо малацілі кулаком па шалёўцы, каб растрывожыць сонных пчол.

Хрысця, каб не парваць пад калючым дротам свой вышываны новы кажушок, асцярожна палезла астатняю. Правальваючыся ў сухі снег, падбегам кінулася да блізкае ад загарадзі тоўстае калоды. Але адтуль раптам высунулася нешта чорнае і калматае і, зароўшы, як мядзведзь, папаўзла проста на Хрысцю.

— Во-о-ой! — паднімаючы рукі, заенчыла не сваім голасам Хрысця.

Гэты нечаканы сярод шарага вечара крык вострым страхам кальнуў усім у сэрца. Дзяўчаты, не помнячы сябе і збіваючыся ў купку, як спуджаныя воўкам авечкі, пусціліся ў другі канец Сымонавага садка.

Ломячы нізкае крохкае галлё на крывых шурпатых вербах, лезлі праз вузенькую завоньку на другі бераг, на голае і роўненькае, як стол, балотца.

Зацапіўшыся ззаду каптаном за тоўстыя вярбовы сук, вісела на ім і коўзалася кароткімі нагамі па слізкім лёдзе Пытлева Ганначка, вшччала, як ушчэмленае ў плот парася.

Хрысця, усё чуючы, як недзе следам сапе гэты касматы страшны звер, у міг вока даляцела да завонькі і раптам закруцілася над абвіслым берагам, баючыся з вышыні скакаць на цёмны і, мусіць, надта слізкі лёд. Але збоку нешта страшна гыркнула і зараўло зноў. Хрысця, заплюшчыўшы вочы і закрываючы локцямі твар, прашылася між пруткіх кустоў алешніку, з'ехала на тоўстай губе снегу на коўзкі лёд. Не могучы падняць ногі і раздзіраючыся, пабегла па слізкай завоньцы. Але не ўтрымала раўнавагу — гопнула на лёд, выцяўшыся рукою і каленам — якраз самаю рэпкаю.

З грукатам стрэліў, пускаючы аж да берага трэшчыну, і ўвагнуўся на сярэдзіне завонькі лёд. Са шчыліны высачылася і пачала расплывацца чорнай гарчай лужынай на белай пудры нацярушанага на лёд інею затхлая смуродлівая вада. Хрысця дапаўзла да берага, хапілася абедзвюма рукамі за абвіслыя лапы алешніку і нібы прычула: там, у Сымонавым садку, нехта душыўся ад смеху.

Дзяўчат дагнала ўжо далёка ад завонькі, каля вузкае, што закруцілася тут пятлёю, рэчкі, пад рэдзенькім дымам маладога абынелага алешніку.

Дзяўчаты, збіўшыся ў купку, яшчэ са страхам цікавалі сюды, у Сымонаў садок.

— Во, ходзіць, каб ён не даждаў!..

— Начыста перапалохаў..

— У мяне яшчэ і цяпер сэрца дрыжыць, як ягнячы хвосцік..

— Мусіць, ён, Лігавар?

— А хто яшчэ?

— Дальбут, Чад..

— А ты ўжо і пазнала, — заступілася да свайго брата Мацюшкава Сабіна.

Прыгледзеўшыся, Хрысця бачыла ізноў, як за завонькаю, зліваючыся з сіняю смугою маладога алешніку і чорнымі камлямі вербаў, варушыліся два кароткія цені. Нехта, мусіць, знарок

падцікоўваў за дзяўчатамі — ці не падлеткі?

— Ці не дзетвара? — нібы сама сабе, сказала Хрысця.

— А хто ж сталы бегацьме тут? Яны, — Сабіна, дзе правальваючыся ў глыбокі снег, а дзе па цвёрдай скарынцы яго, лёгенька, з падбегам, пайшла, зразаючы луку, уздоўж рэчкі.

За ёю, як пудкія курапаткі, адна за адною пабеглі дзяўчаты. Хрысці яшчэ ўсё шчышела і не давала ступіць пабітая на лёдзе рэпка. Не трапляючы ў чужыя, ужо глыбокія і раскоўзаныя сляды, ішла цаліком. Пад нагамі крыгамі ламалася і шахкала ўмерзлая скарынка снегу.

Недзе наперадзе, пераходзячы крынічку, што сачылася ў рэчку з намерзлых лёхаў гразі, у густым алешніку, пад грудком, каля самае вёскі, крычалі і галёкалі дзяўчаты. Хрысця ўбачыла, што каля абынелых купкаў лазы, каля бародаў жаўтлявага тросніку з перапуду гойсаў, не ведаючы, куды дзецца, велікаваты ўпоцёмку заяц. Набраўшы разгон, ляцеў да чорных і глыбокіх у снезе ямаў незамерзлых крыніц і крута заварочваў назад, услюхоўваўся ў гэты перамешаны з віскам дзявочы крык. Стрыгучы доўгімі натапыранымі вушамі і падкідваючы высокі бяххвосты азадак, бег зноў туды, у сухі, замецены снегам троснік. Шукаў, дзе пераскочыць цераз гарачыя, як кіпятак, з белаю парая лапікі багнішча. І раптам зноў прысеў: за гразёю, на грудку, у чарнаце вёскі глухавата, як у бочку, загаўкаў сабака. Счуўшы сабачы брэх, заяц затрапятаяўся і ўскок паляцеў, нібы сляпы, сюды да дзяўчат.

Дзяўчаты з перапуду заенчылі, замахалі рукамі, адступаючыся назад. Заяц, нібы толькі цяпер згледзеўшы іх, гэльцнуў убок і, астаўляючы ззаду доўгія ногі, памчаў па шара-белай роўнядзі поплава. Растаў у нізкім, прытаптаным пры алешніку поцёмку.

Забыўшыся пра балячую нагу, Хрысця пераскочыла абвешаную карункамі лёду, абмялелую, вузкую крыніцу, загукала да дзяўчат:

— Чаму ж не лавілі? Сам у рукі бег!

— Няхай на яго, — паказваючы ўпоцемку белаваты радок зубоў, засмяялася Пытлева Ганначка.

Забыўшыся пра той нядаўні страх у Сымонавым садку, дзяўчаты ўжо закахваліся ад рогату.

— Проўда ж кажуць, што зайцы касавокія, — круціла тоўстаю ў хустцы галавою, раскідваючы ў хадзе караткаватымі ножкамі, маленькая Ганначка. — Глядзіць, здэцца, на цябе, а не бачыць...

— Акраз як Васілёк з Рабкоў — бяжыць на вечарынку, а ўсё заварочвае пад чужую хату, — зіркнула на Ганначку і адварнула Хрысця.

Дзяўчаты, штурхаючы адна адну локцямі, зноў пырснулі маладым гарачым смехам.

З Рабкоў, суседняе ад Верасава вёсачкі, да Ганначкі падходжаў гэтакі самы невялікі ростам, але сталы кавалер Васілёк Нагорны.

— Мой хоць маленькі, як ты кажаш, касавокі, а спрытнейшы за твайго таўкача. Ды і той адварнуўся, — Ганначка, мусіць, намякала на Літавара.

Гутарка з жарту перайшла на сварбу.

— Во, глядзі ты, скоро і паб'яцся, — Сабіна штурхнула Хрысцю ў плячо, падмаргнула, каб тая маўчала.

Дзяўчаты, ужо асалавелыя, ціхія ад гэтае сварбы, абышлі гразкае, завешанае нізкаю смугою абынелага алешніку балотца, пакідаючы на роўненькім нечапаным снезе крутую вярхоўку глыбакаватых слядоў. Спыніліся каля тоўстых дуплявых вербаў пад Мацюшкавым грудком, ужо з другога канца вёскі. На грудку ў нізкіх з насупленымі стрэхамі хатах свяціліся, пераліваючыся, як воўчыя вочы, маленькія, у шэсць балонкаў, вокны. Змакрэлыя, задыханыя ад скарае хады, дзяўчаты, угнуўшы галовы, маўчалі: дадому не хацелася

ісці— яшчэ абрыдзе без прадзіва доўгі зімовы веча-
р.

— Вой, а мы ж яшчэ і чаравікаў не кідалі ў парог,
— Ганначка зірнула вялікімі ад поцемку вачамі на
дзяўчат. — Хадзема ж да нас.

Падгладзіўшы пад хустку абынелыя кудзеркі ва-
ласоў, Хрысця першаю пачала паднімацца да свае,
што ўткнулася вушатым каньком у сінюткае неба,
хаты. Прыгнуўшыся, нават памагаючы рукамі і
дзеручы сыпкі снег, дзяўчаты скоранька ўслед за
ёю палезлі на коўзкі грудок. Астатняю лезла Хрыс-
ця, мусіць, ужо не ведаючы — ісці ў хату да Ган-
начкі ці не. Ubачыла, што дзяўчаты, як качкі, пера-
вальваючыся і не азіраючыся, паўзуць на грудок,
месяць глыбокі снег, адскочыла назад, прысела за
тоўсты дулаваты, што пах гнілою парахнёю, ка-
мель старое, зломленае некалі ветрам вярбы.
Дзяўчаты, не агледзеўшыся, што яе няма, ужо го-
ласна гаварылі каля Ганначчынае хаты.

Высунуўшыся з-за вярбы, учула ўжо, што яе гу-
кала Сабіна:

— Хрысця! Хрысця! От дурная, ці мала што... Ідзі
сюды!

Хрысця бокам ушылася ў шырокія ночвы дупла.
Стаіла дух. Чула, як гаркаватаю цвіллю пахне ста-
рая вярба.

Недзе ўжо ўстрывожыўшы суседняга сабаку, ка-
ля Ганначчынай хаты смяяліся дзяўчаты.

Хрысця вылезла з дупла і, азіраючыся на вуша-
ты канёк страхі, што высунуўся з-за грудка, пабег-
ла лагчынаю. Грузла, абдзіраючы калені аб вос-
трыя крыгі глыбокага ўмерзлага снегу. Зноў паз-
нала тоненькі, як павучынка, нямоцны Ганначчын
голас:

— Хрысця! Вот дурная, дзе ты? Хрысця!..

За грудком у смуге алешніку адклікаўся водга-
лас: «...ісця! ...ісця!»

Перабегшы Мацюшкаў надворак, прысела на

міг за вялікімі ў белых аладках снегу каменнямі. У блізкай адсюль Ганначчынай хаце завішчалі і глуха зачыніліся намерзлыя дзверы.

Каля сонных, што пахлі мышамі і сухою гаркаватаю саломаяю, гумнаў падбегам выйшла на пустую вуліцу. Як рытмічны ляскат праніка па мокрым палатне, аддаваліся за вуглом яе крокі. Мокрыя губы апякаў сухою гарачынёю мароз, вострымі тоненькімі іголачкамі калолася замерзлая вільгаць. Востра шчымеў кончык носа. Хрысця прыткнула да яго мякенькае ў апусе рукаво кажуха. Пайшла падбегам. чуючы, як мароз бярэцца за калені, сячэ, як крапіваю, голяя сцёгны.

Каля Пытлевай хаты над калодзежам пераважаўся, паднімаючы тонкую шыю, журавель. У пустыя вёдры густа лілася і расплясквалася вада.

Памаленьку, каб не пакаўзнуцца на гулах накарэлага пад калодзежам леду, на шорсткую сцежку сышоў Алесін Імполь. У шырокіх драўляных вёдрах курэла цёмная вада.

У Хрысці нешта задрыжала ў грудзях, заняло дух. Самлелі і зрабіліся як не свае ногі. Брала дзіва, што гэта не першы раз яе аблівае гарачая млявасць. Перасільваючы сябе, засмяялася знарок:

— У хаце столькі баб, а ты па воду ходзіш.

Ён азірнуўся, бліснуўшы вачмі:

— Каб яны былі такія дагадлівыя, як ты...

— Сам вінаваты...

Ён, збіўшыся з хады, пакаўзнуўся на сцежцы, спытаў пра другое:

— А чаму ж не варажыш? Сёння ж шчадра. Дзяўчаты вунь колькі аладак на наш надворак накідалі.

— А я ўжо вываражыла, — Хрысця, саступіўшы ў снег, абышла яго. Чула спіною, як ён спытаў:

— І каго ж?..

— Цябе... — яна аж зажмурылася, што з языка зляцела лішняя, але ўжо не стрывала, дагаварыла:

— Казалі дзяўчаты, што адаб’ю ў Алесі.

— Ты глядзі... — ён папярхнуўся, не ведаючы, што болей сказаць.

— Дальбог, — яна зарагатала, завярнуўшы на сцежку да свайго гумна.

— А вашыя ж у нас. Міця з бацькам.

— Ой, тады і я да вас, — захрумсцеўшы крохкім снегам, яна вярнулася, адчыніла яму веснікі.

Ускочыла на ганак, каб адчыніць яшчэ сені, але ён, паставіўшы вёдра, быдта незнарок, заступіў ёй дарогу. Яна памкнулася назад, але рукі яго абхапілі яе. Яна ўчула, як холадам пахне яго шорсткі калючы пінжак, і з нейкім дзівам і страхам падняла вочы, раптам убачыўшы яго вочы — блізенька ад сябе, яны свяціліся, як глыбокі патаемны калодзеж..

Яны, ужо сцішаныя, увайшлі ў хату, прынёсшы сюды нечаканы сіверны холад.

XXI

Сярод ночы злёг мароз. І на зорнае высокае неба набэрсалася смуга, чапляючыся за белыя боханы грудоў, выкаціліся клубкамі цяжкія хмары. З іх зацерушыўся макам, а потым пабольшаў, пагусцеў і замільгаў чорнымі матылькамі снег.

Хаваючыся ў сівай завеі, з зацішку вёскі на востры скразняк шашы выехала трое саняў. Ззаду ў іх матляліся «сучкі» — кароценькія санкі-кары.

Суша парыпвалі на аглоблях гужы. Пад палазамі тоненька вішчаў снег. Над нечаю дугою рвалася жалоснае дзіліньканне медзянога званка. На санях курчыліся, нацягнуўшы на голаў вострыя башлыкі бурак, панурья фурманы.

Выкіраваўшыся на шашу і ўчуўшы лёгкі, падмецыны ветрам спрасаваны снег, фурманы пачалі падварушваць коней — дарога была не блізкаю.

Ехалі за дванаццаць вёрст — у кашалеўскі лес.

Яшчэ пазаўчора ўсіх верасаўцаў, хто меў за рэчкаю ў Прылуках поле, абабег Вайтовіч, дастаючы з-пад кажуха з нагруднай кішэні згорнутую ў некалькі столак паперку, зачытваў «роказ» войта, што трое конных і трое пешых мужчын з піламі і сякерамі павінны быць сённа ў кашалеўскім лесе. Гміна выдзеліла верасаўцам на мост пяць кубоў дзерава.

Раненька, яшчэ не засінеўся ў вокнах дзень, забягаў і да Корсакаў. Атрасаючы ад снегу каўнер, абышоў чыгуны, падступіўся бліжай да лямпы і прачытаў войтаў загад.

— А чаму ж з мяне пачынаеш? — закруціўшы каравую анучу і ўсунуўшы ў бот ногу, прытупнуў ім Улас Корсак.

— Ты ўжо, Улас, не крычы, — у Вайтовіча лісліва забегалі хітрыя вочы. — Я спярша наказваю тым, чыё поле за рэчкаю. А мост будаваць будуць усе. Ты не бядуй.

— А чаго мне бедаваць? Я і кладкаю перайду.

— Але ж ты першы паданне падпісаў, каб дзерава далі.

— Ты зноў па-своему — першы. Чаго ты мяне ўсюды падтыкаеш? А Прылуцкія хутары што?

— Будуць і з Прылук. Тут во, «роказ», — адступаючыся да дзвярэй, Вайтовіч падзеўб крывым пальцам у паперку.

Але з прылуцкіх хутаранцаў наказаў толькі аднаму Жэніку Рэпку. Астатнія вазакі былі з Верасава. Ехалі па двое. На Міцевых санях, скруціўшыся абаранкам і абапёршыся на локаць, ляжаў Марцін Ваўчок. Міця ехаў першым. За ім, крышку адстаўшы, Літавар з Герасімцовым хлопцам. На астатняй фурманцы сядзеў старэйшы тут за ўсіх Мацюшка Бортнік. За спіною ў яго кешкаўся, хаваючы ў сена лёгянька абутыя ногі, падпяразаны шырокаю пілою Жэнік Рэпка.

Пасля лагчынкі за вёскаю паднімаліся на грудок. Шаша заварочвала напроці ветру. Прыцішыўшы бег, Міцеў конь угінаў голаў, хаваў вочы ад ветру. Каля кульбачкі на спацелай спіне накарваў снег. Яго густа, як пыл з арфы, гнала на сані, закручвала недзе Ваўчку за каўнер, пякло холадам у карак.

— Ну й мяце, — хаваючыся далей у кажух, як слімак у ракавіну, крычаў Ваўчок. — Калі не ўціхне, то вернемся назад. Дзе ты бачыў, гэдака кудаса!..

— Мо перагоніць, — Міця, таксама павярнуўшыся бокам да ветру, цёр прыхопленае марозам вуха.

На выветранай і абледзянелай, як шкло, шашы пачало заносіць набок кароценькую «сучку». Угінаў ад натугі голаў, коўзаўся на збітых падковах Міцеў конь. Круцячы сухі пякучы снег, на голым грудзе шалеў вецер. Сухім намерзлым галлём густа трашчалі старыя бярэзіны.

За грудком шаша, як серп, закруцілася зноў у лагчыне. Густым грэбнем уздоўж яе пацягнуліся цёмныя елкі. Зрабілася зацішней.

З настаўленага каўняра зноў высунуў голаў Ваўчок. Яму, пэўна, здоўжылася без гутаркі. Падсунуўся да Міці:

— Ты вот хлопец вучоны — скажы, што гэта на свеце робіцца? Вайна, гавораць, будзе. Немцы зноў бяруцца за сваё... Ды што казаць — цяперашні чалавек без вайны не ўжыве. Верасаўскія вунь бабы за курыцу, калі яна грады падзярэ, адна адной горла перагрызуць. А то гасударства? Кожнае норовіць урваць сабе. А ўсё на каго пасыплецца? На гэтага, як кажуць, цёмнага беларуса. Я то во — паляк..

— Які ж вы, дзядзька, паляк? — засмяяўся Міця, азіраючыся на Ваўчка — ён зноў паднімаў сваю белую, абсыпаную снегам шапку.

— Як і ты — у касцёле хрышчаны. Ды і назвіска

маё польскае — Ваўчок.

— Па-польску было б Вільчэк, — зноў усміхнуўся Міця, чакаючы, што на гэта адкажа Ваўчок.

Але той, пашморгаўшы носам, доўга ўмошчваўся ў канюшыне, потым нехаця, мусіць, пагадзіўся:

— Можа яно і так. А некалі ж маладым хлопцам, як прыйшлі паляке сюды, пайшоў за іх ваяваць. Ах-вотнікам, гэта значыцца, дабравольцам стаў. Шмат нас тут, гэдакіх хлопцаў, з блізкіх вёсак сабралася. Які там розум — блазнэ былі. — І Ваўчок раптам падняўся на локці, зашамацеў на сухой порсткай канюшыне: — Колькі ж табе? Пад дзевятнаццаць бярэцца?

— Ды скоро... — заварочваючыся ад ветру, сказаў Міця.

— Во!.. А мы ж ці па шаснаццаць мелі. Кажу — блазнэ. Тут яшчэ з нашага Верасава Ракоў Пятрук быў. Мы з ім уцяклі з дому. На Панікву пабеглі, там жа ж бітва з бальшавікамі была. Нават на штыкі ішлі. — Ваўчок змоўк, пачаў атрахаць з сябе снег. Уклаўшыся ў канюшыну, слухаў, мусіць, як рыпяць на вострых курганах, што коса перамялі шашу, палазы.

З шарай імглы выбіраўся позні дзень. Пачало яснець нізкае насупленае неба. За саньмі нехаця віўся здрабнелы сухі снег.

Збіўшыся з спорнае хады, фыркнуў і памаленьку зацюкаў капытамі па ўмерзлай шашы Міцеў конь. Чакаючы астатніх падвод, Міця яго не падганяў. З-за грудка, затросшы дугою, толькі паказваўся Літавараў конь.

Маўчаў Ваўчок, мусіць, зноў прыгадваючы нешта з тае далёкае вайны. Пад гэты косы, ужо не густы снег паплылі і Міцевы думкі, раптам набеглі на Дварчаны. Убачыўся той абвіты, як чырвоным агнём, дзікім вінаградом, ашалёваны жоўты дамок на

касцельнай вуліцы. І яснасьць у шчылінках зачыненых аканіц, яшчэ раненька, калі Міця ішоў у школу, на нейкі міг прыпыніўшыся каля плота і чуючы за гэтымі аканіцамі чыстае, з ходнікамі цяпло хаты і яе, Чэсю, у лёгкай карычневай сукенцы з белым каўнерыкам, з пышнымі, перавязанымі ружовай стужкай валасамі. Бачыў, як яна смяецца, паказваючы свой трохі крывававаты ніжні зубок.

— Го, чаго маўчыш? — зноў заварушыўся на саннях Ваўчок, падсоўваючыся на локці, перабіў Міцевы думкі— яны раз'ехаліся, як падпаленая пасярэдзіне нітачка. — Хочаш, яшчэ раскажу... Во слухай. Служыў я тады ў санітарнай роце. Пры доктару Статкевічу. Во разумны чалавек быў. У Пецярбургскім універсітэце вучыўся. Родам недзе з нашага боку, з-пад Шчучына. Але я не пра яго хачу сказаць, пра сябе спярша. Ён, гэты Статкевіч, паслаў мяне ў Слонім па лякарства. А мы стаялі тады ў Зэмбіне за Барысавам, мо чуў?

— Барысаў чуў, — прызнаўся Міця, — а Зэмбін — не.

— Во такое мястэчка, як нашыя Дварчаны, а мо яшчэ й меншае. У лясах. Глухая старана, скажу табе. Куды ні йдзі ці ні едзь — адно лес ды балота, — пакруціў галавою Ваўчок.

— Дак вы кажаце, паслалі вас у Слонім, — перабіў Ваўчка Міця, убачыўшы, што таго зносіць убок, як сані на раз'езджанай дарозе.

— Ага, у Слонім, — схамянуўся Ваўчок. — Але я туды не даехаў, захварэў у дарозе. Добра, што праз Наваградак ехалі, я дадому забег. Ледзьве ў хату ўсунуўся. А вошай на мне, не раўнуючы, як тая пяхота дзе па нолі рассыпалася. Маці ў плач і нікуды мяне ўжо не пусціла. А тут бальшавіке і паляка пагналі. Камісар у нашым Верасаве паявіўся. Пачаў распытваць, хто палякам прыслужваў. Тады ж і хачелі застрэліць Рэпку за тое, што ў Лявона Шайбака астатнюю карову для польскага войска забраў.

Ды і ў вас нешта? — махнуў пляскатаю кепкаю Ваўчок.

— Жарабіцу, бацька кажа, забраў, — нехаця прызнаўся Міця.

— Во, праўда, жарабіцу, — разявіўшы рот, патрос галавою Ваўчок. — Прыходзіў і да нас гэты камісар. Але я не помню. Жар у мяне велькі быў. Гарачка. Я нат схапіўся з ложка, адарваў ад сцяны тынк, хату ж нашу старую немцы яшчэ атынкавалі, і шпурнуў у яго. Дый аб'ехаў тут каля ложка, беспрыгомны ўжо. Невядома, што было б, каб маці з сястрою не ўратавалі. — Ваўчок раптам уцягнуў голаў у каўнер, мусіць, учуў холад ад таго даўнейшага страху. Усеўся ямчэй, азіраючыся на заднія падводы.

Яны ўжо дагналі Корсакавага Міцю. Літавараў конь дыхаў густою цёплаю параю на Міцевы кары, касіўся на іх нейкім злым сіняватым вокам.

— Так чужы? — пахіснуўся на снях Ваўчок: іх занясло з сярэдзіны шашы. — Паляке вярнуліся назад. Я, ужо ачуняўшы ад хваробы, паехаў у Слонім, там і знайшоў свой полк. Трохі паслужыў і думаю сабе — падамся на афіцэра. Адправілі мяне ў падафіцэрскую школу. Скончыў яе, а звання мне не даюць. Эге, бачу, тут нешта не тое. Бачу — не туды палез... Хто ж цябе, мужыка, пусціць? Ты павінен век, як твае дзяды і прадзеда, быць пад нечаю пятою. Нявучаны чалавек — сляпы. Яго ўжо трэба за руку вадзіць — сам ён дарогі не знойдзе. Во што, браце, скажу, во дзе загваздка! — падбіраючы пад сябе ногі, Ваўчок раптам сеў, чапіўшы рукою Міцю за плячо, разважна сказаў: — Вот чаму мы не ведаем — хто мы. Адзін кажа — паляк, другі кажа — беларус... Ды і галодныя мы, нам яшчэ наесціся хочацца. І свянцонага зелля, каб трохі душы апячы... Каб злосць прагнаць... — Ваўчок задыхнуўся, як рыба на беразе, пацмокваўшы ротам, хапіў ветру: — Добра на свеце не было і не будзе.

Родзяцца людзі мо аднакавымі, але вырастаюць з іх і махляры, і зладзеі, і бандыты... Тут ніхто нічога не зменіць. Ці хто! Ялавец як быў калючы, так і будзе, з яго во бярэзіна не вырасце, на якую зямлю ні перасаджвай, што ні рабі. Ёсць жа ружніца між дрэвамі, так, мусіць, і між людзьмі. А ты кажаш — беларус!..

Міцю здушыла нейкая крыўда. Хацелася нешта сказаць насуперак Ваўчку, але ў галаве растрывожаным асіным роем кружыліся думкі, у душы паднімалася цяжкая злосць проці збытанай, як жмут нітак, Ваўчковай логікі. Безуважна глядзеў, як адзін за адным беглі назад тоўстыя, абцярушаныя снегам камлі старых бярэзін. Снег лез у шчыліны, мусіць, на адлегу. І раптам схаянуўся, падумаўшы пра Ваўчка, брала дзіва, што пра ўсё гэта думае гэты смешны, дзікаваты Ваўчок, гэты, як смяяліся ў вёсцы, «фэйчар».

— Мо й праўда, — Міця нарэшце ўхапіўся за тоненькую павучынку сваіх мысляў, — людзі, як дрэвы, душаць адно адное, засланяюць цяньком, не даюць адно аднаму расці. Тут нічога не скажаш...

— Во-во, — выцягнуўшы з-за пазухі, патрос суконнаю з адным пальцам рукавіцаю Ваўчок. — Адно дрэва расце, а другое ў цяньку чэзне, покуль не высахне.

— Але ж і з цяньку дрэвы выбіваюцца. Лес жа не гіне, — абярнуўшыся, Міця паглядзеў Ваўчку ў затоеныя вочы, здзівіўся, убачыўшы ў адным няроўнага, як вышчарбленага, чалавечка.

— Хі-хі, — сіплаватым, нібы пракураным, смехам засмяяўся Ваўчок, хаваючы ў шчыліны прыжмураных вачэй гэтую вышчарбленую зрэнку. — Падлавіў ты мяне. Толькі скажу табе: напроці ветру не падзьмеш, — і борзда саскочыў з сянёў, пачаў грэцца, распасцёршы рукі, замахаў імі, біў сябе па шарым абшморганым кажушку. Раптам спыніўся, звесіўшы доўгія рукі, сказаў:— Але ж не-

каму трэба. Я не дасціг свайго, то, можа, ты да чаго добрага дойдзеш. Толькі гостры ты...

Злез з саняў і Міця. Папусціўшы сырамятныя лейцы, пайшоў з боку каня. У нагах блыталася доўгая бацькава бурка, валёнкі тапталі снег, пакідаючы крыжык узору ад новых нясцёртых галёшаў. Думаў і не мог разабрацца ў блытанай гутарцы Ваучка. Але чуў да яго ўжо нешта прызнае, нейкая нават павага знайшлася да гэтага смешнага, з ганарыста насунутай на адно вуха кепачкай, дробнага і шчуплага, як падлетак, чалавека.

Фурманкі ўжо дагналі адна адну — зліўся ў адзін востры віск скрып палазоў на крохкім тугім снезе. Цягучым медзяным звонам калыхаўся пад дугою ў Бортнікавага каня жоўты пацямнелы званок.

Абклаўшы ў бурках башлыкі, пасаскоквалі з саняў мужчыны, пабеглі трушком, каб размяць і нагрэць ногі.

Жмурачы вочы ад рэдзенькага снегу, што коса плыў яшчэ з жаўтаватых — там недзе паказвалася сонца — хмар, Бронік Літавар гукаў, каб чулі ўсе:

— Вы, дзядзька, як у сваты выправіліся — са званочкам...

Мужчыны дагадваліся, пра што заходзіць рэч, крывячы губы і аблізваючы прэсны снег, няўзнак пасміхваліся.

Пра Мацюшкава сватаўство ў Верасаве ўжо каторы год не аціхалі жарты. Сабраўшыся дзе на сяле, мужчыны любілі расказаць, як некалі, яшчэ хлопцам, Мацюшка са старым Літаварам паехаў у сваты недзе далёка, аж пад Слонім. Там, у маладой, і заначавалі. Назаўтра раненька Мацюшка разбудзіў свата:

— Уставай, дзядзька Ясь, паедзем дадому.

— Чаго ты? Яшчэ і не ўмовіліся, а дзеўка не благая.

— Няхай яе яма ўверне. Во, палажыла спаць, а простыні белыя заслала, дак я нат баяўся пукнуць.

— Вот яшчэ што?..

— А што ты, дзядзька, думаў: пукні незнарок, дак яны парыжэюць.

Намякаў цяпер пра гэта Мацюшкава сватаўство і Бронік Літавар. Міця, не ўтрываўшы, запэрхаў смехам. Затрос падбародкам і скрывіў губы Марцін Ваўчок, учуўшы, як злуе і трапечацца стары Бортнік:

— Ты пра маё не заікайся. Глядзі сваіх. Во аб'ездзіў свет...

— Ты, дзядзька, не злуй. Якія сваты, я кажу пра званочак, — хітраваў знарок Літавар.

Нехаця, трушком, трасучы аглоблямі, зноў пабеглі коні — шаша спускалася ў лагчыну да моста — на сіняватым снезе выдавалі жаўтаватымі пабеленыя жалезныя парэнчы.

Мужчыны на бягу куляліся ў сані.

Не даходзячы моста, шашу перабягала дарога. Высокаю грэбляю там паднімаўся чарнаваты ўезджаны снег.

— Кіруй направа, у вёску! — крычаў Міцю са сваіх саняў Літавар.

Адным канцом выходзячы да шашы, другім хаваючыся ў каламутнай імгле, расцягнулася доўгая вёска.

З карычняватага прысаддзя паднімаліся белыя мяккія стрэхі. З-пад доўгіх і густых восцяў лёду, што звісаў з застрэшкаў, на вуліцу глядзелі цёмныя баязлівыя вокны.

Над рэдзенькім частаколам паднімаў доўгую шыю калодзежны журавель. На вочапе пакалыхвалася драўлянае акованае вядро. Гладкая маладзіца ў лёгкім каптаніку чапляла на каромысла два поўныя вядры.

— Цётка, як ваша вёска называецца? — выскаліўся Літавар, абы зачапіць маладзіцу.

— А што за дурны пытаецца? — якраз упапад адказала маладзіца.

— Ты бачыш, якая скрытная.

— А ты думаў — гэтакая разява, як ты. Вунь жа ж на слупку пісалася, трэба было чытаць, — развярнулася з вёдрамі маладзіца, бліскаючы з-пад хусткі быстрымі вачмі.

У канцы вёскі за чорнымі старымі прысадамі, што высокаю сцяною ўсталі ўздоўж дарогі, замільгаў сіні ашалёваны дамок з стромаю чубатаю страхою. Тоўсты круглы слупок падпіраў рог прычолка. Прыехалі да Кашалеўскага лясніцтва.

Першым з саняў саскочыў Мацюшка, расшпіліўшы бурку, пакапаўшыся недзе глыбока за пазухай, выцягнуў жоўты квіток і схваўся пад вострым прычолкам, затупаў там, абіваючы снег.

Неўзабаве разам з ім з сіняга дамка, парыпваючы хромавымі, з высокімі заднікамі ботамі, выйшаў маладжавы рослы ляснік. Пад задзірыстым ганарыстым носам чарнелі падбрытыя вусікі.

Аглядаючы лупаватым вокам верасаўскіх возчыкаў, ляснік прымасціўся каля Ваўчка на сані. Звесіўшы з іх наваксаваныя боты з доўгімі шчытнымі халявамі, махнуў галавою, даючы знак Міццю паганяць каня.

За высокімі абветранымі прысадамі, за лагчынкаю, што зацягнулася, як смугою, маладым сіняватым алешнікам, чорным гарбом паднімаўся лес. Туды цягнулася выветраная і жаўтаватая ад конскага памёту санная дарога.

Невысока над лесам з калматых хмар выкацілася белаватае сонца. Залатою лускою заблісчаў у яго яснасці дробны пылок, што сеяўся яшчэ з неба.

Дарога ўсунулася ў насуплены яловы лес.

З абвіслых пацяжэлых лапаў з шоргатам вялікімі камякамі сыпаўся снег. Доўга не асядаючы, у косых слупах сонца вострымі іголкамі пераліваўся пыл. Фыркалі і круцілі галавамі спуджаныя коні. Поверх лесу перагонамі хадзіў вецер.

Уперамешку з сухім лускатам галля плыў цяжкі, як шоргат пяску, глухаваты шум. Церліся адна аб адну і рыпелі зеленаватыя ў жоўтым лішаі намерзлыя асіны.

Фурманкі выехалі на ясную высеку. Як глыбокі роў, яна разразала лес. Ад яснага снегу калола ў вочы.

Засыпанья снегам і, мусіць, абазначанья на метры, ляжалі штабелі дроў.

Саскочыўшы з саняў і грузнучы па самыя торбачкі брычэсяў у шорсткім, воспаватым снезе, ляснік пайшоў у канец высекі. Фурманы заварушыліся каля сваіх абсівераных коней, накрывалі іх радзюжкамі, вешалі на абынелыя храпы торбы з аўсом.

Ваўчок, выцягнуўшы з-за папругі сякеру з крывым кароткім тапарышчам, лез па шырокіх лесніковых слядах. За ім, падпяразаны шырокаю, яшчэ не зрэзанаю пілою, пабег Жэнік Рэпка.

Ляснік ужо стаяў каля гонкае з белай, вычаснай да самае мязгі засечкай шурпатае хвойкі, прыдзержваючы адною рукою шапку і задраўшы голаў, глядзеў увыш. На зломку старога сука, падняўшы пушысты і сіваваты, як дым, хвост, сядзела вавёрка. Чорным пукатым вочкам цікавала на мужчын, што падышлі сюды. На сіняваты снег з кучаравага вяршка хвойкі церушылася луска — там недзе грызла шышкі яшчэ адна.

— Бачыш ты яе, і не ўцякае, — задраў свой шырокі, як шуфель, брыль Марцін Ваўчок.

— Мо гняздо дзе? — прыжмурыўшы адно вока, скрывіў рот Жэнік Рэпка.

— Кажаш, дупло? Тады шкода рэзаць, — зіркнуў на лесніка Ваўчок.

— Бачыш кляймо? Значыць, трэба... — ляснік паляпаў рукою па шурпатым камлі каля белай, з кропелькамі напацелае смалы, засечкі.

— Во знайшлі дзіва, — Мацюшка Бортнік абы-

шоў кругом хвойкі, прымерыўся, у які бок яе лепей спускаць, і, разапхнуўшы мужчын, з размаху ўбіў едкую сякеру ў тоўстую зеленаватую кару.

Мільгаючы, як агонь, вавёрка зашамацела ўверх па залацістай хвойцы, схавалася ў гушчы лап.

Па намерзлым камлі паплыў тугі, як струна, звон — Мацюшка, расставіўшы ногі і не разгінаючыся, падсякаў хвойку. З трапятлівага вяршка доўгім стаўбуном закурыўся сівы снег, шухнуў на мужчын, яны паўтіналі галовы.

— Давай, не лаві варон, — Мацюшка ўкленчыў на шорсткі, зацярушаны лапаткамі жоўтых трэсак снег, чакаў, покуль Жэнік Рэпка раздыме зашчэmlеную на ручкі і закручаную круга сябе пілу.

Мужчыны, азіраючыся на Мацюшку з Жэнікам, нехаця пайшлі за цыбатым лесніком, што лез далей ад дарогі ў глыбокі снег.

А тут ужо лёганька зашоргала па сухой крохкай кары, цярушачы на снег спярша чырванаватыя, а потым жоўтыя і тлустыя, як высушаны сыр, пілавіны, вострая піла, тужэй зазвінела, уядаючыся ў намерзлае дрэва. Ад пілавін пахла цёплай сыраватай смаліною.

Жэнік Рэпка, чырванеючы ад натугі і прыкусваючы ніжнюю губу, абедзвюма рукамі цягаў цяжкую ўжо, крышку зашчэmlеную пілу — хвойка памаленьку асядала на пень.

— Ты што, сілы не маеш? — соп і ўпіраўся адною рукою ў шурпаты камель стары Бортнік.

Але хвойку раптам пачало хіліць на адзін бок, з недарэзанага пня вылушчылася трэшчына, востраю маланкаю пабегла ўверх. Хіснуўшы густою шапкаю, хвойка здрыганулася, глуха трэснула і пачала скручвацца з пня.

Жэнік з усяе моцы рваў зашчэmlеную пілу.

— Памагай во мне, кажу, — падняўшыся з каленяў і ўпіраючыся рукою ў цяжкі сыры камель, крычаў Мацюшка Бортнік.

З шумам, ломячы на суседніх дрэвах лапы і абсыпаючы намерзлы снег, хвойка мякка пахіснулася на яго.

Жэнік, адскочыўшыся, бачыў, як з жоўтага сырога пня з'ехаў камель, хвойка здрыганулася і паплыла туды, куды адступаўся, груз у снезе Мацюшка Бортнік. Сюды, на Жэніка, нясло белае воблака снежнага пылу.

— Уцякай, дзядзька, уцякай! — чуючы, як ад страху халадзее ўсё ўсярэдзіне, закрычаў Жэнік Рэпка.

Мацюшка задзіраў голаў і, паказваючы сіняватая бялкі вачэй, скоранька спяшаўся ўбок, але спатыкнуўся на белы каўпак пня, ніцма паляцеў у снег.

Распасцёршы чорныя ражны сухіх і доўгіх сукоў, на яго з густым шумам плыла цяжкая хвойка. З яе жоўтай маланкай мільганула вавёрка, загойдалася на ніжняй лапе невысокае рэдкае елкі.

Згубіўшы шапку і свецячы плешынай лысіны, па снезе поўз Мацюшка Бортнік. І раптам азірнуўся, закрываючы абедзвюма рукамі голаў, заенчыў. Але гэты энк накрыў цяжкі густы трэск галля.

На Жэніка з шоргатам панясло сухі калючы снег, завесіла ўсё рэдзенькаю сіваю занавескаю.

Праз яе Жэнік убачыў, як махала зялёнымі лапамі, нібы сілілася яшчэ падняцца, гонкая ружаватая хвойка. Пад яе камлём, уткнуўшыся галавою ў снег, адкінуўшы вывернутую далоняю ўверх руку, варушыўся, быдта дыхаў яшчэ, Мацюшка Бортнік. Распаласаваўшы, як нажом, каля лапаткі бурку, у плечы яму ўпіўся тоўсты сук.

Жэнік учуў, што нейкі амярцвелы страх аблівае яго, і закрычаў, ужо не помнячыся:

— Во, дзядзьку Мацюшку!..

— Што там у вас? Што? — грузнучы ў глыбокім снезе і высока паднімаючы калені, першым сюды

бег Марцін Ваўчок.

— Дзядзьку Мацюшку... — Жэнік хацеў крыкнуць «забіла», але азірнуўся туды, дзе ляжала гонкая з жоўта-ружаватым камлём хвойка, — пад ёю яшчэ хроп, нібы захлёбваўся кроўю, стары Бортнік, турзалася яго сіняватая, што была відаць вышай каравае анучы, нага.

Мільгаючы за чорнымі, зеленаватымі камлялі хвоек, сюды беглі мужчыны. Збіўшы аб раскідзісты куст арэшніку сваю шапку і прытоптаваючы яе на галаве, сігаў кашалеўскі ляснік.

Міця падбег сюды, калі мужчыны, падважыўшы дручком, паднімалі хвойку: з-пад яе быстры і мэнткі Ваўчок выцягваў Мацюшку Бортніка.

Узяўшыся за слізкі ад лускі і настылы камель, каб памагчы мужчынам, Міця ўбачыў, што ў Мацюшкі, закаціўшыся пад лоб, застылі нежывыя з сіняватымі бялкамі вочы, а на цемені чырваней цёмны, растоплены ад гарачае крыві снег, і не вытрываў, адышоўся ад мужчын. У грудзях пераварочвалася гарачыня.

Баяўся нават азірнуцца на астатнюю падводу і потым, калі ўжо ехалі дадому, везучы на дзвюх, увязаных ланцугамі дзеравінах накрытага выцвілаю радзюжкаю нябожчыка. Перад вачыма ўсё стаяў гэты скамянелы твар і закочаныя пад лоб вочы з сіняватымі бялкамі, гэтая ружаватая, перамешаная са снегам кроў на цемені.

На памяць набегла нават тое здарэнне, як улетку варочаўся з сяла дадому і раптам учуў, што пад Раковым плотам упоцёмку нешта варушылася. Міцю падалося, што гэта асіплы Ракоў сабака, што знянацку, не брэшучы, кідаўся на людзей. Нагою абмацаў на сцежцы камень, выграб яго з пяску і шпурнуў туды пад плот, пацэліўшы ў нешта жывое і мяккае. Але замест сабачага віску ўчуў п'яны голас. Жажнуўшыся ад сполаху, што мо расквасіў па дурасці каму голаў, пазнаў па голасе Мацюшку,

кінуўся назад, за гумнамі ўжо, як злодзей, прыбег дадому. Пасля гэтага саромеўся дзе сустрэцца з Мацюшкам — хоць той сп'яна ды ўпоцемку наўрад ці пазнаў.

Цяпер зрабілася брыдка за тое леташняе здарэнне. Падумалася невядома чаму, што і сам незнарок мог забіць чалавека.

Хаваючыся ад ветру за каня, наперадзе ішоў Ваўчок. Уцягваў голаў у настаўлены каўнер. З хмурнага неба зноў пагнала косы снег, перамятаючы рудаватую шашу сінявата-белымі палосамі.

Нечакана прыпыніўся, падняў на Міцю чырвоны, спечаны ветрам твар, загаварыў, прэжмурваючыся ад калючага снегу, што гнала ў вочы:

— Я во, здэцца, і не адну чалавечую смерць бачыў, а сярэўно сцішна на душы... Іншы раз думаеш — што ты значыш на гэтым свеце, — нічога. Раз — і нямашука, як таго Мацюшкі.

У вёсцы фурманкі ўжо захапіў вечар.

Дзерава скідалі на вуліцы каля Ваўчковай хаты, памаленьку зняўшы на радзюжцы і паклаўшы на снег скарчанелага Мацюшку.

Учуўшы пра бяду, сюды ўжо збягаліся бабы. Нехта ўжо наказаў Мацюшкавым. У лёгкім каптаніку, з аб'еханай на плечы суконнай хусткай, сюды ўжо, слізгаючы ў саннай каляіне, спяшалася Мацюшкава Сабіна. Міця, каб не чуць звар'яцелага, што працінае сэрца, бабскага крыку, скоранька выкіраваў каня на сваю вуліцу. Спяшаўся, чакаў моцнага, што надарвецца, жалоснага енку. Але яго не было, пачулася адно нейкае здушанае і глухое:

— Авой, а божачка мой! Авой!

Азірнуўшыся, убачыў, як там, каля радзюжкі, дзе ляжаў стары Бортнік, расступіліся бабы і як заламаўшы рукі, пахіснулася і абвяла, мусіць, страціўшы прытомнасць, Сабіна.

Ужо на сваім надворку ўчуў нейкі раптоўны, з падвываннем энк — туды, пэўна, бегла старая

Бортнічыха.

На тупат каня з хаты высунуўся бацька, задзёр голаў, паслухаў, спытаў, рассупоньваючы каня:

— Што гэта там за гамана?

— Маціюшку забіла.

— Як?

— Хвойка... У лесе...

— Во работнікі! — спатыкаючыся на слізкіх гулах лёду, скоранька спусціўся да веснікаў, адтуль яшчэ загадаў: — Глядзі, токі каня цяпер не паі, счакай, хай астыне. Я падбягу гляню. Во работнікі, іці тваю ма...

У хаце, нічога яшчэ не ведаючы, сядзела пры нізкай, павешанай на доўгі дрот лямпе Хрысця, цыравала, нацягнуўшы на шклянку, суконную панчоуху. Счакала, покуль раздзенецца Міця, паднялася з лавы:

— Мо павячэраеш? — І засмялася: — Пытаю. Дзіва што! Выгаладаўся, нябось?

— Не хачу, — Міця, прысеўшы на парозе, сцягваў валёнак.

— Во яшчэ, — павярнулася да печы, адкінула занавеску і раптам успляснула рукамі: — Скачы, пісьмо вунь табе ад нейкае паненкі.

Міця, крыху накульгваючы на адну разутую нагу, другою следзячы на чыстым ходніку, падаўся да стала: у сэрцы задрыжала нечаканае спадзяванне — ад Чэсі.

— І што гэта за яна? — У Хрысці ад хітраватай радасці заблішчалі вочы.

Міця адарваў ад стала сіні з карычняватай маркай у ражку і радкамі прыгожага роўненькага дзявочага почырку канверт. Нешта светлае, трапятлівае заварушылася ў душы — пісьмо праўда было ад Чэсі. Акуратна разгортваючы яго, учуў, што дрыжаць рукі. Ад складзенага ў чатыры столкі лістка пахла нечым цёплым, дзявочым, як пахне жоўтая, яшчэ не спелая шапка сланечніку з сон-

ным чмялём.

Знякавелы ад радасці, вачмі прабег гэты аж на тры стараны спісаны лісток.

Нават не ўбачыў, як Хрысця паставіла на стол выпараную ў печы капусту і чыгунок з халоднымі, зваранымі ў лупінах картоплямі. Заглядваючы ў пісьмо, засмяялася:

— Во зачытаўся. Мусіць, нештачка цікавае піша?

— Цікавае, — не ўтрываў ад радасці і засмяяўся Міця, хаваючы ў шуфлядку стала пісьмо.

Вячэраў, а думкі ўсё набягалі на Чэсю — зноў бачыў яе ў жоўтым гуцульскім кажушку каля таго ашалёванага асадніцкага дома ў Дварчанах.

І раптам прыгадалася сённяшня дарога, лес, Мацюшка Бортнік, яго зачочаныя пад лоб з сіняватымі бялкамі вочы, ружаваты ад крыві на цемені снег. Адклаў лыжку, устаючы з-за стала, нехаця сказаў Хрысці:

— У лесе Мацюшку хвойка забіла.

— Няхай крые бог, няўжо?

— Ага, вунь прывязлі дадому.

Хрысця зняла са сцяны кажушок, уступілася ў Міцэвы валёнкі, зашлэбала імі да дзвярэй:

— Вой, збегаю ж пагляджу.

Не прычыніўшы як след дзвярэй, схавалася ў сенях. Міця ўчуў працяжны скрып веснікаў, і ў гэтым скрыпе, здаецца, адазваўся той раптоўны, з падвываннем плач старое Бортнічыхі.

XXII

Мінулі грамніцы — падаўжэў слепаваты зімовы дзень. Зіма павярнулася на весну. Перапальваючы чорнае галлё дрэў, ужо на другі бок Верасава вялікім чырвоным векам выкочвалася сонца. Хадзіла вышай у небе, не заглядваючы ў далёкія

куткі верасаўскіх хатаў. Расплавіўшы снег, падпарвала мокрыя саламяныя стрэхі. З капяжоў звісалі густыя восці ледзяных, вытачаных, нібы верацёны, таўкачоў. Пацеў, абліваючыся расою, наздраваты снег. На аселых курганах, пад дзіравымі карункамі лёду дрыжала і налівалася белаватымі перламутравымі гузічкамі вада.

Адбіваючыся ад снегу, рэзала ў вочы сляпучая яснасць.

У хатах сохлі і сівелі ад накурэлага броду вокны.

Учуўшы цяпло і акрыяўшы, у бутэльках з вадою, што стаялі на стале, распускаліся растапыраныя лапкі бярэзніку, з зярняткаў почак лезлі карабатыя смолкія лісткі.

Сярод хаты, чапляючыся доўгімі крыламі за косы слупок сонца, у якім вірыў пыл, вішчала, прымацаваная да бэлькі, тачылася ў гліняны ток снуўніца — папіхаючы адною рукою, другую дзяўчына вяла па ёй зверху ўніз і знізу ўверх выфарбаваную нітку — снавала кросны.

Адсунуўшыся далей ад акна, ад сонца, што ўжо напярэкла ў плечы, на лаве пасопвалі, сагнуўшыся над хамутом, мужчыны — гатаваліся да блізкае вясны, — аглядалі вупраж.

Там-сям у адчыненых насцеж гумнах быў чываць адзінокі лясак і грук цэпа — нехта яшчэ дамалочваў насенны хрумсткі лубін. Яго, не баючыся, што сточаць мышы, верасаўцы пакідалі на астатнюю рату малацьбы.

На шырокім пляцы перад хлявом храпла, задзірала голаў, фыркала, як перад доўгай дарогай, ідучы рыссю па крузе, маладая танклявая жарабіца. Пад капытамі шахаў сыры, сцукраваны снег.

Гаспадар у старым злінялым кажушку, у зрудзелым, як стары мох на страсе, барашкавым каўпаку, папусціўшы ў руках доўгія лейцы, пакручваў кароткім кончыкам іх і падцмокваў языком, крычаў,

давольны:

— Пайшла, пайшла! Не лянуйся! Нябось, застаялася, гультай!

Крута выгінаючы тонкую шыю, жарабіца ўгінала голаў, спрытна перабірала цыглыстымі нагамі, бегла шпарчэй. На сонцы паліскалася гладзенькая жаўтаватая спіна.

— Эйш ты, пайшла, пайшла!..

З-пад капытоў пырскаў і ляцеў камякамі снег, Было чуваць, як у жарабіцы паёквасе каса.

Каля мокрай пазелянелай жэрдкі невысокае загарадзі спыняўся сусед, жмурыў проці сонца правае вока і, кривячы рот з жаўтаватымі пракураннымі зубамі, доўга, маўчучы, глядзеў. Потым памахваў пераломленым, угнутым, як шуфель, брылём і няўзнак гаварыў:

— Нябось, гарцуе добра.

Рады гаспадар азіраўся, падбіваў вышай на лоб аб'еханы каракулевы каўпак:

— А чаму ж ёй не гарцаваць, га? Сколека вунь аўса скарміў? Эць ты, варушыся, каб ты здаровая была!..

Уцугляная жарабіца храпла, чмыхала раздзьмутымі чорнымі ноздрамі, зноў спрытна і высока паднімаючы вузлаватыя калені тонкіх ног. На другі бок крутое шыі задзіралася, траслася, рассыпаючыся ясным чэсаным лёнам, караткаватая грыва. Гладзенька хадзілі, паліскаліся на сонцы персі.

— Але нешта як накульгвае, ці што? — зноў няўзнак гаварыў і хаваў пад шуфлікам доўгага пераломленага брыля свае хітранькія вочы сусед.

— Дзе? Што ты выдумаў!..

— А во, прыгледзься.

— А то я не бачу, гэта ты свае вочы ў жменю вазьмі, — ужо са злосцю турзаў за лейцы гаспадар, прыглядаючыся да лёгкага і спрытнага бегу маладое дагледжанае жарабіцы.

Сусед, высокая, па-буслінаму, паднімаючы ногі, лез назад цераз высокі курган да цвёрдае, утоптанае сцежкі, хітранька азіраўся і давольны пасміхваўся: гаспадар і праўда, скрывіўшы набок голаў, цікаваў, ці не прыкульгвае здаровая і лёгкая ў хадзе жарабіца.

За гумнамі крычалі, цягаючы за сабою кароценькія сані-кары, верасаўскія дзеці. Каля хлявоў, каля сметнікаў узнімалі дружны шчабятлівы гвалт і чубіліся за пусты пляскаты колас вераб'і.

Шахкалі па сцукраваным, падточаным сонцам снезе, шмыгалі з хаты ў хату, каб зірнуць, хто ў які колер фарбуе, а хто ўжо і снуе на кросны пражу, верасаўскія маладзіцы і дзеўкі.

Ужо летка адзетыя, у адных жакеціках, толькі абкруціўшы кругом шыі суконныя хусткі ды асцерагаючыся ад холаду і прыкрываючы складзенымі рукамі грудзі.

Беглі сёння найбольш да Мондрых. Алеся, збіраючыся ткаць новыя радзюжкі, выфарбавала сваю суконную пражу ў ярка-сіні, жандаровы колер.

Першаю, завярнуўшы да калодзежа і паставіўшы на хрумсткі снег пры весніках пустыя вёдры, у хату да Мондрых ускочыла Ваўчкова Вольга. Памацала яшчэ цёмна-сіняватыя, што віселі на раскладзеных гаршчэчніках мокрыя маткі, каб з іх сцякала вада, і, азіраючыся на старую Мондрыху, пахваліла:

— Вой, надта ж харошы колер. І што гэта, цётко, за ён?

— Ці ж я, мае дзеткі, ведаю? Пытайся ў яе, — старая Мондрых, ніяк усё не могучы акрыяць і не ўстаючы каторая пара з пасцелі, адварнула свае невідучыя вочы.

— Ты як сёння нарадзілася, ці не ведаеш? Жандаровы, — Алеся толькі павяла галавою ў гэты бок, але не аглянулася, грукаючы пранікам і качаючы

на стала вымытую і высушаную на надвоканнай жэрдцы пад добрую пагоду бялізну.

Вольга, нібы трохі сумеўшыся, паморгала выцвілымі вейкамі:

— Во, пад руку скажу. Гляджу, ты качаеш — і ўспомніла: гэта ж у Ганначкі Шайбаковай сёння бяллё пакралі.

— Што ты гаворыш? Няўжо?

— Каб я з гэтага месца не сышла. І след, кажуць, у ваш канец пайшоў.

— Ну але? — Алеся перастала грукаць пранікам, выпнула мяккую ніжною губу: сонны, трохі як заспаны твар яе з кароткім носікам пабрыдчэў.

— Яна яшчэ глядзіць, — адступілася ад калючых Алесіных вачэй Вольга, — проўду ж кажу.

— Яно ж гэтак: на каго бог, на таго і людзі, — пад старою Мондрыхаю на палку зашамацела перацёртая салома. — Бацьку нядаўна пахавалі, і на табе...

— А кажуць жа ж, што Кумагэрава Яня, — прыцішыла голас Вольга.

Мяккі Алесін твар разгладзіўся:

— Дзіва што... Гэты ж карач ніколі красён не выткала.

— Я ж і кажу — яна. Хто ж другі? — Вольга зноў памацала пражу, прасунуўшы ў яе руку, разгледзела на паколатай у цёмных шнарках далоні і зноў падняла голаў. Ад радасці забліскалі яе каламутныя, трохі нейкія жаўтлявыя, як у старое кошкі, вочы:

— Вой, ці чулі ж яшчэ? У Дварчаны з Нянешчыны жйдэ наехалі.

— Ой, Вольга, ты гавары, ды не ўсё дагары, — засмяялася Алеся, прыскальваючы адно вока і круцячы гладзенька прычасаную галавою з карычневым грэбенем вышай куклы.

— Во, гляньце, цётка, яна яшчэ не верыць! — азірнула на старую Мондрыху Вольга. — Хіба не

чула, што нямцэ іх выбіваюць?

— Ты ўжо, Вольга, абы-чаго не кажы, — Алеся зноў загрузкала пранікам, ганяючы пад ім скручаную на качалку палатняную сарочку. — Прыдумляеш...

— Чаму ж яна выдумляе? — старая, не могучы, на локцях падсунулася на злямцаваную падушку, зноў глыбока ўтапіўшыся галавою ў наляжанай яме. — Вуньдзека яшчэ ў бібліі пішацца, што яны згінучы. А тыя, што застануцца, пазбіраюцца ў адно месца, зноў на тую зямлю, адкуль прыйшлі...

— Куды кабыла з патрэбаю — туды і жарабя без патрэбы... І ты ўжо ведаеш, — не абярнуўшыся, сабе за плечы, сказала Алеся.

Старая аблізала сухія звялыя губы, і ў глыбокіх вачаніцах заблішчалі крыўдаю яе слепаватыя вочы. Ці мо толькі здалося Вользе. У хату ішла нямая Еўка, яшчэ з парога на мігі паказвала за акно, мусіць, на Вользіны вёдры, у цяжкай міне крывячы свой твар.

— Вой, можа, і проўда хто вёдры панёс? — успляснула рукамі Вольга і вышмыгнула ў незачыненыя дзверы.

Трохі счакаўшы, прыбягалі глядзець Алесіну пражу Шайбакова Ганначка з Хрысцяй.

За сталом акурат палуднаваў Імполь, прыйшоўшы з гумна — малаціў лубін. Між лапатак на сіняй выцвілай рубашцы цягнуў пот, на галаве завіваліся ў стручкі мокрыя валасы. З жоўтай глінянай міскі, што паставіла на стол Алеся, пахла распараным гарохам.

Прысеўшы да акна, нямая Еўка адкусвала нітку і, наслініўшы, тыцкала яе, не пападаючы, у слепаватае вушка тонкае іголка.

Хрысця няўзнак зірнула адным вокам туды, дзе сядзеў Імполь, учула ізноў, як усё страпянулася ўсярэдзіне, разлілося задушлівай гарачынёю. Ужо нейкая як ап'янелая ад гэтай гарачыні, знарок

моцна гаварыла, дзеля блізіру мацаючы трохі падсохлую, ужо яснейшую сінюю пражу, і чула ўсёю сабою там за сталом Імполь. А ўсярэдзіне, як ад раптоўнага перапалоху, усё дробненька дрыжала, не счахшы, гарачыня апякла шчокі.

Нібы ведаючы гэта, не азіраўся Імполь. Толькі скоса паднімаў вочы на зашклёны, абвешаны ручніком абраз: там адбіваўся ясны лапічак сонца, што ляжаў на гліняным таку, — яго тапталі спрытныя з доўгімі зашнураванымі халяўкамі Хрысціны чаравічкі; парасонам кружылася вішнёвая сукенка.

Счуўшы, як праз сон, нешта нядобрае, але яшчэ не дагадваючыся — што, Алеся павярнулася да Ганначкі:

— Надоечы Вольга новасць прынясла. Ці ж проўда, што ў цябе злодзей быў?

— Проўда, Аляксандрачка, два абрусы паняслі і тры навалачкі з падушак, — зіркнула знізу ўверх і схавала свае ўжо мокрыя вочы Ганначка. — Каб ён, даў бог, не знасіў...

— Бачыў бог, ды не збярог, — перабіла Алеся. — Трэба было хоць Вайтовіча паклікаць. Уночы снег нацерушыўся — след было знаць.

— След да калодзеся ў ваш канец прывёў. А тут ужо затапталі — позна я агледзелася... Каб яму на смерць іх аддзелі, як ён пабраў нават татавы старыя сарочкі. — У Ганначкі скрывіліся і задрыжалі губы.

— Плачом тут не паможаш. Вазьмі Вайтовіча ды пашукай. — Алеся падышла да стала, прыняла парожнюю гліняную міску. — Далёкі ж не прыйшоў, свой нехта.

— Да Кумагэраў падыдзі, — падказала старая Мондрыха тое, чутае ад Ваўчковае Вольгі.

Імполь, каб не слухаць бабскую гутарку, ціхенька высунуўся з-за стала і, злавіўшы на сабе востранькі зірк чорных і быстрых, як вадзяння казюркі, Хрысціных вачэй, выйшаў з хаты.

Дзеўб у зледзянелым снезе равок — спускаў ад парога ў нізкі гародчык зеленаватую, як маладая саладуха, лужыну. Разгінаючыся, бачыў: за цёмнаватым сухім шклом акна мільгала, варушылася малінавая Хрысціна хустка — і здагадваўся, што яна таксама цікуе за ім.

XXIII

Сіняй, працятай хрумсткім марозікам раніцай пад набрынялаю ружоваю хмаркай коса праляцеў, заліўшыся кароткім цвірканнем, першы жаваранак. Удзень на падпараных сонцам грудях за Верасавам выпралі чорныя лапікі зямлі. Сшарэў, як на яго ўпалі вошы, снег. Набрынялі ў ім зеленаватаю вадою глыбокія сляды. За хлевушкамі ў вёсцы, топячы камлі чорных прысадзістых яблыняў, збіраліся і броснелі жоўтыя лужыны. Курэліся мокрыя стрэхі, пахла падапрэлымі сметнікамі. З парных хлявоў сачылася смярдзючая жыжка — скаціна душылася на высокім, настоеным за зіму гноі. Стачыўшы, як мышы, аселяы курганы, з-пад плота на вуліцу дзюраём лілася вада, каціла ружаватыя каменьчыкі, лізала на лёдзе дробны пясок.

Счуўшы вясну, ровам за вёскаю хлынула з палёў густая і ржавая, як луг, паводка. Падточвала каля Літавараў лабаты груд, заносячы верасаўскі поплаў нішчымным пяском. Сабраўшы з палёў снегавую ваду, уздулася, як жыла на натруджанай руцэ, і пералілася цераз край верасаўская рэчка. Шукаючы выйсця, вада залівала спады і лагчынкі верасаўскага балота, затапіла гразкі Ельнік. Спярша ціхенька, паверх лёду, пайшла завоняю каля самае вёскі, потым, падтачыўшыся пад яго, з грукатам пачала паднімаць тоўстыя крыгі, ломячы і абіваючы да жаўтаватых ран малады алешнік, выносіла іх

на бераг.

Заліўшы карычняватую смугу алешніку, купы жаўтлявых голых вербаў, на верасаўскім балоце, як кінуць вокам, блішчала вада. Заторыўшыся між старых вербаў, з шкляным хрустам крышыліся, трашчалі і лезлі адна на адну прынесеныя недзе з возера крыгі. Густа, як падаючы з заставак, у глыбокім рэчышчы шумела вада, падмывала на крутой луцэ стромыя абвіслыя берагі, адносіла далей старыя карчы і купіны.

Перад змярканнем пад калыскаю маладзіка, што зачапіўся за востры цвічок першае яснае зоркі, збіўшыся з дарогі і закруціўшы пятлёю свой роўны шнурок, свойскім голасам закрычалі дзікія гусі. Іхні гагатлівы крык паплыў над ружаватаю вадой — на захадзе, не стухшы, яшчэ гарэў пасак неба.

На трэці дзень паводка спала, толькі скрозь на гразі каля смугі карычняватага алешніку вострымі і сіняватымі, як лёд, палосамі зіхацела нерухома вада. На рудым ад леташняе травы поплаве стаяў занябожаны бусел — ногі яго яшчэ чулі ўмерзлую зямлю.

Пры выцвілым за зіму жаўтлявым хвойніку, па заплеснелым жыцце ў разорах яшчэ ззяў палосамі ясна-белы снег. Але верасаўцы ўжо разбіралі прызбы, носячы радзюжкамі ў хлеў на подціл скаціне сухую порсткую кастрыцу, выскрабалі і мялі забруджаныя за зіму надворкі, раскручвалі з маладзенькіх яблыняў збуцвелую салому. Раздражджалаю прэснаю зямлёю, раскіслым леташнім лісцем, заплеснелаю травой і брудам пахла вёска.

Каля хлява ў Мондрых курэлася куча гною. Выпусціўшы на надворак чырвоную з абкарэлымі сцёгнамі карову, каля якога яшчэ круцілася нядужае цыбатае цяля, Імполь выкідаў з хлява гной. Яму памагала нямая Еўка: начапіўшы на жалезны

сахор заплеснелыя пласты, нясла іх далей ад дзвярэй, кідала на ружовенькую шчотку спарышніку, што дробнымі чарвячкамі ўжо вытачыўся на сцежцы. З-пад выцвілае хусткі ў Еўкі вылезлі стрэшкай русявыя валасы з белаватаю, як чужою, пасмаю. Дробнаю расою на лобе выступіў і паліўся на бровы пот, нязвычайна сіняватаю чырванню загарэліся шчокі. Абапёршыся на сахор, яна пастаяла, сашмаргнула з лоба рукавом пот і памаленьку, пахістваючыся, як п'яная, падышла да адчыненых насцеж дзвярэй, скрывіўшы рот, загукала да Імполь. І калі ён высунуўся з поцемку хлява, падбіваючы локцем аб'еханую кепку, паказала абедзвюма рукамі на голаў, потым, склаўшы іх, як для малітвы, прытуліла да шчакі. У яе асалавелых вачах свяціўся каламутны бляск.

— Ну ідзі прыляж, раз хворая, ці што? — варухнуў плячом Імполь, мусіць, не вельмі разабраўшыся, чаго яна хоча, і зноў пасунуўся ў затхлы ад едкага смуроду хлеў, з дзівам азіраўся на Еўку. Яна, як знябожаная, уцяўшы голаў у плечы і насілу перастаўляючы тоўстыя кароткія ногі ў сівых суконных панчохах, ішла ў хату. Неяк ззаду цяляпаліся яе доўгія, чорныя ад гною рукі. Ёй, пэўна, нядобрылася.

Уночы Еўку здушыла гарачыня, як з кавальскага мяха, з яе пагнала дух. Пачырванелі, наліліся крывёю вочы. Задыхаючыся, яна пачала паказваць на разяўлены рот — там, калі падняслі лямпку, быў відаць набрынялы карычняваты патрэсканы язык. Назаўтра, як ад плачу, у яе распух і змяніўся твар, на ім распаўзліся ліловыя плямы.

Еўка качалася ў гарачцы, скідала з сябе злямцаваную коўдру і, задыхаючыся ад плачу і вырачыўшы невідушчыя шклянныя вочы, выцягвала спруцянелыя рукі, лезла на сцяну, хваталася за яе растапыранымі пальцамі.

— Ах, матка найсвенша! — чапляючыся за

абшморганую цэглу, старая Мондрыха злазіла з печы, скоранька здымала з цвіка ручнік і, ткнуўшы яго ў вядро з вадою, прыкладвала Еўцы да лоба.

Ачуняўшы і прыйшоўшы да памяці, Еўка аціхала, гэтымі чырвонымі, як у ангорскага труса, вачмі глядзела на жоўты і звялы твар старое Мондрыхі і, уздрыгваючы і турзаючыся, засынала зноў.

На пяты дзень Алеся паклікала Ваўчка.

Зухавата насунуўшы на адно вуха стракатую пляскатую кепачку, ён прыйшоў са сваім тоўсценькім, абшморганым на кантах сакваяжыкам. Зняўшы і павесіўшы на цвік стракатую кепачку, доўга прытоптаў на патыліцы, закінуўшы за вуха, рэдзенькі касмык валасоў, доўга мыў над вушатым цабэркам рукі, тады ўжо раскрыў, пстрыкнуўшы замком, свой карычневы з абшморганымі кантамі скураны сакваяжык. Зіркнуў на печ, дзе з-за мурка выгледвала сівая галава старое Мондрыхі, здзівіўся:

— Ого, дак вы тут усе ўпокат ляглі.

— Не кажы, Марцінка, — старая Мондрыха перавярнулася на бок, падперла рукою голаў. — І што гэта на нас упала, ці не кара боская? Я ўжо ж каторая пара хварэю і ніяк во не выкачаюся, як тая паршывая авечка, і на табе, яна во...

— Даўно? — Ваўчок выцягнуў з сакваяжыка аблезлую бляшаную трубачку.

— Каторы дзень... Гарыць, як агнём. Здаецца, на ёй і скура зварылася. А ўчора гарачка была.

Нямая Еўка, як малое дзіця, нечым заняўшыся, нерухома глядзела ў столь, толькі высунутая з-пад коўдры рука шкрабла дошку палка.

Ваўчок, прысеўшы на кукішкі, злавіў гэтую руку, сціснуў яе ў запясці сваімі кароткімі тоўстымі пальцамі. І раптам прыжмурыўся, сабраўшы каля вачэй павучыну маршчын, засоп носам, адсунуў далей коўдру — на згібе рукі ў Еўкі стракатымі плямамі чырваней трут.

— Мо шкарлатына якая? — цікуючы сюды адным вокам, спытала Алеся.

— Не-е-е, — пакруціў галавою Ваўчок, страсаючы зноў з цемені на вуха абсмыканую пасму валасоў. — Падазрэнне тут на другое.

Нямая цяжка сапла разяўленым ротам. Як падбітая пташка, падазрона касілася на Ваўчка, калі ён адкінуў з яе коўдру, загукала тонкім вострым крыкам, паднімаючыся і нацягваючы ніжэй на ногі караткаватую споднюю сарочку.

— Каб як гэта яна ногі паказала — ці няма там гэтай сыпкі? — азірнуўся туды на печ, на старую Мондрыху, Ваўчок. — Але я і так бачу...

— Дак што ж у яе, — старая локцямі падсунулася на самы край печы.

— Я прызнаю тыфус, — Ваўчок злавіў над вухам касмык тлустых блішчастых валасоў, закінуў іх на цемя, прыгладзіўшы рукою. — Але не шкодзіла б, каб збадаў іншы дохтар. Тут з мяне помач слабая.

— Ах, божачка ты мой! — голас старое Мондрыхі перасох і змяніўся. — Так што ж мы рабіць мем? Каб хоць якое лякарства?..

— Падстрыгчы яе трэба. Хвароба заразлівая. Каб бронь божа... — Ваўчок спадылба глянуў на Алеся, не дагаварыў.

— Што ты кажаш? — адступілася ад палка Алеся.

Пасля ўжо, выйшаўшы ўслед за Ваўчком на двор і прытупнуўшы на сучачку, што забурчала на яго, нікога ўжо не тоячыся, перапытала:

— Кажаш, заразлівая?

— Дзіва што — тыфус, — махнуў сваім задзёртым і перакошаным набок брылём Марцін Ваўчок. Доўга не зводзячы з яе твару сваіх вачэй, прыкмячаў, што яна цяжарная: на пакатым лобе, на верхняй падпухлай губе, у ямачцы падбародка распаўзаліся карычняватыя, як рабацінне, плямы, выцвіталі вочы, іх марыў сон.

Яна, злавіўшы гэты пільны зірк, зацяла ад злосці

губу і адварнула голаў. Чула, што ён, ужо забегшы з другога боку, гаварыў:

— Не шкодзіла б нямую дзе асобна палажыць.

— А дзе ж ты яе паложыш? — раптам спытала яна, зверху зіркнуўшы на Ваўчка.

— І проўда, дзе ты яе паложыш пры нашых хатах, — Ваўчок адапхнуў каленам веснікі, схаваўшыся за частаколам, сказаў:

— А нямая будзе жыць! Я ўжо бачу — хвароба пайшла на спад. Толькі піць ёй болей давайце, піць!.. А так — жыцьме...

«Яна-то жыцьме, а як я во пры іх», — падумала Алеся ўслед Ваўчку, і нешта злое працяло яе.

Ён, ганарыста задраўшы голаў, як задзіраюць чамусьці ўсе недарослыя мужчыны, замільгаў пляскаю, пасаджанаю набакір кепкаю за рэдкім, зеленаватым ад вясновае вільгаці частаколам.

З-пад хлява нясло разварушаным гноем. Імполь кідаў яго на воз. Разганяючы на надворку курэй, што дзяўблі пры сцежцы зялёную шчотку маладое травы, Алеся борзда пайшла туды. Запрэжаны конь падымаў над цабэркам голаў, хрумстаў жоўтую сечку, перамешаную з ружаватымі пасечанымі картоплямі. Цярнуўшыся аб яго сіваю, у рэдзенькай валасні храпу, Алеся падышла да Імполья.

— Ты чуў, што Ваўчок кажа?

— Што? — Імполь, узяўшыся за вушка, адцягнуў убок цэбар.

— Няхай крые бог — у Еўкі тыф.

— Дак што? — ён адкруціў з вазовай ручкі канец сырамятных лейцаў, шлегнуў імі па кані.

— Удурбаў сабе — што ды што? Пачакай, кажу, сказаць нешта маю! — крыкнула яна, ідучы ўслед за возам.

Ён прыпыніў каня, здзівіўшыся, глядзеў на Алеся — выцвілыя і падпухлыя яе вочы таміла санлівасць.

— Тыф жа ж — заразлівая хвароба, каб і мы пад якую злыбеду не набраліся.

— А дзе ж ты дзенешся? Тут ужо нічога не парадзіш, тут ужо як бог дасць...

— Да бацькі трэба ісці нанач.

— Куды ты пойдзеш — людзі ж смяяцца будуць.

— Смех не грэх. Пасмяюцца ды сціхнуць.

— Ну, рабі, як знаеш, — забягаючы наперад ка-ню, ён адчыняў прымацованую рэхвамі да шула жардзяную браму.

— З табою пагаворыш... Ты во гэдак заўсёды, надзьмешся, як сыч... — і яна, ужо чуючы нязносную, балючую, як недаспелы нарыў, злосць, шуганула ў хату.

Злым прыплюшчаным вокам зірнула на Еўку. Тая, разявіўшы перасохлы рот, захлынаючыся ад цяжкай задухі, гамтала нагамі, бэрсала коўдру. Падняла раскалмачаную голаў, скоранька скацілася з палка і, не абцягваючы высока закасанае сарочкі, свецячы белымі, у павучыне ліловых жылак нагамі, подбегам пусцілася да акна.

— Авой, ратуйце! — з печы шкрабалася, спускаючы Іногі на лаўку, старая Мондрыха. — Ах, божа літасцівы, заб'ецца!

Але Еўка не дайшла да акна, пахіснулася і, як падцятая ў каленях, аб'ехала на сухі гліняны ток. Твар у яе збялеў, пасінелі сцятыя губы.

Алеся з перапуду, яшчэ нічога не сцяміўшы, нагнулася над Еўкай, хацела падняць. І раптам, як ступіўшы ў прысак, адскочылася назад. Успомніла тое, нядаўна ўчутае ад Ваўчка: «Хвароба заразлівая. Каб бронь божа...» Зводдаль глядзела, як старая Мондрыха, чэрпаючы скурчанаю жменню з вядра, пырскала вадою на скамянелы Еўчын твар, адлівала яе. Бачыла, як у Еўкі заварушыліся векі і па твары прабегла сутарга, памякчэў скамянелы твар — яна паварушыла губамі, аблізвала тлустыя скалкі вады.

— Памажы ж падняць, — коўзаючыся па мок-

рым таку, старая пад пахі паднімала Еўку.

«Праўда, што будзе жыць. Ліха яе не возьме». — Алеся, быдта не ўчуўшы старую, вышмыгнула за дзверы. Прыпынілася ў адчыненых сенях, падумала раптам, нават жажнуўшыся сама: «Хоць вазьмі ды... атруты якое. Як абрыдлі яны абедзве!»

Па спіне халоднымі мурашкамі заказытаўся раптоўны страх — гэта ж грэх.

Пастаяла, гледзячы на варштат, што вісеў на сцяне, успомніла, што пара ставіць кросны — верасаўскія бабы даўно ткуць, — і, прыпёршы да сцяны збітыя з жэрдак драбіны, палезла на гору: там недзе ляжалі з леташняе вясны скручаныя нічальніцы.

Чужы вялікі кот бліснуў жоўтымі вачамі, шыгануў пад застрэшак, задрапаўся па вугле, спускаючыся ў гародчык. Ад вялікіх, прывязаных да кроквенных папярочак кошыкаў на гары пахла кменам і кілбасамі, пяршыла ў горле ад сухога, перамешанага з кастрыцаю пяску.

Прывыкаючы да поцемку і прыгінаючы голаў, каб не зачапіцца за падсаджаны за крокву стары серп ці касу, Алеся пайшла туды, пад самы шчыт, дзе праз закурэную і невялікую, усяго на пядзю, шыбу цадзілася яснасць, дзе на дошках між кроквенных папярочак ляжалі ад леташняга вялікадня нічальніцы і бёрды. Спатыкнулася на старыя расколатыя ночвы і зноў залавала на Мондрыху, што пазносіць сюды, на гору, спытай дзеля чаго, розных зломкаў. Адцягнула, каб не стаялі пад нагамі, за комін. Пад нагамі зашамацела перасохлае з калівамі счарнелага чэмеру закурэлае сена, якога ўжо, мусіць, нацягала Еўка, калі ўсё спала тут.

Алеся нагнулася, падняла перасохлую кветку, яна крышылася, як сатлелы, высушаны ў печы тытунь. Ізноў на памяць набегла тое, што думалася тады ў сенях: «Гэта ж, Кажуць, атрута. Во каб узяў ды і наварыў...»

Але нейкі страх зноў перабіў мыслі — што яна, дурная, думае.

Перабіраючы бёрды і нічальніцы, чула ўжо, як дрыжыць ад гэтых звар'яцелых і раз'ятраных думак.

Але гэты счарнелы сухі чэмер успамінаўся ўвесь дзень. Нават у бацькавай хаце, калі яна прыйшла зірнуць, ці не навівае Хрысця свае кросны.

Там і праўда ўжо замест адсунутага стала на покуці ў Корсакаў стаяў варштат. Седзячы на падлозе і ўпіраючыся босымі нагамі ў кантовы збоіч, Хрысця нацягвала жаўтлява-зеленаватую, пад колер моху, выфарбаваную мучарнікам пражу. Міця круціў за рассохлую, збітую ўжо бляхай котку скрыпучы навой.

— Вой, дак ты апярэдзіла мяне, — сказала яна, увайшоўшы ў хату і расшпільваючы ад духаты тоўсты на кудзелі каптан.

— Нічога, паспееш і ты. Вот кончым і табе пажома, — падмаргнуў ёй Міця.

— Дзе ж тыя кросны паставіш, калі вунь абедзве ўпокат ляжаць, ды яшчэ з заразліваю хваробаю.

— Што ты кажаш, з якой хваробаю? — Хрысця зняла з калень цяжкі, тоўсты жмут пражы, прыгнуўшыся, вылезла з-пад варштата.

— Ваўчка сёння клікала, кажа, тыф у Еўкі.

— Няўжо? — Хрысця выпнула ніжнюю губку і вырачыла свае чорныя лупаваценькія вочы.

— Можа, да вас трэба прыйсці нанач. А то, няхай крые бог, набяруся якое заразы. У Еўкі блох — як пяску.

— Во праўда, сястра, даўно не начавала ў бацькавай хаце, — засмяўся Міця.

— Табе смех, — незалюбіла Алеся.

Ужо вечарам, калі, управіўшыся пры доме, напайшы і накарміўшы скаціну, яна прыйшла з Імполем да Корсакаў, бацька пачаў чмыхаць:

— Вот яшчэ выдумляюць цяперашнія людзі. У нямецкую вайну гэты тыф быў у Жыткоў, усе там покатам ляжалі, і ты малая бегала да іх, і нічога, дзякуй богу...

Але бацьку перабіў Міця:

— Ты ўжо дачцэ шкадуеш удома пераначаваць, ці што?..

— Вот табе маеш, — засмяяўся, але пачаў чырванець стары Корсак. — Няхай спіць — хаты не пралежыць.

Імполь, ціхенька стаіўшыся, сядзеў на лаве ў канцы стала, прыглядаўся да Хрысці. За гэтыя паўгода, як ён застаўся ў верасаўскіх прымах, Хрысця яшчэ больш паспраўнела, пахарашэў, крышку ўжо загарэўшы на першым вясновым сонцы, яе смуглявы твар з белаватым абадком каля вусэй і валасоў, дзе сядзела хустка. Хітранька, як у малога дзіцяці, што нарабіла шкоды, блішчалі яе пукаценькія чорныя, вавёрчыны вочы і няўзнак, усё болей з-за пляча, зіркалі на Імполь. Ён, чуючы і вясёлую радасць, і нейкую вінаватасць, перамешаную з сорамам, азіраўся на Алесю, ці не бачыць яна.

І ўжо калі паклаліся спаць — ён з Алесю на Міцевым новым ложку (Міцю, прынёсшы куль саломы, паслалі на падлозе за плітою), ён украдкам пачаў цікаваць, калі яна будзе распранацца, кладучыся спаць на той ложак, што стаяў упрытык да акна, але не дапільнаваў: яго, змучанага за дзень работаю, змарыў, цяжка наваліўшыся, сон.

Не спала толькі Алеся — перад вачыма ўсё калыхаўся той закураны пылам пучок чэмеру ды шалясцеў газетаю Міця. Там за плітою яшчэ гарэла, павешаная на доўгі дрот, ледзьве не дастаючы «магазынам» да стала, з падкручаным кнотам цьмяная лампа.

— Міця, ці чуеш? — сказала яна туды, за пліту, ціхім, здушаным голасам. — Ты не спіш?

— Не, не сплю, — там зноў зашалаецца газета.

Алеся ціха ссунулася з ложка і, абгладжваючы караткаватую сарочку, пайшла за пліту.

— Вой, ты не глядзі, я ж раздзетая, — яна раптам засаромелася сваіх высока адкрытых ног і голых рук, села на лаву, каб трохі схавацца за варштат, абедзвюма рукамі каля вушэй зграбла на плечы доўгія раз'еханыя валасы, спытала: — І што ты там вычытаў?

Ён адкінуў газету, перавярнуўся на бок, топчы локцем падушку, сказаў:

— Ды во гляджу, што вайна блізіцца.

— Якая вайна? — яна страсянула галавою, зноў закідваючы далей на плечы свае валасы.

— Італьянцы занялі Албанію. Трыццаць пяць тысяч войска...

— Ая-ёй! І далёка тая Албанія?

— Дый не блізка, — скрывіўся ад смеху Міця.

— Так, можа, да нас не дойдзе?

— Ты як маленькая.

— Вой, ці ж я разбіраюся, — абхапіўшы рукамі калені, яна пакалыхвала імі з боку на бок, памаўчала, заглядваючы Міцю ў вочы, раптам загаварыла: — Войны прыходзяць і адыходзяць, а людзям жыць трэба... Лякарства во трэба. Ці не будзеш ты, Змітрычак, у Дварчанах?

— Буду, — насцярожыўся ён, падсунуўся вышай на падушку.

— Парашкоў мне якіх ад кашлю вазьмі.

— Чаго там — вазьму.

— Дзякуй табе, Змітрычак, — яна, абхапіўшы рукамі голыя плечы і стуліўшыся, нібы ад холаду, скоранька запляскала босымі нагамі да ложка.

Адсоўваючы Імпалеву руку, ляжала ўжо радаю, што прыдумала з гэтым лякарствам: дасць яго разам з чэмерам, скажа, што Ваўчок нараіў...

І зноў браў нейкі страх, абліваў усё цела халодным ліпучым потам. Супакойвала сябе ў нейкай

гарачцы — ніхто ж ведаць не будзе. Затое б будзе зямля... воля... Імполь...

Не згледзела, калі Міця патушыў лямпу — бачыла перад вачыма ружаватую чарнату хаты, той пучок сухога счарнелага і крохкага, як высушаны тытунь на блясе ў печы, чэмеру.

XXIV

Як камень, разарваўшы зялёную раску, скалыхне затхлую завоньку, так нечаканья весці скалыхнулі ціхае, затоенае Верасава.

Першую з іх, вярнуўшыся з дварчанскай пошты і зайшоўшы да Корсакаў, каб аддаць Міцю газеты, прынёс верасаўскі солтыс Янка Вайтовіч.

— Свет кіпіць, як у гаршку. На, чытай во, — Вайтовіч, азіраючыся на Міцю, выцягнуў з доўгае кішэні свайго суконнага паўшубка і кінуў на стол скручанья ў некалькі столак газеты.

— І проўда, гоніць, як з прорвы, — не адрываючыся ад акна, пакруціў лысаю галавою стары Корсак: на дварэ, завесіўшы, быдта туманом, белы свет, курэў і шоргаў па шыбах дробны сухі снег. — Гэта ўжо на птаства.

— Штó снег, выпаў ды растане, — Вайтовіч расшпіліў і атрос свой сівы ад скалкаў расы суконны паўшубак. — Я кажу вунь пра тое, што пішацца ў газетах. Ці чуў — нямецэ занялі Чэхаславацыю? Захмурваецца свет, каб не сабралася на вайну.

Корсак адышоўся ад акна, паскроб за вухам чорны вяночак валасоў:

— Ты кажаш — вайна, а чаму ёй не быць? Калі кожны жук і жаба ўсё палітыкуе.

— Я чуў, што такіх во, панечку мой... Нанова, — Вайтовіч не дагаварыў, скасіў вока на стол, дзе зашархацеў газетамі Міця.

— Як нанова?.. — падняў чорныя густыя, што вывісалі, як прычолкі, пад вачмі, бровы Улас Корсак.

— Усё нанова. І варту ў вёсцы нанова трэба ўводзіць, — не даўся распытваць і загаварыў пра іншае Вайтовіч. — Росказ гміны. Пайду нават сёння і скажу, каб пачыналі з таго канца.

— Варта. Была ж варта некалі, а ў Лявона Шайбака цыганэ каня ўкралі.

— Гэ, ці ж цыганэ? — ужо з сяней азваўся Вайтовіч, дзвярмі заглушыўшы нават тое, што, мусіць, яшчэ не дагаварыў.

Поцемкам, ужо топчучы на вуліцы крохкі неглыбокі снег, што насеяўся за дзень, да Корсакаў паслухаць навіну адзін за адным цягнуліся верасаўскія палітыкі, найбольш сталыя мужчыны. Тупалі каля парога на засланым Хрысцяю старэнькім ходніку, абіваючы дзеркачом з ботаў і валёнкаў снег, церлі пакрэплены ад вострага, што пачаў брацца нанач, марозу чырвоныя рукі і, не чакаючы запрашэння, ціха і панура садзіліся на лаву, не здымалі з галавы сваіх суконных, выцертых да рубцоў кепак, касматых авечых шапак і зімовых барашкавых каўпакоў. Адно Бронік Літвар, заклаўшы на шафу ясную, у сінія клеткі кепку, прыгінаючыся і неяк бокам косячыся на расколатае лустэрка, што вісела на сцяне каля нахіленае рамкі з картачкамі, прычэсваў свае тлустыя і блішчастыя ад лямпы валасы.

Гутарку мужчыны пачыналі здалёк: то пра ясну, што, глядзі ты, змянілася зімою, то пра цэны на парасят, што астатнім часам падаражэлі — не дакупіцца, а тое парася, як мыш, то пра ўчарашняе здарэнне з Цімохавым хлопцам, што, беручы ваду, уваліўся ў Бортнікаў калодзеж, але балазе схапіўся за ланцуг, то пра асадніка Шумскага, што надоечы застрэліўся.

— Ты кажаш, Шумскі? — перапытаў, пад-

хапіўшы чужую гутарку і скрабучы замшэлае сіваю валаснёю мясістае вуха, старэйшы тут за ўсіх Язапат Змысла. — Помню, чаму не. Дробненькі быў, вусаты, як прусак. А яна кабета спрытная, гладкая і высокая, як жарэбка. Некалі я ў іх жыта звозіў, дак яна прыйшла на поле. Акраз уціскалі воз. Яна кажа: «Дай жа памагу», — і ўзялася за вяроўку, упёршыся нагамі ў снапы. Я з усяе моцы пацягнуў за другі канец. Яна і паехала плячамі ўніз, а спадніца ёй на голаў...

— Гы-гы-гы, дзядзька, на картачку цябе зняла? — зарагатаў, закідваючы дагары голаў з доўгім, як рашпіль, носам Бронік Літавар.

— Не кажы, — пасміхваўся і паказваў чырвоныя бяззубыя, як у малога дзіцяці, дзясны Язапат Змысла.

— Во абляшыла, як сонцам...

— Там жа ж сцягно, братачка мой, гладкае, белае, як сыр!

Хрысця, скрывіўшыся і скоса зіркаючы на мужчын, накінула на плечы суконную хустку, скоранька вышмыгнула з хаты.

— Стары ж Мірон кажа: ці ў караліхі, ці ў пастушыхі — то ўсё адно, — азіраючыся на дзверы, чапіўся да старога Змысла Бронік Літавар.

— Яблыкі бываюць аднакавыя, кругленькія, ды смак іншы, — саромеўся і ўгінаў голаў у старым абцёртым барашкавым каўпаку Язапат Змысла.

Мужчыны, нарагатаўшыся, выціралі вочы, раптам прыціхшы і спамінаючы, пэўна, кожны нешта сваё. Покуль дзюбаносы, з шырокімі няголенымі пашчэнкамі Ладак Чабоцька не папрасіў у Міці:

— Пачытай, Змітрык, што там пішацца ў свежай газеце, бо рогату гэтаму не будзе канца.

Міця падступіўся, зняў з шафы пук пераломленых газет, зашуршэў імі, выбіраючы адну, падышоў бліжай да лямпы, растапыранаю пяцярнёю падгроб навіслы кучаравы чубок, нараспеў прачы-

таў спярша толькі вялікія, на ўсю газету, чорныя загаловкі: «Чэхі і маравы занятыя праз Гітлера», «Чэхі паддаліся без аднаго стрэлу», «Венгры займаюць Падкарпацкую Русь», «Валошын уцёк да Румыніі».

Пасопваючы ў нос, мужчыны слухалі. Нехта толькі, прыкурваючы, востра чыркнуў тоненькаю палавінкаю расколатай запалкі, потым сінім дымам схукваў трапятлівы жоўты агоньчык. Мяккаю, як растрэсенаю на верацяне, кудзеляю каля лямпы пад паліваным абажурам бэрсаўся едкі тытунёвы дым. Міця, папярхнуўшыся ад яго, скончыў чытаць.

Падсунуўшы на лоб кепку, маленькі, што не даставаў нагамі да падлогі, Марцін Ваўчок паскроб ногцямі патыліцу, хацеў нешта сказаць, але яго апярэдзіў Язапат Змысла:

— Дак, значыцца, гарманец ужо маршыруе па Празе?

— Як чуеш, — пакалыхаў кароткімі нагамі пад лаваю Ваўчок.

— Чуць-то чую, але нягож вайна прыйдзе адтуль, з Нянешчыны?

— А скуль жа ж ты думаў? Нянешчына распладзілася, а зямлі мала, няма дзе жыць.

— І ў мяне зямлі менш, як у цябе, дак я, выходзіць, павінен ісці на цябе вайною? — падцяў Ваўчка і засмяўся, паказваючы верхнія бяззубыя дзясны, Язапат Змысла.

— А хіба не йдуць? — Ваўчок падбіў вышай на лоб аб'еханую кепку, цераз плячо скасіўся на Чуваковага Петрыка — летась увесну, пасля бацькавай смерці, не падзяліўшы з братам зямлю, той біўся з ім насмерць, сядзеў нават у наваградскай турме.

Петрык заварушыўся, кусаў ніжнюю адвіслую губу, чуючы, як на яго азіраюцца мужчыны.

— Але я маю знак, — бліснуў прыплюшчанымі вочкамі і задраў свой чорны, што споўз на адно ву-

ха, аблезлы каўпак Язапат Змысла. — З усходу сонца прыйдзе ўсё. Саветы будуць тут.

— Які ж гэта твой знак? — крывіліся ад смеху мужчыны.

— А ты што, не бачыў, як летась увосень на небе чырвоныя слупы ішлі?

— Дак гэта ж, дзядзька, было паўночнае ззянне, — умяшаўся Міця.

— Няхай і ззянне, кажы, як хочаш! — не паддаваўся Язапат Змысла. — А я цалюткую ноч не спаў і бачыў: слупы знайшліся над Карыцямі, акраз там, дзе на Яна ўсходзіць сонца, і схаваліся аж вунь за ведраўскія горы. А пад самую раніцу ўжо назад вярочаліся.

— Ну і што? — задрыгаў кароткімі нагамі Ваўчок.

— Паляцела варон сто, — адварнуўся і пырскаў ужо слінаю на Ікона Жытка, што сядзеў з другога боку, Язапат Змысла. — Прыйдуць да нас з усходу сонца — во што. Бальшавіке прыйдуць першыя, а потым ужо нямцэ.

— Прыдумляеш невядома што! — абцёрся рукою Ікон Жыток.

— Хай сабе і прыдумляю, а вот убачыш — на маё выйдзе!

Неўпрыцям, чапляючыся слова за слова, плялася гутарка.

Мужчыны, абкурыўшы хату, што пахла ўжо, як люлька сосам, сядзелі б да поўначы, каб іх не прагнала, вярнуўшыся з сяла, Хрысця.

— Во, няма ўжо чым дыхнуць! — яна знарок грукнула за сабою дзвярамі.

— І проўда ж, глядзі ты, во далі дыму, — папляваў у далонь, тушачы сваю папяросу, і першы ўстаў з лавы Ікон Жыток.

За адным скрыпам мужчыны пасунуліся з хаты.

Пасля хатняга цяпла на дварэ за душу браў азыраваты холад.

З жоўтых калматых хмар белаватым вокам глядзеў месяц — выпагаджвалася, мусіць, на мароз. Сіняватай яснасцю зіхацеў снег. Невядома што рабілася на свеце, невядома што чынілася ў прыродзе.

— Вот табе маеш — настаяшчая зіма, — уголас уздыхалі мужчыны, топчучы ў глыбакаватым хрумсткім снезе першую сцежку. Чапляючы плячом за пруткі бэз і атрасаючы з яго беляя камякі, выходзілі на вуліцу, кіруючы кожны ў свой канец.

Забыўшыся пра палітыку, думалі пра іншае — клопат браў, што будзе з аўсом: той-сёй з ранніх верасаўскіх гаспадароў з тыдзень назад пачаў сяўбу. Была ўжо ўзялася ў сілу вясна: каля раскопанных гародчыкаў, каля плота вылезла і задрыжала на ветры ліловая крапіва, у алешніку з-пад збуцвелага лісця высунулася цыліндра, на развесістых кустах арэшніку, расцягнуўшыся, курэлі жоўтаю парахнёю вяляы таўкачыкі.

Ужо ажыла была і запахла прыпаранаю леташняю травою зямля. Верасаўцы адкрывалі затхлыя, з белаю цвілою столлю картапляныя ямы, даставалі зверху сплеценыя ў клубкі белымі сакаўнымі храсткамі картоплі, каб дзе спадыспаду выбраць на насенне.

Стаялі пагодныя, сіняватыя ад рэдзенькай смугі вясновыя дні. Ужо на шара-чарнаватую ў ясных плешынах моху ялавіну верасаўцы выпускалі на пашу авечкі. Праз ружаватыя ялаўцовыя кусты, свецячы босымі нагамі, скакалі ўжо летка адзетыя верасаўскія дзеці.

І на табе — перайначыўся свет...

Неяк спадцішка назаўтра рананкі дыхнуў калючы сівер. На вокны вылезлі і закруціліся, як маладая папараць, беляя кветкі. У хату знадворку, з сяней, калі адчынялі дзверы, сівымі клубкамі каціўся холад. Каля вакон пырхалі, шукаючы пад застрэшкам цяпла, акалелыя, надзьмутыя вераб'і. Як

пакінуўшы што, з няблізкае дарогі ў Верасава пярнулага зіма.

Вецер атрасаў з дрэў, круціў і нёс, паднімаючы ўгору, сыпкі снег.

На ўсходзе, разрываючы хмары, з жаўтаватай іх яснасці выкочвалася чырвонае схаладнелае сонца. Па мякенькай роўнядзі снегу слізгала залаціста-ружаватая яснасць, доўгі сіні цень ад гупнаў і хат упіраўся ў чужыя далёкія платы. Зеленаватасцю адсвечвалі белыя ў марозе вокны.

Ад мяккіх і тоўстых стрэх нечакана паменшалі будынкi. Вастрэў звон ад пустых бляшаных вёдраў з карункавай кветкаю на дне ад замерзлай кроплі вады — бабы скоранька спяшаліся да калодзежаў. Спыніўшыся каля Пабянавага старога, пабітага чорнымі струпамі явара, узіраліся на тоўстую і шырокую шапку гнязда, дзе, стоячы на адной назе, клекатаў бусел.

— Ах, божачка, што гэта ўчынілася на свеце, змерзне пташка, — нагледзеўшыся ўгору, пахіснулася ад закружанае галавы высокая, нязграбная, як мужчына ў спадніцы, верасаўская баба.

— Нядобры ж знак, така рада, каб не ўпаў на людзей мор, — сказала другая, але галавы не падняла — не давала, мусіць, тоўстая, з вялікім вузлом на шыі, суконная хустка.

— Перахрысціся, што ты кажаш, Мар’яна!

— А тое і кажу, така рада, што трэба якую бабу разам з пеўнем закапаць.

— Цьфу, каб табе ўжо язык аблез, і што да чаго ты гаворыш, — знікавела і раптам прыспешыла хаду высокая і ценькая кабета.

Верасаўскія бабы трохі пабойваліся Ёдкавай Мар’яны. Малады прымак, што прыбіўся да яе старэйшае і ўрэднае, як з’яд, дачкі, біўся з жонкаю і цешчаю, кідаў іх, сыходзячы з дому, але праз дзень-два варочаўся назад у Верасава. Верасаўскія бабы адна адной перадавалі чутку, што Мар’яна

намачыла ў гарэлцы вяроўку і дала выпіць тае гарэлкі зяцю. «Век ужо не адвяжацца», — спагадалі маладому прымаку верасаўскія бабы, наровячы ўжо не трапіць ёй на вочы ні з даёнкаю малака, каб не звялося ў каровы, ні з першым зажатым снапом жыта, каб было ўмалотнае.

І цяпер, адбегшыся ад Мар'яны, высокая нязграбная баба круціла і хавала ў рукаво фігу, каб адагнаць ад сябе злы дух, шаптала тую кароценькую малітву ад злога заговору: «Соль у вочы, дзяр-кач у зубы».

— Як жа ж даўней ад хвароб ратаваліся? Гэтак во, — гаварыла ёй наўздагон старая Мар'яна. — Дохтара не было. А цяперака хіба дохтар замовіць рожу ці заговіць лішай? Каб яны паўпадалі з цяперашнімі дахтарамі! Вунь Ваўчок, кажуць, старую Мандрыху з Еўкаю залячыў...

— Соль у вочы, дзяр-кач у зубы! — коўзаючыся на гулах накарэлага пад калодзежам лёду і нібы не чуючы старое Мар'яны, верасаўская баба лавіла на тонкім дзюбе жураўля цяжкае драўлянае вядро.

Трывушчымі і нязводнымі, як пырнік, бабскімі забабонамі, старавечнаю сварбою, злымі абгаворамі, затоенай хцівасцю і зайздрасцю жыло Верасава, чакаючы скорэе вясны.

На вачах мянялася пагода. Назаўтра пачало адлежыць. З хмурнага насупленага неба пасыпалася імжа. Узбунтаваўся вецер, нарваўшы дождж. За адну ноч зліняў малады снег. На грудках зноў выпралі чорныя лапікі зямлі, застракацела на полі рудая кіслая ралля. Выслізнуўшы з-за косае сцяны сівых хмар, у трапяткіх лужынах адсвечвала сляпучае сонца. Стракатаю плоймаю дарогу абсядалі ружаватыя на сонцы гракі. Стаяла тая пара, калі не было дарогі, як кажуць, ні ў калах, ні ў санях. Саньныя фурманкі, што ехалі недзе з далышых вёсак, з халоднае наваградскае стараны, выбіралі тыя вузенькія пасачкі шарага, як абсыпанага сажаю, сне-

гу, што ляжаў яшчэ ў канавах абапал голае шашы.

Саскочыўшы з саняў, падпіхалі іх, памагаючы запараным, змучаным коням. Клялі гэтую пясчаную лёгкую зямлю, дзе на тыдні два раней сыходзіў снег.

На жвірыстым пяску верасаўскае папярочнае дарогі цяжка скрыгаталі жалезныя вазкі, пакідаючы цёмны сіняваты пасак, дралася жоўценькая стружка на неакутых палазах саняў.

Стаяў крык — мужчыны нокалі і падганялі натужаных коней, стараючыся скарэй пераехаць лапкі зямлі, дзе разрываўся тонкі пасак старога снегу. Скіраваўшы з-пад шашы на дарогу, але не даехаўшы санымі па цяжкім пяску нават да крыжа, перад Верасавам спыніўся чужы высокі мужчына ў жаўтаватых юхтавых ботах і скураной кепцы. Падкінуўшы каню сена і азірнуўшыся на вёску, завярнуў да першае Літаваравай хаты, бачыў, што да тыльнага, што выходзіла, мусіць, з кухні, акна прыліп жаўтлявы кабечы твар.

— Солтыс дзе ваш жыве? — крыкнуў ён, б'ючы стусінавым пужальнем па юхтавых ботах.

Старая Літаварыха зграбла з вуха хустку і разявіла рот, мусіць, нічога не ўчуўшы.

— Нас... у табе, баба! — плюнуў са злосцю і адвярнуўся мужчына.

Абыходзячы зеленаватую ад раскіслага снегу лужыну, скоранька пайшоў пад роў — за ім чарнеў мокры Мондраў плот, там цяўкала аблавухая жоўтая сучачка.

— Гэй, чалавек! — выбегшы ўжо на двор і задыхаючыся ад ветру, гукнула старая Літаварыха. — Што ты хочаш?

Мужчына азірнуўся, жмурачыся проці сонца, што плавілася і трапяталася ў лужынах, не хочучы ўжо, сказаў:

— Солтыса шукаю.

— Дак вэньдзека, пасярод вёскі жыве, — па-

пхнуўшы веснікі, высунулася з надворка Літаварыха. — Як даедзеце да завулка...

— Даедзеш тут у вас, — хмыкнуў чужы мужчына ў юхтавых ботах, — калі снег аблез, як шэрсць на якой здыхае.

— І проўда ж, у нас снег скарэй сыходзіць, як пад Наваградкам, — махнула галавою старая Літаварыха, каб патрапіць чужому ў гутарцы, і спытала: — А нашто ён вам?

— Шмат знаць, цётка, хочаш, — засмяяўся мужчына, бліснуўшы залатым зубам, але сказаў: — Павестькі, ці, як кажуць, паваланне да войска, прывёз. Пяцёра мужчын у вас бяруць...

— Што ты кажаш, чалавеча! А Броніку Літавараваму хоць няма?

Мужчына прыціснуў пад пахаю стусінавае пужальне, свабоднаю рукою выцягнуў з-за пазухі складзеныя ў дзве столкі ружаватыя павестькі, перагарнуў іх, пацвердзіў:

— Во, ёсць.

— Няў?.. — задыхнулася старая Літаварыха і, пляснуўшы перад грудзьмі рукамі, скоранька шымаганула назад у веснікі, завойкала: — Авой, ах, божачка!

Задзіраючы голаў, мужчына зарагатаў давольны і завярнуў у глыбокі равок перад Літаварамі — панёс у Верасава нечаканую навіну.

Ізноў, як камень застоеную раску, яна скалыхнула ціхае Верасава. У войска забіралі пяцёра рэзервістаў. Павестькі прыйшлі Броніку Літавару, Марціну Ваўчку, Лёніку Самахвалу, Івану Жытку і Ладаку Аблажэю.

Перад вечарам павестькі разносіў солтыс Вайтовіч.

Жмурачыся ад нізкага чырвонага сонца, што перапальвала старыя надрэчныя вербы, мінаючы зеленаватыя, затканыя іголкамі лядку плыткія лужыны, звярнуў у першую ад сябе хату — да

Марціна Ваўчка.

Убачыўшы, што раз’юшаны Ваўчкоў сабака дас-тае на доўгім ланцузе да самых дзвярэй, пацюкаў крывым пальцам у вузенькую незакітаную ба-лонку акна.

Дзюбнуўшыся пераламаным брылём у акно, з хаты борздзенька высунуўся нізенькі Марцін Ваўчок, пастрыг вачмі, злавіў за нашыйнік ахрып-лага ад брэху сабаку. Накідваючы на ўбіты ў вугол цвік, падкараціў ланцуг.

У хаце нос збіваў саладжава-затхлы дух: ад све-жае жоўценькае кучкі, расцягваючы за сабою лу-жыну, на голым сцягне папоўз, каб, мусіць, схавац-ца за пліту, малы, лысаваты яшчэ хлопчык у зрэб-най замусоленай сарочцы.

— І не брыдка табе, га? — махнуў доўгім перало-маным брылём Ваўчок, азіраючыся на Вайтовіча.

Хлопчык, выстаўляючы два ніжнія зубкі, за-смяяўся, давольны.

— Вой, я ж сяджу і не бачу, — зграбаючы з пры-полу шывто, з лавы паднялася Вольга, выскачыла ў сені і вярнулася, несучы на лапаце горбачку сухо-га жоўтага пяску.

— Садзіся, Янка, — Ваўчок з-пад доўгага брыля падазрона зіркаў на Вайтовіча — солтыс так сабе ў хату не прыходзіў.

— Я, панечку мой, на тым тыдні сядзеў, на гэ-тым пастаю. Я тут ненадоўга... Во павестку прынёс.

— Чакай! — адступіўся і падбіў вышай на лоб сваю кепку Ваўчок.

— А што чакаць, распішыся во, — Вайтовіч ра-зам з павесткаю выцягнуў кароткі з бляшаным на-канечнікам карандашык.

— Ах, божачка, куды? — змяла на лапату бруд і разагнулася Вольга.

— Куды ж?... У войска, пэўна, — дагадаўся Ваўчок, разгортваючы ружаватую, складзеную ў дзве столкі паперку.

— Авой, а божачка мой! — скрывіўся і пабрыдчэў Вользін твар. — А як жа я во з траіма дзецьмі?.. Адно ж пад адно....

Дзеці, як учуўшы што благое, са страхам зіркалі на чужога чалавека і чапляліся за мацерыну спадніцу. Меншы, дапоўзшы да пліты, сіліўся ўстаць на крывыя ножкі, лавіў рукамі кант пліты, але пераважыўся і ляпнуўся цяжкаю і вялікаю галавою на падлогу.

— Вой, нашто ты распісваешся? — Вольга падхапіла на рукі сеінелае ад плачу дзіця, загаласіла ўжо сама.

Ваўчок, прытаптаўшы на стале паперку, слініў карандаш.

— Вот ты скажы — баба! Хіба плачом паможаш? — ён абярнуўся, зіркнуў Вайтовічу ў вочы.

— Во цябе толькі аднаго мо й падаткнулі, — гушкаючы дзіця, загаласіла Вольга.

— Чаму аднаго, панечку мой, вунь пяцёра мужчын бяруць, — хаваючы за пазуху канчарык ад павесткі і кароценькі з бляшаным наканечнікам карандаш, Вайтовіч адступіўся да парога, наровячы скарэй выйсці з хаты.

Не плакалі адно толькі ў Жыткоў, куды ўжо надвечар, абышоўшы чатыры хаты, забег Янка Вайтовіч.

Доўгая, у адзін пашарак хата стаяла ў лагчынцы, расцягнуўшыся ўздоўж вуліцы. Падкапаны ад вуліцы і вымураваны грудок заглушыў стары абымшэлы бэз. З вуліцы пад хату з двух бакоў спускаўся выбрукаваны надворак.

Вайтовіч, каб не паслізнуцца на абкарэлым лядком бруку, доўга трымаўся за вушак расхістаных веснікаў і, расставіўшы рукі, збег у лагчыну аж да адчыненых дзвярэй гумна — там шахкала сячкарня. Двое Жытковых хлопцаў, узяўшыся за друк, што адным канцом упіраўся ў свідравіну сцяны, другім у кола, круцілі сячкарню. Старэйшы, Іван,

падаваў салому, утоптваючы яе ў вузенькім абслізганым карытцы.

— Хто там засланяе свет? — аказаўся недзе з торпа сам гаспадар — Ікон Жыток.

— Гэта я! — азваўся Вайтовіч, заходзячы ў гумно.

— А-а, — пазнаў солтыса і, кінуўшы на ток два тоўстыя снапы, саскочыў з пярыла на цвёрды ток Ікон Жыток. З пляскатай кепкі ў яго доўгаю лапкаю звісала саломіна. Ікон неяк наводлеў, як павучка, змахнуў з брыля гэтую аўсяную саломіну, махнуў, нібы конь у гіз, галавою: — Во, ці ведаеш, браце, што нарабіў мой большы?

Хлопцы перасталі шахаць сячкарыню, выціралі рукавамі змакрэлыя лбы. Толькі старэйшы Іван адграбаў нагою ад кола высокую горбу сечкі.

— А што? — азірнуўся на старэйшага Іконавага сына Вайтовіч.

— Скалечыў, браце, жаробку.

— Як? — думаючы, мусіць, саўсім пра іншае, перапытаў Вайтовіч.

— Самахода спудзілася. Перадок з воза сарвала і заднюю ногу вунь усю збіла... І казаў жа ж: не едзь! Дроту аплятаць гаршкі і ў руках прынёс бы. Не ўвярэдзіўся б...

— Добра, што сам не скалечыўся, — пашамацеў павесткаю Вайтовіч.

— Сам? — зноў, як конь у гіз, махнуў галавою Ікон. — Самога во ліха не ўзяло!

— Ты ўжо, панечку мой, не крычы. Яму ў войска ісці, — перагнуўшыся на адзін бок, Вайтовіч шукаў за пазухаю ў кішэні свой кароценькі з бляшаным наканечнікам карандашык.

— Няхай ідзе пад шатаны! — крыкнуў і раптам асекся Ікон Жыток. — Як у войска? Ён жа ж быў?

— Бяруць рэзервістаў. Павесткі прыслалі. Скрывіўшы голаў набок і цікуючы адным вокам на

павестку, як устрывожаны певень, Ікон зноў за-
крычаў:

— І квіта — пане Мікіта! Няхай ідзе, можа, там
навучаць дурня!

Але, счакаўшы, калі ачахла, мусіць, злосць, ужо
на надворку дагнаў Вайтовіча, азіраючыся на гум-
но, ціхенька спытаў:

— А калі ж яму ісці?

Паслухаўшы Вайтовіча, угнуў голаў, пацягнуў
сябе за тоўстую, складзеную ў трубку ніжнюю губу,
нібы сам сабе, сказаў зноў:

— Выходзіць, што і соллю запашвацца трэба.

— Чаго там. Вайна будзе кароткаю! Калі што
якое — за Польшчу заступіцца Англія. — Вайтовіч
зноў схваў за пазуху свой кароценькі з бляшаным
наканечнікам карандашык.

— На чужога, як кажучь, спадзявайся, але і сам
не агінайся. Не ўстоіць маленькая Польшча проці
вялікага немца. Хіба толькі Расія?

— Ат, што казаць, — выскаліў рэдкія зубы і пак-
руціў галавою Вайтовіч. — Было ліха, ды пагорша-
ла.

Ікон Жыток памаўчаў, падрапаў рукою за
каўняром, выцягнуў адтуль шапаткі пусты колас,
кінуў сабе пад ногі, падцяўшы губу, пасунуўся ў
гумно.

XXV

За акном на акоранай жэрдцы бусака, што ля-
жыць на дзвюх выпушчаных з вугла дзеравінах,
скача і падцікоўвае ў хату чорную пацеркаю вочка
шары, з стракатымі карычняватымі крыльцамі ве-
рабей.

Змеціўшы яго, Хрысця перастае стукаць лядам,
падпірае рукамі падбародак, упёршыся ружава-

тымі локцямі ў збоіч варштата, туга абцягнуты жоўтаю ў чорныя крыжы полкаю радзюжкі, і доўга ўзіраецца ў акно. Верабей пырхае недзе ў дзірачку за ліштваю, шалпочацца, як мыш, і вылятае адтуль, трымаючы ў дзюбку касмылёк кудзелі, смешны ўжо і вусаты. Хрысця глядзіць на яго, і ў яе, як у маленькае, ад радасці блішчаць рудаватыя, з чорнымі чалавечкамі вочы. Крывіцца ад смеху куточак рота, дужкаю тонкага маладзіка на шчацэ дрыжыць неглыбокі тугі шнарок.

Пераляцеўшы наўскасак гародчык, верабей заварочвае на другі бок хаты і хаваецца з Хрысціных вачэй. Нясе гэты злінялы вус леташняе кудзелі сабе на гнездо — мо дзе ў шчыт ці пад лату ў чужой страсе.

Гіне з вачэй верабей, і гіне на Хрысцінай шчацэ гэты трапятлівы, выгнуты дужкаю шнарок. Мяккія надзьмутыя губы падцінае нейкая чэрствая злосць.

Жмурачыся ад нязыркага, завешанага рэдзенькаю смугою сонца, што схілілася на полудзень і коса свеціць на шуфляду акна, Хрысця глядзіць на блізкі поплаў, дзе ўжо лапічкамі зазелянелася порсткая маладая трава і пагусцелі, натапырыўшы жаўтлявыя таўкачыкі з вострымі язычкамі лісця, парасоны старых вербаў. На выцвілы хвойнік, дзе ўжо недзе кіпіць і пахне, як воцатам, невысокі каўпачок мурашніку.

Далей за хвойнікам у сіняватай, як тытунёвы дым, смуге цямнеюць карычняватаю скарынкаю раллі вялікія боханы прылуцкіх грудоў. Белым касніком у цёмнай лагчынцы ззяе яшчэ снег. На спадзе грудоў, як копы сена, расселіся Прылуцкія хутары.

Хрысця, зняўшы з сашчэмленых кулачкоў падбародак, пільней цікуе туды і пазнае абкіданую на прыстаўленья да сцяны калкі, каб у дзверы не заганяла снег, ужо зрудзелым хваёвым галлём Рэп-

каву хату.

Чорнаю мурашкаю на полі варушыцца конь. «Ці не Рэпкаў Жэнік барануе авёс?» Хрысціны губы зноў пачынаюць дрыжаць і крывіцца, за куточкам рота на шчаку набягае выгнуты дужкаю глыбок і шнарок. Хрысця смяецца сама сабе, успомніўшы, як у тую суботу да яе прыходзіў сватацца Жэнік Рэпка, надзеўшы новы, у некага, мусіць, пазычаны пінжак — з доўгіх рукавоў выглядалі толькі кончыкі пальцаў з ружовымі пазногцямі. Каб не надта выдавала, што ён маленькі і недарослы, Жэнік нават схітраваў — узяў за свата Марціна Ваўчка.

Яны абодва і перакаціліся цераз парог ужо прыцемкам, акурат натрапіўшы да Корсакаў на вячэру. Марцін, перавязаны цераз плячо белым ручніком, з боханам хлеба пад пахаю, нават збіўся з панталыку, не ведаючы, што казаць; зняўшы шапку, доўга лавіў за вухам вышмарганы касмылёк валасоў, доўга прытоптаў яго на белым, што ніколі, пэўна, не бачыла сонца, цемені, покуль ужо не схамянўся і не гукнуў тое, з чаго пачынаюць, зайшоўшы ў хату, сваты:

— Сват прысланы, каб быў стол засланы!

— Хоць сабе і не засланы, але нешта на ім ёсцёка. Просімо і цябе, сваток, — засмяўся Корсак, папярхнуўшыся сопкаю картопляю.

— Ну, няхай і наш траяк не будзе шчарбаты, — Ваўчок палажыў на стол бохан хлеба і неяк скоранька абедзвюма рукамі вышмаргнуў з адтапыранае кішэні сіняватую бутэльку гарэлкі.

Жэнік, падтрасаючы на плячах гаматны пінжак і круцячы, выцягваючы з непрывычкі пераціснутую карычневым у белыя бубачкі гальштукам шыю, прысеў на лаву, як і належыць маладому, пад трэцяю бэлькаю.

Хрысця, каб не зарагатаць, закрываючы рукою рот, выскачыла з-за стала і ўжо ў сенях дала сабе

волю — зайшлася, спытай чаго, ад гвалтоўнага смеху.

У хату яна ўжо не вярнулася. Не акрыўшыся, як стой, у белай кофточцы і чорнай паркалёвай спадніцы, босая, не чуючы пад сабою ног, паляцела да Мондрых.

На вуліцы ўпоцемку ўбачыла беллага Мондравага каня і задыхнулася ад нечаканай гарачыні: Імполь, нападзішы ў рэчцы каня, ехаў дадому.

— Во гарачая, — засмяяўся ён, паказваючы белыя ўпоцемку зубы і паварочваючы каня, каб заступіць ёй дарогу.

— Вой, пусці, бо і проўда змерзну, — адступілася яна, чуючы, як цёплым потам пахне стары конь.

— Папрасіся добранька.

— Дальбог, Алеся згледзіць.

— І няхай!..

На ганку, праўда, грукнула і зазвінела, пакаціўшыся, пустое вядро.

Хрысця абышла каня, падбегам кінулася ў расчыненыя веснікі, гонячы перад сабою палахлівую сучачку.

У Мондравых густа, як багуном у разапрэлым лесе, пахла тарпатынаю — намазаўшыся лякарствам, на палку сапла старая Мондрыха. Звесіўшы з печы босыя ногі, драла грэбенем распушчаныя, з сіваю, як ад перапалоху, пасмаю валасы ачунялая ад хваробы Еўка. Ад далёкае лямпы цямнелі яе глыбокія вачаніцы.

Сагнуўшыся над вялікім чыгуном, Алеся перамывала на вячэру неабіраныя картоплі — грабучы іх сашчэмленымі рукамі, перакідала ў меншы паліваны чыгунок.

— І ты, мусіць, прыглядаешся, што мы брудам зараслі? — яна выцерла аб фартух мокрыя рукі, голым локцем адсунула стрэшку навіслых на вочы валасоў, паглядзела на Хрысцю.

— Ці ж я прыглядаюся? — зачырванелася Хрыс-

ця.

— Нічога, — Алеся ўсё гаварыла пра сваё, — заўтра пойдучь у гумно. Жывы будуць — на дварэ вунь як цёпла. А я перад вялікаднем хоць хату выпрачу.

Хрысця думала пра другое: што там робяць Жэнік Рэпка з Ваўчком — сядзяць, чакаючы яе, ці ўжо, не ўтрываўшы, пайшлі.

Алеся нагнулася і абедзвюма рукамі ўзяла чыгун з бруднаю вадою, перад сабою панясла з хаты, каленам папіхаючы непрычыненыя дзверы.

— Во, цераз яе пайду ў магілу, — голас у старое перасядаў, яе душыла задуха. — Цераз яе...

— Можна, грэх казаць такое, — Хрысця глядзела ў чорнае акно, дзе адбіваўся жоўты звылы твар старога Мондрыхі, там недзе затупаў нагамі конь і загаварыў Імполь.

— Мае вы дзеткі, паглядзеце, як рукі мае знявечыла, біла во, — старая закапашылася пад коўдраю, выцягваючы худую доўгую руку.

Хрысця, азіраючыся на дзверы, ці не ідзе Алеся, падступілася да палка. З дзівам і страхам прыгледзлася да Мондрышынай рукі, убачыла, што калія зморшчанага локця расплываўся вялікі жаўтлявы сіняк.

У старое дрыжала барада з трыма белымі, закручанымі аж на падбародак валаскамі. Пустыя, выцвілыя, у глыбокіх ямах вочы наліваліся слязьмі: старая адварнулася, мусіць, хаваючы іх.

— Як памру, так ты хоць, Крыстынка, прыйдзі ды ўбяры. Во ў куфры ўсё чысценькае прыгатавана, мне на смерць ляжыць. І ружанец мне палажы... — старая павярнулася на бок, доўга шлупалася рукою пад падушкаю, выцягнула адтуль чорны ружанец з белым алюмініевым крыжыкам і маленькую, перашытую ўжо дратваю, кніжачку — на чорных скураных вокладках віліся вытачаныя моллюжоўтыя норкі. — І кніжачку во касцельную палажы

— надта ж песні ў ёй харошыя.

— Палажу, цётка, палажу. І дайце падушку вам папраўлю, — падклаўшы руку пад спіну, Хрысця памагла падняцца старой, падбіла злямцаваную, прапахлую потам і нейкім гаркаватым зеллем падушку. Старая лягла, у яе выцвілых вачах таілася нейкая перамешаная з слязьмі цеплата да Хрысці, але яна толькі ўздыхнула і злавіла сваёю халоднаю, як смерць, рукою Хрысціну руку. Цяжка сагнучы і задыхаючыся, загаварыла:

— Каторую ўжо ноч я не сплю, Хрысцечка, няхай крые бог, як мне круціць рукі і ногі. Чаго ўжо ні перадумала, лежачы: што нас, старых людзей, толькі во адзінаццаць чалавек у вёсцы асталося... Божа, колькі людзей на маіх вачах у вёсцы памянлася... Што ні хата — то ўсё новыя людзі нараслі.

Старая ўздыхнула і змоўкла: у хату ўвайшлі Імполь з Алесяю.

Хрысця, як злавіўшы на сабе Імпольвы вочы, азірнулася. У поцемку лямпы чарнеў ад першага вясновага загару і сухога ветру яго твар, над брывом, выбіўшыся з-пад кепкі, завіўся кучаравы чубок. З-пад доўгага брыля блішчалі быстрыя, з нейкай затоенай радасцю вочы. Хрысця ўсё лавіла іхні зірк, і саладжава-горкая, як асовы яблык, злосць падымалася на Жэніка Рэпку: куда яму да Імпоя. Нават падумалася тады ў Мондравай хаце, каб перамяніўся свет ды замест Жэніка ў сваты прыйшоў ён, Імполь...

Дадому вярнулася, калі стары Корсак ужо соп на печы. Унурыўшыся ў кніжку, за сталом сядзеў Міця. Падняў голаў і засмяўся, успомніўшы пра сватоў:

— Яны тут і бутэльку нават не раскаркавалі. Пайшлі з хаты як мыла з’еўшы.

«А можа, і брыдка гэта ўсё?» — Хрысця зноў бярэцца за ляда, пускае пад мігатлівую стрэшку скрыжаванай асновы слізкі чаўнок, прыстуквае

нітку густым і жоўтым, як воск, бёрдам, раптам пераваўшы свае думкі.

Рытмічны ляскат і грук б'ецца ў хаце, недзе асыпаючы са сцяны адлушчаную скарыначку мелу.

А за акном, занёшы на гняздо касмылёк кудзелі, па сухім патрэсканым бусаку зноў скача і падцікоўвае ў хату чорнаю пацеркаю вочка хітры верабей. Раптам, страпянуўшыся з перапуду, пырхае з бусака і губляе сваю сіваватую перынку. Яна доўга вісіць за акном, паднімаецца па-маленьку ўгору — вецер нясе яе недзе пад шчыт, потым, адарваўшы з зацішку, круціць на вуліцу.

Толькі цяпер Хрысця бачыць, што за рагатым частаколам спынілася фурманка. Жоўты з вышвілаю грываю конь махае цяжкаю галавою, ганяючы мух, і маленькі даўганосы Зэлік, седзячы на сваім зялёным куфэрку і прыскаліўшы адно вока, трасе медзяным званком. Там на вуліцы стаіць сіплаваты, нядужы крык:

— Бабо, ануцы, бабо!

За плотам мільгаюць хусткі, да воза ледзьве не навыперадкі бягуць верасаўскія бабы. Чутно іхні знарок моцны голас і смех.

«Вой, у мяне ж мыла няма», — успамінае Хрысця і вылазіць з-за варштата, падступіўшыся на лаўку, дастае з печы звязаныя, прыгатаваныя на той дзень, калі будзе ездзіць Зэлік, суконныя ды шарачковыя анучы — парцяных Зэлік не бярэ — і выбягае на ясны, што слепіць вочы пасля хаты і сеняў, надворак. У жоўтым мроіве плавіцца сонца. Млее ад першае гарачыні вясновы дзень. Нібы перабягаючы Хрысці дарогу, уецца салацевенькая лёгкая матылька. Ад маладое кучаравенькае бярэзінкі пахне гаркатою ўжо набрынялых почак, што ў першы гром з-пад карычневатае лускі растапыраць зморшчаныя зеленаватыя крыльцы лісткаў — як маладыя грачанікі на межах, калі абсохне раса.

XXVI

Убіўшыся ў павучыну, пад столлю ў кутку востра бзыкала і звінела першая акрыялая пасля зімы муха.

Алеся расплюшчыла вочы — у хаце ўжо выясніўся дзень. Да зямлі даставаў цяжкаю алавяною гіраю, намахаўшы круглаю мядзяною бляшкаю маятніка аж шостую гадзіну, стары, але яшчэ спраўны Мондраў гадзіннік.

Алеся прысела на ложку, зграбла, падняўшы бэльыя мяккія рукі і бліскаючы чарнатою голых пах, рассыпаных на плячах валасы, скруціла іх у тоўстую куклу. Азірнула на Імполя. Уткнуўшыся носам у падушку, ён густа пахропваў крышку адкрытым ротам — на падушку высачылася, пакідаючы цемнаватую плямку, цягучая смолкая сліна.

Па хаце хадзіла, яшчэ пахістваючыся ад млявасці, нямая Еўка. Аблізвала сухія сіняватыя губы. З худых, высушаных хваробаю кіубоў спаўзала шырокая спадніца.

Падняўшы падол, не саромеючыся і паказваючы Алесі свае худыя, у ліловых жылках ногі, прымасцілася на вялікі саган у памялешніку.

«Каб вас ужо лякса гнала! — засапла носам і адвярнула Алеся. — Як я за вамі буду ўсё выносіць. Пойдзеце сёння ў гумно. Я хоць хату вышрачу ды выбелю перад вялікаднем».

А на мыслі ёй зноў набегла, зблыталася, як начасаныя і скатаныя ў пучок валасы, тое, што думалася напярэдадні: напайць іх замест лякарства якою атрутаю. Ніхто і ведаць не будзе. Алеся зноў прыгадала той ахапак закурэлага сена на гары, чорныя перасохлыя калівы чэмеру.

«Яго, можа, і даць разам з тым парашком, што прынясе з аптэкі Міця? Нехта, здаецца, казаў, што малады чэмер — найлепшая атрута ад прусакоў».

Яны там у гумне і дойдуць, як прусакі».

Алеся нават чула, як ад нейкага страху ў яе замакрэліся халодным потам лоб і далоні, шэрхла, нібы абсыпаючыся трутам, казыталася скура на руках.

Нямая памаленьку сунулася назад, не могучы, лезла на печ, азіралася на Алесю, нібы ўгадвала яе мыслі.

Алеся ўгнула голаў і, хаваючы вочы, пачала раптам штурхаць у плячо Імполья:

— Уставай, ці чуеш?

У яго задрыжталі векі, ён перавярнуўся на спіну, зацмокаў ротам, яго рука пацягнулася да Алесі, злавіла плячо.

Яна, ужо пасміхаючыся, давольная, адганяла яго руку, што ізноў, як незнарок, аб'ехала на купінку набрынялых, ужо балючых грудзей.

— Вой, дурны, гэта ж дзень, ці чуеш? — яна выслізнула з-пад коўдры, абцягнула караткаватую, што не закрывала каленяў, палатняную сарочку — пад ёю ўжо трохі значыўся жывот. Алеся ўжо месяцаў пяць як хадзіла дзіцем, вылічыўшы сабе, што радзіць будзе якраз на Пятра ў самае жніво.

— Уставай, Імполь, па мел паедзем, трэба ж хату бяліць. Вунь колькі павучыны завялося, — сказала яна, прыслухоўваючыся, як пад столлю ў покуці яшчэ бзыкала, заціхаючы, змораная муха — туды недзе ўжо прыбег і пачаў, мусіць, снаваць сваю павучыну дробны руды павучок.

Капаць мел — найбольш увесну, калі перад вялікаднем трэба было бяліць хаты, — верасаўцы ездзілі на прылуцкія груды. Там пры чубку маладога асовага хмызняку з пруткім, густым грабам, разложыстым арэшнікам і дзікімі, заўсёды ўраджайнымі грушкамі ўвесь грудок быў скапаны старымі ямамі, што ўжо зараслі тонкім, як націна, бярэзнікам. Пад высокі бераг тачыліся новыя, жаўтаватыя ад тлустага сырога мелу норы. Летась адна з

іх, мусіць, адтаўшы пасля зімы, увярнулася і задушыла прылуцкага мужчыну.

Алеся з Імполем прыехалі сюды пасля полудня. Покуль разабралі ды вынеслі ў стопку варштат, покуль Алеся слала ў гумне на перацёртай саломе старой Мондрысе і нямой Еўцы пасцель, пазносіўшы з хаты лахманы і транты, ды важдалася, разбіраючы гнілы палок, што ўжо заплеснеў ад макраты — старая астатнія дні стала хадзіць пад сябе, — нахапіўся і полудзень.

Алеся і не паехала б сюды, каб не тое даўняе, што ўжо не давала спакою ні ўдзень ні ўночы: знайсці маладога чэмеру, заварыць ды з тым лякарствам, што купіць Міця ў Дварчанах, даць абедзвюм.

А чэмер, пэўна, ёсць у таго даўнейшага знахара, да якога яшчэ бегала шукаць лекаў Алесіна маці, прыносячы дадому то бутэлекку заговоранае вады, то пучок зэлак. Жыве ён у Ахонах: блізкай — усяго толькі пераскочыць лагчынку — ад Прылуцкіх хутароў вёсачцы. Покуль Імполь будзе капаць мел, яна і ўправіцца збегачь.

Алеся падсунула бліжай пад яму счарнелы, падплецены лазою стары кошык, паглядзела, як Імполь вострым, абслізганым капачом дзеўб туті, зляжалы мо вякамі мел, адкалупваў па каліве, лезучы глыбей у яму, дзе мел быў мякчэйшы. Над ім цяжкаю глыбаю навісаў падкопаны бераг.

— Вой, капай тут, не лезь глыбей, няхай крые бог, — сказала яна, памаленьку вылазячы і чуючы, як невядома чаго баліць крыж.

— Вот не бойся!

— Ага, скажаш... Я ж пайду... Дык ты ўжо глядзі не лезь глыбей.

— Людзі ж во лезуць. А тут з берага будзем калупацца, — і, кінуўшы на абсыпаны жоўтымі каткамі куст вербалозу свой шарачковы пінжак, мацней зацюкаў капачом у глухой, глыбокай яме.

«Вот які», — крышку залавала Алеся і, абыходзячы панурага каня, што жаваў з мяшка хрумсткі авёс, скіравала на пустую палявую дарогу, што каля маладога акрыялага жыта ўжо займалася дробнаю, як расада, травою.

За сіваватымі, як высушанае сена, грудамі чарнела голым карычняватым прысаддзем вёска. Збоку ад яе сінеў лес, як падрэзаны груд з мелама, белаю пасмаю цягнуўся стракаты бярэзнік.

Алеся пайшла, заварочваючыся ад ветру і чуючы, як ён пахне ўжо нагрэтаю кіслаю зямлёю, маладым жаўтлявым, мусіць, прыпрэлым жытам. Падпарвала, як збіраючыся на дождж.

У лагчынцы пры лужку, што зазеленеў нізкаю дзяцелінкаю і жаўтлявым па леташняй траве мохам, дзе ўжо серабрыўся пацеркамі каткоў шары вербалоз — у ім цёплым гудам звінелі пчолы, — бегала, наставіўшы чубок, кнігаўка. Падняўшыся з крыкам, вілася над Алесяю.

Яе востры расцяжны крык нейкім болям зашчымеў у Алесінай душы, нагадаў даўняе маладое лета, калі на балотцы цвіла белымі кутасікамі конская цыбуля і гэтаксама каналі ад крыку, адводзячы ад свайго плыценькага, з чатырма стракатымі яечкамі, гнязда, чубатыя кнігаўкі.

І Алесі спомнілася, як пляла з гэтае цыбулі высокія, стаўбунаватыя капялюшыкі. Сядзела пры зялёным, у жаўтлявых хвосціках, ялаўцовым кусце і, разамлеўшы на сонцы, заснула. Прачнулася ўжо ад пякучага, як агонь, болю. Падумаўшы, што гарыць, адкрыла вочы і ўбачыла над сабою чорны і няголены твар старога Мондрага — ён з усяе моцы сек Алесяю пужкаю па босых нагах. Яна, яшчэ ўсё нічога не цямячы, падхапілася і тады ўбачыла, што няма нідзе таго страшнага пажару, а кругом яе млосныя ясны дзень з выцвілым небам, зялёнае, абсыпанае, як камячкамі ваты, конскаю цыбуляю балотца, трывожны крык кнігавак і што недзе, на-

пэўна, убiлася ў шкоду яе дападная, ненаежная карова з лысаю цялушкаю.

— Я тэ пасплю, я тэ дам! — стары Мондры, як на яго брахалі — Тэкала, яшчэ прыпусціўся за Алесяю, але ўжо, не дастаючы да ног, шлёгаў пужкаю па высокай ліловай мятліцы.

Карова з цялём, паказваючы толькі свае спіны, чарнеліся ў далёкай лагчынцы — драгавалі Мондраву сенажаць.

— Ты мне сплюціш, ты мне вернеш усё! — астаўшыся ззаду і блытаючыся нагамі ў высокай мятліцы, гразіўся стары Мондры.

Як вострая стрэмка пад ногцем, у Алесі надоўга засела крыўда на Мондрах. І як толькі яна пайшла замуж у іхнюю хату? Чаму тады забылася пра гэтую пужку? Як яна не любіла іх усё жыццё. І іхняга Радзівона ніколі за чалавека не мела. Божа, як ён быў ненавісны ёй, калі яны пажаніліся, калі ён кожнае божае ночы гэтак страшна хроп на ложку. А яна і вокам звесці не магла, усё думала накласці на сябе рукі. А хіба ж тое нявіннае дзіцятка душыла не праз іх, не праз Мондрах?

Можа, бог паслаў кару за тое нявіннае дзіцятка, што яе гэтак зачаравалі. Колькі ж яна адпакутавала за тую страшную хваробу! Хай карае і цяпер, але іх не будзе. Не! Бо ёй няма жыцця без Імполья. І не будзе. Яны ці Імполь— яна выбрала цвёрда, як адрэзаўшы, і ўжо назаўсёды.

Алеся ўчула, як макрэе ад гэтых думак спіна, як пацеюць рукі...

З-за грудка высунуўся і засвяціў у вочы малады, ужо з першымі жаўтлявымі карабаценькімі лісцікамі на вяршках, бярэзнік. Каля яго шылася, захлёбваючыся ў каламутнай гразі, раз'езджаная, разбітая калясьмі дарога — слізкая ад леташняга счарнелага лісця. На другі бок яе дрыжала і хілілася, пабліскваючы цёмна-зялёным шырокім пер'ем, кусцістае жыта. Над ім захлынаўся ад ветру жава-

ранак. Па шырокім замежку цягнулася жардзяная загарадзь — на влілаватых слупках ляжалі сухія патрэсканыя жэрджкі. У раскіслую ад гразі вуліцу ўпіралася нізкая, з маленькім кутнім акенцам і аб'еханаю, жаўтляваю ад моху страхою, першая ахонаўская хата. На ражках вільчыка, разявіўшы жаўтаваты дзюбок і трапечучы растапыранымі крыльцамі, шчабятая і падсвістваў стракаты шпак. Дрыжала, адсвечваючы, яго зеленаватае волле. Ад вёскі пахла распаранаю гразёю і гноем. Алесі пад горла, пераварочваючы ўсё нутро, падкочвалася горкая млоснасць.

Алеся прыпынілася, цікаючы ў сухія цёмныя вокны — ці яна таго знахара хата. У двары пад чорнымі, з абветраным рагатым голлем, яблынямі стаялі пафарбаваныя ў сіні колер рамкавыя вулі. На рэдкім частаколе сохлі жоўтыя паліваныя збанкі. Надворак быў выбрукаваны. У канцы яго, каля расчыненага насцеж гумна, круцілася прывязаная да маладое кучаравае бярэзіны чорная авечка — трапечучы белым хвосцікам, малое, яшчэ ня дужае, на раскарачаных цыбатых ножках, ягня таўкло авечку ў вымя. У чорнай пройме дзвярэй гумна нехта як кашлянуў. Алеся зайшла ў двор.

З гумна высунуўся вялікі, як цяля, пярэсты сабака. Ён быў ненавязаны. Толькі цяпер Алеся згледзела, што ад хаты да гумна цягнуўся блішчасты, абшморганы колцам дрот. Падняўшы голаў, сабака пустымі асалавелымі вачмі глянуў на Алеся. Губы ў яе задрыжалі, зашаптаўшы ўжо самі тую, што вучыла нябожчыца маці, кароценькую малітву: «Ад звера бягучага, ад гада паўзучага...» Алеся запнулася, з памяці выскачылі апошнія словы, помніла толькі, што трэба тры разы перахрысціцца. Яна скоранька махнула рукою перад грудзьмі. Зноў зірнуўшы асалавелымі пустымі вачмі, сабака вінавата ўгнуў голаў і пасунуўся да падрубыва гумна, мусіць, чуючы там мышэй. Раптам

уткнуўся мызаю ў норку і, задыхаючыся, засоп — пачаў драць пярэднімі лапамі зямлю.

З поцемку гумна высунуўся тоўсты, у суконным вывыцвілым фрэнчы і залапленых на каленях брычэсах гадоў пад пяцьдзсят чалавек. Знікавеў, убачыўшы Алесю. Расставіўшы кароткія рукі, пачаў азірацца.

— Чакай, маладзіца, чакай, не ідзі! Тут недзека сабака, ліха яму.

— Ды вунь ён, — Алеся ўжо асмялела, учуўшы, што сабака яе не зачэпіць.

Чалавек закруціўся, азіраючыся, убачыў нарэшце сабаку, падскочыў да яго, схапіў за нашыйнік. Сабака, не азіраючыся на Алесю, гэльцаў, ірваўся да мышынае, ужо раскапанае нары — чмыхаў чорнаю, уцэцканаю ў сыры пясок мызаю.

— Цякайце ж у хату, а я зараз, адно сабаку навяжу...

У сухіх з аблушчаным токам сеньях, што пахлі мукою і недзе чэрствым з варыўні хлебам, Алесі нават зажадалася нечага кіслага. Нават надумалася зайсці ў хату і папрасіць у гаспадыні. Але за парогам, стоячы на пляскатым, падзеўбаным вадою камені, засоп гаспадар:

— Як жа ж прайшла ты? Сабака заядлы — не падлазь. Вэнь надоечы хлопцу руку перакусіў.

— А на мяне нат і не аказаўся, — зачырванелася Алеся, прыглядаючыся да нізкага з тоўстымі чырвонымі шчокамі знахара — нейкія пустыя, белаватыя, як у зваранай рыбы, вочкі глядзелі з-пад шырокага брыля шапкі.

Алеся адступілася ад гэтых белых зяркатых вачэй, спытала:

— Ці нямашука ў вас лякарства ад прусакоў?

— Што ты, маладзіца. Ратунку ад прусакоў шукайце ў каго другога. Я — знахар, я лячу людзей, а не прусакоў.

Алеся сумелася, нібы апёкшыся аб яго злосць.

Але ж не ісці з пустым назад.

— Мо пагодзімся. Я заплачу. Мне трэба малады чэмер. Кажуць, ён добра памагае ад прусакоў.

— О, заядлая ты, сваё ўрвеш, спусту не дасі, — памякчэў знахар, убачыўшы, як Алеся выцягнула з кішэні звязаную вузельчыкам хустачку — там, чуваць было, шамрэлі грошы. — І не дзеля прусакоў табе, мусіць, трэба. Па вачах бачу...

— Падалося вам, дзядзька, — падкусіла губу Алеся.

— Не кажы, ад мяне не ўтоішся. Я ж людзей навывлет бачу. А чэмер у мяне знойдзецца...

Знахар зноў глянуў на Алеся, змераўшы яе з ног да галавы, і выйшаў з сяней.

Доўга знімаў, грукаючы, павешанья пры сцяне лёгкія, зробленыя з тонкіх жэрдачкаў драбінкі. Прыставіў іх у сенях і, сапучы, палез на гору.

Набраўшы на шапку сівага ад пылу і збэрсанага павучыння, знахар спусціўся адтуль, выняў з адтапыранае кішэні пучок рудаватага, як тытунь, чэмеру.

— Во, малады, рваў, як толькі вылез... Самы яд. Але ж і варыць яго трэба знаць, няхай упрэе добра ў печы.

— Во, дзякую ж вам, — Алеся выкруціла з хустачкі металічны злот.

Упусціўшы яго ў адтапыраную глыбокую кішэню суконных, залапленых на каленях брычэсяў, знахар выйшаў з Алесяю на надворак, спытаў, прыплюшчваючы адно вока:

— А чыя ж вы будзеце?

Алеся прыпынілася каля старых у сівым моху веснікаў, знікавела, не ведаючы, казаць праўду ці не, і змахлявала, зарадаваўшыся сама сабе:

— З Лезнявіч я, лезнявіцкая!..

І скоранька завярнула за плот, выбіраючы па маладой, дробненькай, як расада, траве сушэйшае на гразкай вуліцы месца. І ўчула, што ў яе зноў вос-

трым клубком пераварочвае ўсё ўсярэдзіне, пачынае нудзіць ад гэтага, пэўна, свінога, выкінутага недзе на грады гною і робіцца млосна.

Вярнулася да Імполья ўжо асалавелая і змакрэлая, як мыш. І, мусіць, адразу зблажэла з твару. Закіроўваючы на дарогу каня і ўгледзеўшыся, як яна ідзе, млява пахістваючыся і заплюшчыўшы вочы, ён, зніякавелы, спытаў:

— Што гэта з табою?

— Нічога, Імполька, нічога, пройдзе гэта. Бабскае ўсё...

А калі трохі адлягло, калі перад вачыма паяснеў свет, яна, седзячы на возе і спусціўшы праз ляскі ногі, злавіла Імпольву руку, паклала сабе на высокі жывот, каб і ён учуў, як там білася галоўкаю, ужо турзалася дзіця.

— Што гэта? — не распзнаўшы, здзівіўся ён.

— Сын твой.

— Няўжо?

— На яго загадала. Хачу, каб быў падобны да цябе.

— Смяешся?

— Не, праўду кажу, вот убачыш... — і зноў схавіла яго за руку. — Паслухай, як трапечацца. Велькі ўжо, якраз твайго роду.

Імполь сарамяжліва пасміхваўся, мусіць, не надта верыў. Адарваў руку, спытаў, нешта прыгадаўшы сваё:

— А куды гэта ты бегала?

— Хіба ж не казала табе? Да знахара, — насцярожылася Алеся, цікуючы на яго глухую шырокую спіну, што закрывала яе ад раптоўнага схаладалага ветру — там, над Верасавам, паднімалася, заклубіўшыся, як вялікі дым, сівая хмара. Залатым ясным абадком край яе закрываў сонца. Сумная, цяжкая, як увосень, хмурнасць апала на зямлю. Пацямнелі далёкія груды.

— Ці я сам не ведаю, — Імполь не павярнуўся,

толькі задраў голаў — на зашмальцаваны тлустым накіпам поту каўнер растапыранаю страхою лезлі яго даўно не стрыжаныя валасы. — Але ты нешта ад мяне як тоіш?

— Вот яшчэ выдумаў, — яна сцялася ўся, ужо не ведаючы, прызнацца яму ці не. І не рашылася — нашто, каб ён ведаў. — Вунь чэмеру ўзяла — прусакоў труціць буду.

Ён, нібы не паверыўшы, як са злосцю, ляснуў над галавою пугай, падганяючы каня. Зарыпёўшы гужамі, конь ірвануў з месца, хіснуў назад Алесю. Цярушачы на дошкі сыры жаўтлявы мел, на возе пакочваліся цяжкія дзіравыя кошыкі.

— Во, мел парассыпаеш! — закрычала Алеся, ловячы іх за абслізганыя ялаўцовыя лучкі.

Учуўшы лёгкую дарогу, затрос кульбачкаю конь. Скоранька блізілася сівенькая, засланая адсырэлым мохам лагчына. Перад пясчанай дарогай расступіліся маладыя, шырокія ў падолах хвосцікі. На каляіны ўпарта лезлі знявечаныя і абшморганыя коламі пруткія лапы ялаўцу.

У Алесіных вушах свістаў тугі вецер, сівая сцяна дажджу ўжо вісела над маладняком. Закалоўшы ў вочы, бліснула маланка. Цяжкаю дубоваю кадушкаю загрузаў і рассыпаўся гром. Як лёд у тугі мароз, недзе расколвалася на вострую няроўную шчыліну неба — выкаціўшыся, недзе на край зямлі спльываў водгалас.

Імполь, ляснуўшы пугай, зноў падварушыў каня — цвёрды воз пачало падкідваць на камяністых каляінах.

— Не гані, растрасеш мяне, — папрасіла Алеся.

— Дождж во захваціць, — не азірнуўся Імполь.

— Не цукеркі, не растанем.

Дабегшы да выспы жоўтага пяску, конь нібы ўважыў, спыніўся сам — мякенька зашпялясцелі, топячыся ў сыпкім пяску, колы. Воз плаўна, як па вадзе, паплыў праз лясок. Па Алесінай спіне пачалі

сцёбаць першыя кроплі. Пабіты чорнаю воспаю дажджу, застракацеў жоўты пясок.

Пакалыхваючы калматыя лапы густых, не падцярэбленых яшчэ хвоечак, па лесе густа зашамацеў, блізячыся, рахманы дождж. Закурыўся густым туманом на дарозе. Зноў зашыпела, уткнуўшыся як нагрэтай да чырвані пікай у ваду, ясная маланка. Коротка лягнуў гром, здэцца, увагнаўшы гэтую піку ў зямлю.

— Кепскі знак — грыміць на голы лес, — Алеся падсунулася бліжэй да Імполья, баючыся гэтага першага грому: чула нават спіною, як зараз увойдзе ў яе гэтая гарачая доўгая піка, праткне на-вылет.

Але дождж, пашумеўшы двума перагонамі, па-чаў радзець. Хмару як нагнала, так скоранька пранясло. Недзе над Верасавам адсланілася яснасць — у разарваных, што завіліся нізкімі клубамі, воблачках зіркнула чыстае, як перагароджанае нанова, сіенькае неба.

Дарога вышмыгнула з густога аброшанага маладняку, стрымгалоў пакацілася ў лагчыну на замуравелае ўжо балота. Яснай чырванню бліскала на порсткай маладой траве раса.

Алеся абцерлася рукавом, зірнула цераз плячо на Імполья: у яго на кончыку носа, набегшы, дрыжала цяжкая кропля дажджу.

— Вой, які ты смешны, як той Зэлік, што збірае анучы, — яе працяла радасць і смех. — У яго якраз во так пад носам кропля дрыжыць.

— Стой, куды цябе нясе! — ён, мусіць, зазлаваў, раптам шморгнуўшы рукою па твары, і закрычаў ад гэтай злосці на каня, напінаючы мокрыя лейцы. Конь, трасучы кульбачкаю і дугою, ляцеў пад жаўтлява-зялёныя, яшчэ рэдкія над галавою парасоны старых вербаў.

На шурпатах камлях жоўтымі расплясканымі кветачкамі цвіў лішай. З разамлелых на першым

вясновам сонцы вострых дзюбкаў почак лезлі мяккія жаўтлявыя язычкі лісця і сіваватыя галоўкі каткоў.

Недзе ў гэтых парасонах, выбіраючы вілаватую лапу, дзе можна было б утаптаць звіты з леташняе травы каўпачок гнязда, квахтаў дрозд.

У абмялелай перад дажджом рэчцы з ружаватым дном адбівалася сіняе неба з белаю пухкаю хмараю, свярдзёлкамі тачыліся тонкія камлі маладога голага алешніку. З яго пляскала рэдкая раса. Па беразе блішчала, прабіўшыся праз леташняе сатлелае лісце, абмытая густая цыліндра, вострым ружовым верацяном выкруцілася конскае шчаўе.

Конь, скалыхнуўшы і разварушыўшы нагамі белую пухкую хмарку, увайшоў у плыткую рэчку, забухаў нагамі — пырскаў сабе на жывот і персі ваду.

Выцягнуўшы з драбінак ногі, Алесь прысела на коленкі, ухапіўшыся абедзвюма рукамі за драбінкі, глядзела, як, абмываючы колы, з жалезнага вышмарганага да бляску вобада сцякала з густым шумам вада.

Імполь задзіраў свае ногі, пераважваўся на другі бок воза, лёгшы спіною на драбінкі.

Пад густы аднастайны плёскат і шум вады ў Алесі паплылі нейкія аднастайныя, ціхія думкі — і раптам абарваліся: конь выйшаў з рэчкі. Наліпаючы на колы, зарыпеў шапаткі, прамочаны ўсяго на палец пясок.

Азірнулася зноў сонца. Курыўся на Ваўчковай хаце зялёны, замшэлы лоб страхі. У гародчыку выпусціла сівенькае, скручанае, як аблепленае павучынай, лісце дзябёлая маладая рабінка. Алесь загледзелася на яе, прыгадаўшы, як улетку, пасля дажджу, што так спорна шапоча па дзіравым лісці алешніку і сівых вербах, азірнецца з-пад нізкае хмары зжоўклае сонца — і тады заблішчаць, засвецяцца празрыстай чырванню чачоткі на гэтай рабіне — ідзеш ці едзеш з-пад рэчкі ў вёску і ўсё

дзівішся на гэтую рабіну: і хараство, і нейкі смутак тады сціскаецца ў душы.

За рабінаю цямнела аброшанае дажджом акно. У яго ўсунуўся белы твар, прыліп сіняватай плямай да шкла пукаты лоб: счуўшы тупат каня, у акно цікавала Вольга.

Алеся жахнулася, злавіўшы на сабе зірк яе лупатых вачэй. Угнула голаў, не ведаючы, куды падзецца. Сядзела сцяўшыся, покуль воз не схаваўся за рабаватую, спярэшчаную дажджом Ваўчкову хату.

«Божа, і гэты пляткар усё дапільнуе», — яна абмацала ў кішэні каптана пучок сухога чэмеру. І раптам сцешыла сябе: «Ці ж яна ведае, што я чэмер вязу». Чула, як адлягло і палягчэла на сэрцы. Але ненадоўга.

Мінуўшы кароткую тут каля Ваўчка выкладзеную абапал пазвожванымі з поля каменнямі папярочную вуліцу і выехаўшы на сваю — зноў баялася чужых вокнаў.

Угнуўшы голаў і чуючы на сабе гэтыя чорныя чужыя вокны, глядзела, як бегла каля воза зялёненькая шчотка маладое травы. Думкі бэрсаліся, як волас, чапляліся ўсё за пучок маладога чэмеру: «А можа, заўтра, не чакаючы, зварыць яго і, калі ўжо добра ўпарыцца, змануўшы тымі парашкамі, што купіць Змітрык, нападць іх нанач». І нечакана спахапілася, аж выступіў ліпкім холадам пот: «А што, калі старая пазнае, што гэта чэмер? Што тады? Які ж ратунак знайсці? Што рабіць?»

Алеся прыгледзелася да сцежкі, убачыла, што яна ўжо не цягнецца шырокім палатном уздоўж воза, падняла, схамянуўшыся, голаў — фурманка стаяла напроці Пытлевага калодзежа. Каля поўных вёдраў з каромыслам тапталася старая Літаварыха, босыя ногі стылі ў ліпкай гразі.

— У цябе ж пытае? Ці чуеш? — заварушыўся на возе і штурхнуў Алесю плячамі Імполь.

Яна, як пасля сну, яшчэ ўсё нічога не разбіраю-

чы, перапытала:

— Што пытае?

Босыя сіняватыя ад холаду ногі выйшлі з кіслае, расквашанае каля калодзежа лужынкi, старая крывым пальцам адхінула ад вока расслаблены край хусткі.

— Пытаю, ці выздаравела твая свякроў? — сказала, нават крыкнуўшы, як да глухое, і засмяялася, гледзячы на Імполя, паказваючы нізкія з’едзеныя зубы, старая Літаварыха.

Алеся ўчула, як нешта вострае, як маланка, прабіла яе навывлет, пад грудзі падкацілася гарачыня.

— Не, дзе там...

— Во сколека хварэе, — старая адступілася да вёдраў, паклаўшы на плечы каромысла і прыгнуўшыся, лавіла кручкамі іх мокрыя восілка. — Але ёсцэка каму ўправіцца... Во мелу, бачу, накапалі... А мне каб хоць якая помач.

«І чаго яна чэпіцца? Усё адно як ведае што. Божа літасцівы!» — падумала сабе і ўжо папрасіла ў Імполя:

— Дак едзьма, чаго стаімо?

Пад двума вёдрамі старая, ківаючыся, як качка, ішла за возам, гаварыла, што надоечы прыйшло ад Броніка пісьмо — піша ён, што служыць пры самай граніцы, недзе аж каля Нянешчыны. І раптам прыпынілася, сілячыся ўспомніць цяжкае і чужое ёй слова.

— Дай божа памяць, забылася, — засмяялася яна, паказваючы свае нізкія з’едзеныя зубы.

«Усё спраўдзіцца ў мяне, усё, — раптам падумала Алеся, гледзячы, як старая зноў пусцілася падбегам, даганяючы фурманку і расплюхваючы з вёдраў на ружаваты спарышнік вадуду. — З поўным стрэла, з поўным. Не разбярэ старая, што гэта чэмер. Скажу, што Змітрык у Дварчанах купіў разам з парашкамі. Скажу, што нараіў Ваўчок!»

Алеся нават не чула, што крычала Літаварыха, застаўшыся за плотам — Імполь ужо скіраваў каня ў двор, — успомніўшы тое цяжкае, нязвыклае слова.

— Млава, во, чуеце, Млава! — паднімаючы голаў над веснічкамі, крычала старая Літаварыха.

Сучачка, незалюбіўшы гэты крык, спярша загыркала, выскаляючы рэдкія зубы, а потым зайшлася вісклявым тонкім брэхам, коцячыся пад плот.

— Ах, каб табе зарвала, як жабе на зіму! Не чуюць... Млава, кажу!

XXVII

Над самым берагам ясна-зялёнай, яшчэ не закурэлай канавы, дзе выпырснула маладая ценькая трава, уецца, абмінаючы камлі старых карэлых бярэзін, выплесканая нагамі ды выгладжаная шапаткімі веласіпедамі вузкая сцежка.

Міця любіць яе — гэтую чэрствую, зацярушаную дробненькімі каменьчыкамі сцежку — вельмі ўлетку, калі над ружаватым брукам шашы ліловымі плямамі пагойдваецца разарваны цень, а над галавою стаіць гарачы, узбунтованы шэлест бярозавага вецця, абліваючы шчымлівым холадам душу, калі з поля густа пахне свежым, саладжавым іржышчам, або ясна-жоўтым, цёплым лубінам, ці ўвосень, калі стракатыя бярэзіны сыплюць на сцежку пераспелае лісце, а на межах у счарнелым быльніку востра-танюсенькімі, як шклянымі, ніткамі бэрсаяцца павучына, калі ў сэрцы аціхае жалосны спакой і лёгкі, перамешаны з радасцю смутак, калі чуеш толькі сябе і гэты замерлы, сцішаны перад зімою свет, свет вялікага, павольнага канання.

Цяпер над шашою вісіць вясновая парнасць. На

косах бярозавага вецця дрыжаць і расцягваюцца жаўтлявыя, нібыта абсыпаныя парахнёю таўкачыкі, і з драбнютокіх почак зморшчанымі зялёнымі крыльцамі выкручваецца яшчэ невідучае здалёк лісце, кіславатай цвіллю пахне падпараная зямля, і, здаецца, чуваць, як у канаве маладым вострым пер’ем точыцца трава.

Раненька, толькі Міця выбраўся ў Дварчаны, прашапацеў шчыры, роўны, як з цэўкі, дождж. І цяпер на яснай траве мігціць і пераліваецца раса, трымаючыся, мусіць, ізноў на дождж, і падпарвае, выкаціўшыся з нізкіх разарваных хмар, сонца. І Міцю добра ісці гэтаю учарсцвелаю сыраватаю сцежкаю з клейкімі плямамі ад нядаўніх лужын, якія перабег нечы ўжо ровар, глядзець на далёкі карычняваты, зацягнуты сіняй смугою бярэзнік, да якога па леташнім выцвілым іржышчы цягнецца чорны загон — там на каня нязлосна, але панура пагуквае араты, ідучы за плугам з адною закасанаю калошай і свецячы белаю худою лыткай.

Недзе там, над нядужым, што напінаецца ў плузе, канём, над босым аратым дрыжыць і нікне ў небе жаваранак.

Вялікі абветраны спакой стаіць над полем. Міця любіць гэты абветраны, пусты разгон поля, адзіноту, і чуе ад яе радасць, нават помніць, яшчэ змалку, калі ў светлую, пагодную, як казалі маці, маладзікову нядзельку на пашу прыбягала Алеся, каб адмяніць яго пры каровах, і ён ішоў дадому снедаць, ішоў адзін, босы па цёплай, утравелай і няезджанай сценцы сярод высокага жыта, з ружаватай зіхатлівай расою на лёгкіх, яшчэ не налітых каласах. А над цэлым светам мроівам дрыжаў слепаваты ад яснасці вясновы дзень. Прыгрэўшыся на сонцы, з травы падымаліся і, пабліскваючы карычняватымі крыльцамі, рахмана гулі грачанікі, а ў зялёным, трохі ліловым ад маладога коласа жыце пакалыхваліся і глядзелі ў вочы сінія валошкі.

Міцю было добра аднаму сярод високага роснага жыта, сярод ціхага гуду рахманых грачанікаў і хацелася ісці і ісці па цёплай траве праз сіняваталіловае жыта.

А раз з калматае каляіны выскачыла трапяткое тоўсценькае зайчання і шмыгнула ў густую сцяну высокага жыта. Захлынуўшыся ад радасці, ужо нейкі як сам не свой, Міця кінуўся за ім. Апякаючы твар аб казытлівыя каласы, пачаў лавіць яго. Зайчання, не помнячыся ад страху і не ведаючы, куды дзецца, раптам стаілася пад пучком калючага маладога асоту ў вымаклай разоры і жалосна, на ўвесь свет, запішчала.

Міцю цяпер бярэ дзіва, што помніцца тое мякенькае цёплае зайчання, яго бездапаможнае трапятанне дзяркатымі лапкамі, і тая, калі аж адыходзіш ад памяці, дзіцячая радасць, калі ён нёс зайчыка дадому, асцярожненька сціснуўшы ў шапцы, і, не верачы, што ён там, спадцішка падглядваў у яе.

Колькі прайшло год, а ўсё помніцца тая дзіцячая радасць, як помніцца першая, ужо сталая і горкая крыўда, калі тут сярод жнівеньскага дня на пустой ацішэлай ад млявае гарачыні шашы напаткаў Камашылаў — яны ехалі фурманкаю на Дварчанскую станцыю.

Убачыўшы Міцю, у палукашку тады заварушыўся і падняў зацярушаную трасянкаю голаў Костак Камашыла.

— Здароў, Змітрык! — крыкнуў ён, збэрсваючы з галавы салому. — Віншуй мяне! Паступіў у Віленскую гімназію!

— Паступіў, — скасіў за плячо слязліва-чырвоное вока вусаты Костакаў бацька. — А за якія кошты? Цяпер мне як вытрываць — выкінь штогод дзвесце золотых.

Міця нібыта зменшаў, зрабіўся нічога не варты перад тоўстым, як мянёк, Костакам, якога ў іхнім

сёмым класе ніхто за добрага вучня не лічыў: ён, здаецца, толькі страляў праз трубачку жалезнай ручкі пражаным гарохам, і з якога пасмехаўся іхні матэматык: «Седэм лят за быдлэм ходзіл, а яшчэ цёлэк»¹.

¹ Сем гадоў за быдлам хадзіў, а яшчэ ўсё цялятка.

Даўкі камяк сціснуў Міцю горла, і ён, ужо не могучы вымавіць слова, падаў Костаку руку і скоранька мінуў воз, каб ужо заплакаць ад раптоўнае зайздрасці і адначасна злосці, што той едзе ў нейкі іншы, прыгожы і неспазнаны свет, у навуку, а ён, Міця, застаецца тут, сярод гэтага абветранага поля на пустой шашы, над якою звесілі шапатлівае вецце ў нейкім спрадвечным аднакавым смутку старыя струпаватыя бярэзіны.

А колькі перадумалася тут, на гэтай выгінастай, ссыпанай дробнымі каменьчыкамі сцежцы, калі ён, Міця, быў у апошнім класе Дварчанскай школы, усё пра яе, пра Чэсю, пра той аплецены дзікім бурачковым вінаграфам дамок, што стаяў за роўнёнькім пафарбаваным у ясна-нябескі колер плотам, на Школьнай вуліцы, дзе яна жыла, дзе ў бруднай лужыне заўсёды тапталіся, працэджаваючы ваду пляскатымі дзюбамі, крыклівыя гусі, дзе заўсёды пад восень на ліловым бружмелі наліваліся белыя сакаўныя ягады.

Блізіліся Дварчаны, і нешта трывожна-радаснае ахапіла Міцю, што ён зноў убачыць той дом з сінімі аканіцамі, дзе кватаравалі Доўнары, той мігатлівы плот, цёмны куст язміну пры веснічках, за якім неяк скоранька, вярнуўшыся са школы, хавалася Чэся, трымаючы ў руцэ скураны партфель з бліскучым замочкам.

Над чорным бляшаным комінам тартака вяла вісеў белы каснік дыму і за чырвоныя вежы касцёла зачэпілася падсвечаным ясным крылом пухкая, набрынялая дажджом хмарка.

Яшчэ змалку Міця чуў нейкую трапятлівую вя-

сёласць у душы і нейкі невядома-трывожны страх, калі ён падыходзіў з нябожчыцаю мамаю да касцёла і там за жалезнаю брамаю на мяккай траве сядзелі жабракі, і аднаго з іх, бязногага, з чырвонай лысінай, Міця вельмі баяўся: абапіраючыся на дзве доўгія рукі і трымаючы ў зубах за картонны брыль шапку, дзе жалосна звінелі дробныя грошы, жабрак падцягваў бліжэй да ходніка сваё кароткае, падшытае тоўстаю абслізганаю скурай тулава.

— А во, што гэта за чалавек? — азіраючыся, Міця ціхенька турзаў мацеру за рукаво.

Маці нагіналася і, каб ніхто не чуў, шаптала Змітрыку:

— Дзівіцца няможна — грэх.

І скоранька цягнула яго ў касцёл, спыніўшыся яшчэ каля худога з аблушчанымі каленымі пана Язуса, мачыла руку ў медным чайніку з вадою, жагналася і цалавала ў гэтыя выпетраныя ножкі.

У касцёле Міцю агортвала новае дзіва, ад глухога кашлю людзей, ад чорных доўгіх сутанаў старэнькіх багамолак, што кленчылі за тоўстымі дубовымі лаўкамі, перабіраючы ў зжоўклых худых руках чорныя пацеркі ружанцаў, ад шапялявага і прыглушанага шэпту малітваў, ад высокай столі касцёла, ад белых статуэтак, бляску пазалочаных рамак вялікіх абразоў, ад васковага паху свечак, жалобнага ціхага агоньчыку на іх, ад блішчастага алтара, дзе зіхацелі, свіціліся чырвоным, жоўтым і ліловым шклом вітражы. І Міця, ужо забыўшыся пра таго калеку, што трымаў у зубах шапку, прыглядаўся да месчачковых паняў у цёмных капялюшках з зялёнымі прыгожымі перынамі, з цёмнымі сетачкамі, што, таемна звісаючы з капялюшыкаў, хавалі твар, да іхніх у чорных пальчатках рук, што трымалі тоўсценькія ў скураных вокладках кніжкі з ружовымі або залацістымі кантамі.

І потым, калі варочаліся з касцёла, маці ўжо сама, прыгадаўшы таго калеку, навучала Міцю:

— Ніколі не смейся ні з дурнога, ні са сляпога, ні з якога калекі, бо сам такім станеш.

І Міцю зноў агортваў нейкі халодны лядовы страх, перад вачыма зноў паўставаў той бязногі жабрак, што ішоў на растапыраных руках, выкідваючы ўперад сваё кароткае, падшытае тоўстаю выслізганаю скурай тулава.

Пераваліўшы цераз астатні перад Дварчанамі грудок, шаша стрымгалоў пабегла ў лагчыну. Разарваўся радок старых карэлых бярэзін, выраўнялася і тужэй нацягнулася над высокім берагам канавы ўсыпаная дробнымі каменьчыкамі сцежка, раптам правальваючыся ў глыбокія, вытачаныя снегаваю вадою лёхі. Вееры жоўтага пяску спаўзалі да зялёнай рэдкай руні — за мастком яшчэ кісла, трохі ўжо зменшаўшы і пакінуўшы кругом сябе вянок клейкай тлустай гразі, шырокая лужына. Глыбока ў ёй, перавярнуўшыся вострымі вежамі ўніз, упіраўся ў сіняе неба касцёл. Гонячы дужкаю хвалю, каля яго вежы вілася быстрая вадзяная казюрка.

Чорны насаты майстар у сіняй рагатыўцы трамбаваў шашу. Пры сцежцы стаяла тачка з зялёным, недзе нарэзаным пры балотцы, дзярном. На другі бок шашы на сухім рудаватым грудку каля пасмоленага тэлефоннага слупа, да якога прыхіліўся новы, з блішчастымі абадамі і закручанай, як рогі ў барана, руляй, веласіпед, на якім вісела палатняная торба з полуднем, сядзелі рамонтніцы-дзяўчаты.

На Міцева «дзень добры» майстар адарваў руку ад трамбоўкі і чапіў за лакіраваны брыль сваю рагатую шапку. Дзяўчаты, ціха перамовіўшыся і пырснуўшы смехам, мусіць, не ўтрывалі, каб не зачапіць незнаёмага хлопца:

- Ты лянё, Анця, які файны кавалер.
- І праўда ж — харошы, хоць вады напіся.
- Токі во ганарысты. З голай фігай не да носа,

— нацягваючы тужэй спадніцу на свае ружаватыя калені, крычала ўсё найбольш бялявая з чырвоным, ужо аблупленым на першым вясновым сонцы, носам.

Другая, што сядзела, крышку адкінуўшыся назад і абапіраючыся на рукі, як звыкла сядзяць, увярэдзіўшы на жніве сярэдзіну, усе вясковыя кабеты, болей падтаквала.

Міця ўгадаў у ёй тую прыгожую з дробным са-
рамяжлівым тварком лезнявіцкую Анцю, за якую біліся, калі лезнявічаўны прыходзілі ў Верасава на вечарынку, іхнія старэйшыя хлопцы. Стаіўшыся ў кутку, з-за чужых плячэй падглядваў на яе і сам, покуль аднаго разу не астудзіў Літавар: «Чаго тут, бяры ды падводзь дадому. Не глядзі, што яна тут, як цялятка, а ўпоцемку, нябось! Столькі хлопцаў перавярнулася...»

Міцю тады разабрала злосць на Літавара і за гэ-
тае падвучванне і за ўсё брыдкае, што ён намаўляе на дзяўчыну, але нешта тое чыстае, перадуманае сам-насам, што нечакана затлелася на сподзе Міцевай душы, раптоўна счахла. Цяпер Міця зноў учуў той нейкі даўні прытоены сорам.

— О, каб вы да работы былі такія дападныя, як да хлопцаў, — прысароміў языкатых дзяўчат май-стар.

— Работа, кажуць, не воўк — не ўцячэ, а хлопец вунь як прыспешыў, толькі пяты мільгаюць.

Міця трохі знійкавеў ад гэтых лішніх жартаў. Адышоўшыся, чуў, як там яшчэ праманваліся з майстрам дзяўчаты, покуль іхні голас і смех не заглушыў дзяркаты, ненажэрны крык гракоў, што, пабліскваючы на сонцы ружаватымі крыллямі, пераплывалі шашу, спускаючыся на белаваты ад сушніку і ніколі, мусіць, не араны перад мястэчкам аблог.

Гэты разамрэлы ад першага вясновага сонца, хрыпаты грачыны гвалт стаяў і над Дварчанамі,

калі Міця, мінуўшы пераезд, завярнуў да сіняватага дамка аптэкі, што адсунуўся ад вуліцы ў глыб двара пад кучарава-ружаватыя хвойкі. Там у чорных гнёздах трашчалі сухім порсткім галлём, валтузіліся і хрыплі ад крыку гракі.

Міця ўвайшоў у аптэку, і цяжкія філянговыя дзверы на тую спружыне прыглушылі іхні растрывожаны гвалт. Тут душылася халаднаватая, перамешаная з пахам лякарства ціш. У густой вашчыне нішаў стаялі мутна-жаўтаватыя, падпаясаныя белымі паперачкамі слоікі.

За шклянюю перагародкаю бліснула круглая і голая, як падцярэблены качан, галава і ў акенца ўсунуўся тоўсты, аплецены ліловымі жылкамі нос.

— Соскі-москі?..

Міця маўчаў, не разабраўшыся спярша, што да чаго гаворыць аптэкар. Але ліловы тоўсты нос ужо недзе нагнуўся да прылаўка. Там зашалапацела, як прусакі за печчу, тонкая паперка і ў аконцы паказаўся чатырохкантовы пакуначак.

— Мне парашкі ад жывата, — збянтэжыўся Міця.

— Гм, ад жывата, — чмыхнуў у тоўсты ліловы нос аптэкар. — А соскі-москі не?

Міця ўчуў, што гарачыня апякае шчокі.

— Гм, ён хоча ад жывата, — аптэкар кругнуўся на табурэціку, пацягнуў да сябе шуфлядку, кароткімі пальцамі перабраў карычневыя пачачкі парашкоў, кінуў некалькі штук у акенца.

Міця, яшчэ ўсё чуючы задушліваю гарачыню сораму, скоранька вышмыгнуў з аптэкі, зноў на разамрэлы граковы гвалт. Каля плота драмаў, апусціўшы голаў з белаі лысінай на храпе, каштанавы конь, ды ў драбінах на жоўтай ячнай саломе, прыгрэўшыся на сонцы і прыкрыўшы кепкаю нос, хроп фурман.

Міця ўсміхнуўся, пазайздросціўшы здароваму чалавечаму сну, і ўжо вясёлы сам завярнуў у ву-

зенькі, што шыўся між казіных ды свінячых хлевушкоў, завулак, выйшаў на Школьную вуліцу — меўся яшчэ зайсці да Царыка. Стрэўся з ім Міця летась у бібліятэцы, што была пры «Агніску каляёвым» — чыгуначным клубе. Міцю невядома чаму, але ўпадабаў той кантужаны на фронце паляк з выпетранаю, усохлаю рукою, што выдаваў кніжкі, прыхоўваючы для Міці найбольш цікавую.

«Бачу, шмат чытаеш. Гэта добра. Мо і пішаш што?» — спытаў аднаго разу, сагнуўшыся і трымаючыся за гэтую, мусіць, балючую, скалечаную руку, калі ў вузенькім пакойчыку, з адною шафаю і двума столкамі, больш нікога не было.

Міця тады не прызнаўся. Але бібліятэкар, мусіць, западозрыў і здагадаўся сам: «Пэўна, вершы складаеш, бо вунь усе ксёнжкі паэзіі ў мяне перачытаў». Потым бліснуў сінімі вачмі, зарадаваўшыся, што ўспомніў пра Царыка, і ўжо сказаў: «Я не вельмі кампетэнтны, а вось аднаго чалавека маю на прымеце. Пагавары, ён табе паможа...»

І неяк на згоне зімы Міця ўбачыў у бібліятэцы чорнага з гарбаватым носам і вузенькімі пільнымі вочкамі мужчыну. На злінялы цыгейкавы каўнер зношанага паліто ў яго спадалі доўгія, закручаныя кудзеркамі каля вушэй чорна-сіняватыя валасы. Каля стала сядзеў, паглядаючы асалавелымі вачмі на свайго гаспадара, жоўты сабака.

Міця, перакапаўшы ўсё ў шафе, выбраў некалькі свежых часопісаў, палажыў бібліятэкару на стол, і той здароваю леваю рукою, неяк нязвыкла герзаючы літары, запісаў іх у шырокую канторскую кнігу і тады, здаецца, схмянуўся, падняў свой няголены твар — на ім калючай халоднай намаразю заблішчала сівая шчаціна.

— Пане Царык, — ён гукнуў да таго чорнага, падобнага да цыгана чалавека, што сагнуўся над падшыўкаю газет у кардоннай тоўстай вокладцы. — Помніце, я казаў вам пра здольнага хлопца.

— Чаму ж, помню, — Царык адарваў свой гарбаты нос ад разгорнутае тоўстае падшыўкі, глянуў спадылба спярша на бібліятэкара, потым на Міцю.

— Ды во ён сам.

— Няўжо? — зарыпеўшы крэслам, ён падняўся з-за стала, зрабіўшыся раптам высокім і няскладным, і падаў Міцю вялікую і цвёрдую, як у каваля, руку. — Лаўрын Царык.

Выйшаўшы разам з Міцём на кіслы заплеснелы ад расталага снегу двор, спытаў, нібы падцвердзіўшы тое, што сказаў паляк бібліятэкар:

— Складаеш, значыць? Ці хоць па-беларуску?

Міця, чырванеючы, прызнаўся.

Царык моўчкі дайшоў да нізенькага ў калена плота, на якім падымалася высокая брама, пагладзіў па калматай грыве свайго жоўтага з заплаканымі вачмі сабаку і загаварыў зноў:

— Так прыйшоў бы калі да мяне. Прачытаем, што ты там напісаў. І з кніжак я тое-сёе маю. Дастаеўскага чытаў? Нябось не.

Міцю брала дзіва, што гэты высокі, няскладны мужчына ў зношаным ватовым паліто і сцёртай да рубцоў кепцы, з-пад якое распэтланаю страхою лезлі доўгія валасы, живе таксама нейкаю таямніцаю, піша вершы, чытае невядомыя разумныя кніжкі, і ты бачыў яго тут, у Дварчанах, з гэтым жоўтым і вялікім сабакам, але ніколі не спадзяваўся, што нехта яшчэ ведае і разумее той свет, які ты высніў і выдумаў сам.

Развітваючыся і падаючы сваю цвёрдую руку, Царык зноў сказаў:

— Дабяры час і прыходзь. Я живу на Падлеснай за школаю. Хата з двума ганкамі. Мо бачыў? Гэты ваўкарэз там сядзіць. Але добрых людзей ён не чапае. Во разумны сабака, — і Цырык зноў паклаў сваю вялікую руку на вузкую сабачую галаву з натапыранымі вушамі.

Цяпер на Міцю дыхнуў раптоўны скразняк спо-

лаху, што скажа яму Царык, але брала цікавасць пагаварыць з гэтым чалавекам. Нешта неразгаданае і патайнае цягнула да яго Міцю.

Пераступваючы вузлаватыя абабітыя карэнні, што доўгімі вужамі выплеліся з-пад хвоек на сцезку, Міця перайшоў у сіняваты, перамешаны з дымам цянёк. Ад сулінай пякарні, як і некалі, пахла свежым цёплым хлебам. Чубаты гусак, адлучыўшыся ад гусінае чарады і выцягваючы шыю, кінуўся Міцю напярэймы, зашыпеў ад злосці. У зацішку старых шурпатых хвоек хаваліся пабеленыя хаткі, раскрыўшы аканіцы, адбівалі ў няроўным шкле балонак сіняе неба.

На другі бок вуліцы цынкаваю страхою выбліснуў жоўты ашалёваны дамок. І Міцю зноў абліў той даўні радасны страх, што абліваў заўсёды, калі ён ішоў міма гэтага дагледжанага, ганарыстага дамка ў школу. Некалі тут жыла Чэся Доўнар. Між акон у прасценках віўся дзікі, яшчэ не ачунялы вінаград. Сіняваты дым гардзіны таемна хаваў ад Міцевых вачэй чужое невядомае жыццё, чырвонаю кветкаю на падаконніку красаваў зубаты ліст бальсану. Нечы ўжо чужы — тады яго не было. Міця нат не згледзеў, як прыпыніўся напроці невысокае, збітае з штакетаў брамкі. На плот навальваўся высокі, што не аджыў яшчэ, разложысты куст язіну.

Нечым шчымлівым і мілым да слёз дыхнула ад косых дашчаных сходаў, ад гэтага ясна-жоўтага дамка, абвітага дзікім вінаградам.

Пякучая гарачыня сцяла Міцева сэрца, што зараз рыпнуць дзверы і на ганак выбежыць яна, Чэся. Але нейкая цяжкая, нямая глухата трымала іх. Толькі за мігатлівым частаколам нехта забухаў глыбокім пракураным кашлем. І Міця паволі, ледзьве адрываючы ад зямлі ногі, рушыў ад чужога хаты.

Над доўгім будынкам школы, што стаяў у прага-

ле лесу, раптоўна, як спуджанае вараннё, падняўся тонкі галосны крык дзяцей. Нік у сінім вясновым небе. Пачыналася, мусіць, перамена.

Задзіраючы голаў і бліскаючы шкельцамі акулераў, адтуль спяшаў цыбаты, у спартовым, з трыма кішэнькамі, пінжаку і караткаватых, зашпіленых ніжай калена брыджах настаўнік спеваў Ганкевіч. Тонкія доўгія лыткі яго абцягвалі карычневыя ў шырокую клетку гольфы. Ён махаў чорным абшморганым футлярам. У ім, як і некалі, мусіць, ляжала жоўценькая лакараваная скрыпка, з якою Ганкевіч прыходзіў на ўрокі спеваў.

Міця, зняўшы кепку, даў яму «дзень добры». Ганкевіч падняў голаў, зноў бліснуўшы сухім шклом тонкіх у падзалочанай аправе акулераў, пазіраючы праз іх чырвонымі блізарукімі вачмі на Міцю.

— Чы то не етэсь Корсак? — спытаў так, пэўна, на ўсялякі выпадак.

— Ага, Корсак.

— Хіба ты не вучышся дзе далей?

— Не, — уздыхнуў Міця, чуючы за сябе сорам перад Ганкевічам.

— Так-так. Чловек — то банка на водзе. Але шкода, ты быў здольны, — Ганкевіч пачаў мяшаць беларускія і польскія словы.

Ганкевіча ды яшчэ нездароўчага, высушанага сухотамі матэматыка Шкудлярыка ў школе любілі ўсе, баючыся найбольш маленькага з чорнымі падголенымі вусікамі географа Жэпку ды тоўстага, з адвіслым падбароддзем, кіраўніка школы Табеша.

З'яд Жэпка, расказваючы новы урок і дрыгаючы пад сталом худым вострым каленам, спадылба зіркаў на клае касававым вокам і, счуўшы, як кот, мышыную валтузню на астатняй лаўцы, спадцішка хватаў на стале крэйду і, прыскаліўшы гэтае злое вока, шпурляў яе з усяе моцы туды ў куток. Шпурляў цэлка — пасля гэтага Рысек Пясэцкі

або Костак Камашыла хадзілі з сінявата-жаўтлявым пятняком на лобе. «Я ці покажа цацку з дзюркон», — чмыхаў ён у свае падголеныя вусікі і паўтараў для «лайдакув», што «Польска ма 33 міліоны мешканцў» і што паверхня яе «выносі 388 тысёнцы кілуметрув квадратовых». Ганкевіч быў іншы — ціхі і ўжо занадта спагадлівы да таго кутка ў класе, дзе заўсёды драмала, разявіўшы рот, дурнаватая Бася і кручаны, непаслухмяны Рысек рабіў з паперы даўтахвостыя, як перапёлка, аэрапланікі, пускаючы праз адчынены люфцік на двор.

Ганкевіч толькі круціў галавою, даставаў з кішэні хустачку і выціраў свае спацелыя акуллары, сам сабе пасміхваючыся: «О, пшэцеш, человек — то банка на водзе». На носе ў яго чырванела выціснутая дужкаю акуллараў ямка. Зашчаміўшы між каленяў футляр, ён і цяпер выняў з кішэні хустачку, зняў за адно вушка пазалочаныя акуллары і, жмурачы свае набрынялыя чырвоныя векі, сказаў тое даўнейшае:

— Человек — то банка на водзе. Невядома, што і як павернецца. Чуў, што кажа Гітлер?

— Не, — здзівіўся Міця.

— Купі свежыя газеты, — Ганкевіч двума пальцамі падсунуў вышай на нос лёгкія падзалочаныя акуллары. — Няўжо ўсё скончыцца чацвёртым разборам Польшчы? Гітлер ужо гаворыць, што Гданьск — горад нямецкіх і хоча да немцаў. Will zu Deutshland. Во што робіцца...

Ён пастаяў, угнуўшы голаў, падзеўб носікам туфля ў землю і цішком пасунуўся каля плота, сутулячыся і памахваючы чорным абшарканым футлярам.

Каля школы аціхаў крык дзяцей, там захлёбваўся медзяны званок, — выйшаўшы на ганак, званіў, мусіць, той самы пануры губаты стораж Антак.

Мінуўшы ўжо аціхлую школу, Міця падышоў да

доўгае з пачарнелаю драніцаю хаты. Нізенькі прычоллак ганка падпіралі два гнілаватыя слупкі. Каля дзвярэй на выплеценым з саломы, стаптаным кружку, скруціўшыся і паклаўшы на лапы голаў, драмаў жоўты сабака. Міцю здалася, што нейкая таемнасць ішла ад гэтае старога спаранелае хаты з чырвонымі аканіцамі, ад перакошанага ганка з вострай, як завязаная ражком хустка, стрэшкаю прычолка.

Пазіраючы на сухое акно, што адлівала ружавата-ліловым шклом, падышоў да ганка, прыпыніўся, не ведаючы, як абысці сабаку, што ляжаў, выцягнуўшы лапы і ўткнуўшыся мызаю ў цёплую дошку падлогі. А той, як счуўшы, што Міця яго пабойваецца, выгнуў спіну, ляніва падняўся і, забразгаўшы кіпцюрамі па дошках, спусціўся з ганка.

Міця адчыніў філянговыя з аблушчанай фарбай дзверы. У нос дыхнула сапрэлаю духатою чужога хаты. Высокая кабета ў цыратовым на выпуклым жываце фартусе ўспляснула рукамі:

— Вой, і сабака вас пусціў? Каб хоць аказаўся...

— Гэта, мусіць, да мяне, — недзе за дашчанаю перагародкаю зарыпела сухая падлога і адтуль азваўся Царык. — Валет знае, нябось, каго пускаць, каго не.

— Парася можна было б выкарміць, а ты яго даглядаеш, гэтую старую падлу. Ён, мусіць, ужо нічога не бачыць, — крыкнула туды, за дашчаную перагародку, высокая і нязграбная, як дэба, гаспадыня.

У жоўтай, з адшпіленым каўняром кашулі адтуль высунуўся сам гаспадар і, нібы не чуючы жонкі, маргнуў Міцю блішчатым, як пасля сну, вокам:

— Заходзь, браце, не саромейся.

Па мякенькім ходніку, што звычайна выплятаюць з розных абрэзкаў местачковыя краўчыхі, з цемнаватай вузкай кухні Міця ўвайшоў у ясны,

заліты сонцам пакойчык.

Пры сцяне, дзе вісеў доўгі кавалачак палатна з вышытым буслом, стаяла ружаватая аলেখавая калода. На ёй значыўся пляскаты нос і выпуклыя вочы — гаспадар, пэўна, выразаў з яе чалавечую голаў.

— Во, садзіся на майго красналюдка, — паказаў Царык на аলেখавую калоду і, прымасціўшыся на тапчан, падняў раскрытую, перавернутую вокладкамі ўверх тоўстую кніжку. — Дастаеўскага чытаю... «Маладзік». Повесць, браце, аж дух займае. Во дзе чалавек умеў пісаць. Але што гаварыць — Расія. А мы што? Мы нават не ведаем, хто мы. Крэмнаем вершыкі. А каму і дзеля каго? Хто чытацьме? Стаіш, як над абрываю, а з-пад ног у цябе пясок сыплецца. Во тут мне адзін вучыцель, беларус, недзе з-пад Зэльвы, разгаварыўшыся, кажа: «Я па-беларуску не чытаю...» Ты чуеш, гонар мае, што ён свайго выракся.

Царык хітравата зіркнуў на Міцю і махнуў галавою, рассыпаючы на вушы свае доўгія валасы:

— Ну пакажы сваё.

Гарачым накіпам у Міцевай душы падвядлася нейкая раптоўная злосць на Царыка, ён ужо нехаця выцягнуў з кішэні сшытак.

Царык закурыў, пыхкаючы праз скрыўлены рот дымам і прыжмурваючы адно вока, доўга чытаў. Потым спадылба зіркнуў на Міцю:

— А гэта тваё? Ты сам склаў?

— Сам, — паціснуў плячмі Міця.

— Тады скажу — будзе з цябе толк. Вучыцца толькі трэба, во што табе не далягае.

Ён дацягнуўся рукою да плеченае этажэркі, выняў адтуль тонкую кніжку: на жаўтлявай папяровай вокладцы востры серп перахапіў жменю жыта з буйнымі цяжкімі каласамі. Вышай над гэтым сярпом, як раз'еханы плот, расцягнуліся чорныя літары: «Калосьсе».

— На, пачытаеш. Знойдзеш тут і мяне, грэшнага. Потым дам Дастаеўскага. Без яго, як без бібліі, душу чалавечую не ведацьмеш.

Царык, зірнуўшы на Міцю сваімі блішчастымі вочкамі, чмыхнуў у наздраваты нос: — Ты, во, глядзіш на мяне і думаеш, пэўна, — гадкі чалавек, усё страшыць. А я табе, браце мой, скажу — чалавек без страху не жыцьме. Дасі веры ці не, але страх ратуе чалавека. Не адвага, а страх. Во, паслухай. Адна дварчанская маладзіца зімою пад лёд правалілася. Знаць баба: лёд яшчэ не акрэп, а ёй заманулася рэчку перайсці. І што думаеш — правалілася. Начыста змаглася, а вылезці не можа. І ўтапілася б, пэўня. Але якраз пад руку ўспомніла, што ўдома дзіця грудное асталося. Ад страху — на каго ж яна дзіця пакідае — у бабы ўжо і сілы знайшліся. І што ты думаў, браце мой, вылезла. З астатніх сіл, але вылезла. Сама ўжо потым здзівілася, што каб не гэты страх за дзіця, то і ўтапілася б. Страх уратаваў. А што думаеш. Я во гляджу — цяперашні чалавек нічагутка не баіцца.

Царык выцер далоняй мокрыя губы. Вочы яго раптам асалавелі, зрабіліся соннымі, як у цяжарнай кабеты, глядзелі недзе далёка ў сябе.

Міця, сумеўшыся гэтае нечаканае гутаркі, з дзівам прыглядаўся да яго, душу, як стромы бераг вада, падмывала падазронасць, што Царык жыве адзін, у нейкім сваім дзікаватым свеце, нешта хоча спасцігнуць, разабрацца і, пэўна, даўно ва ўсім зняверыўся.

Царык, як счуўшы Міцевы думкі, цяжка ўздыхнуў, упёршыся рукамі ў калені, падняўся з рыпучага тапчана, узіраючыся праз сіняватае акно на двор, дзе раптам загаўкаў тоўстым голасам яго жоўты сабака, прызнаўся:

— Ну, нагаварыў я табе бочку арыштантаў, але ты не зважай — кожны хоча паспавядацца.

Выйшаўшы разам з Міцём на ганак і ўзіраючы-

ся на карычняваты, голы яшчэ вішаннік каля суседняе хаты, папрасіў Міцю:

— Раз ужо ведаеш, дзе мая хата, то не мінай, прыходзь. Бо няма тут з кім пагаварыць. Людзей кругом цябе шмат, а ты адзін, як палец. Хачу паслухаць маладзейшага. Я ўжо, браце, здаўся, а ў маладыя гады колькі думак перавярнулася. Цяпер гляджу — старасць надыходзіць, а свету не перайначыў. Прыйшлося жыць у такім, як ест. Ад гэтага адна гарката на душы.

І нібы схаянуўшыся, дзеля чаго сюды прыходзіў Міця, згроб за вушы абедзвюма рукамі свае доўгія, перасыпанья сівізнаю валасы, нібы сучыў яго:

— Вершы няхай паляжаць у мяне. Буду выпадкам у Вільні, то зайду ў рэдакцыю і замоўлю слова.

Даўкім тлумным клубком пераварочвалася ў Міцэвай галаве Царыкава гутарка. І Міцю раптам зрабілася шкода гэтага чорнага, як цыган, і няскладнага чалавека.

Царык яшчэ спусціўся з ганка, топчучы нагамі маладую порсткую траву, дайшоў да веснікаў, пагладжаючы па галаве жоўтага лянiвага сабаку, махнуў галавою, растрос на вушы доўгія валасы.

— Так не мінай, заходзь, раз ведаеш, дзе хата.

Чуючы спіною, што яму ўслед глядзіць Царык, Міця прыспешыў хаду. На папярочнай брукаванай вуліцы ляскатала фурманка — раструшчаным звонкім шклом на чужыя платы сыпаўся яе грукат, перабiваў Міцэвы думкі. Абмінаючы фурманку, высокі хлопец у сінім гімназіцкім фрэнчы і круглай фуражцы вёў пад руку дзяўчыну. Напроці сонца, выбiўшыся з-пад бярэціка, золатам свіціліся яе рыжаватыя валасы. Нешта адарвалася і абамлела ў Міцэвай душы. Яна — Чэся. Міця ўчуў, як падагнуліся, зрабіліся не сваімі ногі. Не ведаючы, куды дзецца з гэтага вузенькага ходніка, саступіў на брук. Чужы прыглушаны смех нібы працверазіў

яго. Міця падняў вочы. Дзяўчына была незнаёмая. Нейкі цяжкі камень скаціўся з Міцевых грудзей, але, яшчэ не аціхшы, з гарачкі калацілася сэрца. Азірнуўшыся, Міця доўга глядзеў на дзяўчыну — у душы нават затлелася радасць да яе, што яна падобная да Чэсі. І раптам завярнуў за імі, чуючы нейкую едкую рэўнасць да гімназіста. Яны скіравалі на Паштовую вуліцу, дайшоўшы да драцянай загарадзі, прыстукнулі жалезнымі з замочкам веснікамі і схаваліся за імі. Лёгкім смуткам у Міцева сэрца кальнуў гэты скрыгат жалезных веснікаў.

Міця, як знікавелы, спыніўся каля дашчанага, абклеенага плакатамі паштовага ганка. Яшчэ раз азірнуўся на прыгожы за драцяным сітцам загарадзі дом. Адтуль на вуліцу высунулася дзіцячая каляска. У ёй сядзеў хлопчык у чырвоным бярэціку.

Па дашчаных сходах Міця падняўся на ганак. У вузенькім калідорчыку з рыпучай і вытаптанай да сукоў падлогай пахла растопленым сургучом. За белымі, на дзве палавіны, дзвярмі крычала тэлефаністка: «Алё, алё!»

Пры століку, заляпаным густыш залацістым чарнілам, ездзела паўнаватая маладзіца, закідваючы з вачэй на чорны капялюшык вуальку, пісала нешта на тэлеграфным бланку.

Міця пастукаў у зачыненае аконца. З таго боку забразгала зашчапічка. На Міцю глядзелі з падпухлымі чырвонымі вейкамі сінія вочкі.

— Скажыце, у Верасава газет няма?

— Усю пошту яшчэ зранку забраў солтыс, — немалады, з глыбокімі залысінамі, паштовы работнік нагнуўся над паперамі, дзюбнуўшы ручкай у фарфоравую чарніліцу, зашоргаў залацістым рандом.

— А можа, пісьмо якое? — Міця дыхнуў на глыбокія залысіны. Пасярод іх тырчаў сіваваты чубок валасоў.

— Назвіска як? — валасатая рука перастала шоргаць па паперы.

— Корсак.

Мужчына не хочучы падняўся, схваўся недзе ў другім пакойчыку, прынёс адтуль тоўстую пачку пісем.

— Імя як? — спытаў, перабіраючы іх.

— Змітры.

— Перапрашаю, ёсць, — валасая рука кінула на шуфлядку акенца сіні канверт.

Міця пазнаў роўненькі прыгожы Чэсін почырк. Задыхаючыся ад радасці і чуючы, як дрыжаць рукі, адкрыў канверт. Нечым знаёмым, блізкім дыхнула ад складзенага ў чатыры столкі, вырванага з сшытка лістка. Перад вачыма замігацелі, як раптам нека растаўшы, радкі круглых роўных літар. Стаіўшыся, прачытаў гэты лісток. Пасля літар Р. З. была кароценькая прыпіска: «На вакацыі я хачу прыехаць у Дварчаны. Можа, убачымся. Ты хочаш, каб мы ўбачыліся? Напішы мне. Толькі шчыра-шчыра. Часлава».

Ад гэтых слоў, як ад сонца, што выбілася з-за хмары, выбліснула трапятлівая яснасць.

Чуючы, як перайначваецца і мякчэе ўвесь свет, Міця выйшаў на вуліцу. Нібы не верачы сабе, выняў з кішэні пісьмо, прачытаў яшчэ раз. І ад гэтых слоў Міця зноў учуў нейкую невядомую дабрату да ўсяго — да гэтага шырокае пясчанае вуліцы, да гэтых старых, уеханых у зямлю яўрэйскіх хатак, што мільгалі за плотам, да людзей, што ішлі вуліцаю, — да ўсяго, што было і рабілася кругом яго.

Нешта новае, нязвыклае, ён нават не ведаў сам, як назваць гэта, знайшлося ў яго душы да Чэсі.

Ад акуратненька згорнутага Чэсінага ліста, што ляжаў у кішэні, як ад нечага жывога, ішло нешта нязвыклае, нешта такое, што Міця адчуваў нават навобмацак.

Ён нават не змеціў, як мінуў Паштовую вуліцу і выйшаў на брукованы ружаваты пляц перад царквою. Агледзеўся, што стаіць ужо каля тоўстага,

нібы кубел, цэментовага слупа з ласкутамі разарванае ветрам афішы.

На другі бок пляца каля мураваных пабеленых яўрэйскіх крамаў чмыхаў сінім дымком і вуркатаў цёмна-зялёны аўтобусік з карычневымі наладаванымі на версе чамаданамі. За жалезныя прывараныя драбінцы, што падымаліся на дах аўтобусіка, чапляліся дварчанскія дзеці.

Там падняўся нейкі гвалт. Выскачыўшы з аўтобуса, крычала і падмахвала сабе рукамі тоўстая, на тонкіх выпетраных ножках яўрэйка.

З-пад крамаў туды скоранька спяшаліся вясковыя цікаўныя бабы. Кумяльга за імі бег няголены мужчына ў суконным каптане.

Міця спехам перайшоў забруджаны коньмі брукаваны пляц. Спыніўся каля сцішнае грамады вясковых кабет, што, прыціснуўшыся адна да адной, ціха саплі загарэлымі насамі.

Аўтобус, як цяжкі воз на калдобінах, пакалыхваўся і рыпеў ад нечае валтузні і тупату. Чырвоны дзябёлы мужчына ў чорнай фуражцы з белым арлом, мусіць, шафёр, некага выпіхаў з аўтобуса.

— Проша вэйсьць! Нацо мі такі пасажэры? Нацо?

П'яны з распэтланымі валасамі хлопец, упіраючыся растапыранымі рукамі, не хацеў вылазіць з аўтобуса. Чырванеючы ад натугі і злосці, шафёр турзануў яго спярша да сябе, а потым з усяе моцы, памогшы каленам, пхнуў уперад. П'яны хлопец вываліўся з аўтобуса, спаткнуўся, але не ўпаў, толькі прыкленчыў на адно калена. Услед за ім ужо задам і, мусіць, па добрай волі вываліўся Рысек Пясэцкі.

— Во ён, гэты бандыта! — растапырыўшы рукі і загароджваючы дарогу п'яным хлопцам, закрычала зноў старая яўрэйка.

— Цыц, пархатая! — скрыгнуў зубамі і зажмурыўся Рысек Пясэцкі.

— Дальбог, дзе тыя паліцыянты, — сказала

даўганосая з быстрымі вочкамі маладзіца і на выпадак чаго схавалася за Міцю. — Вунь як чалавека збілі.

За закурэлым акном аўтобусіка Міця ўбачыў акрываўленага з раскалмачанымі пэйсамі яўрэя. Ён абціраўся ярмолкай, размазваў па вусах і шырокай раскладзістай барадзе кроў.

— І спытай за што? — Старэнькая кабета падтрасала на плечы аб'еханую суконную хустку.

— За што?.. Вуньдзека, кажуць, мейсца не саступіў.

— Каб яны ўжо каменем селі, — заклала старэнькая кабета.

— У Польшчы мейсца толькі для полякув! — пахіснуўся і, страціўшы раўнавагу, неяк бокам паляцеў сюды на Міцю Рысек Пясэцкі. Цяў падкоўкаю чаравіка Міцю па назе.

Што было ўжо сілы, плячом і локцем, Міця пхнуў яго ў плечы. Растапыранымі рукамі Пясэцкі пляснуўся ў аўтобусік, пастаяў так, звесіўшы голаў, і раптам, нібы працверазеўшы, павярнуўся. Нейкаю сіняватай дурнатаю, як у раз'ятранага сабакі, заблішчалі яго вочы:

— А, то ты, хаме? Псякрэў, скурвісыну!..

Азірнуўшыся, Міця ўбачыў, як за плячыма ў яго пашырэў круг, — бабы палахліва адхлынулі ад аўтобусіка. Мацаючы нешта ў кішэні, да Міці краўся распэтланы хлопец у стракатай ясёнцы.

— Вой, уцякай! — Міцю за рукаво турзанула дзябёлая кабета, што трымала на руцэ кошык з жоўтаю нявысыпанаю сечкаю.

Нехаця Міця адступіўся.

— Яшчэ і ўпіраецца, чакае, покуль гэты недавярак абязвечыць, — кабета з лазовым кошыкам на сагнутаў руцэ зноў турзанула Міцю за рукаво.

Хлопец у стракатай ясёнцы ўжо адчыніў складаны ножык — доўгае лязо бліснула вострым пякучым холадам.

Міця адскочыўся ад аўтобусіка. Недзе на сподзе душы цяжкім каламутам асядала злосць і брыдкасць, і нібы ад азырватага холаду бралі дрыжыкі.

Хлопец, трымаючы руку над галавою, з гэтым раскрытым нажом памкнуўся сюды да Міці, але нечакана спыніўся, апусціў руку, недзе торкаючы расчынены ножык у кішэню.

— А во, паліцыянт, паліцыянт! — За спіною ў Міці крычалі бабы, нарабіўшы раптоўнага лопату.

Хлопец у стракатай ясэнцы нечакана шмыгнуў за аўтобусік. Крышку пахістваючыся, улукаткі за ім пабег тоўсты і няўкладны, як мядзведзь, Рысек Пясэцкі. У сутоку між белых яўрэйскіх крамаў заглух цяжкі тупат іхніх ног. Туды да жалезнае брамкі падскочыў шафёр, але ў сутокі не пабег.

Падтрасаючыся на бруку і дробненька пазвонваючы роварам, сюды да аўтобусіка пад'ехаў тоўсты мардаты Гура.

— Так-так, — не слухаючы яўрэйкі, што ўсё забягала яму наперад, Гура перакінуў цераз сядло кароткую ногу і спыніўся каля Міці: — Дзе які звон, там і ён, усюды Корсак.

— Не, што ві, — закрычала, паказваючы туды на крамы, тоўстая на тонкіх ножках яўрэйка, — бандзіта, вунь пабег!

— Ага, вунь яны! — енчылі ўжо, збіўшыся каля жалезнае брамкі і заглядваючы ў сутокі, вязковыя кабеты.

— А вой, уцякуць!

— Лавеця!

— Ашалець можна, чаго яны енчаць. Я і так іх ведаю, нашто лавіць, — Гура зняў сінюю фуражку з доўгім акаваным брылём, выцер хустачкаю спацелы, націснуты да чырвонага абручыка тугім акольшкам, шырокі лоб.

Да Гуры падбег задыханы шафёр.

Міця праціснуўся праз цесны гурт разамрэлых ад гарачыні баб і наўпасты, мінаючы вуліцы, каля

дашчаных прыбіральняў, сырых, яшчэ не падмеценых дрывотняў, раскопаных, злітых смярдзючаю жыжкаю гародаў і чорных голых садкоў выйшаў да шашы на чыгуначны пераезд, раптам апомніўшыся, што так і не купіў свежых газет. Саладжавы чадны дым, што курыўся недзе між рэек, густы пах нагрэтае мазуты, чыгуначнае станцыі перабіў тую невыносную вонь кіслых дрывотняў і загаджаных прыбіральняў.

У Міці адлягло, паспакойнела на душы. Ссахла горкая, як пячайка, злосць за тое здарэнне каля аўтобуса. Гарачыню і нервовасць студзіў лёгкі вецер, што дзьмуў з блізкага поля. Каля крайніх хатак з карычневымі абамшэлымі стрэхамі блішчалі гладкім галлём разложыстыя яблыні. Заляцеўшы на слупок нізкага плота, на ўсё горла спяваў рабы з жоўтаю шыяй певень. Недзе далей у мястэчку яму наперабой адклікаліся іншыя. Дзень браўся на полудзень. Рэдзенькаю смугою хмар зацягвалася неба.

У Міцевай душы зноў нейкім мяккім пташанём затрапяталася радасць. І, як нешта жывое, ён зноў учуў Чэсіна пісьмо. Задыхаючыся, выцягнуў яго з кішэні, разгарнуў шапаткі лісток: залацістай лускаю на літарах затрапяталася густое чарніла.

Міця прабег вачыма пісьмо, зноў убачыўшы Чэсін тварок, рыжавата-ясную пасму яе густых валасоў, што завівалася над стрэшкаю брыва.

Але твар раптам расплыўся, мяшаючыся з нечым чужым. Міця заплюшчыў вочы, і перад ім заварушылася, паплыла, пераліваючыся то чырвоным, то чорным полымем, цемната. Сонца суха пякло ў твар. Нага раптам саступіла з цвёрдае жвірыстае сцэжкі, і Міця, трацячы раўнавагу і губляючы з галавы шапку, збег у глыбокую, засыпаную збуцвелым леташнім лісцем канаву. Падымаючы шапку, учуў, што там, наперадзе, каля мастка зноў рагаталі рамонтніцы.

— Анцячка, глянь, дальбуг, хлопец упіўся! — абапёршыся грудзьмі на кароткае граблішча, знак рок моцна, каб, пэўна, учуў Міця, крычала тая самая бялявая дзеўка з аблупленным чырвоным носам.

Другая, хаваючы пад напушчаным ражком хусткі сарамяжлівыя вочы, ціха, няўзнак пасмехвалася.

Не залюбіўшы гэтага вясёлага смеху, на дзяўчат зноў гыркнуў насаты майстар у сінняй рагатыўцы:

— Вот ты скажы — парода: абы ўбачылі шапку на галаве, так і ў рогат. Вот ты скажы — бабская парода.

XXVIII

Недзе ў другім застаронку гумна трухлявую падваліну грыз пацук. Акурат у адну і тую ж пору — пад вечар, потым, перасціхшы, зноў — сярод ночы.

Скрып-скрып — як хто ногцём па канцы стала. Потым мацней — мусіць, упіўшыся вострымі зубамі і з хрустам ірвучы сухое дрэва.

Праз яго ўчарашнюю ноч Таквіля вокам не звяла.

Спярша, выкручваючы ў плячах ды локцях рукі і секучы, як крапівою-жыгучкаю ногі, заснуць не даваў боль, потым у сне стала крычаць нейкім страшным, здушаным, як з глыбокай ямы, крыкам нямая Бўка, пасля, разгуляўшыся, пачалі валтузіцца і тоненька папіскваць, як сініцы ў сырым яловым лесе, шалпацець саломаю мышы — блізенька, каля самае галавы. Здаецца, аж скакалі на падушку. Потым ужо, калі Таквіля пачала драмаць, неяк спадцішка і раптам узяўся грызці дзевяціну гэты ненажэрны пацук. Ён выбіў са сну.

Шкроб — як драчом. Змогшыся, сціхаў — адно было чуваць, як шапацела порсткая, гаркаватая ад лешанья саломы і пылу цёмната і глыбока сапла, бэрсаючы нагамі і скідаючы з сябе коўдру, нямая Еўка.

Сённяя зноў хрумстае падваліну, нібыта жуе ўкамянелы сухар, той самы пацук. Пад яго шкробат і хрумст старая Мондрыха зноў, як пацеркі на ружанцы, перабірае сваё жыццё. Успамінае родныя Ведравічы, адкуль яна асталася ў Верасава замужам, прыгадвае тыя маладыя леты, калі яшчэ была дзеўчынаю і калі рабілі Дварчанскую шашу: яна, ходзячы ў заробкі, падвозіла тачкаю пясок і выкладвала канаву дзярном, забіваючы ў яго малатком драўляныя калочкі. Якая там была работа — цалюткі дзень адны жарты ды смех. Усім дзяўчатам наравіўся высокі, кучаравы, у белай вышыванай кашульцы і падпяразаны чырвоным паяском брыгадзір Гарасімец. Шапачка ў яго чорная з лакіраваным брыльком і портачкі ўбраныя ў высокія ялавяны боты — тады і мода была харошая, не тое што цяпер.

І яна, дурная, ведама, семнаццаты гадоў ішоў, першая, як кажуць, галава на плячах, калі, сеўшы палуднаваць і дастаючы з сваіх палатняных торбачак хто што, а яна — бутэльку цёплага, ужо збрызглага малака з чэрствым хлебам, пачалі са смехам ды кепікамі запрашаць да сябе Гарасімца, што пачынаў чырванець, не ведаючы, куды дзецца, яна і пасмяялася тады — нібы ў ваду глядзела, што яе будзе. І быў!.. Тое цалюткае лета, покуль не кончылі рабіць шашу, нічога не помніла і не бачыла — адно яго, гэтага кучаравага, у вышыванай кашульцы Гарасімца. Што зацяжарала — утаіла нават ад мамы, адно збегала ў суседнюю вёску ды цётцы прызналася, просячы рады ды ратунку. Але ў вёску ўсё адно прыпаўзлі плёткі. Тутэйшыя кавалеры давалі ўжо ганьбу. У сваты прыехаў адсюль, з далёка-

га Верасава, Пабян Мондры — казаў, што спадабаў, убачыўшы ў Дварчанах на фэсце. Не перабірала — за яго і пайшла. І жылося б, як у людзей, каб не чужыя зводы. Помсцячы спачатку, толькі не гаварыў, хадзіў надзьмуўшыся, як сыч. А потым і біць пачаў, і што раз, то горай. Завінуўшыся раз на жніве, схاپіў за валасы, то прыцягнуў з поля аж у вёску. Дужы і заядлы быў. Праз гэтую бітву мо Еўка нямою радзілася. Ды прыйшла на яго кара — раптоўна занямог. Гады са два яшчэ мэнчыўся. Яна ж і не шкадавала, нават пры жывым бегаючы кожны раз перад змярканнем, як толькі на полудні выясніцца вялікая сіняватая зорка і заскрыпіць у шапаткім тросніку драч, за Ельнік — гразкае, з лёхамі ды багніскам балота, за якім ужо раслі старыя чорныя алешыны і пачынаўся сухенькі ў слізкай халаднаватай мураве грудок, — там яе чакаў Ракоў Сымон, тады яшчэ малады ды з твару харошы мужчына. Гэта цяпер згорбіўся, як сугнет, і белы зрабіўся, як лунь. Дзіва што — ёй семдзесят першы ці другі ідзе, што казаць... Мо на дзесяць ці дванаццаць год старэйшы быў!

Нават летась, калі яна, нажаўшы нанач каню асакі, вытаптанаю каля грудка сцежкаю варочалася дадому, запыніў яе — якраз прывёў сюды падпасаць, трымаючы на вяровачцы, сваю карову. Спярга пажаліўся, што саўсім недамагаць стаў: ногі апухаюць і хадзіць цяжка — а потым засмяўся, паказваючы чырвоныя дзясны, як малое дзіця, і пытае: «А ці ж помніш гэты грудок?» — «Пабойся бога, чалавек, што ты гаворыш?! — нават зазлавала яна. — Ці ж такія мы былі, і калі тое было, мо і не было...» А ён паківаў галавою і кажа, усё гледзячы на сваю кароўку, як тая жне языком муравую росную траву, чмыхаючы і ганяючы вушамі яшчэ надаедлівую заедзь: «Няўжо проўда, што маладыя мы былі? Вот і знаку нямашука, што алешыны тут раслі... Помніш?» — «Вот прыстаў!» — яна

падтрасла на плячах аб'еханую радзюжку і патэпала па слізкай сцежцы — даўнім холадам раса пякла ў босыя ногі. І гэтаксама збоку на полудні мігцела калючая зорка і скрыпеў раз за разам у сівенькім, завешаным туманом алешніку драч.

«І проўда ж, як даўно гэта было! І нібы ўчора!» Калі ўжо дзеці падняліся — Радзівон з Еўкаю — і калі яна прагнала ад сябе Сымона, раз ледзьве не пабіўшыся з яго Агатаю, — усё адно, ідучы дзе блізенька, зварочвала пад гэты грудок: спаміналася і чулася ўсё даўнейшае, маладое.

«Божа, як скоро мінула ўсё», — думала яна цяпер, лежачы ў настылым яшчэ, здаецца, ад зімовага холаду, цёмным і гаркаватым ад старога пылу гумне, і нейкі жаль браў да ўсяго, што мінулася, бо ўсё, што мінецца і пройдзе, здаецца чалавеку значным і светлым, зіхаціць у чалавечай памяці, як ясная радасць.

Ёй рабілася шкода тых старых чорных алешын, тае крынічкі, што сачылася з-пад грудка, і Таквіля не помніць, калі яна ўжо звялася — там пайшла расці маладая лаза. Як перайначыўся, змяніўся на вачах свет. Змяніліся і людзі ў Верасаве: паўміралі адныя і панарасталі, падняліся новыя. І яна ўжо думала, што яна лішняя і непатрэбная сярод гэтага новага свету, і чула нейкую віну, што жыве сярод гэтых новых людзей: бо ўсё мае сваю пору — усходзіць, расці і паміраць.

Калі яна, перабраўшы ўсё, думала пра смерць, ёй рабілася шкода не сябе — бо разам з ёю адыходзіў той свет, у якім яна жыла, які бачыла. Ёй шкода было Еўкі: з кім жа яна астанецца? Хто яе, калеку, дагледзіць? Будуць ездзіць на ёй, покуль яна будзе магчы, а потым?

Чым больш Таквіля думала пра Еўку, тым большая злосць паднімалася на Алесю, навальвалася, як цяжкі камень на грудзі.

Алесю яна не любіла даўно. Ды не толькі яе —

усіх Корсакаў, а найбольш Алесіну мацэру — нябожчыцу Караліну. Помсціла і ніяк дараваць не магла яшчэ, што разам з Сымонаваю Агатаю — тою няскладнаю і насатаю дэбаю, — перастрэўшы яе, Таквілю, у лесе, калі яна выбегла ў нядзельку, каб назбіраць дзецям хоць збаночак ягад, падняла нейкі ражон і, пад’юшчваючы Агату, усё крычала: «Агатачка, любка, вазьмі во ды запары яе, як гадзіну. Я яшчэ памагу». І Агата тады, збялеўшы, вытрашчыўшы вочы, усё адно як адышоўшы ад памяці, кінулася да Таквілі, наставіўшы гэты ражон. Пэўна, абязвечыла б, каб Таквіля не адскочылася ад яе. Каб не ўпала сама, наткнуўшыся на нейкі лапушысты, стракаты ад сівенькіх бубак ягаднік.

Узненавідзела Таквіля пасля таго не гэтак Сымонаву Агату, як Алесіну мацэру — Караліну. Не хацела, каб потым Радзівон і Алесю браў — баялася іхняга роду. Але рады не дала. А яна ж і праўда ўся ў мацэру ўдалася — з’яд і злыдзень. І хітрая. Падлашчылася і зямлю апісала на сябе. Праўду казала Ваўчкова Вольга: «Глядзі, цётка, каб чужою не асталася ў сваёй хаце». На яе й выйшла. Во, жыцьме, як на сваём, з гэтым прымаком. А іх б’е, з хаты выганяе — і не знайся. Учора гэтак у грудзі пхнула... Божа ты мой мілы! І колькі ж яна будзе бяліць тую хату? Другі ўжо дзянёк, як седзімо ў гумне. Холлад яшчэ ж, зямля добра не раскрылася...

Як каструбаватая нітка з кудзелі, цягнуліся і круціліся на быстры калаўротак памяці Таквіліны мыслі. Яна ўжо не чула, калі перасціх грызці сцяну той ненажэрны пацук, не згледзела, як у гумне стухла рэдзенькая яснасць, што сачылася праз шчылінкі ў дзвярах, растаў ружаваты і густы ад пылу слупок нізкага сонца, што прашыўся між дэравін у сцяне, падпальваў мігатлівай чырванню салому. У гумне ўжо шапацела порсткая цёмната. Асядала лёгкая і густая, як пыл, сцішанасць, зацярушвала вочы. Старая Мондрыха, ужо нічога не

бачачы, чула, як варочалася, побач пад коўдрай, на гаркаватай сточанай мышамі леташняй саломе і сапла, як кавальскі мех, нямая Еўка.

Мондрыха падсунулася бліжай, навобмацак знайшла Еўчын лоб, прыклала сваю руку — ён гарэў, як агнём. Нанач у нямой, мусіць, падняўся жар. Яна злавіла Мондрышыну руку, загуўшы, са злосцю адвяла ад сябе.

— Вой, — застагнала старая, — у цябе адкінулася хвароба. Можа, той самы тыф.

Нямая, нібы ўчуўшы, замармытала нешта. Сцішыўшыся і думаючы пра Еўчыну хваробу, старая паляжала і сказала ўслых зноў:

— Дойдзем мы тут абедзве. Ніякага ратунку...

Але ёй ніхто не адзваўся. Старая прыслухалася — каля застрэшка пырхаў, шукаючы, мусіць, нанач седала, порсткі верабей, упоцемку на вуліцы яснеў крык дзяцей, дзынкала пустое бляшанае вядро, блізячыся, тупалі нечыя шпаркія крокі.

«Можа, есці нясе?» — падумала старая, учуўшы раптам голад і ўспомніўшы, што ўдзень яна з'ела лыжку цвёрдага, як жвір, няўпаранага крупніку.

Крокі сціхлі, і адразу ж зарыпелі, пускаючы ў гумно скупую яснасць, шырокія дзверы.

Еўка, мусіць, учуўшы на сваіх вачах гэтае раптоўнае святло, падняла голаў, замармытала, сілячыся нешта сказаць.

— Хто ж там? — не бачачы адсюль, з торпа саломы, спытала старая.

З таку азваўся Імполь. Недзе там, на другой старане гумна, зашасталі граблі, дзеручы на трасянку грацкоўшча з аўсянаю саломай. Сюды, на Таквілю, панясло горкі пыл. Яна папярхнулася кашлем. Душачыся ад гэтага пылу і тое перасохлае, як даўні накіп на гаршку, злосці, сказала:

— У Еўкі вунь жар. Гарыць, як агнём. Хвароба адкінулася старая. Можа, ізноў той самы тыф. Кажух каб хоць прыняслі, бо дойдзе яна знач на гэ-

таком холадзе.

— Я скоро, толькі во скаціне ўкіну, — ён зашастаў граблямi, мусiць, збiваючы ў пласт i кiдаючы на разасланья рэзгіны салому.

— I галодныя мы цеперся!

— Прынясом, чаго вы раскрычаліся! — Недзе за вушак зачাপіўся лучок рэзгінаў, i на мяккай сцежцы глуха затупалі ногi, зашамацела сухая салома. Не зачыніўшы дзвярэй, Імполь выйшаў з гумна.

«Во, бачыш ты, i ў яго ўжо голас знайшоўся, — нешта цяжкае i тупое сціснула старую Мондрыху. — А то, бывала, маўчаў, як цiвун».

Грудзi абліў вялікі, што аж не мясціўся ў iх, боль: старая з жахам падумала, што яна дарма апісала на iх сваю зямлю, што яна чужая на сваёй вотчыне, — i чула, як на вочы накочваліся слёзы, востры камяк крыўды цiснуў горла. I нейкае горкае, цяжкае, як камень, прадчуванне душыла яе: што сваёю смерцю яна ўжо не памрэ.

Разрываючы поцемак, у гумне закалыхалася жоўтая яснасць агню, пабегла па тоўстай бэльцы да шарай, завешанай лапікамі павучыння страхi. Старая са сполахам падняла голаў. На таку стаяла Алесь — як нежывы, бялеў яе закрапаны мелям твар. Яна, паднімаючы адною рукою, чапляла на шула, дзе віселi цапы, чорны закурэлы ліхтар. У iм, пакалыхваючыся доўгаю пасмаю агоньчыку, гарэла жоўтая свечка.

«Мусiць, мая, свянцоная», — жахнулася старая, пазнаўшы сваю грамнічную свечку, якую яна запальвала кожны раз перад навальнаю хмарай. Летась сiвая градавая хмара, што сунулася з Прылуцкіх хутароў у вёску, разарвалася на клубкі, калi Таквіля запалiла грамнічную свечку i згаварыла пацеры. Тады ў Верасаве толькі пакрапаў дождж, а там, на хутарах, град, як цэпам, змалаціў усё збожжа i паабiваў на дрэвах кару.

— Во, накрывіцца вам прынясла, — махнуўшы ве-

трам, Алеся кінула сюды на торп новы, што пах яшчэ кіслымі аўчынамі, вялікі кажух.

«Нешта намысліла сабе, бо падабрэла», — падумала старая, падцягваючы да сябе гэты цяжкі і мяккі кажух і накрываючы ім Еўку.

— І лякарства во наварыла, што Ваўчок нараіў.

— А дзе ж ты яго ўзяла? — нібы не верачы, спытала старая, і ў мокрых яе вачах, адбіваючыся ад свечкі, заблішчаў трывожны агоньчык.

— Змітрык у дварчанскай аптэцы купіў, — у Алесі перасох і зрабіўся як не сваім голас. — Во, цэлы збанок.

Яна адкашлялася і падняла з току паліваны збанок, чуючы ўжо, як дрыжыць і млее ад нейкага страху рука.

Нямая, аблізваючы сухія, патрэсканыя ад жару губы, памкнулася да збанка.

— Во, толькі ж кубак забылася. Во галава! — Алеся нават засмяялася, рада, што знайшлася зачэпка, каб выскачыць з гумна, не абамлець тут ад гарачага нечаканага страху, што пачаў калаціць, нібы ў ліхаманцы.

«Божа, што я раблю! — выбегшы на двор, на лёгкую свежасць марозіку, што браўся нанач, падумала яна. — Нашто гэты грэх? Нашто?»

І раптам паспакайнела, зазваўшы на сябе: «Чаго ты, дурная? Чаго?» Наступіўшы на сучачку, убегла ў хату. Дух забівала цёплая прэсная сырасць. Пабеленая хата свяцілася нечым новым, выдавала прасторнаю і чужою.

Не абярнуўшыся на стук дзвярэй, за сталом сядзеў Імполь: вячэраў — сёрбаў з глінянай міскі кіслае малако.

«Усё праз цябе», — яна зірнула са злосцю на яго — шукала апраўдання таму, што робіць, схапіла кубак і заспяшалася да гумна.

Спакойна, ужо нават з нейкаю звар'яцелаю радасцю дастала з кішэні тыя парашкі, што надоечы

Міця купіў у дварчанскай аптэцы, падала старой і наліла ў кубак цёплага, напаранага ў печы чэмеру — ён пах трохі гразёю і аерам.

— Ці будзе якая карысць з гэтых лекаў? — старая нібы нехаця злізвала языком з тлустае паперкі жаўтаваты, як парахня, парашок.

— Скарэй во, ды есці прынясу, — Алеся ў нейкай звар’яцелае злосці падагнала яе.

Абхапіўшы абедзюма рукамі, старая доўга трымала кубак, нібы разважаючы — піць ці не, не дапіла, закашляўшыся, як ад гарэлкі, і плюючыся.

«Можа, мала, можа, не возьме?» — падумала Алеся, ужо ў нейкай гарачцы наліваючы яшчэ кубак — нямой.

Еўка, аблізаўшы перасмяглыя губы і адкінуўшы парашок, высушыла конаўку, нават не скрывілася, толькі нейкімі вінаватымі, неразумнымі, як у малога кацяняці, вачмі паглядзела на Алеся.

— Нейкі палын, ці што? — старая ўсё плявалася, абцірала рукою рот. — Гарката, пячэ ўсё ўсярэдзіне як вытрываць.

Алесі здалася, што нават самой загарчыла ў рoце, і яна скоранька пасунулася назад па слізкай саломе, падаючы ў нейкую глыбокую, між саломая і пярылам, яму і разліваючы са збанка недапіты чэмер.

— Я борздзенька, я есці прынясу, — Алеся зноў пачынала, як ад холаду, калаціць, і зноў млелі, не слухаліся рукі, калі яна здымала з шула той чорны бляшаны ліхтар з апльўшаю грамнічнаю свечкаю.

«Што я нарабіла, што? Ці не здурэла я?..» — яна ўжо, не помнячыся, зачыняла з гэтага боку гумно. І схямянулася, што зачыняе на драўляную загваздку. «Пута трэба, жалезнае конскае пута, каб не вылезлі», — раптам падумала яна.

Адчыніўшы ў ліхтары шклянныя дзверцы, фукнула на свечку, падбегам кінулася ў хлеў, пашастала рукою каля вушака па шорсткіх дзеравінах, але на

гаку абмацала, скарэй нават учула, як пахне дзёгцем хамут.

Успомніўшы, што каля падрубны бачыла надочы нейкі валяшчы шворан, выскачыла з хлява, упоцёмку заграбла рукамі па халоднай зямлі, нечакана ўкалоўшы палец аб іржавы калючы дрот. Пацягнула яго да сябе. Ад сцяны, зарыпеўшы, адкацілася вялікая скручаная котка. Напальваючы да гарачыні, яна пачала адломваць кавалак дроту, раптам успомніўшы, што ў сеньях павінна вісець тое жалезнае конскае пуга. Надочы ж, здаецца, сама бачыла.

Яно і праўда вісела ў сеньях на пустым цвіку каля жалезнага ключа: рукі спачатку абмацалі халодны тоўсты ланцуг, а потым трубку замка.

Бразгаючы цяжкім жалезным пугам, прыпусцілася назад да гумна, спатыкнулася, учуўшы ўжо здушаны крык старой Мондрыхі:

— Ах, божа, жывот рэжа, жывот! Не вытрываць!

Нечаканая радасць апаліла Алесю, што чэмер ужо разбірае старую.

Не адзываючыся на гэты крык, начапіла на тоўсты жалезны прабой конскае пуга, нават яшчэ патурзала, ці добра замкнула, і памаленьку адышлася ад гумна. Чула, як у грудзях растае, абліваецца холадам сэрца, як вянуць і падкошваюцца ногі. І, нібы ступіўшы ў калдобіну, спатыкнулася зноў: з гумна ішоў страшны, надрыўны голас — як з глыбокае картаплянае ямы, ужо крычала нямая Еўка.

«Праўду той знахар казаў — атрута», — усміхнуўшыся, Алеся абцерла з лоба халодны ліпкі, як смолка, пот.

Прыспешыла хаду, сцінаючыся ад трывогі: а можа, далёка чуваць гэты страшны крык, і абамлела ад новага страху — на ганку шарэла, зліваючыся з поцёмкам, злінялая Імпалева рубашка. Ён, мусіць, слухаў, што робіцца тут у гумне.

— І чаго цябе халера носіць? — вар’яцеючы ад

злосці і нечаканае здагадкі, што Імполь, мусіць, ведае ўсё, крыкнула яна.

Злінялая рубашка, зашамрэўшы на ганку, растала ў чорным, як вугаль, поцемку сяней.

Алеся, ужо як сама не свая, усунулася ў чорныя сені, незнарок, спатыкаючыся там, прыгрукнула дзвярмі.

У густой цемнаце надворка разбіўся іхні цяжкі ляскат. Двойчы аддаўся сухім водгаласам за гумном. Нейкую хвілю на дварэ душылася глухая цемната. Потым яе з гумна разарваў цяжкі здушаны крык — крычала старая Мондрыха, але, апроч Алесі, яе ніхто не чуў.

— А божачка мой, а людцэ мае, ратуйце! — Таквіля скацілася з пасцелі, папаўзла па слізкай шапаткой саломе і з'ехала ў яму. Задыхаючыся ад горкага саламянага пылу, пачала церабіцца назад.

«А божачка, атруты дала», — ад вострага нечаканага болю яе кінула спачатку ў гарачы, а потым у халодны пот.

Бэраючыся ў порсткай калючай саломе, яна папаўзла ўздоўж пярыла, нарэшце знайшла ў ім пройму і выбралася на сухі, прасторны ток.

Цьмяна, ледзьве знаць у дзвярах, свіціліся вострыя доўгія шчыліны. І яна папаўзла да іх, ткнуўшыся раптам галавою ў дошкі. Боль у жываце паднімаўся, пераварочваўся, як скрутак калючага дроту, але тут было лягчэй — са шчылін у дзвярах цягнула свежасцю. Разяўленым ротам яна глытнула гэтай густой сыравата-халоднай вільгаці. Хватаючы рукамі за неагабляваныя дошкі і заганяючы пад ногці стрэмкі, паднялася на калені, папхнула з усяе сілы дзверы, яны зарыпелі, падаўшыся трохі наперад, але не адчыніліся — іх моцна трымала на жалезным пуце клямка.

— Людцэ, ратуйце! — крыкнула яна, аб'язджаючы на гэтых дзвярах.

У жываце зноў, як хто ўсадзіў туды ражон, пера-

варочваў і рваў кішкі боль. Каб суняць яго, яна заскрыгатала зубамі і скоранька папаўзла па сухім халодным таку, знянацку выцяўшыся галавою аб кола сячкальні. Чуючы, як пякучаю гарачынёю наліваецца на лобе гуз, завярнула назад. Зноў знайшла ў пярыле пройму і зноў улезла ў тую глыбокую, між пярылам і тоўстым пластом саломы, задшушліваю яму. Нечакана абамлеўшы ад страху, чаго маўчыць і не аказваецца Еўка, яна што было моцы заскраблася па слізкім высокім торпе саломы, аб'язджаючы і падаючы назад у яму.

— Еўка, Еўка, ці чуеш ты? — крычала, забыўшыся, мусіць, што Еўка не чуе, і, заплюшчыўшы вочы і абдзіраючы саломую твар, пашылася зноў уздоўж пярыла, грабла рукамі гэтую слізкую калючую салому, покуль не далезла да самае сцяны. Падумаўшы, што там за сцяною, на дварэ, яе ратунак, абмацала рукамі настылыя каменні, пачала раптам драць іх, аб адзін, маленькі і востры, абразаючы рукі і ўжо не чуючы болю. Чула толькі той, што пераварочваўся калючым клубком дроту ў жываце, разыходзячыся гарачынёю па ўсім целе і апякаючы сэрца. Пад горла падступала нешта атрутнае, горкае, але не блажыла.

І Таквіля, каб заглушыць гэты пякучы з востраю рэззію боль, скоранька, як сабака, учуўшы ў норцы мыш, абедзвюма рукамі пачала выграбаць з-пад каменняў перамешаны з пацярухаю і мышыным памётам сухі сыпкі пясок. Едкі пыл лез у горла, сцінаў дух, але яна грабла, спадзеючыся, што вылезе яшчэ пад падрубку туды на двор, дзе знойдзе які ратунак і збавенне.

Змораная і ўжо задыханая ад бяссілля і болю, яна пашылася праточанаю нарою назад, каб паклікаць на помач Еўку — яны ўдзвюх выкашчаць пад каменнямі яму і вылезуць на двор, думала яна.

— Еўка, дзе ты, ці чуеш? — падняўшыся на аслабелыя ногі, закрычала Таквіля, ведаючы, што ня-

мая Еўка не чуе. І ўжо зняможаная заграбла слізкую салому, каб падняцца на торп, спаўзаючы назад у яму.

Выпіўшы той кубак чэмеру і здаволіўшы смагу, што пачала мучыць яе пад вечар, калі падняўся жар і загарэліся, сталі пячы, як перад агнём, шчокі, Еўка ўчула спярша, што ёй зрабілася лёгка. Ад гэтай лёгкасці закружылася ў галаве, паплыў, закалыхаўся на сцяне закураны ліхтар з жоўтаю васковаю свечкаю, расплыўся белы, заляпаны мелям Алесін твар, перайначыўся, завалокся рэдзенькім пылком свет. Яна ўчула, што ап’янела — бо гэтак заўсёды засцілаліся вочы і яна глядзела, як праз поцемак, калі маці давала пакаштаваць ёй гарэлкі.

Еўка пацерла іх кулаком, але не сагнала ліпучага поцемку — вочы, як запарушаныя пяском, пачалі рэзаць і слязіцца. Праз гэтыя пякучыя слёзы яна яшчэ ўбачыла, як скалыхнуўшы і пацягнуўшы за сабою яснасць, за дзвярыма схавалася Алеся, як недзе туды, топчучы порсткую салому, папаўзла маці. Яна не ведала, але здагадвалася, што ўчынілася нешта благое, бо яна выпіла не горкі палыновы ўвар, якім лячыла яе маці, калі раптам моцна забаліць, схопіўшы, живот, а нешта гадкае на смак. І смуроднае, як, бывае, у лесе смярдзіць той непраўдзівы, воўчы грыб, якога яна так ні разу і не бачыла.

Пад грудзі клубком падкочвалася едкая і ўдушлівая млоснасць. Шумела, наліваючыся болям, і кружылася галава. І раптам, пераварочваючы і турзаючы ўсё ўсярэдзіне, яе пачало рваць — горкім і атрутным, як ірвала малою, калі большыя пастухі, падмануўшы, накармілі яе макам. Толькі падросшы, Еўка здагадалася, што гэта быў не мак, а зубнік — тое кусцістае, з вострымі, нібы павыцінанымі, лісцікамі і белым смуродлівым цветам зелле, што расце за іхняю хатаю. Насенне яго і праўда падобна да маку, і каробачкі, як у мака, з зубкамі.

Маці, назбіраўшы сухіх каробчак, абкурвала хворыя зубы і, склаўшы, як у нябожчыка, на грудзях рукі, паказвала Еўцы, што гэтага маку есці няможна — памрэш.

А падмануў тады Еўку гэты гадкі, з жоўтымі, вялікімі, як у каня, зубамі Вайтовіч.

Знякавела і спалохалася яна Вайтовіча і цяпер, перад калядамі, калі ён прыйшоў у хату пісаць паперу, калі смяяўся, прытоптваючы свае рэдзенькія выкачаныя, як у малога дзіцяці, валасы, і ўсё касіў белаватымі, як у смажанага шчупака, вачмі на раздабрэную Алесю.

Еўка ведала, што зробіць ён нешта гадкае і брыдкае зноў, як хацеў зрабіць з ёю ў тое даўнейшае лета: яна тады, паварочаўшы ў Ельніку сена і чакаючы, покуль яно высахне, прылягла пад шапаткі, у белай каля лісцікаў сліне, лазовы куст і не счула, як задрамала, прачнуўшыся ўжо ад гарачыні і страху, што нехта яе душыць. І раптам убачыла гэтыя белаватыя шчупаковыя вочы, ужо, што было моцы, заенчыўшы і цярэбячыся з-пад яго. Пасля гэтага яна баялася і гадзілася Вайтовіча, як баялася і гадзілася вялікіх зялёных жаб. І куды ўжо ні адлучалася з дому, усё чула нейкі сцішны страх, што ён крадзеца, вывіжоўвае за ёю або, цікуючы, стаіць за кожным кустом, каб спадцішка схопіць яе ўполкі і кінуць на зямлю. І яна зноў убачыць яго дурнаватыя белыя вочы...

Цяпер яна ведала: усё благое зрабіў ён, Вайтовіч, з гэтаю сытаю, маладою братаваю, што ўчора выгнала іх з хаты, каб жыць з маладым, што прылашчыла да сябе, малацьбітом. Алесю яна неўзлюбіла даўно, яшчэ нават з тых першых дзён, калі Алеся асталася за Радзівонам замухам, а найбольш пасля яго смерці, убачыўшы, як на вяселлях ці вечарынках яна выскалялася перад маладымі хлопцамі, і Еўцы рабілася шкода Радзівона, як было шкода тое гарбаценькае кураня, якое забіла,

мога, год дваццаць назад, незнарок, у нейкай пунтовай злосці, выганяючы з расады ўрэдную, абутую ў лапцікі з ануч квактуху, попустама кінуўшы на яе палкаю і пацэліўшы ў кураня.

І Еўка тады ахапіў жаль, і нейкая невядомая дагэтуль злосць і брыдкасць паднялася на сябе, калі яна ўзяла ў руку гэтае шчупленькае, з аперанымі трохі крыльцамі кураня, убачыўшы, як у яго вяне ўжо дзюбаносая, з наміткаю шурпатага грабянца галоўка і зацягваецца сіняю плевачкаю, застывае чорнае вочка.

Вунь колькі мінула часу, а яна ўсё помніць белае гарбаценькае кураня, помніць нават той міг, калі яно счахла ў яе на руцэ, раптам дробненька задрыжаўшы і выпручваючы худзенькую калючую лапку.

У нейкім ужо страху, аж пачалі варушыцца валасы, падумала пра сябе — няўжо яна дойдзе і ссахне тут у гумне, як счахла тое гарбаценькае недалужнае кураня? Бо ўжо, як касою, пачынае рэзаць жывот, зацінае дух і, кідаючы ў пот, калоціць, б'е ад нейкага раптоўнага холаду. Гэты нечаканы, звар'яцелы страх падняў яе з пасцелі, гонячы туды, дзе ціха, як вада, пагойдвалася і варушылася порстка саломы. Там недзе была маці, там было не гэтак страшна.

Разводзячы адною рукою гэтую мігатлівую глухую цемнату, яна папаўзла на край торпа.

А тут у яме яшчэ ўсё граблася, не ведаючы, што там зрабілася з дачкою, і ніяк не магла залезці на высокі торп саломы старая Мондрыха.

— Еўка, ці чуеш, дзе ты, Еўка? — крычала яна, ведаючы, што нямая не чуе, і шморгаючы слізкую салому.

Рука яе раптам злавіла гарачую Еўчыну руку.

— Ё-ы-ы-ы, — загула нейкім страшным змардованым крыкам Еўка, зарадаваўшыся, што знайшла ў гэтай чорнай, як сажа, цемнаце маці, і

аб'ехала з торпа ў яму, набіраючы ў рот калючых асцюкоў і пылу.

Старая схапіла яе за плячо, пацягнула ў праточаную каля пярыла і задушліваю нору, туды да халоднае падруббы, дзе яна ўжо адна пачынала капаць яму, усё яшчэ спадзеючыся на нейкі ратунак.

Заплюшчыўшы вочы, каб не выпараць іх у гэтай удушлівай саламянай нары, і задыхаючыся ад сухое гаркаты, ад таго моцнага, як вытрываць, болю, што рэзаў у жываце, нямая паўзла за старою Мондрыхаю, не ведаючы, куды і дзеля чаго паўзе. Яна яшчэ чула, як на вочы з лоба набягаў гарачы едкі пот, ліпла і паролася салома, як казытаўся ў носе востры асцюк.

Старая, схапіўшы Еўчыну гарачую руку, раптам спынілася і пачала таўчы гэтую рукою недзе пад сцяну. Нямая абмацала халодныя каменні і неглыбокую, што пахла сухім пяском і мышыным памёткам, ямку. Дыхаючы гарачынёй у твар, маці нешта крычала і грабла рукамі тую неглыбокую ямку. І Еўка дагадалася, што яна хоча падкапацца пад падруббу, каб вылезці з цёмнага і глухога гумна, з гэтае ўдушлівае гаркаты туды на двор, дзе будзе чым дыхаць, дзе будуць людзі і будзе нейкі ратунак.

Перамагаючы нясцерпны, востры, як ад бітага шкла, боль, млеючы ад духаты, ад нейкае слабасці, што навалывалася на яе, Еўка пачала дзерці абедзвюма рукамі гэты сухі халаднаваты пясок. Ад яго падымаўся, забіваючы дух, горкі пыл, лез у нос, дзёр горла, скрыпеў жарствою на зубах. Але яна грэбла, чуючы, што поруч варушыць локцем маці, чуючы, што вочы залівае і есць пякучы, перамешаны з гразёю пот, што ўжо здзірае свае ногці і слабее ад цяжкае задушлівае гарачыні, што яе вядзе і хіліць набок — і яна ўткнулася лобам у гэты халодны і цвёрды ўжо глыбей пясок. І нічагутка ўжо не хацела — ні жыцця, ні таго надворка, ні людзей, а толькі вады.

Яе зноў разбірала і мучыла смага. Яна аблізвала сухія з накіпелай гаркатою і пяском губы, глытаючы горкую, як атрута, сліну.

Раптам ёй пад сэрца падкацілася нешта балючае, перахапіла горла і ў голаў хлынула густая і мяккая, як ціш лесу, гарачыня. Еўцы здалася, што яна ляжыць на мяккім сырм моху, у маладніку за рэчкаю, а на яе навальваецца гэты страшны з белаватымі вачмі і жоўтымі, вялікімі, як у каня, зубамі Вайтовіч. Яна паварушылася, каб скінучь яго, і з яе горла вырваўся глухі здушаны стогн.

— Еўка, Еўка, ці чуеш, Еўка? — яе за плячо тармасіла старая Мондрыха, жажнуўшыся ад халоднага страху, што Еўка ўжо нежывая.

Дзеручы сябе за валасы і ўжо не чуючы болю, закрычала зноў:

— Людцэ мае, ратуйце, людцэ! Яна памерла!

Але на яе крык баязліва азвалася і, скавычучы, пакацілася пад вуліцу перапалоханая сучачка.

Адсунуўшы ад ямы Еўку, старая пачала грабціся мацней.

Адыходзячы ад памяці, яна ўжо граблася не пад падруб, а тут, пад сабою, выкапаўшы да поўначы глыбокую, можа, у калена, яму. Яна яшчэ чула, як падвывала, счуўшы чалавечую смерць, сучачка, як свістала на пераездзе пад вёскаю калейка.

Сканала яна на світанні, калі на надворку каля гумна загаварылі людзі.

XXIX

На варту ў Верасаве выходзілі па дзве хаты за саб. Корсакам выпадала з Жыткамі, але на сённяшнюю ноч замест іх выйшаў Марцін Ваўчок, што надоечы вярнуўся з Баранавіч. З пецярых верасайскіх рэзервістаў далей павязлі толькі двух —

Броніка Літавара ды Івана Жытка, — старэйшых мужчын, каму бралася пад сорақ, пусцілі дахаты.

Расшпіліўшы драўляныя бірулькі ў шэрай, паточанай моллю бурцы, Марцін Ваўчок сядзеў у Корсакавай хаце, чакаючы, покуль павячэрае і збярэцца на варту Міця, расказваў Уласу Корсаку, што рэзервістаў, як ён чуў, меліся вязці недзе аж у Млаву, пад самую нямецкую граніцу.

Улас Корсак, прывязаўшы да бэлькі, мяў не выдубленую яшчэ аўчыну. Шморгаў дубовым круком па ёй, наступаючы нагою на вузкую пятлю вяроўкі.

— Эге, табе яшчэ пашэнціла, а то які смаркаты плютановы цвічыў бы: бегем марш, скурвысыну¹.

¹ Узводны муштраваў бы: бягом марш, курва.

Падвысіўшы над варштатам лямпу, ляпала лядаю Хрысця, датыкала губку, мусіць, не прыслухоўваючыся да мужчынскае гутаркі. Каля панажоў круціўся малады белы каток, хватаў за кончык вяроўкі. Яна ціхенька адкідала яго босаю нагою.

— Не кажы, дзядзька, павязло, — тупаў у падлогу крываватаю неакоранаю дубоваю палкаю, што перадавалася з хаты ў хату, каму трэба было ісці вартаваць, Марцін Ваўчок.

— А гэтых во двох, значыцца, не пусцілі, — Корсак вышмаргнуў з вяроўкі нагу і, палажыўшы на лаву крук, прысеў перадыхнуць.

— Маладзейшых не. Гэта ўжо нас, каму пад сорақ бярэцца.

— Значы, не агулам бяруць, — падсунуўся на лаве Корсак. — Але набяры войска, то панцаку на ўсіх не хваціць.

— Панцак і чорная кава мо знайшліся б, ды зброі, мусіць, няма. На штыкі ў цяперашняй вайне біцца не будзеш. Арапланы ды танкі патрэбныя, во што, — паківаў галавою і ўстаў з лавы Марцін Ваўчок.

Наспех павячэраўшы, каля дзвярэй ужо зашпільваў доўгі бацькаў кажух з чорным калма-

тым каўняром Міця Корсак.

На дварэ пацягвала лёгкім вясновым марозікам. Пры зямлі ляжала нізкая чарната, аж калола ад яе ў вочы. Напроці сіняватага густога неба прыплясканымі стаўбунамі стрэх цямнелі будынкі, разарванымі сеткамі шарэла галлё высокіх бярэзін.

Над вёскаю трапяталася шапаткая цішыня. З хаты рваўся глухі ляскат кроснаў, у акне пазвоньвала незакітованая шыба.

— Ды куды ж пойдзем? — задзіраючы голаў, Міця ўглядаўся, як на зорнай дарозе, што лягла наўскос вёскі, густым прыскам свяціліся зоркі.

— Во, знаеш што, — блугаючыся ў доўгай бурцы і патрупваючы палкаю, Ваўчок спусціўся з пакатага Корсакавага надворка, — вераб'я трэба злавіць.

— Нашто ён? — Міця ўслед за Ваўчком выйшаў на вуліцу.

— Гэ, каму-небудзь у хату пусцім.

— Вы, дзядзька, як маленькі, — засмяўся Міця, радуючыся сам гэтай дзіцячай забаўцы, якую прыдумаў Ваўчок. — Толькі ж батарэйкі няма.

— Нічога, знойдзем спосаб. Навобмацак, рукамі. У маім гуме пад страхою вунь колькі іх, — спатыкнуўся Ваўчок.

Вочы ўжо прывыклі да цемнаты, але павучынай яна бэрсалася пад нагамі. Здалёк каля высокае густаты бэзу бялелі каменні. Дайшоўшы да іх, Ваўчок звярнуў у свой надворак. З поцемку жоўтымі кропкамі блішчалі злыя сабачыя вочы. Чарнатою адбівалі вокны — у хаце ўжо спалі. Упоцемку каля будкі завінеў ланцугом і загыркаў, счуўшы чужога, Ваўчкоў сабака.

Ваўчок, падбегшы наперад, мусіць, перахапіў за нашыйнік сабаку:

— Рэкс, каму кажу, ціха!

Міця прайшоў глухі надворак: у канцы яго за нізкім хлявом аб'еханаю на адзін бок страхою выснулася гумно.

Ззаду па белаватай, падсушанай замаразкам сцежцы шоргаў нагамі Ваўчок. Дагнаўшы Міцю, задыхнуўся:

— Заходзь ад задняй сцяны, там іх, браце мой, пад кожнай крокваю. Адно ці дастанеш? Мо драбіны трэба было б узяць?

— Мусіць, трэба, — выцягнуўшы руку, Міця ледзьве даставаў да страхі.

— Пачакай, — Ваўчок падбегам кінуўся за вугол гумна і, засопшы, з мяккім грукатам выкаціў белаваты на пуды два ці тры, няроўны, як груша, камень.

Міця, стаўшы адною нагою на яго і абапіраючыся рукою аб сухаватую дзеравіну сцяны, падсадзіў руку пад крокву, дзе яна сыходзілася з латаю.

— Не, нічога няма.

— Вышай, на другой лаце глядзі, — прыглушаным сіпаватым голасам падказваў Ваўчок.

Міця падцягнуўся, чуючы, што млее на камені і дрыжыць нага, дастаў рукою да другога латы, чапіў пальцамі нешта цёплае і мяккае, не дагадваючыся, што гэта верабей, покуль той не зашалпацеў і не зафыркаў, вылецеўшы раптам з-пад застрэшка і гінучы ў поцемку ночы.

— Вот ты ўдалы! — Ваўчок раптам прыкленчыў пад другою крокваю, упёрся рукамі ў зямлю і, ужо стоячы рачком, крыкнуў здушаным голасам:

— На мяне станавіся, ці што...

Міця стаў на мяккую, як купешка, Ваўчкову спіну, абапёрся, каб не страціць раўнавагу, на сцяну, потым абедзвюма рукамі абхапіў над латаю круглую крокву. Мякенькім і жывым камячком у скурчаных жменях абедзвюх рук затрапятаўся, прагнуўшыся, верабей, але было ўжо позна.

— Ну што? — застагнаў Ваўчок.

— Ёсць адзін, — лёгенька сціскаючы ў жмені вераб'я, Міця скочыў з Ваўчка на храбусткі леташні

палын.

Падняўшыся з зямлі, Ваўчок шморгаў рукамі аб бурку, абціраў з далоняў пясок і чмыхаў ад смеху, мусіць, уяўляючы сабе, што будзе, як яны ўпусцяць у хату на агонь перапалоханага вераб'я.

З трапятлівай радасцю, як дзеці, ужо ішлі назад вуліцаю, узіраючыся ў сляпыя цёмныя вокны. Толькі ў Корсакавых мільгала жоўтая яснасць — нехта тушыў лямпу, хукнуўшы ў машынку: на які міг згасшы, з гарачага кнота зноў успыхваў пляскаты язычок агню, покуль зусім не патух.

У канцы вуліцы жоўтымі, як сабачыя вочы, кропкамі яшчэ блішчаў скупы агонь у маленькіх вокнах. За высокім плеценым частаколам хавалася нізенькая з крывым комінам Кумагэрава хата.

Ваўчок асцярожненька зняў з шула рэхву, адчыніў брамку, сцішваючы голас, здзівіўся:

— Бачыш, не спяць. І гэтак кожнае ночы. І што робяць, каб хто спытаў?..

Ваўчок, стаіўшыся, паслухаў і раптам, зашастаўшы доўгай буркай, дабег да сцяны, завярнуў брылём назад кепку і прыліп да ліштвы, папярхнуўся там смехам:

— Камедыя, брат, ідзі паглядзі.

Міця з другога боку падсунуўся да акна, налёг на высокую, засыпаную кастрыцай прызбу. Пад локцем трэснула трухлявая, закладзеная між калкоў жэрдка. Зашапацеўшы слізкаю, не зляжалаю кастрыцаю, аб'язджала высокая прызба.

— Ці-і-і, — задыхнуўся недзе ад злосці Ваўчок.

Але ў хаце не чулі. Там стаяў нейкі лямант. Быў чуваць густы голас старога кульгавага Кумагэра.

Міця зазірнуў праз ніжнюю, закладзеную лучынкамі шыбу ў хату. Там на мурку курэла доўгім пляскатым язычком агоньчыку шкляная з картаплянаю плешкаю газоўка. Падсунуўшыся на край печы, коса заглядвала ў глыбокую адтапыраную пройму сарочкі старшая Кумагэрава дачка, Яня, —

ганяла, мусіць, блохі.

У адным споднім на ложку сядзеў, натапырыўшы ад злосці падкручаныя вусы, нездароўчы і худы, як Езус, Кумагэраў Адам. Калыхаў кароткаю ўсохлаю нагою.

З прыпека на яснасьць газоўкі высунулася чорная, дзюбаносая, як у вароны, галава недапечанай Анэлі. Яна, мусіць, збіралася спаць у ачахлай ад духаты печы. З прыпека сыпаліся мянюшкі:

— Кел, кел, зазубель!

У Адама былі крывыя і шырокія, як у каня, пярэднія зубы.

Хаваючыся за сцяну і заціскаючы рукою рот, Міця душыўся ад смеху.

— Сціхні, дурніца, каму кажу! — крыкнуў раптам Кумагэр і зняў са здоровага калена каротшую калекую нагу.

— А во, бачыў, — з прыпека высунулася голая і гладкая Анэліна рука, выкруціла фігу: — На дулю, укусі!

— Ну й дзіва, ну й чуд! — соп за акном Ваўчок, рассоўваючы пабітую, закладзеную кавалкам шкла і замацаваную лучынкамі шыбу.

А ў хаце ўжо стаяў крык. З печы крычала Анэля. Ледзьве дастаючы каротшаю нагою да зямлі і прыдзержваючы слабкія ў паясніцы порткі, туды, да печы, даківаўся Адам, закруціўся каля памяшніка, выцягваючы адтуль гаршчэчнік.

Міця прыліп да шыбы, чакаючы, што будзе. Але ў гэты міг убачыў, як з рассунутае шчылінкі ў шыбе пырхнуў і панёсся туды, да газоўкі, выпушчаны з Ваўчковай рукі верабей. На печы немым крыкам заенчыла Кумагэрава Яня. У газоўцы палахліва закалыхаўся і стух агоньчык. Разам з цемнатою у хату ўвалілася цішыня.

Млеючы ад смеху, Міця аб'ехаў на шапаткую і сыпкую прызбу, учуў, што яна растае пад ім, падхапіўся, спатыкаючыся ў пляценькім, што ляжаў

пры самай зямлі, поцемку, кінуўся ў канец двара. За ім, перхаючы сухім дзяркатым кашлем і падбіваючы нагамі полы буркі, шахкаў Марцін Ваўчок.

Мінуўшы Кумагэравы хлевушкі і выблутаўшыся з калючага дроту каля абгароджаных, каб не ўварнулася скаціна, картапляных ямаў, мужчыны выйшлі на другую вуліцу.

Счуўшы глухі тупат ног, у Алесіным двары зацяўкала пільная сучачка. Ірвучы недзе ланцуг і пераціскаючы дашыйнікам горла, асіплым нізкім голасам азваўся сярод вёскі нейчы сабака.

— Ну, брат, і камедыя! — пакочваўся і не мог адысці ад рогату Марцін Ваўчок. І раптам аж прысеў, хапіўшыся рукамі за голаў: — А палка мая дзе?

— Мо на прызбе ў Кумагэраў ляжыць? — тут ужо не ўтрываў і Міця — яго рваў новы дурнаваты рогат.

— А што ты думаў, напэўна, там, — зноў прысеў і выпрастаўся Ваўчок.

— Во будзе, калі ўзаўтра да вас з гэтаю палкаю прыкульгае Адам.

— Як ён, але калі ўжо завінецца Анэля, то спуску не чакай... — затрапятаўся Ваўчок, азіраючыся ўсё на Кумагэраву хату, і раптам зашастаў буркай, падбегам пусціўся туды, на Кумагэраў надворак.

— Куды вы? Кумагэры яшчэ, пэўна, не спяць. Вераб'я нашага ловаць, — крыкнуў у шары поцемак Міця — там ужо расплывалася, гінула, як у вадзе, белаватая Ваўчкова бурка.

— Табе ўсё хаханькі ды смешачкі, а мне як? Во дак пажартавалі, ядры тваю качана! — зноў забедаваў, паслухаўшыся ды вярнуўшыся назад, Марцін Ваўчок.

Мужчыны перайшлі цвердаватую і няроўную, як вылушчаны ток, прыхопленую замаразкам пячаную вуліцу.

Каля Мондравага завешанага маладым

порсткім вішаннікам плота чуткі Ваўчок раптам прыпыніўся, насцярожыўся, як насцярожваецца сабака, счуўшы ў траве мыш, прыклаў руку да вуха, слухаў, што робіцца на Мондравым надворку. Але там адно залівалася ўпадная да брэху сучачка, аж недзе драла лапамі зямлю.

— Чаго? — Міця дагнаў гэтую белаватую ўпоцёмку Ваўчкову бурку.

— Нехта як стогне. Але ж за ёю не ўчнеш. Пайшла вон! — глуха прытупнуў нагою Ваўчок, страшачы ўпадную да брэху сучачку. Яна, цяўкнуўшы, клубком адкацілася недзе далей пад гумно.

Міця, задраўшы голаў, паўзіраўся ў мігатлівы прысмак, нічога не разабраў. Вушы толькі рэзаў тонкі брэх сучачкі, ды гарачым мурашнікам шапацела цішыня.

Без ніякае злосці ўпікнуў Ваўчка:

— Гэта вам ужо тарапкі ў вачах стаяць, як у спуджанага каня.

Ваўчок, не аказваючыся, шоргаў нагамі па чэрствай пясчанай сцежачцы, што белым паскам значылася каля чорнага, нахіленага на вуліцу плота.

Гэты сухі шоргат Ваўчковых ног раптам перабіў, як падалося Міцю, нечы глухі, нібы з картаплянае ямы, удушлівы крык. Нехта цераз сілу, як кануючы, стагнаў.

Ваўчок нават збіўся з хады, але ўжо не аказваўся. Маўчаў і Міця, усё азіраючыся туды, на высокі каўпак Мондравага гумна, покуль яно не заехала за чужыя хаты.

На Пытлевым надворку пляскала, дзюрэла, як ільючыся са страхі на падзеўбаня пад капяжом каменні, даджжавая вада.

— І не брыдка, ха-ха-ха! — пахіснуўся і прысеў ад рогату Ваўчок.

Міця ўбачыў, як каля сцяны да чорнае прорвы дзвярэй мільганула доўгая сарочка — у хату, апёкшыся ад брыдкасці, уцякала, мусіць, некаторая з

Пытлевых дзяўчат.

Скрыгатлівы грукат жалезнае ў прабохх засаўкі перабіў, зарваў Ваўчкоў смех.

Вузенькая вуліца ў другім канцы вёскі перайшла ў шырокую, раз'езджаную ў некалькі каляін палявую дарогу. Пасярод яе абшморганаю каннаплінаю паднімаўся стары выносны топаль. Над ім роіліся пякучыя зоркі. Адна сарвалася з сіняга паднябення, пакацілася, рассыпаючыся, як з печы гарачы вугольчык. Над голаю зямлёю стыў рэдкі поцемак. За чорнымі боханамі грудоў недзе тахакаў і шыўся, як чарвяк праз траву, далёкі поезд.

— Во, калейка ідзе. Другая гадзіна ночы, — пазяхнуў, шырока разяўляючыся, Ваўчок.

Міця ўчуў, што ўжо і самога пачынае хіліць сон, ліпне павучынаю на вочы.

— Мо каб дзе прысесці? — пацёр свае самлелыя калені Марцін Ваўчок.

— Дзе тут прысядзеш? Вернемся ў свой канец. Дайшоўшы да папярочнае вулачкі, мужчыны скіравалі на сваю вуліцу.

Прынёсшы раптоўны грукат і шум, за вёскаю працахкаў нядужы, з трыма вагончыкамі, паравозік — у прагале між будынкаў бегла яснасць ад слепаватых фар, жоўтае акно паравозіка, у якім чорным сілуэтам варушыўся машыніст, і калючае чырвонае вочка ад ліхтара, што пакалыхваўся на астатнім вагоне.

— Быць не можа, каб ён калі не спаліў вёску, — пакруціў галавою Ваўчок, узіраючыся, як там, у чарнаце ночы, ужо за вёскаю, з паравозіка пыхнуў і густым клубком завіўся раз'юшаны рой чырванавата-жоўтых іскраў. Машыніст, мусіць, разварушваў у топцы белы дрыгатлівы вугаль. Чырвоная грыва іскраў, што трапяталася і цягнулася за доўгім комінам паравозіка, нечакана растала. Як далёкае чахканне конікаў, памаленьку астываў і далёкі перастук колаў.

Мужчыны, стоячы каля вялікіх, белаватых упоцёмку Ваўчковых каменяў, што падпіралі нахілены шырокім кустом бэзу плот, азіраліся і дабіралі ўжо, на які сесці. Ваўчок, прыткнуўшыся да большага, абслізганага ўлетку чужымі задніцамі, калі тут збіралася сяло, махнуў рукою, запрашаючы сесці Міцю:

— Садзіся, чаго там, за пастой, як кажуць, грошы не плоцяць.

Ломячы спіною пруткія, што высунуліся між ча-стаколін, пасынкі бэзу, Міця прысеў на ніжэйшы, круглы і даўгаваты камень. Заплюшчваючы вочы, учуў, што сунецца, нібы па шапаткім пяску, у нейкую глыбокую, зацярушаную мігатліваю чарна-тою прорву.

Прачнуўся ўжо, адбіваючыся і адмахваючыся, як ад кусачае, надаедлівае мухі, ад Ваўчковае рукі, што цягала яго за нос.

— Уставай, пойдзем глянём, што там у Мондра-вых робіцца, — трос яго ўжо за плячо, ніяк не адчэпляўся Ваўчок. — Там нейкі гвалт стаіць, чуеш? І сучачка вые, ліха ёй, як перад канцом свету.

Міця страсянуў яшчэ соннаю галавою, чуючы, што і праўда недзе там, на другой вуліцы, жалосна скавыгала і заходзілася, як дзіця ад плачу, Алесіна сучачка.

Ваўчок, курчачыся ад холаду і ўцягваючы ў плечы голаў, зашаркаў чаравікамі па чэрствым з намерзлаю ўжо скарынкаю пяску, падбіваў пятамі доўгую бурку.

Каб разагрэцца, Міця прыспешыў хаду, насціг Ваўчка каля свайго надворка. Пакаўзнуўшыся на слізкай ад марозу шчотцы маладое, дробнай, як зайцава капуста, дзяцелінкі, завярнуў у свае веснікі, каб наўпросты выйсці да Мондравых.

За хлевушкамі аддаваўся быстры тупат яго ног. Нібы з перапуду, у курніку моцна залапатаў крыллямі і хрыпата, як прадзіраючы горла, заспяваў пе-

вень. Нейкім санлівым голасам у канцы вёскі адклікнуўся другі.

За Корсакавым гумном мужчыны прыпыніліся, узіраючыся ў шапаткую, што ляжала яшчэ пры зямлі, цемнату. За чорным нізкім стогам Мондравай хаты пачынала крышку яснець неба, там ужо радзелі, асыпаючыся, як пераспелыя зярняты з коласа, дробныя зоркі. Адтуль дыхала холадам: над зямлёю церушыўся ранішні прыцемак.

За плотам у Мондравых вішчала не сваім голасам сучачка, быў чуваць ляскат палкі аб частаколіну, нехта, задыхаючыся ад злосці, мусіць, з усяе моцы біў сучачку.

Ваўчок, прыгнуўшыся, крадком і подбегам пусціўся пад плот. Нейкі знякавелы і ніяк не могуць дабраць да галавы, што там робіцца, за ім спехам пайшоў Міця.

Ціха віскнулі і зачыніліся ў Мондравых сенцах дзверы: нехта, счуўшы за плотам Міцю з Ваўчком, схваўся ў хату.

— І што тут робіцца, га? Што? — цяжка дыхаючы, зашаптаў Ваўчок.

Адбегшыся пад гумно, скавытала і, мусіць, звіўшыся ў клубок, аблізвала сама сябе пабітая сучачка.

Міцю зноў падалося, што там нехта стагнаў — цяжкі здушаны голас ішоў нібыта з-пад зямлі.

Ваўчок страпянуўся, штурхнуў Міцю локцем:

— А во, чуеш? Стогне нехта.

Міця скрывіў голаў, настаўляючы адно вуха туды, на Мондравых надворак.

Слепаватымі бельмамі з-за плота, з-за рэдзенькае разарванае сетачкі вішанніку на вуліцу глядзелі зашморгнутыя фіранкамі вокны. Міцю падалося, што ражок фіранкі раптам махнуўся — нехта, мусіць, зіркнуў з хаты на вуліцу.

— Мо глянём, чуеш? — Ваўчок зашастаў рукою між веснічкамі і шулам, каб адчыніць зашчапіцу. —

Мо канае хто?

Міцю раптам хапіў і прабег па грудзях страх: падалося, што недзе там ляжыць, дзярэ рукамі зямлю, мэнчыцца, канае ў пакутах Алеся.

Ён налёг пахаю на веснічкі, зняў з прабоа зашчапіцу, азіраючыся на белаватыя ад фіранак вокны, першым прабег цераз кароценькі надворак. Пад нагамі, як багна, гойдаўся поцемак. Пад гумном раптам нехта захроп, як яго здушылі за горла. Міця спыніўся, знікавелы.

— Што ж гэта? Ці не чалавек дзе падварнуўся? — сумеўся і Ваўчок, прысядаючы і цікуючы пад гумно, у цемнату.

— Ага, — Міця прыгнуўся і памаленьку пайшоў да гумна, перамагаючы ў сабе нечаканы страх і невядомасць.

— Гэта ж нешта робіцца ў гумне, — задыхнуўся ўжо ад сполаху Ваўчок.

— Імполь, Імполь! — недзе ўжо з прачыненых у сеньях дзвярэй гукала Алеся. — Дальбуг, во зладзеі ходзяць!.. Уставай, каб ты не даждаў!

— Ціха, чаго дрэнчыць? — ужо асмялеў Ваўчок. — Гэта ж я і Міця восьдзека.

— Ах, божачка, чаго вы тут? — недзе ўжо, мусіць, успляснула рукамі Алеся. З ганка затупалі ногі, і ўпоцёмку, як гонкі ялаўцовы куст, зацямнела і заварушылася яна сама.

— Што тут у цябе за гвалт стаіць? — насустрач ёй падаўся Ваўчок.

— Вой, дак гэта ж сучка, каб яна ўжо выдахла, цалюткую ноч спаць не дае, усё вые..

— Сучка... — ужо зазлаваў Ваўчок. — Вунь у гумне, кажу, што робіцца?..

— Ага, нехта як канае, — сказаў і зноў прыслухаўся да таго здушанага храпу Міця.

Алеся маўчала, толькі чуваць было, як цяжка шаркала нагамі па зямлі. Потым засапла, як ёй забіла дух:

— Ой, не кажэця, якая ж у іх страшная хвароба. Учора звечара кавалі, як зязюлькі.

— Хто гэта? — здзівіўся Міця.

— Ну хто ж? Свякроў з залувіцаю.

— Так чаго ж ты маўчыш? Можа, помач ім патрэбна? — затрапятаўся Ваўчок, то падбягаючы туды да гумна, адкуль ішоў гэты спакутаваны, што аж раздзіраў душу, стогн, то варочаючыся назад, да Алесі.

— Якая тут ужо помач... Як бог даў, так няхай будзе! — Алеся махнула рукою і зноў зашаркала атопкамі па замерзлай сухаватай сцежцы, расплываючыся, як у вадзе, у шарым поцемку.

Зашастаўшы доўгай буркай, за ёю падбегам пайшоў Ваўчок, сказаў, мусіць, недзе ў глухую яе спіну:

— Ой, глядзі, Алеся, каб чаго благога не выйшла...

— Гэтакая хвароба, чым тут ужо адлечыш? Самі ведаеце — тыф.

Нешта невядомае і страшнае варушылася ў Міцевай душы. Ён зноў азірнуўся на гумно і толькі цяпер убачыў, што на дзвярах цяжкім жалезным вянком вісіць конскае пуга. «Мусіць, знарок замкнула, каб не вылезлі», — нейкаю востраю іголкаю ўкалола здагадка.

І раптам, як халодны вуж, абвіла ўсяго злосць на Алесю. Ён паволі, нібы пад якім цяжарам, пайшоў туды пад ганак. Гэты агідны халодны вуж ужо тачыўся пад сэрцам: «Няхай крые бог, няўжо яна, Алеся? Не, не!»

З хаты рыпнулі дзверы, у іх чорнай прорве забялеліся споднія порткі і сарочка — на ганак выйшаў Імполь.

— Во які пільны гаспадар, — адкідваючы голаў назад, засмяялася Алеся. — Покуль агледзеўся б, дак зладзеі ўсё паняслі б...

Ваўчка, мусіць, укалоў гэты смех. Ён памалень-

ку, яшчэ ўсё прыслухоўваючыся да стогну ў гудне, адыходзіўся ад ганка.

— Вы ж ужо, мужчынкі, — Алеся памкнулася за ім, — нікому нічога... Як было, так было, боская ўжо воля.

— Мне што, маё дзела старана, — заскрыпеў веснікамі Ваўчок.

— І ты, Змітрычак, — Алеся заступіла яму дарогу, — нікому хоць не прагаварыся. І Марціна папрасі...

— Ты мо?.. — Міця не дагаварыў, нейкім пякучым камяком храсла ў горле астатняе слова.

— Дурненькі, каб такі грэх на сябе...

Маўчучы, выйшаў за веснікі. Бачыў, як невыразна жоўк упоцёмку Алесін твар. І ўчуў, што з сэрца звальваецца той вуж, растае злосць на Алеся.

Каля драцяное Кумагэравай загарадзі дагнаў Ваўчка. Пачынала ўжо днець. Недзе за Верасавам над пустым паяснелым полем задрыжаў першаю нясмелаю песняй жаваранак. На зямлю церушылася відната. Пачыналі шарэць абсыпаныя марозам стрэхі будынкаў.

На калючым дроце загарадзі былі ўжо відаць жмуты абынелай конскай валасні.

— Мо пайсці палку забраць, покуль саўсім не развіднела? — Ваўчок раптам турзануўся ад загарадзі, зачাপіўшыся недзе хлясцікам за калючы дрот, замармытаў раптам сабе пад нос: — Вот, ты скажы, якая сёння ноч удалася...

XXX

Выкруціўшы на гонкім вяршку вузенькія, як у маладога шчаўя, лісткі, на Корсакавай удзірванелай мяжы красавалася стройная ўшчэпленая груша. Пучкі ружаватага, яшчэ не распушчанага цвету

стракацелі ў вострым сіваватым лісці. Шылаватая з жоўтым воллем пташка вёртка скакала ў порсткім натапыраным галлі, выбіраючы нешта ў букеціках нераспушчаных кветак.

Корсак нават прыпыніўся, загледзеўшыся на маладую ўшчэпу і на раннюю, што не праспала першага маёвага дня, быструю пташачку.

І нечакана пякучая сухата сціснула горла. Крывенькую, скалечаную плугам дзічку, што чэзла сярод поля, Корсак выкапаў і, прынёсшы дадому, пасадзіў тут, у сутоках між хлявом і хатаю, ад чужое мяжы, якраз у тую халодную і познюю мосень, як памерла яго Караліна. Прыгадваючы ўсё маладое ды перажытае з ёю, не раз і плакаў тут, стаіўшыся каля гэтае калючае нэндзнае, прывязанае да калючка грушы.

Як нейкую таемную горкую памятку аб жонцы, даглядаў, ушчапіўшы, чэзлае дрэўца. А яно, беручыся ў рост, з кожным годам харашэла, як харашэ няскладнае цыбатае дзяўчо, няўзнак вылюдзеўшы і падняўшыся ў спрытную гладкую дзеўку. Якой раўнюткаю ды гонкаю зрабілася тая карчыстая палявая грушка. Як скоро бяжыць час, і не згледзіш. Дзесяць год ужо, як нямашака яго Караліны.

Нібы аб сухаватую калючку з дзікае грушы, памяць абкалолася аб тую нядаўнюю халодную восень. На вачах у Корсака задрыжалі, засланяючы свет, мігатлівыя слёзы. Сціраючы іх шурпатаю рукою, скоранька завярнуў у хлеў. Сыраватая, настылая за ноч зямля ўсё нейкім даўнім холадам апякала босья ногі. Даўнейшаю гаркатою пахла і маладая, ужо з зеленаватым вяршком першых дробненькіх, распушчаных лісцікаў, стракатая пры вуліцы бярэзіна. Яе перабіваў цёплы, настоены за ноч пах хлява. Корсак зняў з прабоа павешаны дзеля прыліку і чужога вока стары саржавелы замок.

Учуўшы гаспадара, дробна заржаў у загарадзі конь. Раптам перарваў цягучую нігачку тых гаркаватых, жалосных мысляў. Корсак набраў гарнец аўса і, локцем адганяючы каня, усыпаў у жолаб. Скоранька вышмыгнуўшы назад, прайшоў сіваватым росным надворкам, пакідаючы на нізкай траве слізкі зеленаваты след. Завярнуў за гумно: пара было падганяць Алесю з Імполем. Не блізкі свет — васемнаццаць вёрст. Корсак раптам зазлаваў, што і ён, стары дурань, згадзіўся ехаць, спытай чаго, на тья хрэсьбіны.

На тым тыдні прыезджаў у Верасава Хрысцін бязрукі брат, Корсакаў хрэснік, зываць на хрэсьбіны сваякоў.

Яшчэ зранку аб'ехаўшы далёкую ды блізкую радню і ўжо, мусіць, добра начаставаўшыся, у полудзень якраз дабраўся да Корсакаў. Прывязаўшы за плот на вуліцы каня, ужо сонны і асалавелы, прыйшоў у хату. Трымаючыся здароваю ды дужаю леваю рукою за ўсохлую танчэйшую куксу з доўгім пустым рукавом — некалі маладым падсунуўся пад сячкарно, — прычапіўся, як надаедлівы авадзень, да Корсака:

— Вы ўжо, дзядзька Улас, глядзеця, каб прыехалі. Гучныя хрэсьбіны раблю. Усю радню... Хрысця з Алесіным, як яго? Мужыком...

— Імполем, — падказала Хрысця.

— Во, Імполем, за кумоў будуць. Самагонкі нагнаў... — ён пахістваўся, аблізваючы ссохлыя, запечаныя губы.

— Ну чаго там, прыеду. Чаго шмат гаварыць, — мо скарэй дзеля прыліку, каб выбавіць з хаты ўжо вялага, як стары масляк, хрэсніка, згадзіўся тады Корсак.

А сёння пашкадаваў: не столькі тых гуляў, як клопату ды растраты.

На мурзатым небе за чужымі стрэхамі будынкаў паднімалася пякучая чырвань. Высока ў зеле-

наватай яснасці, паморгаўшы, паплыла, згубілася з вачэй і болей не знайшлася здрабнелая вострая зорка. Недзе звінеў і нік у глыбіні неба ранні жаваранак. На надворках пазелянела, выяснілася, учуўшы новы дзень, дробная маладая трава. Ружаватымі чарвячкамі цвёрдую, утоптаную сцежку тацьчў порсткі спарышнік.

На вуліцы ліп Корсаку да босых ног цемнаваты ад начное вільгаці пясок. Корсак выцер ногі аб слізкую траву і спыніўся каля Мондравага плота. За ім абсыпаўся набранялымі бэльшы бубкамі почак чорны вішаннік, хаваў надворак. Корсак адсунуў перакошаныя веснікі — каля адчыненай падпаветкі, выкаціўшы на надворак калёсы і зняўшы адно кола, Імполь падмазваў вось — чэрпаў дошчачкаю з бляшанае банкі шмаравідла.

— А я думаю сабе — заспалі, — не адыходзячы далёка ад веснікаў і цікуючы адным вокам на сучачку, што раптам надзьмулася і забурчала там, каля Імполя, сказаў Корсак.

— Не, даўно ўсталі, — разагнуўся і локцем падсунуў вышай на лоб аб'еханую кепку Імполь.

— Так я во пайшоў борздзенька збірацца, — Корсак прыставіў назад веснічкі і замахаў цяжкімі доўгімі рукамі.

У хаце задыхнуўся ад сапрэлае за ноч, гаркаватае, як палыновай, духаты.

На ложку ля кутняга запацелага акна спала яшчэ Хрысця, брыдка высунуўшы з-пад гарачыні коўдры белае, з сіняватай жылкаю, што хавалася спадыспаду на згібе, калена.

— Во, разляглася, бясстыдніца, — Корсак патрос Хрысцю за гладкае смуглаватае ненакрытае плячо. — Уставай!

Хрысця залыпала чорнымі блішчастымі ад сну вочкамі, соладка аблізала падсушаныя сном губы.

— Пара ехаць, — Корсак адчыніў акно, папхнуўшы абедзве палавінкі разам, — у хату пацяг-

нула рэдкаю халаднаватаю сырасцю раніцы.

— Што такое? — спрасоння замармытаў на другім ложку і зноў схаваў пад радзюжку голаў Змітрык, перавярнуўся на другі бок.

— Няма чаго і табе разлежвацца. Карову хочь выпусці з хлява, вунь у поле гоняць, — учуўшы, як грае недзе на вуліцы ў адрэзаную, без дна, бутэльку пастух, Корсак яшчэ патармасіў Міцю і зняў з пліты накрыты лапічкам збанок кіслага малака, каб на скорую руку паснедаць.

Вязджалі з дому — ужо выкацілася на ўсходзе і задрыжала вялікая макаўка сонца. У жаўтлява-зялёных радкаватых вербах, што старэлі над рэчкай, падсвіталі, пераклікаліся адзін з адным дразды, прутка выцягнуўшы ногі, нізенька над вёскаю праплыў бусел, зрабіў круг недзе над жоўтым ад курынае слепаты балотам.

Корсак у суконным з нагруднымі кішэнькамі фрэнчы, у закурэлых на жэрдцы, але наспех ачышчаных дзеркачом ботах астатні раз абышоў каня, аглядаючы, ці добра сядзіць вупраж, і, падступіўшыся на жалезную, прыбітую да драбінак скобу, сеў у брычку.

На цвёрдай абслізганай дошцы, што ляжала ў выгнутых драбінках, сядзела ў чорненькім, завужаным у таліі, сачыку Хрысця. Абцягнуўшы нізка на калені сукенку, трымала на іх выплеценую з шырокіх лучынак і размалёваную ў зялёныя лісцікі і вялікія ружовыя кветкі лубяную карзіну. Вязла гасцінец — салодкі, што ўчора спякла разам з Алесяй, аздоблены разынкамі пірог.

Прымінаючы коламі порсткую рэдзенькую траву і сівыя кучаравыя чачоткі палыну, брычка з сухаватым ляскатам выкацілася на пячаную вуліцу. З двара вязджаў ужо Імполь. Збітую з перакрыжаваных дошак браму адчыняла Алеся. На засланым жоўценькай радзюжкаю возе сядзеў, падбіўшы на адно вуха стракатую ў кліны кепку,

Імполь. Каб не адстаць ад Корсака, падварушваў застоенага соннага каня.

— Вой, мяне пакінуў, — крычала Алеся, даганяючы воз і без прывычкі спатыкаючыся на высокіх абцасах чорных з замшавымі пасачкамі лакеркаў, зверху якіх бялелі чысценькія ў зялёныя шнурачкі шкарпэткі.

Згледзеўшы фурманкі, старая Літаварыха бліжай пад крыж падагнала сваю падласую карову. Курчачыся ад ранішняга яшчэ халадку і грэючы пад пахамі складзеныя накрыж рукі, нібы ў жарт, смехам, папыталася:

— Куды ж гэта абедзвюма сем'ямі?

Корсак, зняўшы перад крыжам шапку і бліснуўшы лысінаю, моўчкі і ганарыста адварнуўся.

— У Ведравічы, — сказала за яго Хрысця.

— На вяселле, ці шо?

— Не, на хрэсьбіны.

— Спавядаешся, як перад ксяндзом, — Корсак прытаптаў на галаве сваю пляскатую з тлустай плямай на макаўцы кепку і пацягнуў за ляйчыну, крута заварочваючы каня на вузенькую белаватую шашу.

Над галавою ў Хрысці зашумела свежае, абсыпанае дробным жаўтлявым лісцем вецце старых абкарэлых бярэзін. Яна азірнулася на Імпольву фурманку — у арэоле сонца чорным ценем варушыўся белы Мондраў конь. У вачах асталіся сінія пякучыя плямы.

У зялёных ад маладое травы ярах, што цягнуліся ад шашы да блізкага, заглушанага тлустаю жоўтаю слепатою балотца, перакочваўся востры і дробны ляскат калёс. Рваў тоненькую нітку жаваранкавай песні на другі бок шашы над цёмным, ужо кусцістым жытам.

Да Дварчан ехалі шашою, далей ужо за імі — цяжкаю, як вада, пясчанай дарогай, што выкручва-

лася вужом, паўзла на аблыселыя груды. У спіну цяжкім сухім цяплом пякло сонца. Пры ясна-зялёным ад распушчанага бярэзніку ляску спыніліся — Алеся з Хрысцяй ірвалі пад цёмнымі навіслымі елкамі зялёную, на ружовых ножках і ў белых стаўбуніках цвету зайцаву капусту. Алесі зажадалася кіслага.

— Во, яшчэ жадункаў шукае, — засмяяўся Корсак, саскочыўшы з брычкі, каб таксама, мусіць, адлучыцца ў лес.

— Бо ёй трэба, — затупала нагамі Хрысця. На леташнім сухім лісці дробненькім дажджом шапацелі мурашкі, недалёка пад елкай кіпеў гарачы, з цёмнай, аж бліскучай, макаўкай капец.

— Бабам толькі патурай, — зноў са злосцю сказаў Корсак, але азірнуўся на Алеся. У яе на пукатым лобе, на падпухлых губах цямнелі рудаватыя плямы. У асалавелых выцвілых вачах таіўся глыбокі боль.

І Корсак, ужо дагадаўшыся, чуючы віну, памякчэў:

— Разбярэшся тут з вамі...

За лесам у лагчыне расцягнулася доўгая, у адну вуліцу вёска.

У карычняватым, яшчэ голым прысаддзі хаваліся саламяныя мяккія стрэхі. Абапал дарогі пацягнулася сухая патрэсканая загарадзь.

За мастком, што перабег вузенькую ржавую крыніцу, пад колы з грукатам лёг няроўны, у выбоінах брук.

Корсак спыніўся пад тоўстаю, ружаватаю ад набрынялых почак ліпаю. За высокім рэдзенькім частаколам свіцілася пабеленая, з блакітнымі вокнамі хата. На брукаваным, падмеценым дзеркачом надворку стаялі параспраганыя коні, смецілі, цягаючы з вазоў сухую леташнюю канюшыну.

Каля парога, мусіць, ужо вылезшы з-за стала, збіліся ў купку мужчыны. Найбольш без шапак, з

высока падстрыжанымі, сіняватымі, незагарэлымі патыліцамі. У рослага мужчыны, што высунуўся з цёмнаватых сенцаў, на сівай галаве, як няспелыя чырванаватыя сліўкі, блішчалі нарваныя ад натугу гузы.

На жардзяной браме віселі дзеці, трымаючы ў руках ласунак — кавалак пірага ці сыра.

Ляснуўшы пужкай, Корсак сагнаў іх, як перападоханых вераб'ёў, аднёс пад плот браму. На грукат колаў з хаты выбег сам гаспадар — бязрукі Хрысцін брат — у сіняватай, без каўнерыка кашулі, махаў ад спешкі пустою торбачкаю доўгага рукава. Пад вострым кадыком блішчала жалезная кнопка.

Услед за ім, падмятаючы доўгаю бурачкаваю ў чорных шляках спадніцаю высокі парог, з сеняў выкацілася невысокая з востранькім тварком старая кабета. Тужэй зашмаргнуўшы пад барадою белую засіненую хустку, абхапіла за плечы Алесю, нагнуўшы, палацавала ў абедзве шчакі. Зірнуўшы знізу ўверх на рослага Імполья, здзівілася:

— Дак ён надта ж маладзюсенькі ў цябе!

— Нічога, цётка, пасталее, — засмяялася Алеся, косячы вокам на акно, дзе ў шыбы ўткнуліся мяккія паўнаватыя твары маладзіц.

— Дзіва ж што, — засмяялася старая, выстаўляючы два ніжнія, як у малога дзіцяці, зубкі. — І прыгожы надта ж. Мужчыну мо і не трэба гэта.

Сюды да цёткі, трымаючы ў руцэ жоўценькую з ружовымі кветкамі карзіну, цішком падкралася Хрысця, схавалася цётцы за плечы.

— А дзе ж яна, а дзе ж мая сірацінка? — азіралася кабета, згубіўшы раптам з вачэй сваячку.

Хрысця, засмяяўшыся, радая, як малое дзіця, вынырнула ў цёткі перад носам.

— Ой, усё дачвараеш, — пакруціла галавою цётка і, азіраючы разружавелую з быстрымі жучкамі чорных вачэй Хрысцю, уздыхнула: — Каб не ўрачы, харошая ты зрабілася, акраз як маці-нябожчы-

ца стала. — Высачыўшыся, як кропелька соку з бярозавай лапкі, на вачах у старое заблішчалі слёзы.

— Вой, а я ж яшчэ і сынка Ірэнінага не бачыла, — каб, мусіць, не замінаць у гэтай цётчынай жалоснай радасці, Алеся адышлася да воза, выцягнула адтуль абвязаную хусткай талерку і, трымаючы за вузельчык, панясла ў хату.

Распрогшы і павярнуўшы да воза з канюшынай свайго каня, Імполь услед за Корсакам падышоў туды, дзе, збіўшыся ў купку, рагаталі мужчыны. Чалавек з бліскучымі, як абцёртыя сліўкі, гузамі на галаве зноў пачынаў перабітую гутарку:

— Значыць, як патушылі лямпу, так гэты вахмістр да Ганны на ложак. А яна мац яго рукою і ўсё пытае: «Лявонка, ці гэта ты?» А Лявон той храпе сабе з дзецьмі.

Мужчыны, азіраючыся на старую з Хрысцяй, пырскалі смехам, закрывалі рукою рот.

У старога Корсака хітра жмурыліся вочы, крывілася і дрыжала ніжняя губа.

— Ты так спрытна расказваеш пра таго немца, што быдта было ўсё гэта не ў Лявона, а ў цябе, — улучыўшы момант, ён лоўка падцяў мужчыну з гузамі.

— І проўда ж..

— Адкуль жа ж чалавек ведаў бы?..

Падгуквалі і рагаталі мужчыны. Збіты з панталыку чалавек крыва пасміхваўся і, угінаючы голаў, чухаў шорсткую шчаку.

Але з сенцаў ужо вызіраў бледны, схудалы, на якім блішчалі адны вочы, тварок парадзіхі.

— Просім, госцейкі, у хату просім!..

Мужчыны выціралі заслезеныя вочы, тапталі перад парогам недакураныя папяросы і адзін за адным, угінаючы голаў перад нізкім вушаком, сунуліся ў сенцы.

За сталом сядзелі нядоўга — прыспешваў час: кумам трэба было ўскураць пад канец імшы да

касцёла, каб застаць там ксяндза. За перагародкай нядужым галаском кутакала дзіця — бабка-павітуха з парадзіхай збіралі яго ў дарогу. Першаю з-за стала вылезла Хрысця. Падгладжваючы закручаную чорную пасму валасоў, што спадала на крутое брыво, выйшаў расчырванелы Імполь.

Маладзіцы, стаіўшы дых, паглядалі на яго, іх, мусіць, бралі завідкі, што ў Алесі такі прыгожы мужык.

На надворку пазвоньваў шастунамі гладкі, выкармлены Корсакаў конь, запрэжаны ў нейкую, мусіць, пазычаную брычку з мяккім на спружынах сядзеннем. Яе засцілаў суконнаю ў чырвонья крыжы радзюжкаю бязрукі Хрысцін брат — звесіўшы пустое рукаво, накідваў адною рукою радзюжку на сядзенне.

Трымаючы перад сабою доўгі і тоўсценькі пакунак, з хаты выйшла бабка-павітуха. Збоку каля яе бегла перавязаная пад пахі цёплаю хусткаю, каб не застудзіць грудзі, схуднелая вастраносая парадзіха. Услед за імі з хаты высыпалі бабы і маладзіцы.

Чырванеючы, саромеючыся ад гэтае гаманы і крыку, Хрысця села ў брычку, спадыспаду абедзвюма рукамі прыняла ў бабкі жывы пакуначак. Адкінуўшы з яго тонкую леткую хустачку, паўзіралася на жаўтлява-карычневы тварок з вузкімі шчылінкамі налітых яшчэ крывёю вачэй. Тварок у дзіцяці моршчыўся, пацмоквалі і варушыліся вывернутыя губкі.

— Во, яшчэ не насаўся, — заглядваючы ў пройма коўдрайка, засмяялася парадзіха.

— Цьфу-цьфу, каб не ўрачы, — суха паплявала высокая з жаўтаватым і зморшчаным, як спечаны яблык, тварам бабка-павітуха.

— Гэдакі галыш быў, мо фунтаў з дзесяць. Так ужо яе, бедную, змэнчыў, — загаварыла яна да Алесі, што прыглядалася ўсё найбольш да Імполя,

а не да таго, што рабілася тут каля брычкі. Бачыла, што Імполь быў нейкі занадта вясёлы, спрытна завіхаўся каля каня, падпінаючы тужэй супоню. Зірнуў асалавелым, п'янаватым вокам на Хрысцю. Нешта злое, нядобрае варухнулася ў Алесі. Гэты падазроны зірк яго яна прыкмячала не раз. І нейкая дасада і полымя раптоўнага жалю апяклі яе. Яна выціснулася з грумадкі раз'ятраных, паружавелых ад гарэлкі баб. Там наперабой паднімаўся галас.

— Во дзіця, ёсць на што глянуць.

— Надта ж харошае.

— Як жа ж называцца будзе?

— Росцік.

— Вой, проўда ж не чула!

— Імя не торба, абы рос здаровенькі!

Падхвальваючы дзіця, бабы яшчэ памкнуліся за брычкаю на вуліцу, некаторая з іх утоптвала на сядзенні кавалак хлеба з застылаю скваркаю, каб было што даць перад касцёлам жабраку.

Цэлаю плоймаю туды, на вуліцу, высыпалі дзеці. Самы большы з іх, цыбаты ў сінняй рагатыўцы хлопец, падчапіўся ззаду брычкі.

— Вацік, Вацік, ці чуеш? От дам! — крычала на яго дзябёлая маладзіца з выпуклым жыватом, што выступаў з-пад цесна завязанага фартуха.

Ужо расчырванелыя, з асалавелымі крышку вачыма ад першае чаркі, каля парога зноў збіраліся мужчыны, па адным адлучаючыся ад купкі, дробненька трусілі за хлеў, топчучы пры сцежцы купку ліловае, што дрыжала ад ветру, крапівы.

Унурыўшы голаў, на вынесеным заслоне паселі кабеты, грэлі на прыполах сухія, з набраклымі жыламі рукі. Абапіраючыся сухім, вострым падбародкам на кіёк, сутулая ў суконнай камізэльцы баба расказвала, як недзе ў Аханянах, напрудвесні, калі выбіралі з ямаў на насенне картоплі, нявестка прыняла драбіны, пакінуўшы ў яме свакроў. І тая

прасядзела аж тры дні, ледзьве там і не зайшлася. Балазе нехта ішоў уночы каля хутара ды ўчуў, што крычыць баба.

— Няхай крые бог! А дзе жа ж сын быў, ці ён не бачыў?

— Вятры яго знаюць, мо адлучыўся дзе з дому.

— А мае вы людцэ, во свет настаў!

— Не кажы, мая любка... Свет той, ды людзі не тыя.

— Пачакайце ж, — раптам перабіла ўсіх дробненькая, сухенькая, з пучком растапыраных, як вусікі ў матылькі, валаскоў на шчацэ. — Гэта ж я чула, проўда ці... Кажуць во пра Корсакаву дачку, што з прымаком прыехалэ...

Бабы павярнулі галовы на адзін бок, адна, зачапіўшы кручкаватым пальцам, адсунула з вуха хустку:

— А што?..

— Гавораць жа ж, што і яна сваю свякроў... — але баба не дагаварыла, падцяла сухія, звялыя, з сінім пятняком губы. Сюды падышоў гузаваты мужчына, загукіў п'яным голасам:

— Гэй, бабы, шэпты хату зводзяць!

— Во, ужо заліў вочы, — на яго спадылба зіркнула і адварнулася кабета ў суконнай камізэльцы.

Кумоў з касцёла чакалі доўга. Ужо праспяваў разоў сем, адбіваючы крыллямі полудзень, рабы з крывым, з'еханым на адно вока грэбенем певень. Пякучае, як выпуклае шкельца, маладое сонца перайшло ўжо за вушаты канёк страхі, па сцяне на лаўку, дзе грэліся старыя бабы, з-пад застрэшка споўз яшчэ халаднаваты вясновы цянёк. Паспелі нагаварыцца і выхаладацца ад першае скупаватае чаркі мужчыны і ўжо ўкрадкам паглядвалі праз адчыненае насцеж акно на белья засланыя кужэльнымі абрусамі сталы. Нецярплівыя кабеты азіраліся на вуліцу і пасылалі туды дзяцей — глянуць, ці не відно кумоў.

З’явіліся яны нечакана, разам з галосным крыкам дзяцей, што пасыпаліся з плота, каб адчыніць жардзяную браму.

Апярэджваючы адна адну, да брамкі беглі кабеты. Абхапіўшы голыя рукі і стоячы на парозе, усё туды на браму цікавала Алеся, бачачы толькі Імполья, нібы загарэлага за гэты ясны і ветраны дзень, з рудаватым, што выбіваўся і закручваўся да гузічка кепкі, чубком, чула, як пад грудзьмі нечаканым і радасным штуршком аказалася дзіця, і радасная пайшла ў хату.

«Яно будзе гэтакое прыгожае, як ён. Толькі на камень не трэба садзіцца, каб не было калекай, — падумала яна, раптам успомніўшы тое, што чула ад нябожчыцы маці. — І як пажар гарыць — няможна брацца за шчаку, бо ў дзіцяці на тым месцы астанецца пятняк... Як быў у нямой Еўкі!» — Алеся аж здрыганулася, успомніўшы Еўку і той страшны крык у гумне. І раптоўны страх холадам зашчымеў каля сэрца — чаго ж бабы шэпчуцца і скаса паглядаюць на яе? Няўжо ведаюць пра ўсё? Божа літасцівы!

Сюды, у хату, ужо ў новенькай сіняй з белымі лялькамі коўдры, купленай, мусіць, напалавіну з Імполем, нясла першага хрышчонага сына Хрысця.

За доўгія, прыстаўленыя адзін да аднаго, пазычаныя ў суседзяў сталы выгаладаныя госці лезлі ўжо без прынукі, дзеля прыліку пусціўшы наперад сябе толькі бабку-павітуху ды хрышчоных бацькоў — Хрысцю з Імполем.

Алеся села астатняю, за нейкі нізшы, з няроўнымі ножкамі, трэці стол.

— Ірэна! — крычалі госці, падняўшы гранёныя на тоненькіх ножках кілішкі. — Нясі сынка. І мы яго тут трохі акрэпім, каб здаровы рос ды шчаслівы быў.

— І проўда ж, без расы і трава не расце!

— А чаго ж, хіба ж мы горшыя за ксяндза?!

З-за перагародкі, трымаючы на руках перавітае ў новыя пялёшкі дзіця і зашпільваючы кофточку, выйшла Ірэна. Недакормленае, мусіць, дзіця ціха крактала.

— Во, чуеце, шчабеча, як ластаўка на весну.

— Гаваркі, пэўня, будзе!

Перабіваючы ўсіх, тоўстым голасам загаварыў і трохі падняўся з лавы Корсак:

— Як кажуць, дай яму, божа, разам двое — шчасце і здароўе!

— А налета ды яшчэ гэта! — выпіўшы чарку і не крывячыся, засмяялася баба з доўгім тварам.

Памачыўшы ў чарцы губы і папярхнуўшыся, парадзіха ўжо ўцякала за перагародку. Аціхлыя раптам госці бралі з місак застылае, абсыпанае крохкім лоем мяса. Толькі перад Алесяю ў кантовым на доўгай ножцы кілішку калыхалася, не разліваючыся на чысценькі, тканы ў каробачку абрус, густая, нібы абцягнутая плевачкаю гарэлка.

— Адна вы не выпілі, — падгроб пяцярнёю аб'еханыя на вуха сыпкія валасы даўтаносы, з тоненькімі, як прарэзанымі, губамі мужчына, што ўсё цікаваў за Алесяю.

— Вой, паспею, — Алеся нехаця прысунула да сябе чарку.

— Дальбуг, смашная. Не саромеючыся п'ецца, — пастукала па сталю кілішкам і засмяялася старая кабета, што сядзела з правае рукі ад Алесі.

— Ой, дзе там, — закалацілася Алеся, памачыўшы ў кілішку толькі губы. Але ў роце астаўся нейкі саладжавы, як бярозавы сок, смак гарэлка. І нават кіслая хрумсткая капуста, нашаткаваная з качана ў гліняную міску, здалася Алесі салодкай.

— І проўда ж, цётка, салодка, — сказала Алеся і, прыхіліўшыся да звялае шчакі, прызналася ў глухаватае звялае вуха: — Але ж мне няможна.

— Любка мая, ешце і піце ўсё, што хочацца. Я як

хадзіла во старшым, — паказала старая на другі бок стала, на мужчыну з блішчастымі гузамі на галаве — ела ўсё. І нічога во, жыва і здарова. І ён во... А гузы гэта ад ценжару. У лесе нарваў, як на заработкі хадзіў.

Алеся не рада была, што прызналася ёй. Але другую чарку ўжо не прапусціла, раптам учуўшы, як затуманіўся і перайначыўся свет.

Праз ліпучую павучыну, што завалакла вочы, Алеся бачыла, што за далёкім каля покуці сталом, каля расчырванелага Імполя, смяялася і крывіла рот, мусіць, ужо ап'янелая Хрысця.

На падаконні віселі дзеці. Цераз плячо п'яныя бабы падавалі, кожная свайму, лусту пірага. За сталом, як рой перад вылетам, гула бяседа. У таго-сяго ўжо заплятаўся язык. Мужчыны, расмакаваўшыся і страціўшы меру, падлівалі сабе ў чаркі. Падсунуўшыся адна да адной, мянцілі языкамі маладзіцы — дзіва што, не бачыліся мо пасля дзявоцтва ці даўняга вяселля.

Толькі старыя бабы, змучаныя духатою ды ўжо і гутаркаю, ад якое звінела, нібы ад царкоўных званоў, у вушах, памаленьку вылазілі з-за стала.

Выціраючы хустачкаю спацелую лысіну, перакінуў нагу цераз прыстаўлены заслон Улас Корсак.

Гузаваты мужчына, выцягнуўшы з печы закураную бляшаную засланку, біў па ёй апалонікам, падспеўваў сам сабе.

Счуўшы музыку, з-за стала вылазілі маладзіцы, пабраўшыся за рукі, дробненька ў такт білі абцасамі чаравікаў па гліняным току.

Ім памагаў Улас Корсак. Выкідваючы рукі, шоргаў ботамі, крычаў, чырвоны ад натугі:

— Гоп-ца-ца! Гоп-ца-ца!

Патрапляючы пад яго крык, звінела закураная бляшаная засланка.

Доўгімі спадніцамі бабы ганялі вецер. Сцяг-

нуўшы з галавы хустку, трасла цяжкімі грудзьмі дзябёлая, сытая, як ялавіца, баба:

Гоп-пстрык з-пад калодкі...

З-пад ног у яе курэў сухі, гаркаваты пыл.

Алеся, папярхнуўшыся ім, выйшла за перагародку, чула, як мякка пагойдваецца ўсё перад вачыма. Там ужо на засланых ложках сядзелі бабкі. Парадзіха ціха паварушвала вялікую, плеченую з лазы калыску.

— Вой, прысядзь, Александра, хоць пагаворымо, — падсунулася на ложку парадзіха.

— Вой, проўда, Ірэначка, пагаворым. Колькі ж не бачыліся? З леташняе вясны...

Алеся прысела на ложка, праз шчылінку між сабраных у фалды занавесак бачыла, як вылазілі з-за стала, жмурачыся ад сонца, што жаўтлява-ружаватай плямай пералівалася, гаснучы на покуці, Імполь з Хрысцяю. Памкнулася паклікаць яго. Але, мусіць, злавіўшы яе зірк, на слове перабіла Ірэна:

— Не цікуй ужо за сваім, не нацешылася? Харошы ж надта. Каб хоць жыццё ўдалося. З тым пазнала бяды...

— Ой, усе яны аднакавыя, — паківала галавою сухенькая бабка, седзячы на ложку і не дастаючы нагамі да току. — Мой некалі мяне як змалаціў, так і сёння рук не зварухну. Ушкодзіў недзе косць.

— Ой, не кажэця, цётка, як чыя доля.

— Мая доля жджэ мяне ў канцы поля. А вам, маладым, трэба жыць. Жывы ж пра жывое думае.

Алеся паслухала пустую бабскую гутарку, учула, што недабрыцца і нешта гідкім камяком падступае пад грудзі, выйшла з затхлае гарачыні хаты на чысты і ўжо сыраваты халадок двара.

За гумно хавалася нізкае сонца — над страхою дрыжала яго залатая сляпучая макаўка. Высокая белая хмарка налівалася цяжкай чырванню. З бе-

ланогага, голага яшчэ садку дыхала заараным гно-ем і жывою яшчэ раллёю. Востра пахла з двара параспраганымі коньмі, іхнім едкім, цяжкім потам. Пад калодзежам стаяў п'яны рогат і крык. Узяўшыся за лучок, мужчыны цягнулі барану. Пасадзіўшы на яе, вязлі «тапіць», калі не адкупіцца пляшкаю гарэлки, бабу-павітуху. Згубіўшы шапку, ззаду барану папіхаў Імполь. Яму памагала і падала на барану, бессаромна бліскаючы голымі сцёгнамі, п'яная Хрысця.

«Во набралася, як жаба гразі», — гарачым кіпяткам злосць апякла Алесіны грудзі.

Падхапіўшы на рукі, мужчыны няслі барану на абымшэлы ад вільгаці зруб калодзежа. На ёй крычала і заходзілася ад рогату Хрысця.

Бабка сядзела ціха, мусіць, баючыся ад страху нават дыхнуць.

— Яшчэ не набраліся, мала ім, — Алеся сказала ўслых, каб чуў Імполь.

Але тут выскаліўся чырвоны ад натугі, мардаты мужчына, ідучы задам да калодзежа:

— Ціха, маладзічка, не пераступай цераз аглоблі, а то будзе цяжка каню.

— І проўда ж, як коні, — за Алеся азвалася, дагнаўшы яе, чарняявая вуграватая маладзіца — Ірэніна братавая. — Але ж і яна ці лепшая? — маладзіца азірнулася туды пад калодзеж, мусіць, прыглядаючыся да Хрысці, і ўздыхнула: — Праўду ж кажуць: гадка глядзець на яўрэя рванага, на свінню худую ды на п'яную бабу. Але чаго ж мы стаімо? Хадзем, Алесечка, паглядзі маю новую хату. Яшчэ во і не дакончылі.

На другі бок вуліцы стаяла жоўтая ад новага акалоту з адным яшчэ закладзеным акном хата. Там быў чуваць пусты стук барабана, глухі, задыханы рып гармоні і нечы п'яны, як тупат ботаў, ашалелы, урасцяжку крык: «Эй-ва, эй-ва!»

— Гэта ж мой хлопец рыпае, — сказала ма-

ладзіца, адчыняючы жоўтыя, яшчэ не злінялыя ад сонца дзверы.

У горкім сухім пыле круціліся, выбіваючы польку, і траслі локцямі старыя мужчыны з бабамі. У галаве тупым бодем адзываўся грукат барабана і востры звон талерак.

Алеся прысела на доўгай з парэнчаю лаве, зірнула ў акно, што там робіць Імполь, але высокая стрэшка пограба засланыла вуліцу. У хату, учуўшы музыканта, ужо валілі ўсе хрэсьбіннікі.

Угінаючы сваю з гузамі голаў, лез пад нізкі вушак той самы мужчына, што разам з Імполем вёз на баране бабу-павітуху. Здурэлы, мусіць, ужо ад гарэлікі, задраў голаў, тупнуў нагою і заржаў:

— Іга-га-га-га!

— Ах, каб ты выдах, як ты зноў аброку захацеў, — азвалася з кутка кабета, пэўна, яго жонка.

Зарагаталі, пачалі падсмейвацца дзеці:

— Кось! Кось! Дзе ты?

У хаце пагусцеў, як туман у адлеглы, змяшаўся разам з пылам поцемак, перастаў іграць музыкант — чакаў, покуль не запаляць лямпу. Пападаўшы на ложка, саплі змэнчаныя полькаю бабы. З кутка было чутно скоранькі шэпт і ціханькі здушаны смех. Адтуль, як з каламутнай вады, выплыла да светлай проймы акна белая хустка. Над Алесяю нагнулася Ірэніна братавая, дыхнула гарачынёю ў вуха:

— Алесечка, выйдзі ж на двор, хачу табе нештачка сказаць.

І, ужо скочыўшы з парога на шапаткі жвірысты пясок, загаварыла, задыхаючыся ад навіны:

— Во, смяюцца ўсе. Вунь твой з гэтай сучкаю...

— Няўжо? Што ты кажаш? — яшчэ не вельмі вєрачы, перапытала Алеся.

— Дальбог, кажуць, за гумном.

Алеся ўчула, як цяжарам наліліся ногі, як звялі, нібы трава на агні, рукі.

— І ўсё гэта яна, сучка гэта, падкочваецца. Іхні ж

род гэдакі, — сказала і адступілася, схямянуўшыся, што Хрысця прыходзіцца Алесі стрычнаю сястрою. — Вунь мая братавая такая самая ззамаладу была. Абыдзе харошы мужчына, дак яна ўжо і вісіць на ём.

Алеся стаяла, як змярцвелая. Туті, нібы прыбіты цвікамі, абруч сціскаў голаў. Мяшаліся думкі, нейкім туманом засцілала вочы. «Няўжо так скура, як дарога перад гразкім балотам, скончылася жыццё? Няўжо не было і няма Імполья? Няўжо яны злюбіліся?.. Божа літасцівы, няўжо гэта грэх за Еўку, за свякроў? Божа мілы...»

— Ты, Алесечка, ужо глядзі не патыкайся, а то абязвечаць дзе з гарачкі. Нашага дак ледзьве не запарола віламі. Во гэдак падсунуўся... Акраз на гарышчы... Гэта во цяпер паспакайнела, трое прывёўшы...

Не чуючы ўжо чужога голасу, ні сваіх самлелых ног, пайшла туды, дзе бялела новая брамка. Закінула голаў, усё ловачы ротам сыраваты, чысты, як працэднаны праз лапкі, халадок вечара. У вочы калала, блуталася ў кучаравым галлі ліпы нізкая буйная зорка. Каля плота на вуліцы, уткнуўшыся галавою ў росную мураву, ракам стаяў п'яны мужчына. Мармытаў сабе пад нос:

— Ну, як устану, то ўжо дам! Дам так дам!

І не мог падняць п'янае цяжкае галавы.

Алеся прыстукнула брамаю. Мужчына адарваў ад зямлі голаў, пакальваўся і зноў, як цяжкі мяшок, абсунуўся на зямлю, качаючы ў гразь белую расхрыстаную кашулю.

«Божа, даруй яшчэ адзін грэх. Але ж так ужо не будзе...» Алеся прыгнулася каля калодзежа, паграбла рукою па адсырэлым пяску, знайшла і выдрала камень. Чуючы цяжкі холад у руцэ, прасунулася між вазоў і коней. Нехта ўпоцемку запрагаў свайго, нокаў, стаўляючы ў аглоблі.

За гумном зеленаватай яснасцю свяцілася неба.

У нізкім поцемку поля трывожна крычала начная пташка. «Кі-гі, кі-гі». Голас быў, як у кнігаўкі. Каля палувенкі нехта шлупаўся. Алеся падняла вышай халодны камень. Адтуль высунулася кабета, сказала, абазнаўшыся:

— Ірэна, ты? Каб які фанар. Сядзэнне тут упоцемку ніяк не знайду.

Алеся апусціла руку, з расшчэмлених і самлелых пальцаў выехаў камень, мякка гупнуў у мураву.

«Божа, што я раблю? Гэта ж абязвечу каго незнарок. Саўсім адышла ад памяці. А мілы божачка!»

— Хто ж гэта тутака? — усё пыталася звонкім голасам, сунулася да Алесі не распазнаная ўпоцемку кабета.

Алеся завярнула за сцяну, прыціснулася да шурпатах дзеравін, чула, як калоціцца ад радасці сэрца, што Імполь з Хрысцяю няма, што, можа, абазналіся, выдумалі бабы. Аддыхалася. За садком з белаватымі камлямі маладых, яшчэ тонкіх яблыняў, у нізкай чарнаце поля ўсё крычала ўстрывожаная, пэўна, саваю пташка. З сіняга неба скацілася і паляцела, пакідаючы ясны на сінім небе пасачак, дробненькая зорка. «Няўжо мая?» — уздыхнула, як скідаючы з сябе цяжар, Алеся. І раптам за сцяною, на другі бок шчарбатага вугла, учула аг'янелы здушаны шэпт:

— А божачка, я люблю цябе, моцна-моцна, добранькі мой, салодзенькі мой.

Алеся заплюшчыла вочы, учула, як павяло ўбок. Зноў сцямнела ўсё ў вачах. І, ужо як п'яная, трымаючыся за шурпатую дзеравіну, пайшла туды, за шчарбаты, няроўна абрэзаны вугол. Пад нагамі порстка затрашчаў параскіданы тут леташні сухі лубін. Чула, як калоціцца, ірвецца, нібы сціснутая пташка ў жмені, сэрца, як нешта гарачае і цяжкае спірае дых. І раптам жажнулася, не верачы сабе.

Засланяючы Хрысцю — толькі былі відаць яе беленькія шкарпэткі, — каля сцяны стаяў Імполь.

Яна пазнала яго па ганарыста ссунутай набакірэпцы, па цёмным, накінутым наапашкі пінжаку, па ўсёй яго паставе. Ён, мусіць, счуўшы шапаткі трэск порсткага лубіну, скоранька азірнуўся, зняў рукі з Хрысціных плячэй.

— Ты з ёю? — Алеся ўчула, што ўжо сохне ў роце, не варочаецца і ліпне да паднябэння язык, што яна ўжо не мае моцы гаварыць. — А я сабе думаю, дзе ты, з кім?

— Сыдзі з вачэй! Не віжуй, а то будзе кепска, — у яго змяніўся, асіп з перапою голас.

— З’еў жыцця... Ды з кім! — зноў сказала яна, ведаючы, што гаварыць ужо не трэба.

У яго з-пад пахі выкруцілася Хрысця. Алеся ўбачыла, як з-пад цёмнага чубка хусткі заблішчалі яе пукатыя, як вавёрчыны, вочы, злосна забегалі:

— А ты лепшая? Вунь свякроў з залувіцаю забіўшы! Думаеш, ніхто не ведае?

Нешта вострае, доўгае, як тая ржавая іголка, што ляжала на шытве, працяло Алесіна сэрца. І яна, заплюшчыўшы вочы, пахіснулася, учула, што падае, хапілася за шурпатую сцяну.

— Думаеш, і ён не ведае, якая ты?

— Маўчы! — Імполь папхнуў Хрысцю наперад сябе, пайшоў паволі ўслед за ёю. І калі яна схавалася за вуглом, абярнуўся, сказаў зноў тым асіплым і п’яным, дурнаватым голасам: — Яе ты не чапай! Віні мяне!

Алеся стаяла, як абязвечаная. Цяжкім стукам у галаве аддаваўся тупат яго ног, сухі хруст і шамаценне нацярушанага пад застрэшкам леташняга лубіну. Перад вачыма раптам усё паплыло, закружылася, нібы яна стаяла пры беразе над глыбокім віром.

— Божа, за што мне гэтая кара? — яе павяло на сцяну. Каля самага вугла за дзеравінаю ў саломе вясёла шалпацела і тоненька пішчала мыш.

Яна некалі баялася іх. Цяпер брала дзіва, што

можна нечага баяцца: мышэй, поцемку, ночы, нат смерці.

Недзе далёка з нізкім шумам, нібыта падразаючы яго, ішоў поезд. За ім доўга слаўся ляскат колаў, як хто скоранька біў у тры рукі цапамі: тах-тах-тах.

«Скарэй туды, пад поезд!» — падумала яна і ўжо хваталася за гэтую мысль, як хватаецца за ўсё чалавек, падаючы з вышыні. Яе цягнула і пад'юшчвала бегчы за гэтым глухім ляскатам, што нечакана наплыў і так скоранька аціхаў, точачыся ў чарнату блізкае ночы.

Туды, на высокі насып з хрумсткімі і вострымі каменнямі! Алесю ўжо разбірала шалёная, звар'яцелая радасць. Там ратунак і збавенне ад усяго — брыдкасці, гаркаты, злосці, ад усяго, што так раздзірае душу, што навалываецца і абдымае, як цёмная хмара. Гэта кароценькі міг — і яна не ўчуе, як балецьме. Не, можа, яна і не чуцьме нічога. Хіба толькі гэты ляскат колаў, гэты чорны і цяжкі грукат паравоза і гэты ясны, што коле ў вочы, бляск ад ліхтара. Божа, нашто ён будзе свяціць на яе, гэты чорны паравоз?

Яна не ўчула, як адлучылася ад сцяны — ногі ўжо грузлі ў пухкай мяккай раллі. У лакеркі набіраўся — востра калоў у падэшвы пясок. У яе макрэла спіна, халадзеў, абліваючыся потам, лоб, рабіліся вільготнымі і ліпучымі рукі. «Няўжо я не дайду? Няўжо?» — у гарачым жаху задыхнулася яна, закідваючы назад голаў, каб не ўпасці.

У тым баку, дзе грукаў і потым заціх поезд, на ясным небе пералівалася і бліскала калючай радасцю ў вочы буйная ядраная зорка.

Заду, за гумном, быў чуваць п'яны рогат, задушлівы, з пераборамі рып гармоні, тупат ног і нечы крык:

— Эй-ва! Эй-ва!

Музыканта, мусіць, вывелі з цеснае хаты на надворак. Нехта пусціўся ўпрысядкі, біў з усяе моцы

нагамі ў глухую цяжкую зямлю.

Грузнучы ў зямлі, яна памалу дайшла да плота. Ад яго пахла цвілым дрэвам, адсырэлым, гаркаватым, як воўчы грыб, мохам. За плотам шарэла вузкая з чорнымі калдобінамі дарога.

Не саромеючыся ўжо нікога і паднімаючы вышэй каленяў спадніцу, Алеся пералезла цераз жэрдку.

Ногі ўчулі цвёрдую ўтоптаную сцежку, што тачылася па леташняй неперапрэлай траве ўздоўж дарогі. У лагчынцы блішчала, выліўшыся з каляін і адбіваючы густое сіняватае неба, доўгая вострая лужына. Ззаду ляскатала, перавальваючыся з боку на бок, фурманка.

Баючыся, што нехта нагоніць, Алеся прыспешыла хаду. За гумнамі ў вёсцы сціхаў дробненькі рып гармоні, толькі спуджанай пташкай з глухога поцемку паднімаўся крык і рогат.

Мацней заляскатала фурманка. Алеся азірнула-ся: чорным калматым ценем ззаду варушыўся конь.

«Ах, божачка, скарэй!.. Дагоніць!» — Алеся сышла з дарогі на шапаткое з маладою канюшынаю ржышча. Нешырокі, зеленаваты сярод чорнага зааранага поля загон якраз просценька ляжаў туды, дзе ўсё вісела і моргала, пераліваючыся, колючы ў вочы, ядраная сіняватая зорка.

Далёка між гарбатых грудоў напроці яснага, зеленаватага, як бярозавы сок, неба чарнеў шчарбатаю пілою лес.

«Куды ж я іду, дзе ж будзе тая калея? — пад нагамі ў Алесі шапацела порсткае ржышча. — Дзе ж будзе той ратунак? Ад усяго — і ад таго смеху баб на ложку, ад п'яных Хрысціных вачэй, ад граха, ад Еўкі, ад Імполя...»

Нешта мякка, як хто махнуў хусткаю, мільганула над Алесяю. Алеся нават прыпынілася, доўга глядзела, як, нячутна махаючы крыллямі, улукаткі

ляцела над іржышчам сава. Пэўна, шукала мышэй. І гэтак нячутна, мякка згінула ў папяловым змроку перад лесам. Ён ужо блізіўся, уставаў чорнаю шырокаю сцяною. За вострыя верхавіны елак чаплялася і прападала сіняя зорка. І раптам паказвалася зноў, блішчала між калматых, як сабачыя хвасты, яловых лап. Перад лесам бэrsaўся, гусцеў, бліскаў, як пыл, каламутны поцемак. Адтуль яшчэ цягнула напаранаю духатою, густою тарпатынай пахла яловая смала.

Іржышча кончылася — і Алеся ўчула зноў пад нагамі цвёрдую ўкамянелую дарогу, мяккі і пухкі ў калдобінах пыл. Ад яго пяршыла ў горле, горка пахла сухім пяском. Дарога шылася пад цёмны, навіслы хмараю лес. Ад поцемку, ад мігатлівае цішыні тоненька звінела ў вушах.

«Божа, дзе ж яна, дзе тая мая зорка?» — Алеся падбегам пайшла, то спатыкаючыся аб вузлаватыя карэнні, то, глыбока ступаючы ў калдобіны, губляла, то бачыла зноў за высокімі і вострымі, падобнымі да крыжоў, вяршчамі елак сінюю мігатлівую зорку.

Лес загінаўся падковай — яго чорную высокую сцяну прашыла вузенькая калдобістая дарога, — між пераплецёных і касматых лапаў яснай радасцю сінеў пасачак неба, у самыткім канцы яго, зачапіўшыся за голы пруткі вяршок сухога дрэва, вісела сіняватая зорка.

«Там калея, там поезд!.. Там — канец усяму...» — Алеся памаленьку, як у цёмныя сені, каб не зачапіцца за што, усунулася ў лес. Па галаве і плячах зашморгалі нізкія яловыя лапы. На твар церушылася сухая кастрыца. Ногі падалі ў калдобіны — дарога была няроўная. Выставіўшы наперад рукі і ўзіраючыся на ясны прагал неба, Алеся брыла ў гэтай варухлівай цемнаце, што пахла вільготным мохам, карою сырых асін, трухлявымі гнілымі пнямі.

Дарога спускалася ў лагчыну — і аднекуль пацягнула кіслаю, як воцат, вільгаццю, атрутным багуном, як з-пад зямлі ішоў гук: «Кум, кум». Кракталі жабы. Алеся ўспомніла, як яшчэ малою бегала ў Ельнік з большымі хлопцамі, што шукалі качыных гнёздаў, і ўлезла ў багніска. Яно дрыжала і калыхалася пад нагамі, і там гэтаксама нешта стагнала — «кум, кум», — яна, перапалоханая, кінулася назад і ўвалілася ў лёху.

«Чаму я не ўтапілася тады? Нашто жыла на свеце? Што добрага бачыла?» Яна ўспомніла замуства, Радзівона. Божа, як не любіла ні яго, ні злое свекрыві, ні нямое залувіцы. Гэта ж праз іх хацела накласці на сябе рукі, душыла свой жывот, каб не было дзіцяці. А потым каялася, шкадавала тую дзяўчынку, што радзілася нежывою, пахаваўшы яе на грудку, на могліцах, дзе хавалі нехрышчонных дзяцей, дзе каля ялаўцовых кусцікаў па сівым пухкім моху цэлымі чачоткамі растуць адна на адной сакаўныя зялёныя скачкі. Цяпер заўсёды ў жніво яна ходзіць туды і выкладае там з гэтых скочак крыжык.

Яна ўспомніла дзіця — і яе ахапіў жаль. Слёзы нейкай пякучай гарачынёю заслалі вочы. Яна ўжо ішла, нічога не бачачы. Гнуткая, у дробных лісціках, лапа секанула па твары, ногі ўзбіліся на нейкі абымшэлы пень.

«Божа, куды я іду? Мусіць, заблудзілася?» Алеся стаяла на адным месцы. Густая цемната лесу вісела над ёю. Нешта, здаецца, як варушылася ў гэтай цемнаце, і недзе блізенька і невысока ў елках прарэзліва крычала ўстрывожаная пташка. І раптам закугакала, як, заблудзіўшыся ў лесе, дзіця: «Куга! Ага! Ага!» — «Што гэта? Божа, няўжо мне здаецца?» Яна адступілася, і раптам у чарнаце між дрэў зноў заблішчала зорка. Ужо не разбіраючы дарогі, наступваючы на сухі буралом, закрываючыся локцамі, абдзіраючы аб сукі ногі, натыкаючыся на

сухія, нізкія і калючыя лапы елак, пайшла наўгад.

Пад нагамі шуршэла леташняе лісце, пахрумствала сухое галлё, блыталіся дубцы асінніку.

Лес нечакана расступіўся. Яна і праўда выйшла да нейкага балотца. Недзе блізка, мусіць на цяпло, крумкалі жабы. Цягнула прэснаю вадою.

Яна стаяла, апусціўшы паколатыя, што пяклі, як агнём, рукі. Зорка блішчала ў другім боку. Там зноў грукат, тачыўся ў поцемку ночы поезд.

«Яна ж у другім боку. Куды ж я ішла? Няўжо ёсць бог, няўжо ён вядзе мяне не туды?»

Але грукат мацнеў, блізіўся. За чарнатою нейкіх высокіх кучаравых дрэў, мільгаючы жоўтымі вокнамі, прайшоў пасажырскі поезд. Там, дзе аціхаў яго грукат, вісела, трохі ўжо знізіўшыся і зжоўкшы, тая самая ядраная зорка.

Па росным балотцы, мінаючы крумкат жаб, каб не ўсунуцца дзе ў грязь, Алеся падышла да грудка. На ім, звесіўшы галлё, радком чарнелі старыя высокія бярэзіны — туды на чыгунку бег гасцінец.

«Скарэй, скарэй!» — нешта ўжо гнала яе. І яна, змакрэлая, ледзьве перастаўляючы акрываўленыя, паколатыя ў лесе ногі, павалаклася цвёрдым сухім гасцінцам. Ён падымаўся на грудок. За ім яснаю палосаю, што расцягнулася з захаду на ўсход, свяцілася неба. Слепаватым агнём тлела акенца ў пераезнай будцы. Чорным грабенцам уздоўж чыгункі цягнуліся нізкія густыя елачкі.

Не даходзячы да пераезнае будкі, Алеся звярнула з гасцінца, цераз маладое, што яшчэ не скруцілася ў трубку і пахла прэсна траваю, жыта дайшла да елачак. Закрыўшыся рукамі і зноў абдзіраючыся аб калючыя, як восці, сухія лапкі, прашылася праз густую шчотку ельніку.

На высокі насып чыгункі паднімалася памаленьку, як на нейкую стромую гору. Доўга глядзела на тугія з мутнаватым, як лёд, бляскам рэйкі. Як дзве балючыя струны, яны звужаліся і гінулі ўпо-

цёмку.

«Не, не тут. Трэба далей, хоць трохі адысціся ад будкі», — азірнуўшыся і ўбачыўшы, як ціхенька гарыць жоўты агонь у акне, падумала яна, але ісці ўжо не мела моцы.

Раптам пад грудзьмі тугім клубочкам стукнулася нешта жывое. Раз, потым другі.

«Ах, божа, я ж гублю не толькі сябе. Божа, даруй усё!» — яна хапілася рукамі за валасы, пачала іх драць, але болю ўжо не чула. Чула толькі, як пяклі, засланяючыся слязьмі, вочы. Яна абсунулася на шпалы, збіваючы аб вострыя раструшчаныя каменні свае калені і локці.

Па рэйках нешта цюкала. У іхнім нутры плыў востры тугі звон.

«Ён — поезд! — нейкая ўжо гарачая звар'яцелая радасць паднялася ў ёй. — Няхай ужо скарэй! Хай прыйдзе збавенне! Хай ужо не будзе нічога: ні граха, ні жыцця...»

Зноў у рэйцы паплыў тугі звон. Але грукату не было. Нешта чужое, падазронае ўчула яна. Нехта біў у рэйку малаточкам. Алеся спалохана падняла голаў, убачыўшы, як перад ёю пакалыхваўся жоўты агоньчык ліхтара. Пад чужымі нагамі пахрумства-ла вострае, насыпанае між шпалаў каменне. Нехта высокі памаленьку ішоў палатном чыгункі: з рэйкі на рэйку перабягала жоўтае скупаватае святло ліхтара.

І раптам набегла на яе, засляпіла вочы.